

નિવેદન

વિવિધ મંથમાળાના મંથાંક ૨૪૫-૪૬ અને એકવીસમા-મા' ૧૯૮૭ ના-વર્ષનું આ બીજું પુસ્તક છે.

ઓ. રવેટ માર્કેનનાં આ મંથમાળા દ્વારા આગળ ધસો, બામ્બના સપ્તાઓ, સુખ સામર્થ્ય અને સમૃદ્ધિ તથા વિચારોના ચમત્કાર, એ ચાર પુસ્તકો આગળ નીકળ્યાં હતાં. આ પુસ્તક પણ એ જગત્સિદ્ધ લેખકનું દોષ પંદરેક વર્ષ અંગાઠે ૨૧૦ મી. રત્નસિંદ દીપસિંદ પરમારને દાથે અનુવાદિત થયેલું છે.

શૂળલેખક મહોદયે આ મંથમાં જે જે ઉપયોગી બાબતો સમાવી છે તે આ પછી આપેલી અનુક્રમણિકા જોવાથી પણ જણાયો. એમાં મુખ્યત્વે એમણે વ્યાવહારિક સુખનાં સ્વરૂપ તથા સાત્ત્વિક સાધન અને સાધના સમગતવવાનો જે સરસ પ્રયત્ન કર્યો છે તેની સાથે તેઓ પારમાર્થિક સુખ તરફ પણ ધ્યાન ખેંચવા ચૂક્યા નથી.

ગોરખપુરના સુપ્રસિદ્ધ “કમ્પાણુ” માસિકમાં પારમાર્થિક વિષયના જે અનેક લેખો આવે છે; તેમાં “અદ્” બ્રહ્મારિમ” અને “તત્ત્વમસિ”નું અનધિકારને લીધે શુદ્ધ નીવડતું વેદાંત નિદિ પણ પરમપદાધિકારી જનવાનાં સાધન અને સાધના તરફજ મુખ્ય લક્ષ્ય દોષ છે. આથી એમાંના એ પ્રકારના જે થોડા લેખ પસંદ કરી અલગ ઠાઠી રાખેલા; તે આ પુસ્તકની પૂરવણીરૂપે ઠીક લાગવાથી ઉપર ઉમેરી લીધા છે. આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક સુખનાં સાધનોની સાથે-પારમાર્થિક સુખ-સાધનો વિશે ઋષિમુનિઓની આધ્યાત્મિક અસરથી ઉભરાતા લેખો પણ આ પુસ્તક સાથે યોગ્યવાથી પાકક બંધુઓને તે પ્રિય થવા આશા છે.

એકાદ એ વર્ષ સંસ્થાનું ગ્રેસ અને વિવિધ મંથમાળાનું કામ દીલમાં નાખવાનો વિચાર આજુ સાલમાં અમલમાં મૂકવો હતો; પણ આમલાં કેટલાંક પુસ્તકોની પુનરાવૃત્તિઓની ખાસ જરૂર હતી અને છેલ્લાં ગ્રુફ વગેરેનું કામ (કે જે જાતે બળવ્યા વિના સંતોષ વળતો નથી તે) આજુ સાલમાં મોટે ભાગે પદાર તરફ રહીને ખની રહેવાથી એ પુસ્તકો યથાવકાશ છપાતાં ચાથી હવે એકસાથે બહાર પડે છે. એ કુલ સાત પુસ્તકોમાં એક તો આ પુસ્તક પોતે છે, અને બાકીનાં (આર્થશિપક, બામ્બના સપ્તાઓ, આર્થધર્મનીતિ, પ્રજુમય જીવન, સુખસામર્થ્ય સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર, સુબોધક નીતિકથા એ છ) પુસ્તકો પુનરાવૃત્તિરૂપે નીકળેલાં દોષ તરતમાં (૧૯૮૭ની આખર સુધી) માત્ર અર્ધા મૂલ્યે મળવા જોડવણ થઈ છે. એ વિશે આ પછી અપાયલી હકીકત તરફ ધ્યાન ખેંચી ઝં તસસ્સ આવણ સુદ ૧૫-૧૯૮૭

બિશુ-આખ'ડાનંદ

અળ લક્ષ્ય. કશી સદાય વિના છીનિ ત્રેજવનારા નિર્ધન ઊકરાઓ. પુષ્કળ ધન અને બધા ખિનાઓ કરતાં ચારિત્ર્ય મધુ જોરાવર છે. ત્રેવડ ત્રીજો બાધ છે. ત્યાં જુઓ ત્યાં તકજ તક છે. તમારી જાનના સ્વામી બનેલ પ્રત્યેકનુ રવર્મ તેની પાસે છે. ઇત્યાદિ. ઇત્યાદિ.

૩-સુખ સામર્થ્ય, સમૃદ્ધિ અને વિચારોના ચમત્કાર

કદ ૫૪૯, ૫૪ ૪૦૦, પાકું પૂંકું, મૂલ્ય ૧, તરતમાં ગા, મુંબઈમાં ગાજ

આ મંથ પશુ ઉપલાજ સેખકનો દોષ અમેરિકામાં તેની દર માસે આવૃત્તિ નીકળતી હતી. આ મંથ વિવિધ મંથમાળા દ્વારા ૧૯૭૭માં નીકળેલો. આ બીજી આવૃત્તિ સુધારા સદિત નીકળી છે.

આમાંની ધારી બાબતો:—ઉદારતા આપીને શ્રીમંત થાય છે અને કંલુસ સંમદ કરીને રંક બને છે. બકતાત્માને નવીન બળ મળ્યા કરી ઉન્નતિના આકાશમાં તે ચરકની પેડે ઉડે. તે દોડે પશુ ચાકશે નહિ અને બોલે ઉપાડે પશુ બેશુદ્ધ થશે નહિ. તમારો આદર્શ એ તમે કેવા થશો તેની આગાહી છે. વિકાસ પામે કે ક્ષીણ થાઓ. વિચાર સુધારો એટલે તમે પશુ સુધરશો. સાચત તારુણ્ય આપણામાંજ છે. ઉત્સાહ, હિંમત, આશા અને આનંદ, એ વસ્તુઓ માંદાને સાજા કરવામાં ફવા કરતાં બધું વધારે મદદ કરે છે.

૪-આર્થધર્મનીતિ અને આણુક્યનીતિસાર

વિવિધ મંથમાળા વીસ વર્ષ પર ૧૯૬૭માં સાર થઈ ત્યારે સર્વપ્રથમ આ મંથ નીકળ્યો હતો. આ તેની પુનરાવૃત્તિ હોઈ કદ ૫૪૬૧૧, ૫૪ ૨૪૦, મૂલ્ય પાંચ આના અને પાકા પૂંકા સાથે સાત આના છે તથા તરત માટે એથી અધીરું કિંમત છે.

આ મંથમાં ધર્મ અને નીતિ સંબંધી શ્લોકો યુગ્મરાતી અર્થ સાથે આપેલા દોષ તેમાંના સેંકડો શ્લોક કંઈ કરવા જેવા છે. આ શ્લોકો અનેક અધ્યાયોમાં વહેંચાયેલા દોષ થોડીક બાબતો આ પ્રમાણે છે:—તેજ અને હુમા. ઉદ્વેગ અને ખંત. દાન અને અદિસા. જ્ઞાન અને સત્ય. દંપતિધર્મ અને નારીધર્મ. શ્રવિકા અને અર્થવ્યવહાર. સંજ્ઞન અને દુર્જન. ધનવાન અને નિર્ધન. સપૂત અને કપૂત. રાજનીતિ. સદાચાર. આરોગ્ય. ઈં ઈં

૫-પ્રભુમય જીવન

થોડા સુધારા સાથે આ પાંચમી આવૃત્તિ નીકળી છે. કદ ૫૪૬૧૧, ૫૪ ૨૦૮, મૂલ્ય ૦૧, પાકું પૂંકું ગાજ તરત માટે અધુરું મૂલ્ય.

આમાંની થોડી બાબતો-વિશ્વતુ' સર્વોત્તમ સત્ય, પ્રેમનો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને પ્રતિભા, પૂર્ણ શાન્તિ શક્તિ અને વૈભવની પ્રાપ્તિ, મદાત્મા ઋષિ અને જગદુદ્ધારક થવાનો નિયમ, સર્વ ધર્મોમાં સંતોષી સમાનતા, સર્વોત્તમ સંપત્તિ પામવાનો સરસ માર્ગ, ઇં ઇં

૬-સુબોધક નીતિકથા

સ્વર્ગસ્થ શ્રીરખલ મહોદયે આમાં ૧૫૨ અસરકારક નાની વાર્તાઓ પ્રાણી, જાડ ઈલાદિને લાગુ પાડીને લખેલી છે. આ તેની ચોથા આગતિ દોઢ પૃષ્ઠનાં નાં પૃષ્ઠ ૨૪૦, મૂલ્ય ૦-૮ પાકુ ૦-૮, અને તરતમાં અર્ધું મૂલ્ય છે.

આમાંની થોડી બાબતો-ડંખ તોડેલો પિંછી, વાધમામા ને ફાલુ મામી, ગણેડીની અધરણી, માંદો ધણી ને હેતાળ સ્ત્રી, ચુરુ ઘાં પેડેલો સરેડો, દેવેલી દરનાળા અને વરનો તડકો, વાધણ અને પકરી, પકરી ને કુતરીનો કચ્ચો, પોપટને પિંજરે જેડેલો કાગડો, જીવજી અને મદાદેવજી, ચરમાવાળો ધુવડ, કાલેરા અને ડાકટર, વંદેલો અને બંદુક, કાળો શિયાળા, મુંગો પોપટ, ધાયલ વાઘ અને પગરજી દેવ, ચિત્તે, અને સાંદ, સારસ અને શિકારી, મોર અને રંગતો, લાંબાશ્વ મરંદો, સરસપ્રાના બાપતું શ્રાદ્ધ, બોલતી ધોર અને કે રીતે, સ્ત્રી, સિંદ અને આગગાડી, દિલાવર થોડો ને અદેખો કુતરો, મધા મધનું મધવેરું વેદું, ઉલ્લી મરંદો ને આળસુ માણસ, ૧૨૨ શિયાળા અને લેલો ફેનરાં, ઉજ્જડ ગામનો એરેડો પ્રધાન, ઇં

ગ્રંથસ્વીકાર

નાચેનાં પુસ્તકોનો સાબાર સ્વીકાર કરી જણાવવાનું છે, આ સંરચા તરફ આવનાં પુસ્તકો વાંચી-વંચાવી અભિપ્રાયોદિ જાપવા-નું ધોરણ રખાયું નથી અને નીચે પ્રમાણે પુસ્તકોનાં નામ, કામ, કદ, મૂલ્ય વગેરેજ જણાવાય છે.

૧-શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર ભાવનગર.

દુર્ગાધન—લેખક નાનાભાઈ, કદ ૫x૭ા, ૫૪ ૭૦ મૂલ્ય ૦)જ
લીમસેન—,, ,, ,, ,, ,, ૬૦ ૦૧
અર્જુન—,, ,, ,, ,, ,, ૧૪૦ ૦૧જ
કુંતી-ગાંધારી—,, ,, ,, ,, ૬૮ ૦૧
યુધિષ્ઠિર—,, ,, ,, ,, ૬૨ ૦૧૦૧
દિવાચન—લે. ગિજુભાઈ, ૫x૬ા, ૧૭૬ પાકું પૂંડું ૦૧૦૧
પ્રાથમિક શાળામાં ભાષાશિક્ષણ—લેખક ગિજુભાઈ. કદ ૪x૭, ૫૪ ૧૬૦, પાકું પૂંડું, મૂલ્ય ૦૧૦૧
બાલશિક્ષણ—લેખક ગિજુભાઈ, કદ ૪x૭, ૫૪ ૧૮૨, પાકું પૂંડું, મૂલ્ય ૦૧૦૧
બેંસનાં શિબકાંમાં, ગામડામાં ગયો હતો. આંખો રાખો, ગિજુભાઈ. દરેકનાં ૫૪ ૩૨, મૂલ્ય ૦)૧૧
મુખાપિત રતનમંજુષા—સંપાદક મણેશ સદાશિવ તળવસકર, કદ ૫x૭ા, ૫૪ ૧૪, મૂલ્ય ૦૧
દોષએ નહોતું દીધું—લેખક હરભાઈ. કદ ૪x૧૬ા, ૫૪ ૧૩૮, પાકું પૂંડું, મૂલ્ય ૦૧
શ્રીદક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવનનો ૧૯૩૦નો અહેવાલ

૨-સસ્તાસાહિત્ય મંડળ અજમેરનાં હિંદી પુસ્તકો

ભાઈ કે પત્ર—લેખક રામનાથલાલ મુન. કદ ૫x૭ા, ૫૪ ૩૭૦, સાદુ પૂંડું, મૂલ્ય ૧ા
મરાઠો દા દિધાન ઓર પત્રન—લેખક-શ્રી. ગોપાળ દામોદર તામરકર. કદ ૫x૭ા, પાકું પૂંડું. ૫૪ ૧૪૦, મૂલ્ય ૨ા.
રવગન—લેખક-રવિભાઈ ઉપાધ્યાય. ૫૪ ૮૨, મૂલ્ય ૦૧૦

૩-ગીના પ્રેસ ગોરખપુરનાં હિંદી પુસ્તકો

દરેકમા કામળ ભાગ, પૂંડા સાદા અને કદ ૫x૭ છે.
સમાજમુખાર—લેખક-વ.ગુમાનપ્રસાદ ચૈ.દાર. ૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦૧

ભક્તનારી—	”	”	૮૦,	૦૮
ભગવદ્ગીતા મોટે અક્ષરવાલી—	”	”	૩૧૨,	૦૮
વિનયપત્રિકા—સંપાદક	”	”	૪૪૧,	૧)
ભક્ત પંચરત્ન—	”	”	૧૦૮,	૦૮
આચાર્ય કે સદુપદેશ—લેખક ગુરંગદિત્તા ખન્ના....			૨૨,	૦)
એક સંત કા અનુભવ—લેખક નારાયણ સ્વામીજી.			૨૨,	૦)
વેદાંત છંદાવલિ—લેખક શ્રી. ભોલેબાબાજી.			૭૬,	૦)ના
સ્વામી મગનાનંદ કી જીવની ઔર ઉતકે પદ				

સંગ્રાહક જ્વાલાપ્રસાદ કનોડીઆ. પૃષ્ઠ ૨૦, મૂલ્ય ૦)

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા કે કુછ જાનને યોગ્ય વિષય—

લેખક: શ્રી. જયદયાળ ગોવિન્દકા. પૃષ્ઠ ૪૪, મૂલ્ય ૦)

સક્ત મહાવ્રત—લેખક મહાત્મા ગાંધીજી. પૃષ્ઠ ૩૦, મૂલ્ય ૦)

ગીતા મેં ભક્તિયોગ—લેખક-વિયોગી હરિ. પૃષ્ઠ ૧૦૨, ૦)

ભાગવતરત્ન પ્રદહાદ—લેખકો-ચ૦ દ્વારકાં પ્રસાદ શર્મા અને

ઇન્દ્રનારાયણ દિવેદી પૃષ્ઠ ૧૩૬, મૂલ્ય ૧)

સેવા કે મંત્ર-અનુવાદક-કાશીનાથ નારણજી ત્રિવેદી. પૃષ્ઠ ૩૦, ૦૮

શ્રીભજનસંગ્રહ—ભાગ ૧, સંગ્રાહક વિયોગી હરિ. પૃષ્ઠ ૨૦૮, ૦)

” ભાગ ૨, ” ” ” ” ૦)ન

” ભાગ ૩, ” ” ” ” ૦)ન

શ્રુતિ કી ટેર—લેખક-શ્રી ભોલે બાબાજી. ” પૃષ્ઠ ૧૫૦, ૦

૪-સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય-રાણપુરનાં પુસ્તકો

સૌરાષ્ટ્રી ગીતકથાઓ—લેખક-જવેરચંદ મેઘાણી. કદ ૫x૭૮, પૃષ્ઠ

૧૪૦, સાદુ પૂંડુ, મૂલ્ય ૦૮

ઓળીપો અને બીજી ગ્રંથકથાઓ—લેખક ઉપર પ્રમાણે. કદ

૪૮x૭૮, પૃષ્ઠ ૬૨, સાદુ પૂંડુ, મૂલ્ય ૦

દુરયાનીની કથાઓ—લેખક ઉપર પ્રમાણે. કદ ૫x૮૮, પૃષ્ઠ

૮૮, મૂલ્ય ૦૮

કેઠનો સાહસવાયો અને બીજાં ગીતો—લેખક ઉપર પ્રમાણે.

કદ ૬૮x૮૬, પૃષ્ઠ ૩૬, મૂલ્ય ૦૮

નરવીર સાહસ—લેખકો-કલ્લમાઈ દોહારી અને જવેરચંદ મેઘાણી.

કદ ૪૮x૭૬, પૃષ્ઠ ૬૬, સાદુ પૂંડુ, મૂલ્ય ૦

૫-સિંધ આયુર્વેદિક શર્મસી-કરાંચીનાં પુસ્તકો

દેહના લેખક-વેંચ ગોપાળજી કુંવરજી કકુર. કદ ૫x૭૮

વેંચક ચિકિત્સાસાર—પૂર્વાર્ધ—પૃષ્ઠ ૩૧૬, પાકા પૂંડા, મૂલ્ય ૩)

વેંચક ચિકિત્સાપદ્ધતિ—પૃષ્ઠ ૨૦૦, પાકા પૂંડા મૂલ્ય ૨)

મનુભૂત પ્રયોગાવલિ લા. ૧ લો—૫૪ ૫૬, મૂલ્ય ૦ા.

પી પકવ રસાયન—૫૪ ૧૮, મૂલ્ય ૦)૦

માસવારિયવિજ્ઞાન—૫૪ ૧૨, મૂલ્ય ૦)૦

ચંદ્રોદય મકરંધજનું નેહરુ—૫૪ ૨૮, મૂલ્ય ૦)૦

ઉપયોગી પેટંટ લવાઓ—૫૪ ૧૬, મૂલ્ય ૦)૦

આરોગ્યસિંધુ માસિકની વર્ષ ૧ લા થી ૮ મા સુધીની પાકાં પૂંદાંની

-શાદશે. મૂલ્ય વર્ષ ૧ લા ના ૦ા, પછીના દરેક વર્ષના રા. ૨)

૬-અન્ય સંગ્રહનો તરફનાં પુસ્તકો

નેપાળ અને આસામસમજ—લેખક-મણિલાલ જમશ્વરન
દિવેદી. ૬૬ ૫૪૭, ૫૪ ૮૮, પૂંદું બોડ પટીનું, મૂલ્ય ૦ાાા

પિકેટિંગનો પ્રભાવ—લેખક-પ્રકાશક-માયરલ લક્ષ્મીભાઈ
બીમભાઈ દેસાઈ, સંદેશપુર (સુરત) ૫૪૭ નાં ૫૪ ૬૦, ૦ા

શ્રી ઉપાસની બાબાનાં પ્રવચનો ભાગ ૧ લો—અનુવાદક
વામનરાવ પ્રાણજીવિંદ પટેલ. પ્રકાશક-ગોવિંદદાસ નારણદાસ શેઠ.

અંપાગડી, મુંબાઈ. ૫ાાાાનાં ૫૪ ૫૪૦, પાકું પૂંદું, મૂલ્ય ૨)

મહાત્માગાંધીજીની અગીઆર રારતો-લેખક-અ. ખુસાલ તલકેશી
સાહ. પ્રકાશક-ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ. ૬૬ ૪ાાાાનાં ૫૪ ૧૪૬, ૦ા

વિચારસાગર—અનુવાદક-ઠાટાલાલ નરભેરામ ભટ્ટ, પ્રકાશક વકીલ
માણેકલાલ સુનીલાલ, અંબાત. ૮ાાાાનાં ૫૪ ૪૮૪, પાકું
પૂંદું, કિંમત રા

ખુદાનામું ભાગ ૩ નો—લેખક અને પ્રકાશક-સોરાબજી મંચેરજી
દેસાઈ-નવસારી. ૬ાાાાનાં ૫૪ ૨૦૮, પાકું પૂંદું ર. ૧ા

ખુદાનામું-ભાગ ૪ થી—લેખક અને પ્રકાશક-સોરાબજી મંચેરજી
દેસાઈ, નવસારી. ૬ાાાાનાં ૫૪ ૨૧૪, પાકું પૂંદું ૧ા

બાળદર્શન—લેખક-પ્રકાશક-પ્રેમયોગી, ટે, ન્યુ ધરા રકુલ,
ગોવાલીઆ ટેંક મુંબાઈ ૭. ૬૬ ૫૪૬ાા, ૫૪ ૬૦, મૂલ્ય ૦ા

બાળકોની રંગબૂમિ—પ્રયોજક અને પ્રકાશક-રમણલાલ નાનાલાલ
સાહ, બાલજીવન કાર્યાલય-વડોદરા. ૫૪૭ નાં ૫૪ ૧૨૮, ૦ાા

બાળભક્ત-પ્રદુલાદજી—પ્રકાશક-સૌ. બહેન લીલાવતી, ૨૧
મિન્ટરોડ, કોટ-મુંબાઈ. ૬૬ ૫૪૭, ૫૪ ૬૬, પાકું પૂંદું, અમૂલ્ય.

ખાદીનું વ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર—અનુવાદકો-નમીનદાસ નારણદાસ
પરિખ અને જેઠાલાલ જીવનલાલ માધી. પ્રકાશક-નવજીવન

કાર્યાલય, અમદાવાદ. ૬૬ ૫૪૭, સાકું પૂંદું, ૫૪ ૨૭૮, મૂલ્ય ૦ાા

જ્ઞાનસ્યોદયાખ્ય મહામંથ ગીતાપ્રવચન વગેરે—પ્રકાશક-
માણિક્યલાલ જમનાદાસ મદવારજી, સોની ફળીઆ સુરત.

કદ પચળા, સાદુ પૂંડુ, પૃષ્ઠ ૨૭૪, મૂલ્ય લખ્યું નથી.
 કન્યા સુખોદમાળા—લેખિકા-સૌ. નાનુગૌરી હરિરામ પલણી
 પ્રકાશક—રતનબાઈ રામજી ગોવિંદજી દક્ષિણી. પૃષ્ઠ ૨૦ અમૂલ્ય
 શ્રીહરિકીત નામૃત—લેખક-હરિરામ ભાગ્યચંદ પલણી. પ્રકાશક-
 પ્રધાનજી પ્રાગજી બીજીણી, ૫૩ મીન્ટરોડ, મુંબઈ. પૃષ્ઠ ૧૬૦, ૦.
 સારાખૂનાં વીરશ્રી—લેખક-હરિલાલ લલુરામ દવે. પ્રકાશક-
 ભાગ્યોદય ઑફિસ-અમદાવાદ. કદ પચળા, પૃષ્ઠ ૨૬૦, મૂલ્ય ૨
 ઠાળની ગતિ—લેખક-મોતીલાલ જોડાલાલ મહેતા. પ્રકાશક-
 છોટાલાલ જીવણદાસ શાહ, ઠે. શા. રતનજી જીવણદાસને
 ખંગલો-ઘાટકોપર. કદ પચળા, પૃષ્ઠ ૨૬૪, પાકું પૂંડુ, અમૂલ્ય
 રણદુંડુભી—લેખક મસ્તમયૂર, પ્રકાશક-કાંતિલાલ નાયુભાઈ શે
 વડાપાડા-ભરૂચ. પૃષ્ઠ ૧૮, મૂલ્ય. ૦)૩
 સંસ્કૃત સોપાનમ—પ્રકાશક-ગંગાબાઈ પાઠશાળા-ઉંઝા. ૩
 પચળા, પૃષ્ઠ ૧૦૪, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

૭-વૃત્તાંતો ઇત્યાદિ

શ્રીગોપાલકૃષ્ણ સનાતન બ્રહ્મચર્યાશ્રમ—સિદ્ધપુર. સંવ
 ૧૯૮૪-૮૫-૮૬નો ત્રિવાર્ષિક અહેવાલ.
 બહેરા મૂંગાની શાળા અમદાવાદ. સને ૧૯૨૯નો હેવાલ.
 શ્રીચારવાહ માતાજીના જુલનો વૃક્ષરોપણનો બીજો અહેવાલ.
 શ્રીચારવાહ મિત્રમંડળ લાયબ્રેરીનો—૧૯૨૯-૩૦ નો રિપોઝીટ
 શ્રીરામકૃષ્ણ મિશન સેવાશ્રમ—વંદાવનનો ૧૯૩૦ નો રિપોર્ટ
 શ્રીચરોતર ગોસ્વામી યુવક મંડળ—બોરસદનો અહેવાલ.
 ભીલ આશ્રમ-અમૃતપરાનો ૧૯૩૦ નો વાર્ષિક અહેવાલ.

અનુક્રમણિકા

સુખી જીવનનાં સાધન

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠાંક
૧	આનંદી બનો	૧
૨	મળતાવડા બનવાના હાયદા... ..	૧
૩	આંતરિક જીવનનો સરીરના સૌંદર્ય સાથે સંબંધ...	૧૩
૪	મિત્રોની કિંમત	૧૮
૫	ક્રોધી સ્વભાવથી થતી હાનિ	૨૫
૬	નજીવી બાજતો	૨૯
૭	જીવન શી રીતે ધડવું ?	૩૧
૮	હૃન્નતિની આશા રાખતાં શીખો.	૩૪
૯	માનસિક શક્તિ	૪૨
૧૦	સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી થતા લાભો ...	૫૦
૧૧	તરુણ લેખકોને સૂચના	૫૭
૧૨	તમારી કિંમતીમાં કિંમતી મિસ્ત્રી	૬૪
૧૩	શ્રેષ્ઠતાજ સર્વોત્તમ માર્ગો છે.	૭૧
૧૪	બહુ દેખરેખનાં બૂટાં પરિણામ	૭૮
૧૫	સમર્થ જીવિનો જન્મજો હાથ	૮૨
૧૬	મહેનતનો બદલો	૮૯
૧૭	કામ અને વૈનરા વચ્ચેનો ફરક	૯૬
૧૮	પ્રકૃતિને અડીક માનવાની ટેવ	૧૦૧
૧૯	કામને હમેસાં લાચક રહેવું	૧૧૧
૨૦	સફળતાનો દારૂ	૧૧૭
૨૧	મનોવૃત્તિઓને જીતી લો.	૧૨૧
૨૨	નિશ્ચય અતિમજ હોવો જોઈએ.	૧૨૯
૨૩	મહાન નિશ્ચયબળ અને થોડી શક્તિ	૧૩૬
૨૪	મુશ્કેલીઓને ઓળખાં ઓછું મહત્ત્વ આપો. ...	૧૪૧
૨૫	મહાન સંપત્તિનું બીજ	૧૪૮
૨૬	મુશ્કેલજારક સંબંધો	૧૫૧
૨૭	વ્યાપારી પ્રમાણિકતા	૧૫૬
૨૮	પરાજયમાંથી વિજય મેળવવો	૧૭૭
૨૯	તમારા મનોવૃત્તિમાં તેજ પૂરો.	૧૮૫
૩૦	વિશ્વાસ ન મેળવી શકે એવો માણસ ...	૧૮૯
૩૧	કામમા તામ્બપલ્લું	૧૯૬
૩૨	તમારી ચિંતાઓને તમારે ઘેર લઇ જશો નહિ. ...	૨૦૦
૩૩	તમને સદાય યુવાન રહેતાં આવડે છે !... ..	૨૦૭

૩૪	ત્યાગ કરો.	૨૧૧
૩૫	મહાપુરુષોની યાદી	૨૧૫

પરિશિષ્ટ અથવા ઉમેરો.

૧	ઉન્નતિ કે સ્વરૂપ	૨૨૧
૨	પ્રેમ કી શક્તિ	૨૩૪
૩	આદર્શ બિના ઉન્નતિ નહીં.	૨૩૬
૪	મુખ કે સત્ય સાધન...	૨૪૩
૫	દુર્લભ ભારતે જન્મ	૨૫૨
૬	સદાચાર-શિક્ષા	૨૫૬
૭	માતા-પિતા કી સેવા	૨૬૯
૮	મનુષ્ય જીવન કી વિશેષતા	૨૭૩
૯	એક પાશ્ર્વાત્મ સન્નજન કે પ્રકાશ કે દર્શન	૨૮૧
૧૦	ભગવત્પ્રેમ હી વિશ્વપ્રેમ હૈ.	૨૮૪
૧૧	આપ આસ્તિક હૈં યા નાસ્તિક	૨૮૪
૧૨	કલિકાલ કે વાચક જ્ઞાની	૨૯૬

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૬૦	૩૧	પુન	પુનઃ
૬૮	૨૮	શક્તિનો	શક્તિનો
૧૦૦	૧૬	સંગે મર-	સંગેમર-
૧૦૬	૩૦	માનસિક	માનસિક
૧૨૦	૧૭	ધર્મ છુ	ધર્મ છુ
૧૨૬	૬	છટે	છટે
૧૩૪	૬	આ;	આ-
૧૬૦	૩૩-૩૪	દુકાનોમાંજ શો	દુકાનોમાં જશો
૧૬૬	૨	વસ્થાનું	અવસ્થાનું
૧૮૭	૨૪	રાખવે	રાખવો
૨૧૭	૮	વર્ણનાં	વર્ણના
૨૩૫	૧	શક્તિ	શક્તિ
૨૩૫	૧૫	દ	દૈ

સુખી જીવનના સાધન

પ્રકરણ ૧. હું-આનંદી बनो

જ્યારે કુમારી એડિય પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરતી હતી ત્યારે તે “આનંદી છોડી”ના નામથી ઝોળખાતી હતી. હતાશ, નિરાશ અને અભ્યાસમાં પાછળ રહેલી અનેક છોકરીઓ પ્રોત્સાહન અને ઉત્તેજન મેળવવા માટે તેની પાસે જતી અને તે અવશ્ય તેમને મળતાં. તે જ્યાં જ્યાં જતી, ત્યાં ત્યાં આનંદ ફેલાવતી.

આનંદી ધવાનો માર્ગ ઘણો વિશાળ હોવાથી પ્રત્યેક જણને માટે તેમાં અવકાશ છે, અને એ માર્ગ ખીલ્ય માર્ગોની આડે આવતો નથી. ખીલ્ય માર્ગો કરતાં એ માર્ગમાં લાભ પણ વિશેષ છે. કારણ કે આનંદી માણસો આસપાસનાં પુષ્કળ માણસોનું કલ્યાણ કરે છે. તેઓ જનસમાજના આરોગ્ય અને હિતવર્ધક ખાતાના બિનપગારદાર નોકરો છે.

હકીકત ઉપર પ્રભાણે હોવાથી કમાવાની શક્તિ ખીલવાની જેટલી જરૂર છે, તેટલીજ આનંદી સ્વભાવ ખીલવાની પણ જરૂર છે. આનંદની સર્વવ્યાપકતા એજ તેની મહત્તાની સાબિતી છે. ગણિતશાસ્ત્ર અથવા કાપા શીખવાની જેટલી આવશ્યકતા છે, તેટલીજ હસમુખો સ્વભાવ પાડવાની જરૂર છે. હસવાની શક્તિને ઉત્તેજિત કરી તેનો વિકાસ કરવો એ શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક શક્તિ મેળવવાની મહાન ઓપધિ છે.

પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી આનંદ લેવાનો અભ્યાસ અમત્કારિક રીતે આપણા સમગ્ર જીવનને ફેરવી નાખે છે. આવી દેવ પાડવાથી આપણને સર્વ વસ્તુઓ કૌમ્બી આરજ સ્વરૂપમાં

જણાય છે. હસમુખો સ્વભાવ એ કાંઈ છાછરી વૃત્તિનો સૂચક નથી. મહાપુરુષો પણ ઘણાખરા હસમુખા હોય છે.

નાનાં બાલકોની હાસ્યવૃત્તિ દબાવી દેવી, એ એક પ્રકારનો અપરાધ છે. બાલકો તો હસ્યા વિના રહી શકેજ નહિ. બાલકોને હાસ્યરહિત રાખવાં એવો પરમાત્માનો હેતુજ નથી અને તેમના વદન પર જો ચિંતા અને વ્યથતા જણાય તો નિશ્ચયપૂર્વક માનજો કે, તેને માટે કોઈક વ્યક્તિ ગુન્હેગાર અવશ્ય છે.

ઘણા માણસોએ જાણી જોઈને હાસ્યવૃત્તિને તિલાંજલિ આપી હોય છે. તેમને લેશ પણ હસવું ગમતું નથી. તેઓ એમ માને છે કે, હસવું એ એક પ્રકારની દુર્ખલતા છે, અને એથી માત્ર છાછરો સ્વભાવજ વ્યક્ત થાય છે; માટે હસવું એ કોઈ પણ શાણા માણસનો ધર્મ નથી. તેઓ એમ પણ કહે છે કે, આપણું જીવન તો ખસ ગંભીરપણે કાર્ય કરવાને નિર્માણ થયેલું છે. આ લોકો જાણે આખા જગતનાં દુઃખોના બોળ તળે દબાઈ ગયેલા હોય તેમ તેઓ એમ ધારે છે કે, માણસને તે વળી હસવું પરવડેજ કેમ ? તેઓ જાણે એમજ ધારતા જણાય છે કે, અમારા વિના જગત ચાલશેજ કેમ ? જાણે સમગ્ર વિશ્વનો બોળે તેમની ખાંધ ઉપરજ ન હોય ! તેવું ગંભીરવદન રાખીને તેઓ ફરે છે.

ખીજા હાથ પર આનંદી માણસો સાથી સુખી હોય છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેઓ સાથી દીર્ઘાયુષી હોય છે, સાથી વિશેષ ઉપયોગી હોય છે અને સાથી વિશેષ સફળતા પણ મેળવે છે. આનંદ મનુષ્યના જીવનચક્રમાં તેલ પૂરી તેને સરલતાપૂર્વક ચાલવાને શક્તિમાન કરે છે અને કોહવાટ દૂર દરી ઘણા માણસોને અકાળ મૃત્યુના પંજામાંથી બચાવે છે.

લીરિયા મેરિયા ચાઈલ્ડ નામની વિદુષી જણાવે છે કે “મને ત્યાં ત્યાં આનંદ રહેલો જણાય છે. મારા દિવાનખાનામાં મેઘધનુષ્ય આણવાને માટે હું બારીમાં પાસાવાળો કાચ ટાંશું છું.”

ખરેખર, આનંદજ ખરું તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એજ મનઃજની ઉત્તમોત્તમ ઔષધિ તથા શરીરની રામબાણુ દવા છે.

પ્રત્યેક વસ્તુ અને સ્થિતિમાંથી આનંદ મેળવવો, એ

એક પ્રકારની ઉત્તમ મિલકત છે. દ્રવ્ય કરતાં તો આનંદરૂપી મૂડી બહુજ વધારે કિંમતી છે.

તમે કોઈ પણ કામ કરતા હો તેમાં આનંદજ શુભો. આનંદી થવાની શક્તિ બીજી કોઈ પણ શક્તિની પેઠે કેળવી શકાય છે અને વ્યાવહારિક જીવનમાં આનંદરહિત ઉચ્ચ કેળવણી કરતાં કેવલ આનંદ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જો આનંદરૂપી દ્રવ્યનો સર્વ માણસો સંગ્રહ કરી શકે છે. તમારી સ્થિતિ ગમે તેવી ઠકિન હોય, તમે ગમે તેવા સંકટમાં હો; પરંતુ જો તમે તેમાં કિંચિત્ આનંદ જોશો, તો તમારું જીવન ઉન્નત બનશે. આથી તમારા મન પરનો બોજો દૂર થશે. જો તમે આનંદી વૃત્તિના થશો તો તમને તમારું કામ ઠકિન લાગશે નહિ.

મંભીરના અને નિરુત્સાહવાળાં હશે તો તમે અન્યોને અકાશ થઈ પડશો; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેથી તમને પોતાને પણ ઘણો ક્લેશ થશે. થોડી વાર મુખી સારી પેઠે હસવાથી તમારી ચિંતા, વ્યથા અને શંકા પણ નિવૃત્ત થશે; એટલુંજ નહિ, પરંતુ આધુનિક જીવનપ્રવૃત્તિઓને લીધે તમારા મગજ ઉપર જે ભારે બોજો રહ્યો હશે તે પણ દૂર થશે. જે માણસમાં આનંદનો લેશ હોતો નથી તેનાથી આપણને ભારે કંટાળો ઉપજે છે.

મંભીર પ્રવૃત્તિના માણસ કરતાં બોહી અક્લેશવાળો આનંદી માણસ સારો છે. ગમે તેવા ઠકિન સંયોગો અને ગમે તેવી આફતમાં પણ થોડી થોડી વારે હસતા રહો, તો તેથી તમારું હૃદય હલકું પડશે. આપણું જીવન એક દર્પણરૂપ છે. જો આપણે હસીશું તો આપણો હાસ્યથીજ સત્કાર થશે, અને જો આપણે ક્રોધ કરીશું તો આપણી સામે ક્રોધજ આવીને ઉભો રહેશે. એક માણસે એક વૃદ્ધ પુરુષને કહ્યું “કાકા, હવે તો તમારાં લોકડાં રમવાનમાં ન આવ્યાં” તે વૃદ્ધ પુરુષે આનંદથી પ્રત્યુત્તર આપ્યો “ના, દીકરા! મારે તો મુશવસ્થાનો પ્રારંભ હમણાંજ થાય છે.”

અમેરિકાના એક પ્રખ્યાત ક્રેટલાક માણસે એક વાર “કેવા પ્રકારનું મોત સાહ ?” એ વિષય પર ચર્ચા કરતા હતા. ક્રેટલાકે વાર મુખી ચર્ચા આપ્યા પછી એક નામનો

એક માણસ બોલ્યો કે “મને તો સૌ કરતાં હસતાં હસતાં મરવાનું ઘણું સાફ લાગે છે.”

એક મોટા દૈનિક પત્રના અધિપતિને એક વાર એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “પચાસ વર્ષ પછીની ઉંમરના માણસને નોકરીમાં રાખવાનું તમે શામાટે પસંદ કરતા નથી?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “તે કામ એણું કરે તેનું કાંઈ નહિ, પરંતુ તે અતિ ગંભીર બની જાય છે, તેથી હું તેને પસંદ કરતો નથી.”

જર્મનીમાં પ્રાચીન કાળમાં મશ્કરી કરવી અપરાધરૂપ માનવામાં આવતી હતી અને તેનો અટકાવ કરવાને ખાસ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો. આજે પણ મોટાં મોટાં શહેરોમાં જાણે હસવાની વિરુદ્ધ કાયદો હોયને એમજ જણાય છે. મોટી ઉંમરનાં માણસોની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ નાનાં બાલકોનાં જીવનમાંથી પણ આનંદને જાણે હદપાર કર્યો હોય એમ દેખાય છે!

શહેરોમાં વસતા વ્યાપારીઓ અને ધંધાદારીઓના પણ ચહેરા ઉપરથી ગંભીરતા જરાય ખસતી જણાતી નથી. તેઓ જન્મતી વખતે પણ ચિંતામાં અને વિચારમાં ડૂબેલા હોય છે. તેઓ સદાય ધન સંઘરવા પાછળજ મંડેલા હોય છે અને તેથી તેમને કદી પણ હાસ્ય છૂટતું નથી.

પરંતુ ખીજી તરફ પ્રકૃતિનો નિયમ પણ એવોજ છે કે, બળિયેલ સ્વભાવના માણસથી વ્યાપાર-ધંધો બાર ગાઉ દૂર રહે છે, અને આનંદી માણસ તરફ તે આકર્ષાઈ આવે છે. દેમકે ઉત્સાહી માણસમાં ઘણી આકર્ષણશક્તિ રહેલી હોય છે.

જ્યાં ખીજીઓ નિષ્ફળતા બુઝે છે, ત્યાં ઉત્સાહી માણસ સફળતા જોઈ શકે છે; અને જ્યાં ઇતર માણસોને અંધકાર જણાય છે ત્યાં ઉત્સાહી માણસને પ્રકાશ દેખાય છે. હકીકત આવી હોવાથી મનુષ્યોને બચપણમાંથીજ જો એવી કેળવણી આપવામાં આવે કે સર્વ સંયોગોમાં આનંદી થવું એ જીવનનો મુખ્ય ખેતર છે તો આપણી સંસ્કૃતિમાં ભારે ફેરફાર થઈ જાય.

ઘણા ખરા માણસો પેટ ભરીને હસી જાણતા નથી, બહુ બહુ તો તેઓ માત્ર દિમ્તજ કરી જાણે છે. જો બાલકો જરા તોફાન કરે તો તેઓ તેમને દબાવી દે છે; તેથી જો ચિંતાતુર

અને ગંભીર વહનનાં માતાપિતાનાં બાઈદોનું જીવન કેરમાં જાય છે અને તેમનામાં પણ હાસ્ય કરવાની શક્તિ જરાયે રહેતી નથી.

હાઉટર ઝૉન્સન જણાવે છે કે 'દરેક માણસે પોતાનું અર્ધું આયુષ્ય હસવામાં ગાળવું જોઈએ.' દાસ્યરસપ્રધાન નાટકો અને પ્રદક્ષિણોથી એક લાજ એ ધાય છે કે, લોકો યોદો વખત પણ ગંભીરતાને વિસરી જઈને હસતાં રીએ છે.

આનંદી માણસને આપણે કેવા ખુશીથી વધાવી લઈએ છીએ! આનંદી માણસની પાસે બેઠી રહેતાં આપણને કદી પણ કંટાળો આવતો નથી. આપણને આનંદી માણસ જેટલો પ્રિય લાગે છે, તેટલો કોઈ પણ પ્રિય લાગતો નથી. કેમકે શાંત અને આનંદી સ્વભાવ એ સર્વોચ્ચ વસ્તુ છે. એથી સર્વત્ર શાંતિ અને ઉત્સાહ પ્રસરી દુઃખોનો નાશ થાય છે. આનંદી માણસો આપણામાં ઓત્સાહ પ્રેરે છે. આનંદી માણસો જ્યારે આપણી પાસે હોય છે ત્યારે આપણામાં ગળ અને ઉત્સાહ આવતાં જણાય છે; અને જ્યારે આપણે સંકટમાં હોઈએ ત્યારે આપણને આવા માણસો પાસે જવાની વૃત્તિ થાય છે. કેમકે તેમની આનંદરૂપી ઔષધિથી આપણા હૃદયના ધા રૂઝાઈ જાય છે.

રંકમાં રંક પુરુષ અને સ્ત્રી આ જગતમાં એક વસ્તુ અથવા વેલવ અવશ્ય મેળવી અને લોગવી શકે તેમ છે; અને તે વસ્તુ આનંદી તથા માયાળુ ધવું એ છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય સાથે માયાળુ બનવું, અને આનંદ ધારણ કરી લોકોને સહાયભૂત થવાની વૃત્તિ રાખવી, એ ઉન્નત યવા ઈચ્છનારા પ્રત્યેક માણસને માટે એક પ્રકારની ઉત્તમ અને જરૂરી મૂઠી છે. આનંદી અને માયાળુ માણસને કોઈની બલામણની જરૂર પડતી નથી. કેમકે તે જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેનો સત્કાર થાય છે.

આનંદ એ મોટામાં મોટી મિલ્કત છે. કેમકે એથી તેના સ્વામીને પોતાને સુખ થાય છે; એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેના સંસર્ગમાં આવતાં સર્વે માણસોને સુખ થાય છે.

આ પ્રમાણે આનંદી માણસના પરિચયમાં અને સહવાસમાં આવતા પ્રત્યેક માણસ પ્રત્યે તે પોતાનો આનંદ

જેમ જેમ વધારે હટાવે છે, તેમ તેમ તે પણ વધારે અને વધારે સુખી તથા શ્રીમંત થતો જાય છે. મારે હોય પણ માણસે જોયો ઉઠતા પ્રકરનાં સ્વભાવ સમયે જોઈએ તરિકા.

પ્રકરણ ૨ જુ-મન્ત્રનાવઢા વનવાના કાવદા

સાધનાં કિન્નર અને શ્રામ વ્યાયનિક કિન્નરોના કાંઈ પણ સ્વભાવ ક્યાં કિન્નર પ્રકાર જાણી થતનાઓનો પાલો નાખીને પરિણામે વીજળી કરતાં પણ અધિક શક્તિમાન અને સામાન્ય કારક નીવડે છે; તેની પેઠે કેમની શક્તિ પણ ગુપ્ત કોવા છતાં જગતની મહાદેવમાં મહાન શક્તિ છે.

માધુર અને શાંત તથા પ્રમાણ સ્વભાવવાળો શ્રી, પુરુષની ઉપર જેટલી સત્તા ધરાવે છે તેનો શતગણ પણ વંદકાર શ્રી ધરાવતી નથી. કારણ કે પ્રેમ કેમને ઉપમાવે છે કલેશ કલેશને ઉપમાવે છે.

જોકે વંદકારી શ્રી આખા મહોદ્ધાની કંઈ કરે છે. જગતમાં જે હોય ક્યાંકય મનુષ્ય નિરંકુશ સ્વભાવનો માણસ છે. જે માણસ શ્રી પાસે છે તે પોતાને, આત્મ, નવ જ

શાંત, મનુષ્ય અને જગત, શ્રી જાણી હોય તે પદ તે મનુષ્ય અને જગત પ્રત્યક્ષમાં જાય છે. અને અને સ્વભાવ સ્વભાવ

જેમ જેમ વધારે હટાવે છે, તેમ તેમ તે પણ વધારે અને વધારે સુખી તથા શ્રીમંત થતો જાય છે. મારે હોય પણ માણસે જોયો ઉઠતા પ્રકરનાં સ્વભાવ સમયે જોઈએ તરિકા.

માધુર અને શાંત તથા પ્રમાણ સ્વભાવવાળો શ્રી, પુરુષની ઉપર જેટલી સત્તા ધરાવે છે તેનો શતગણ પણ વંદકાર શ્રી ધરાવતી નથી. કારણ કે પ્રેમ કેમને ઉપમાવે છે કલેશ કલેશને ઉપમાવે છે.

કોપી સ્વભાવની સાથે મધુરતા અને મુંદરતા વધુ વખત રહી શકતી નથી. કેટલાક મહાન વૈદ્યો જણાવે છે કે, માત્ર એકજ વાર કોપ કરવાથી ત્રીના આયુષ્યમાંથી એક વર્ષ જોાણું થાય છે. પુરુષના સંબંધમાં પણ આમજ બને છે; પરંતુ કોપની અસર ત્રીના વદન પર વિશેષ ભયંકર જણાય છે. કારણ કે આપણે સ્વાભાવિક રીતેજ ત્રીના મુખ પર સૌન્દર્ય અને મધુરતા જોવાની આશા રાખીએ છીએ. ત્રીમતિ પ્રાયઃ બીજી સર્વ વસ્તુઓ કરતાં યૌવન અને સૌન્દર્યને વિશેષ કિંમતી ગણે છે; પરંતુ તે જાણતી નથી કે, તે જેટલી જેટલી વાર કોપ કરે છે તેટલી તેટલી વાર તે પોતાના સૌન્દર્યમાં ઘટાડો કરતી જાય છે. સામુદ્રિક વિદ્યા જાણનારાઓ અને વૈદ્યો જણાવે છે કે, શરીરમાં કાંઈ પણ વિકાર થાય તો તેની છાયા મુખ પર સૌથી પ્રથમ જણાય છે. આપણે જેટલી જેટલી વાર કોપ કરીએ, તેટલી વાર આપણી શક્તિનો નાશ થાય છે. આ શક્તિનો હાસ આંખમાં પણ જણાય છે. કારણ કે તે નિસ્તેજ બની જાય છે. આંખમાં પણ તે દેખાય છે, અને ચહેરા ઉપર પણ તે પ્રદર્શિત થાય છે.

જો મનુષ્ય કાંઈ પણ વસ્તુને સૌથી વિશેષ કિંમતી ગણતો હોય તો તે શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય છે. જે ગૃહમાં સદા સર્વદા શાંતિ જળવાઈ રહે છે તે આદર્શ ગૃહ છે. અને જે માણસ જરા જરામાં કોપ કરે છે, તે પ્રાયઃ બંદુકના દારૂ જેટલોજ ગૃહશાંતિનો નાશ કરનારો થઈ પડે છે.

શાંતિ, આરોગ્ય, હિર્ષામુખ્ય અને સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં મિહનસારપણું અતિ ઉપયોગી થઈ રહે છે, એ વાત શાળામાં બાલકોનાં મન પર ભારપૂર્વક ઠસાવવામાં આવતી નથી, એ દુર્ભાગ્યની વાત છે.

કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં આનંદની રેલેવેઝ કરી મૂકે છે. તેમની હાજરી જ બંજવર્ધક ઔષધની ગરજ સાર છે. તેમના દર્શનથી આપણામાં ઉત્સાહ અને હવનનો બોજો ઉપાટવાની શક્તિ આવે છે. ત્રિ ગયા પછી સૂર્યોદય થતાં આપણને જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલોજ આનંદ આપણને અથવા માણસના દર્શનથી થાય છે. તેઓ આનંદ અને સ્વાસ્થ્યનાં હિરણ્યો

તેમ તેમ વધારે લેટાવે છે. તેમ તેમ તે પણ વધારે અને વધારે સુખી તથા ક્ષીયતાં થતો જાય છે. મારે કોઈ પણ માણસે એવી ઉલટા પ્રકારનો સ્વભાવ સાખવો જોઈએ નહિ.

પ્રકરણ ૨ જું-મલતાવટા વનવાના કાયદા

સૂર્યનાં કિરણ અને શુભ રસાયનિક ક્રિયાઓ કાંઈ પણ અવાજ દર્શાવવા મહાન બાળી પડનાઓનો પાગો નાખીને પરિણામે વીજળી કરતાં પણ અધિક શક્તિમાન અને લાભકારક નીવડે છે; તેની પેઠે પ્રેમની શક્તિ પણ શુભ હોવા છતાં જગતની મહાનમાં મહાન શક્તિ છે.

મધુર અને શાંત તથા પ્રેમાળ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી, પુરુષની ઉપર જેટલી સત્તા ધરાવે છે તેનો શતાંશ પણ વઢકણી સ્ત્રી ધરાવતી નથી. કારણ કે પ્રેમ પ્રેમને ઉપજાવે છે અને કલેશ કલેશને ઉપજાવે છે.

એક વઢકણી સ્ત્રી આખા મહોદ્ધાની શાંતિનો નાશ કરે છે. જગતમાં જો કોઈ દયાપાત્ર મનુષ્ય હોય તો તે નિરંકુશ સ્વભાવનો માણસ છે. જે માણસ કોઈ સ્વભાવની સ્ત્રી પરણે છે તે પોતાનો આખો ભવ બગાડે છે.

શાંત, મધુર અને સંયમી સ્ત્રી દેખાવમાં ગમે તેવી સાદી હોય તોપણ તે ચતુર અને સુંદર પરંતુ કોઈ સ્ત્રી કરતાં હળરગણી સારી છે. કેમકે મિલનસારપણાથી આપણે ઘરમાં અને બહાર સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવી શકીએ છીએ; અને શાંતિથીજ આરોગ્ય, દીર્ઘાયુષ્ય તથા સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રત્યેક વૈદ્ય જાણે છે કે, કોઈ અને નિરંકુશ સ્વભાવથી મનુષ્ય અદ્યાયુષી બને છે અને તેનું શરીર પણ દુર્બળ થઈ જાય છે.

એક સ્ત્રીના વદન પર શાંતતા, સુંદરતા અને દિવ્યતા હોવાને બદલે જ્યારે કોઈ અને ધિર્યાનાં ચિહ્ન જણાય ત્યારે તેના જેવું દુર્ભાગી બીજું કોઈ પણ નથી.

કોઈ સ્વભાવથી સૌંદર્યનો નાશ થાય છે, માટે કોઈ પણ સ્ત્રીએ કોઈ બનવું નહિ. કોઈને લીધે સુંદરમાં સુંદર વદન પણ તરતજ કદરૂપું અને ઘૃણાસ્પદ બની જાય છે.

ક્રોધી સ્વભાવની આદ્યે મધુરતા અને મુંદરતા વધુ વખત રહી શકતી નથી. કેટલાક મહાન વૈદ્યો જણાવે છે કે, માત્ર એક જ વાર ક્રોધ કરવાથી સ્ત્રીના આયુષ્યમાંથી એક વર્ષ જોાણું થાય છે. પુરુષના સંબંધમાં પણ આમ જ બને છે; પરંતુ ક્રોધની અસર સ્ત્રીના વદન પર વિશેષ લાયકર જણાય છે. કારણ કે આપણે સ્વાભાવિક રીતે જ સ્ત્રીના મુખ પર સૌન્દર્ય અને મધુરતા જોવાની આશા રાખીએ છીએ. સ્ત્રીજાતિ પ્રાયઃ બીજી સર્વ વસ્તુઓ કરતાં યૌવન અને સૌન્દર્યને વિશેષ કિંમતી ગણે છે; પરંતુ તે જાણતી નથી કે, તે જેટલી જેટલી વાર ક્રોધ કરે છે તેટલી તેટલી વાર તે પોતાના સૌન્દર્યમાં ઘટાડો કરતી જાય છે. સામુદ્રિક વિદ્યા જાણનારાઓ અને વૈદ્યો જણાવે છે કે, શરીરમાં કાંઈ પણ વિકાર થાય તો તેની છાયા મુખ પર સૌથી પ્રથમ જણાય છે. આપણે જેટલી જેટલી વાર ક્રોધ કરીએ, તેટલી વાર આપણી શક્તિનો નાશ થાય છે. આ શક્તિનો દ્વાસ આંખમાં પણ જણાય છે. કારણ કે તે નિસ્તેજ બની જાય છે. રનામુખમાં પણ તે દેખાય છે, અને ચહેરા ઉપર પણ તે પ્રદર્શિત થાય છે.

જો મનુષ્ય કાંઈ પણ વસ્તુને સૌથી વિશેષ કિંમતી ગણતો હોય તો તે શારીરિક અને માનસિક આરોગ્ય છે. જે ગૃહમાં સદા સર્વદા શાંતિ જળવાઈ રહે છે તે આદર્શ ગૃહ છે. અને જે માણસ જરા જરામાં ક્રોધ કરે છે, તે પ્રાયઃ બંદુકના દારૂ જેટલો જ ગૃહશાંતિનો નાશ કરનારો થઈ પડે છે.

શાંતિ, આરોગ્ય, દીર્ઘાયુષ્ય અને સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં મિલનસારપણું અતિ ઉપયોગી થઈ રહે છે, એ વાત શાળામાં બાલકોનાં મન પર બારપૂર્વક ઠસાવવામાં આવતી નથી, એ દુર્ભાગ્યની વાત છે.

કેટલાક માણસો એવા હોય છે કે તેઓ જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં આનંદની રેલ છેલ કરી મૂકે છે. તેમની હાજરી જ બળવધક ઔપધની ગરજ સારે છે. તેમના દર્શનથી આપણામાં ઉત્સાહ અને જીવનનો ખેાજો ઉપાડવાની શક્તિ આવે છે. રાત્રિ ગયા પછી સૂર્યોદય થતાં આપણને જેટલો આનંદ થાય છે, તેટલો જ આનંદ આપણને આવા માણસના દર્શનથી થાય છે. તેઓ આનંદ અને સ્વાસ્થ્યનાં કિરણો

પોતાની ચોતરફ ફેંકે છે. તેઓ આપણી ઉપર જાહુના જેવી અસર કરે છે અને આપણા સમગ્ર નિરૂત્સાહ તથા નિરાશાને હાંકી કાઢે છે તથા ઉચ્ચ અવસ્થામાં લઈ જાય છે.

હવે બીજા કેટલાક માણસો એથી ઉલટીજ અસર કરે છે. તેમને જોઈને આપણે નિરૂત્સાહી બની જઈએ છીએ. તેઓ આપણી પાસે બેઠા હોય ત્યારે આપણને કંઈ રૂચતું નથી. તેઓ પોતાની આસપાસની સઘળી વસ્તુઓને જડ બનાવી દે છે. આપણે તેમની નિકટ હોઈએ ત્યારે આપણા સારા વિચારો મરી જાય છે. તેમની વ્યંગ અને વક્ર વાણી, તથા તેમની લોકનિંદા અને નિરાશા આપણા હૃદયમાં દુર્બળતા અને ઘૃણા ઉપજાવે છે અને તેથી આપણે તેમનાથી ખાર ગાઉ દૂર નાસીએ છીએ.

એક સ્ત્રી અત્યંત કફરૂપી હતી. આથી તેણે પોતાનું આરિગ્ય એવું ઉત્તમ બનાવવાનો નિશ્ચય કર્યો, કે જેથી લોકો તેના કુરૂપને વિસરી જાય. તેનાં સર્વ અંગો બેડોળ હતાં, તેનું નાક ચપટું હતું, તેની આંખ બાડી હતી, તેનું મુખ પહોળું હતું અને એકંદરે તે અત્યંત કફરૂપી હતી. તેને બદલે જો કોઈ બીજી સ્ત્રી હોત તો તે ચીડિયણ અને નિરાશ બનીને અત્યંત અસુખી જીવન ગાળત; પરંતુ ઉક્ત સ્ત્રીએ પોતાના ગુણો એવી રીતે કેળવ્યા કે તે સર્વ માણસોને પ્રિય થઈ રહી. તેના પરિચયમાં આવનારાં સર્વ માણસો તેને આહવા લાગ્યાં. તેની બેડોળતા તરફ કોઈ લક્ષ્ય પણ આપતું નહિ. ધૈર્ય, ખંત, મીઠાં વેણ, આનંદી સ્વભાવ વગેરે ગુણોનો વિકાસ કરીને તેણે પોતાની જાતને એટલી બધી બદલી નાખી કે લોકો તેનાં બેડોળ અંગો તરફ લક્ષ આપતા અટક્યા. તે પોતાના મુખમાંથી શબ્દો કાઢતાંની સાથે કોઈ સ્વર્ગીય મધુરતાથી સર્વ માણસોને પોતાની તરફ આકર્ષી લેતી. આ પ્રમાણે સૌંદર્ય કરતાં પણ મધુરતા તેને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડી. આ મધુરતા શું છે? એ માત્ર માયાળુ સ્વભાવનો પ્રતિધ્વનિ છે.

મધુરતા એ એક એવા પ્રકારનું સૌંદર્ય છે કે જે માત્ર ચોરાં વર્ણોજ ટકે, અને તે પછી તમને બેડોળ બનાવી મૂકે, એવું નથી. તે ઠાળની સાથે નાશ પામતું નથી. શારી-

રિક સૌંદર્ય અદ્યાયુષી હોય છે, પરંતુ હૃદયનું સૌંદર્ય અમર હોય છે, અને તેને ગમે તેવું કદરૂપ માણસ પણ માત્ર કરી શકે છે. હૃદયનું સૌંદર્ય વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ જતું નથી. એ તો ઉલટું વૃદ્ધાવસ્થાને દૂર રાખે છે. કારણ કે આનંદી, આશાવંત અને ઉત્સાહી મનુષ્યની ઉપર વૃદ્ધાવસ્થા કાંઈ પણ અસર કરી શકતી નથી. તમે ગમે તેટલા ક્રૂરપ હો, તોપણ હૃદયની સુંદરતા વધારવાનો પ્રયાસ કરો. કારણ કે આ સુંદરતા અદ્યાયુષી હોતી નથી. હૃદયની સુંદરતા એ તો આત્માનું જોજસ છે અને કાળ તેનો નાશ કરી શકતો નથી. એ એક એવા પ્રકારનું સૌંદર્ય છે, કે જેના વડે તમે તમારા સંસર્ગમાં આવનારા પ્રત્યેક માણસને ઉત્તમ બનાવી શકો છો.

શુભ ચારિત્ર્યમાં જે અર્થ ધન રહેલું છે તેની કિંમત કેવું આંધી શકે એમ છે? જે માણસ પોતાના અશુભ પડે પોતાની ચિત્તરૂઢ સ્વર્ગીય વાતાવરણ પ્રસરાવે છે, જે ધરમાં પ્રવેશ કરે તે ધરમાં આનંદની રેલોડ કરી મૂકે છે, અને જે પોતાના સંસર્ગમાં આવતા પ્રત્યેક માણસને આનંદી બનાવી મૂકે છે તેના જીવનની કિંમત કેવું કદાપી શકે એમ છે? આવા ચારિત્ર્યવાન માણસો જ્યાં જ્યાં જાય છે, ત્યાં ત્યાં તેઓ આનંદ અને શાંતિનાં ફિરોજ ફેંકતા જાય છે. તેમની હાજરીમાં હિંદાસી અથવા નિરાશા લેઈ પણ ટકી શકતી નથી. સૂર્યોદય થતાંવેંત જેમ તિમિરનો નાશ થાય છે, તેમ તેમનું આગમન થતાંજ સર્વ પશુતા જતી રહે છે. સુંદરતા, મધુરતા અને સર્વશુભસંપન્નતા એ જીવનનો મોટા-માં મોટો લઢાવો છે. તેની સમક્ષ ધંતર સર્વ વસ્તુઓ ઝાંખી પડી જાય છે. એના પ્રભાવથી જાહુની પેઠે મૈત્રી, આબહ અને સત્તા પ્રાપ્ત થાય છે.

જે માણસ દાન કરતો નથી, પોતાની વસ્તુ અન્યને વાપરવા દેતો નથી તે મૂર્ખ છે. દુકાળના ભયથી વાવેતરજ ન કરવું એ મોટામાં મોટી મૂર્ખતા છે. વરસાદ પડ્યો નહિ, છોડ સૂકાઈ જાય અને આપણી મહેનત વૃથા જાય, એમ ધારી વાવેતર નહિ કરવાથી જીવવાનો વખત દરી આવતોજ નથી, અને જે વાવે છે તે તે માદાં જરી જરીને લાગે છે.

એક મહાન પરાપકારી માણસ કહેતો કે, મેં આપણું

જે તેજ માત્ર મેં જણાવ્યું છે. આપોની ખાલી રાત્રિ મિશ્રિત સુમાઈ ગઈ છે. આપણે જે વસ્તુ આપણી પીઠે લેઈ ગયાછી, ત્રણમણી અને ચાણણી મતાનો આગરજાદર શક્તિ મહાવે છે. દાન જે જીવનમાં મારામાં મોટી મૂડી છે. તે ગુણસ્થા વૃદ્ધિ-ગત થઈને ખાલી આપણને પ્રાપ્ત થાય છે. આપો! આપો! આપો! દાન કરતું જેજ માત્ર ગુણી લીધેની નારંગીના જેવા નીંદરા અને સુષ્પ જનનાં બચાવનો માર્ગ છે.

સ્વાર્થપરાયામુલ્તા એ આત્મવ્યાતનો ધારી માર્ગ છે. જે માણસ પદો પણ અન્યને સહાય કરતો નથી; જે માણસ માગણી થતાં પોતાની કોમળીનું મુખ જોરથી બંધ કરે છે, જે માણસ માત્ર પોતાનાજ ધંધા પર ધ્યાન આપવાની દેવ રાણે છે અને પાટોશીની સ્થિતિનો લેશ પણ વિચાર કરતો નથી; જે પોતાની સઘળી મિલકત પોતાને માટેજ વાપરે છે; જે માત્ર લેવાનીજ દાનત રાણે છે અને આપવાની દાનત રાખતો નથી; તે લુપ્પણા હૃદયવાળો, નીચ, હુદ અને તિસ્તકારપાત્ર ણની વ્યય છે.

જે સંકુચિત હૃદયના માણસો દાન કરતા નથી, દોષને સહાય કરતા નથી, પ્રેમ અને સહાનુભૂતિનો મુગધ પ્રસારવતા નથી, તેઓ અંતે દેવાળુંજ કાઢે છે. તેઓ શુષ્કહૃદય, સુરદાલ અને પ્રેમવિહીન હોય છે. તેમની સઘળી સહાનુભૂતિ નષ્ટ થયેલી હોય છે, તેઓ માનવજીવનની ઉત્તમ અને ઉદાર લાગણીઓમાં પ્રવેશી શકતા નથી. સ્વાર્થ અને લોભને લીધે તેમનો આત્મા શિથિલ અને ઠંડોગાર થઈ ગયેલો હોય છે. તેઓ એટલા સંકુચિત હૃદયના અને કંગાલ થઈ ગયેલા હોય છે કે જરા સ્મિત કરવાથી, અથવા એક માયાળુ શબ્દ બોલવાથી પણ બાણે અમારી મૂડી ખર્ચાઈ જશે એમ તેમને લાગે છે. તેઓ આનંદ અને શાંતિનાં કિરણો ફેંકવાની શક્તિ ખોઈ બેઠેલા હોય છે અને પ્રકૃતિના નિયમને અનુસરીને તેમને પોતાને પણ આનંદ અને શાંતિ પ્રાપ્ત થતાં નથી.

એક પાતળો માણસ કસરતશાળામાં વ્યાયામ કરતો હોતો તેને જોઈને એક બળવાન શરીરવાળો માણસ બોલ્યો કે “લાઈ! આ ડંખેલસની સાથે નાહકની માથાફાડ શામાટે કરે છે? તારું શરીર હુણળું છે, માટે તારે તો તારી પાસે જે

શક્તિ હોય તેને તારા કામ માટે સાચવી રાખવી જોઈએ. આવી રીતે શક્તિને ખચી નાખવી તને પાકવશે નહિ.”

આ સાંભળી પેલા માણસે કહ્યું કે “પરંતુ બસા માણસ ! આ વ્યાયામમાં જે રક્તસ્ય રહેલું છે તે તમે સમજતા નથી. મારી પાસે જે હોય તે પ્રથમ આપવાથીજ મારી શક્તિ વધી શકે એમ છે. આ ઈંગ્લેન્ડને હું મારું બળ આપું છું, પરંતુ તે મને ચક્રવૃત્તિ વ્યાજ સાથે તે બળ પાછું આપે છે. વ્યાયામમાં બળ વાપરવાથી મારા રનામુઝો મજબૂત થાય છે.”

બળ તો વાપરવાથીજ વધે છે, સાચવી રાખવાથી તો તે નષ્ટ થાય છે. જે શુભાળ પોતાની સુગંધ પોતાની પાસેજ ભરી રાખે તો તે નષ્ટ થઈ જાય છે. તે પોતાની સુગંધ ચોતરફ પ્રસરાવે છે તેથીજ વિકાસ પામે છે. સત્કૃત્ય કરવાની, પ્રતિદિન કોઈ ને કોઈ માણસને સહાય કરવાની, અને કોઈ ને કોઈ માણસને પ્રોત્સાહન આપવાની દેવ આપણા જીવનને વિશાળ અને ઉન્નત બનાવે છે અને આપણા ચારિત્ર્યને સુંદર તથા સુગંધમય બનાવે છે. દુઃખી માણસોને આશ્વાસન અને રંક માણસોને સહાય, એ એક એવા પ્રકારનું દાન છે કે જે ચક્રવૃત્તિ વ્યાજ સાથે આપણને પાછું મળે છે.

આપણે જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં ત્યાં આપણને આ પ્રકારનું દાન કરવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ પણ સ્થળે કોઈક માણસને પ્રોત્સાહનની જરૂર હોય છે; કોઈક માણસનું દુઃખ સારે એવું તળે કચડાઈ જતું હોય છે; કોઈક માણસને સહાનુભૂતિની જરૂર હોય છે; અને કોઈક માણસને ઉત્તેજનની અપેક્ષા હોય છે. એવા માણસો તરફ સહેજ માયાળુપણું દર્શાવવાથી પણ આપણને કેટલું મહાન ફળ પ્રાપ્ત થાય તે આપણે કહી શકતા નથી. એક અજાણ્યા મનુષ્યના સ્મિતથી પણ ઘણા માણસોને દિવસો મળ્યો છે. માત્ર સહાનુભૂતિ ભરેલી દૃષ્ટિ, માત્ર સહાય કરવાની ઇચ્છા અને માત્ર અંતઃકરણપૂર્વક હાથ મેળવવાથી પણ ઘણા નિરાશ થયેલા આત્માઓને આશા અને ઉત્સાહ મળ્યાં છે. એક માયાભર્યા પત્રથી અને એક પ્રોત્સાહક ચળદથી હતાશ થઈ ગયેલા ઘણા

માણસોનું જીવન બદલાઈ ગયું છે.

કેટલીક અતિ કિંમતી વસ્તુઓ દ્રવ્યથી પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, છતાં તે પ્રાપ્ત કરવી સર્વ માણસોને માટે શક્ય છે. પ્રેમ, સહાનુભૂતિ, સહાય કરવાની ઇચ્છા વગેરે વસ્તુઓ આ પ્રકારની છે.

તમારી પાસે જે જે વસ્તુઓ હોય તે ‘આપ આપ’ કરવાનીજ વૃત્તિ રાખો; અને તે અંતઃકરણના પ્રેમપૂર્વક આપો. જગતને પ્રેમની અપેક્ષા છે. જગત પ્રેમનેજ માગે છે. તમે જે જે માગો જાઓ, તે તે માગોમાં સત્કાર્યનો સુગંધ પ્રસરાવતા જાઓ.

તમારું વદન નિરંતર ફેલું રહે છે? શું તે ગંભીર અને અનાકર્ષક રહે છે? તેના ઉપર નીચતા, અનુદારતા અને અસહિષ્ણુતાની છાપ રહે છે? શું તેની ઉપર લોભની છાપ રહે છે? શું તમે ગંભીર, ચઢેલું, ઉદાસ અને નિરાશ મુખ લઈને તમારા મિત્રવર્ગમાં ફરો છે? કે તમે શુભેચ્છા અને આશાનો પ્રકાશ ફેલાવતા તદ્દન આનંદી ચહેરે ફરો છો? ત્યારે તમે લોકોની આગળ જાઓ છો ત્યારે તેમનામાં સુખની વૃદ્ધિ થાય છે કે તેમનામાં નિરુત્સાહ આવે છે? તમને જોઈને લોકો રાજી થાય છે કે નારાજ થાય છે?

તમારા વદન પરજ તમારી સફલતા વા નિષ્ફળતાનો આધાર છે. એક માણસના વદન પરથી કદી પણ સ્મિત ખસતું નહોતું. તે પોતાના મનમાં ગમે તેટલો ક્રોધી થયો હોય તોપણ તેના વદન પર ક્રોધની લેશ પણ રેખા જણાતી નહિ. એક પણ પછી લલેને જ્વાળામુખી પર્વત ફાટવાનો હોય તોપણ શાંતિ, સુખ અને આનંદ તેના મુખ પરથી કદી પણ ખસતાં નહિ; અને આથી તેને સદા સર્વદા સફળતાજ મળતી ગઈ. તેને મળેલી સફળતા જોઈ લોકો આશ્ચર્ય પામતા. તેમને લાગતું કે, આ માણસને પોતાની શક્તિ ઉપરાંત સફળતા મળે છે, અને વસ્તુતઃ તેની સફળતા ઘણે અંશે તેની અલૌકિક આનંદી વૃત્તિનેજ આભારી હતી. આથી પુરુષ માણસો! તેના મિત્ર બનતા અને તેઓ ઘણા વ્રાત્તોને તેની દુકાને ખેંચી લાવતા.

નિરંતર આનંદી વૃત્તિ સખવાથી ઘણું લાભ થાય છે.

એથી મિત્રો અને શાહકો આકર્ષાઈ આવે છે; એટલું જ નહિ, પરંતુ મનુષ્યના જીવન પર એની અમર્યાદ અચર હોય છે. આપણા હૃદયમાં મમે તેવું દુઃખ હોય તોપણ આનંદી, માયાળુ અને નમ્ર બનવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણું જીવન ઘણું ફેરવાઈ જાય છે.

એક સ્ત્રીને જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં આનંદ પ્રસરાવવાની ટેવ હતી. તે કહેતી કે, હસવામાં આપણને કંઈ ખર્ચ થતો નથી. આતું પરિણામ એ આવ્યું કે, પ્રત્યેક જણને તેની સેવા કરવામાં આનંદ લાગવા માંડ્યો. નિરાશા અને ઉદાસીને બદલે આશા અને ઉત્સાહ પ્રસરાવવાથી કેટલો આનંદ થાય છે! તમે જે જે લોકોના સંસર્ગમાં આવો, તે તે લોકોને ઉત્સાહ અને આનંદ આપવામાં તમને કંઈ ખર્ચ થતો નથી. કહેવાતી મહાન વસ્તુઓ કરતાં એક હાસ્ય વિશેષ કિંમતી છે. એથી જીવન આનંદમય બની જાય છે. માટે એ આનંદનું છૂટે હાથે દાન કરો. તમે જેમ જેમ એનું વિશેષ દાન કરશો, તેમ તેમ તમે અધિકે આનંદી-સુખી-બનતા જશો.

પ્રકરણ ૩ જું-આંતરિક જીવનનો શરીરના સૌંદર્ય સાથે સંબંધ

એક વાર એક નાની છોકરી મારા પરિચયમાં આવી હતી, જેણે કહ્યું હતું કે “પ્રત્યેક જણ મને બહુ ચાહતું હોવાથી હું બહુ સુખી છું.” કોઈ પણ માણસ અસુખી શા માટે હોઈ શકે તે તે સમજી શકતી નહોતી. તે પ્રત્યેક જણને ચાહતી હતી તેથી પ્રત્યેક જણ તેને ચાહતું હતું. તે બહાર ખેતરોમાં જતી અને માત્ર જીવનના આનંદથી ટાળીઓ પાડતી. પ્રત્યેક પક્ષી, પુષ્પ અને છોડ તેને એમ કહેતાં જણાતાં કે “સુખી થા.”

પરંતુ આપણે સર્વને આવી લાગણી શા માટે ન થવી જોઈએ? પ્રત્યેક મનુષ્ય અને પ્રત્યેક પદાર્થ પરમાત્માનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે અને એ આપણે નિર્દોષ અને સત્ય દૃષ્ટિથી આપણી આસપાસના પદાર્થોનું અવલોકન કરીએ, એ આપણે

આપણી બ્રામક વિચારશૈલિ અને દુરાચારી જીવનનાં ખરાબ ચર્ચાઓ દ્વારા વસ્તુઓની કાલ્પનિક ભ્રષ્ટ પ્રતિમાઓ નહિ જોતાં નિર્મળ સ્વચ્છ દૃષ્ટિથી ખરેખરી નૈસર્ગિક વસ્તુઓ જોઈએ, તો પ્રત્યેક વસ્તુ આપણને પણ એમજ કહેશે કે “સુખી થાઓ, સફળ થાઓ; શાંતિ પામો.” જો આપણે સંપૂર્ણ સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોઈએ, તો આપણે એટલા સંતુષ્ટ અને સુખી હોવા જોઈએ કે આપણું જીવન શાશ્વત આનંદરૂપજ થઈ રહે. જગત જ્યારે એવી ભૂમિકામાં આવશે કે જ્યાં પ્રત્યેક જણ સત્યને જોઈ અને અનુભવી શકશે, ત્યારે ખિલકુલ દુઃખદારિદ્ર અને રંકતા રહેશે નહિ.

દેશમાં હમેશાં બહુ લોભી, કંજુસ અને સ્વાર્થી માણસો દેખાય છે, એ દેશની અસ્વાભાવિક દુર્દશા દર્શાવે છે. એ સ્થિતિ પરમાત્માની સમગ્ર રચના અને સૌંદર્યથી વિરુદ્ધ છે. પ્રભુની રચનામાં આવા લેહને માટે સ્થાનજ નથી. આવા માણસો અને પુખ્તો જંગલો તથા પક્ષીઓમાંથી પ્રસરતી સુંદરતા અને સુમધુરતા વચ્ચે કેટલો ફરક છે!

સ્વાર્થ, લોભ, પાપ અને સમસ્ત લેહમય સ્થિતિઓને માટે પ્રભુના રાજ્યમાં સ્થાન નથી. તેણે જે જે સૃષ્ટિ કરી છે, તે સર્વથી તેઓ વિરુદ્ધ છે. વિશ્વમાં માત્ર ખોટા વિચારો અને દુરાચારી જીવનથીજ ખોટી વસ્તુઓ ઉપજે છે.

જે માણસોનું અંતઃકરણ પવિત્ર હોય છે, તેઓજ માત્ર પરમાત્મા અને સદ્વસ્તુનું દર્શન કરી શકે છે; માત્ર પવિત્ર, પાપરહિત માણસોજ સત્ય અને સૌંદર્યનું દર્શન કરી શકે છે. જે ચક્ષુ વસ્તુઓને તેમની સ્વાભાવિક દશામાં જોઈ શકે તેમ છે, તેની ઉપર પ્રત્યેક પાપી અને પ્રત્યેક ખોટા વિચારથી તથા પ્રત્યેક દુરાચારથી એક વધુ આવરણ ચઢે છે; અને તેથી આપણે તો યોગ્ય વિચાર અને પવિત્ર જીવનથી એ ચઢેલાં આવરણો અવશ્ય દૂર કરવાં જોઈએ. જો આપણે એમ કરીશું તોજ આપણે પ્રત્યેક વસ્તુને અને મનુષ્યને તેના સ્વાભાવિક સ્વરૂપમાં અને દશામાં જોઈ શકીશું.

સ્વાર્થ અથવા લોભને સિદ્ધ કરવાનો કિંવા અપ્રમાણિકતા કરવાનો, ખીલ્તની નિર્બલતાનો લાભ લેવાનો, અને તેને બાધારૂપ થઈ પડવાનો અથવા પાછળ રાખવાનો

ખિલકુલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ નહિ. જે આપણે આવો પ્રયત્ન નહિ કરીએ તોજ આપણે સત્યનું સ્વરૂપ અને શુદ્ધ દર્શન કરી શકીશું.

હકીકત આવી છતાં ઘણા ખરા માણસો માત્ર પોતાનોજ દુનિયાઈ સ્વાર્થ સાધવા પ્રયત્ન કરી આ આવરણો વધારતાજ જાય છે, તેથી અંતે તેમનાં આધ્યાત્મિક ચક્ષુઓ સંપૂર્ણ બંધ થઈ જાય છે, તેમની દર્શનશક્તિ સર્વથા જોટલી ણધી વિકારી બની જાય છે કે તેઓ સ્વૂણ, ભૌતિક વસ્તુઓ સિવાય કંઈ પણ જોઈ શકતાં નથી. સ્વાર્થ, લોભ અને અપ્રમાણિકતાથી ચક્ષુઓ દ્વારા તેમને પ્રત્યેક વસ્તુ સ્વામ અને જાદુ દેખાય છે.

આ જગતમાં પ્રત્યેક મનુષ્ય માત્ર પોતાનાં કાર્યો, વિચારો અને પોતાનાજ હેતુઓનાં ચક્ષુઓ દ્વારા પ્રત્યેક વસ્તુ જોઈ શકે છે. જે પદાર્થને આપણે જેવા સાધન વડે જોઈએ છીએ તેવોજ રંગ અને આકાર તે તે પદાર્થનો આપણને દેખાય છે. આપણા જીવનનાં સમસ્ત કાર્યો, સમસ્ત વિચારો અને સમસ્ત ઉદ્દેશો આપણા અંતઃકરણ અને નિરીક્ષણ દષ્ટિ ઉપર ફરી વળે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુ તેમના દ્વારાજ જોવાની આપણને ફરજ પડે છે. માટે જો આપણાં કાર્યો શુદ્ધ હશે, આપણા વિચારો પવિત્ર હશે, તોજ આપણે વસ્તુઓને તેના ખરા રૂપ રંગમાં જોઈ શકીશું-અર્થાત્ તેમની જાદુ, ખરાબ, દુષ્ટ, બધંકર પ્રતિભાઓને જાહેર તેમનું સત્ય સુંદર સ્વરૂપ જોઈ શકીશું. હકીકત આવી હોવાથી આપણે આપણાં અંતર-ચક્ષુઓનાં આવરણો દૂર કરવાં જોઈએ. કેમકે જો આપણે જોમ કરીશું તોજ વસ્તુઓનું ખરું સ્વરૂપ જોઈ શકીશું.

તમે હમેશાં અંબોર અને અરુચિકર ગ્રાહ્ય અને રીત-ભાત રાખવાથી કેટલા બધા મિત્રો અને આશ્રયદાતાઓ ગુમાવો છો. તેની તમને કદી પણ પ્રતીતિ થઈ છે? ચાલ રાખજો કે, પ્રત્યેક જણ જોષકારમાંથી પ્રકાશમાં અને શીતળામાંથી ઉજ્જ્વલામાં આવવાને પ્રયત્ન કરે છે. તેઓ અસાંતિમાંથી નીકળી શાંતિમાં આવવાનો ઉપાય કરે છે.

જો આશાવાદની કળા વ્યવસાયમાં અને વ્યવહારમાં મૂકવામાં આવે તો તે આખી પૃથ્વીને ઉલટાવી નાખે. એક

છેવટે આપણા સ્વભાવરૂપ જાની રહીને આપણા વિચાર ઉપર અધિકાર ભોગવે છે, આપણા શરીર ઉપર પ્રદર્શિત થાય છે અને આપણા જીવન ઉપર શાસન ચલાવે છે. આપણને પ્રતીત થાય છે કે, આપણે જે જગતમાં વસીએ છીએ તે આપણામાંથીજ પ્રકટ થાય છે. જગત આપણા પોતાનાજ અવાજો અને વિચારોના પ્રતિધ્વનિઓ આપણી તરફ પાછા ફરે છે. જે આપણે શોકાકુલ અને ઉદાસ હોઈએ તો તે પણ આપણા તરફ નિરાશા અને અનુત્સાહ ફેંકશે; અને જે આપણે તેની તરફ આનંદી વદન અને ઉદાસમય સંતુષ્ટ હૃદય સંહિત જોઈશું તો તે પણ આપણને તેના બદલામાં તેજ વસ્તુ આપશે.

જોકે માણસ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં તેને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુ તેને હર્ષ અને સુખ આપતી હોવાય છે, તેને પ્રત્યેક મનુષ્ય માયાળુ અને અનુકૂળ જણાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય તેને સહાય કરવાને, તેનું હિત કરવાને અને તેના પ્રત્યે વિનય દર્શાવવાને ખુશી હોય છે; અને બીજો જે માણસ પ્રત્યેક વસ્તુથી ખિન્ન થાય છે, પ્રત્યેક વસ્તુ વિષે દુરિયાદ કરે છે અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં છિદ્ર જુએ છે; તે આનંદિત થવાનું કાંઈ કારણ જોતો નથી; અને જગતને સખ્ત, સમર્થ તથા અરુચિકર સ્થાન માને છે—અને તેને તેવુંજ મળે છે.

સમગ્ર જગત જો માત્ર “બહીરપરીંગ ગોલરી” છે, પ્રતિધ્વનિ કરનાર મંદિર છે, જે માત્ર આપણીજ દુરિયાદો અને પ્રશંસાઓનો પ્રતિધ્વનિ પાછો ફરે છે. તે હર્ષણ જેવું હોવાથી આપણા પોતાના વદનનું પ્રતિબિંબ દર્શાવે છે.

પ્રકરણ ૪ થું-મિત્રોની કિંમત

“મિત્રો એ એકબીજાનાં દર્પણો છે, અને તે સ્ફટિક (ક્રિસ્ટલ) કિંવા પર્વતીય ઝરાઓ કરતાં વિશેષ શુદ્ધ અને છાયા, પ્રપંચ કિંવા ખુશામતથી વિમુક્ત હોવા જોઈએ.”

ઈલિનોઈઝના તરુણ વકીલ લિંકનના સંબંધમાં ઘણી વાર એમ કહેવાતું હતું કે “તેની પાસે કાંઈ નથી, માત્ર પુષ્કળ મિત્રો છે.” તે દ્રવ્યની બાબતમાં રંક હતો, પરંતુ મિત્રોની બાબતમાં શ્રીમંત હતો અને તે ઘણું આંશે તેમનીજ સહાયથી ઉન્નત થયો હતો. લોર્ડ બર્લેએ દ્રવ્યના તિરસ્કારપૂર્વક એક મહાન સામાજિક સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા કરી હતી કે “લોકોનાં હૃદય છતાં જોડે તમને માણસો અને દ્રવ્ય મળશે.”

પુષ્કળ મિત્રો એ જીવનની સફળતા કરનારની ખાસ મૂલ્ય છે. એના કરતાં અધિક સારી મૂલ્ય તેને મળવી શક્ય નથી. તેઓ તેની આંટને દબીમૂત કરે છે, તેને પ્રત્યેક મહાન પ્રયત્નમાં સહાય કરે છે, અને તેને સુખી અને સફળ જીવનમાં પુષ્કળ દ્રવ્ય અથવા મહાન પાંડિત્ય કરતાં પણ વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે.

સાર્વજનિક જીવનમાં વિશ્વવિદ્યાલયોમાં દાખલ થયેલા ત્યારે તેણે તેના અધ્યક્ષ માર્ક હાન્ડીન્સની મિત્રતા સંપાદન કરી. અનેક વર્ષો પછી જ્યારે તે લુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો અધ્યક્ષ બન્યો ત્યારે તેણે કહ્યું હતું કે “જો હું આજે મુતઃ બાલ્યાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈ અને મોટા પછે મને વિશ્વવિદ્યાલયનાં સમસ્ત પુસ્તકો અને સર્વ સામગ્રીના તથા સાધનનું દૈનિક કાર્ય કરનારા અધ્યક્ષને સમજાવતી સમગ્રી કરવામાં આવે; અને અન્ય પછે મેં મને હોન્ડીન્સ વીચ વર્ષ પૂર્વે મેળવેલી હતા તેને મોટા મહાન જોડાણ તરુણ વર્ગમાં એક લાંબુમાં સાધવાનો આજ્ઞા કરવામાં આવે; તો હું એમજ કહું કે “માત્ર હોન્ડે કારે ઉન્નત. અધ્યક્ષે સ્ફટિક કાંઈ પણ વિશ્વવિદ્યાલયને જોડે અને હોન્ડીન્સ સાથે.”

માર્ક હાન્ડે કારે સર્વે સુદે મહાન મૂલ્ય નહોતી, પરંતુ તેના અણ દેશે. એકમંતે પછે સર્વે સુદે મહાન મૂલ્ય થઈ જાય છે.

મિત્રતાની ચારિત્ર્ય ઉપર ફેટલી સારી અસર થાય છે તેનાં દષ્ટાંતોથી ધાર્મિક અને ભૌતિક ઇતિહાસ ભરેલો છે.

ધણા માણસો જન્મતે જેનું નામ કહી પડ્યું સાંભળ્યું નથી એવા ઠાણક મિત્ર તરફથી ઉત્તેજન અને પ્રોત્સાહન ન મળ્યું હોય તો પોતાનું લક્ષ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પૂર્વે હતાશ ચર્ધ ગયા હોય, મહાન કાર્યોને માટે વર્તમાનપત્રોમાં જેમની પ્રશંસા કરવામાં આવે છે અને સમગ્ર જગત જેમને માન આપે છે એવા સેંકડો માણસો પોતાની સફળતાને માટે ઘણે અંશે પોતાની પત્ની, માતા, ભગિની અથવા કેાઈ ઘાડા મિત્રના આભારી હોય છે.

સાધારણ માણસ પોતાની ભૌતિક સફળતાના ધણા ભાગને માટે પણ, તે પોતાના મિત્રોનો ફેટલો આભારી હોય છે તે બહુતો નથી; તે વસ્તુઓનો મર્મ અકળકરવાની પોતાની અફસુસ શક્તિ, પોતાની અમલકારિક તુલનાશક્તિ અને પોતાના સખ્ત હવાગેનો ગર્વ કરી પ્રત્યેક કાર્યસિદ્ધિનું સંપૂર્ણ માન પોતે અકળ કરી લે છે. છતાં, જો આપણે આપણા હંવનમાંથી પ્રત્યક્ષ વા પરોક્ષ રીતે આપણા મિત્રોએ આપેલો પ્રત્યેક હિસ્સો કાઢી નાખીએ—તેમણે આપેલું પ્રોત્સાહન અને બ્યાવહારિક સહાય દૂર કરીએ—જો આપણે આપણી હોકપ્રિયતામાંથી તેમના સારા શબ્દો દ્વારા મળેલા ટકા બાદ કરીએ અને તેમની મદદથી મળેલી જગ્યાઓનો ત્યાગ કરીએ તો આપણા પૈકી મોટા ભાગને તેમની ધારેલી કાર્યસિદ્ધિમાંથી ઘણો ભાગ નીકળી ગયેલો જણાયે.

વંધીલાતની શરૂઆત કરનાર ધણા તરુણ વકીલોને મિત્રો પ્રાપ્ત કરવા માટે મુશ્કેળ સમય હોય છે અને મિત્રતા સંપાદન કરવી એજ તેમનું સૌથી વિશેષ હઠાપણુબારેલું કાર્ય છે. તેનો પરિચય ધરાવનાર પ્રત્યેક માણસ તેને સફળતા પ્રાપ્ત કરવામાં સહાય કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. તેના મિત્રો અન્ય લોકોને કહે છે કે, તે અવશ્ય સફળતા પ્રાપ્ત કરશે અને તે જો અંતે ધાનાસજામાં અથવા વરિષ્ઠ ન્યાયમંદિરમાં વિરાજે તો તે આશ્ચર્યજનક ચર્ધ પડશે નહિ. તેઓ ગમે તેટલા સમર્થ કે ગમે તેટલા બુદ્ધિશાળી હોય, તેઓ કાયદાની બારિકીમાં ગમે તેટલા પારંગત હોય, તેપણ તેમને મિત્રોની મોઢાની

લલામણુનો ટેકો નહિ મળે તો તેમના જેવા બિનઅનુભવી તરુણને કેસ આપવાને ઘણા થોડા માણસો ખુશી થશે.

પોતાના ધંધાનો પ્રારંભ કરવાનો પ્રયત્ન કરનાર તરુણ વૈદના સંબંધમાં પણ આમજ બને છે. તેના સમસ્ત મિત્રો તેને સહાય કરવાને આતુર હોય છે. તેઓ જાણે છે કે, એક વૈદ વૈદકશાસ્ત્રમાં ગમે તેટલો પ્રવીણ હોય તોપણ જ્યાંસુધી તેની પ્રવીણતા જાહેરમાં આવી નથી ત્યાંસુધી તે લોકોમાં એટલી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી શકશે નહિ, કે જેથી તેઓ અનુભવી વૈદોને છોડીને તેની પાસે આવશે. તેઓ તેની પ્રવીણતાની પ્રશંસા કરે છે. તેઓ કહે છે કે ‘અમે ખડું માંદા હતા અને એણે અમને જલદી સાજા કર્યા હતા.’ અદ્ય સમયમાં આસપાસના સર્વ માણસો તેના પ્રત્યે શ્રદ્ધાની દૃષ્ટિથી જુએ છે અને તેને દહીંઓ પ્રાપ્ત થાય છે.

થોડી મૂડીથી વ્યાપારનો પ્રારંભ કરનાર તરુણ વ્યાપારીની પણ લેખક, વકીલ કે વૈદના જેવીજ સ્થિતિ હોય છે. તે પોતાના વ્યવહારમાં ગમે તેટલો પ્રમાણિક અને સીધો હોય તોપણ તે અજ્ઞાત અને અપ્રસિદ્ધ હોય છે. તેને સર્વ-સાધારણની શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવાની હોય છે. “ગ્રાહકની પ્રસન્નતા એ ઉત્તમોત્તમ પ્રકારની જાહેર ખખર છે” એ એક વ્યાપારી મંત્ર છે; અને વ્યાપારની બાબતમાં મિત્રોની કિંમત કેટલી છે તે તે દર્શાવી આપે છે. કારણકે આપણા પ્રત્યે એક માણસ મિત્રતાની દૃષ્ટિથી જુએ તોજ તે આપણી દુકાન અને તેમાંના માલની લલામણુ કરશે.

છતાં, આપણાં ભૌતિક હિતો વધારવામાં આપણા મિત્રો આપણી જે સેવા બજાવે છે તે તો મિત્રતાને તપાસવાનું માત્ર હલકામાં હલકું દૃષ્ટિગિંદુ છે. આપણા મિત્રોની પસંદગી એવી સ્વાર્થમય વ્યાપારી દૃષ્ટિથી કરવી, એનો અર્થ તો એજ થાય છે કે, આપણે કોઈ પણ ઉન્નત આત્માની મિત્રતા કરવાને નાલાયક છીએ અને કોઈ પણ ખરો મિત્ર મેળવવાને અશક્ત છીએ.

આપણા ચારિત્ર્ય પર આપણા મિત્રોની કેટલી અસર થાય છે તે ઉપરથી આપણે તેમની કિંમત આંકવી જોઈએ. ડૉ૦ હિલિસ જણાવે છે કે “મિત્રતા દ્વારા ભાગ્યનો નિર્ણય

યાય છે; એક તરણ બ્યારે પોતાના મિત્રો પ્રત્યે દુર્લભ કરે છે ત્યારે તેના ભાવમાં ક્ષતિજ આવે છે." આપણે જે મિત્રો કરીએ છીએ તેમના દ્વારા આપણા ચારિત્ર્ય ઉપર અસર થાય છે. તેમનો ચેત કે ક્યામ રંગ આપણને મળે છે. તેમના સારા કે ખરાબ ગુણો આપણમાં પ્રવેશ કરે છે. આદર્શ કિંમતી જણાવે છે કે "જે લોકો બૂઠા માણસોની સાથે વસે છે તેઓ બૂઠા બને છે; જે માણસો દેખીઓની સાથે વસે છે તેઓ દેખી બને છે; જે માણસો લોભીઓની સાથે રહે છે તેઓ નીચ સ્વભાવના બને છે; જેઓ આડંબરીઓની સાથે વસે છે તેઓ આડંબરી થાય છે; અને એ સોબતીઓનાં વહનો પણ એકબીજાના ચહેરાનો દેખાવ ધારણ કરે છે."

બીયરે કહ્યું હતું કે "મેં રસિકોનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં ત્યાર પછી હું કહી પણ તેનો તેજ માણસ રહ્યો નહોતો." ઘણી વાર તો અધોજ આપણા ઉત્તમોત્તમ મિત્રો હોય છે. જે માણસને ઉત્તમ મિત્રતાનો સ્પર્શ થયો હોય અને જે તેનામાં રહેલી દિવ્યતાને જગાડનાર તથા તેના સત્ય સ્વરૂપની ઝાંખી કરાવનાર ઉત્તમ મનવાણા માણસના સંસર્ગમાં આવ્યો હોય તે પુનઃ કરી પણ તેવો ને તેવો માણસ રહેતો નથી. આવા મિત્રો ઘણી વાર આપણને વાચન વડે પ્રાપ્ત થાય છે.

કેટલાક લોકો ઔપચિ અથવા નવીન બળદાયક હવાની ગરજ સારે છે. તેમના સંસર્ગથી આપણે નવાજા પ્રાણી બની ગયા હોઈએ તેમ આપણને લાગે છે. તેમની સમીપતાથી આપણને જે પ્રેરણાદન મળે છે તે દ્વારા આપણે એવાં વચનો ઉચ્ચારવાને અને એવાં કાર્યો કરવાને શક્તિમાન થઈએ છીએ કે જે આપણે ભિન્ન પરિસ્થિતિમાં ઉચ્ચારી અને કરી શકતા નથી. એક માણસ મારી ચિંતનશક્તિને ઉત્તેજિત કરે છે, મારી શક્તિઓને ચપલ બનાવે છે, મારી જુદીને વીધ બનાવે છે, ભાષા અને ભાવનાના દરવાજા ખુલ્લા કરી દે છે અને મારી કવિત્વશક્તિને જાગ્રત કરે છે; બ્યારે બીજો માણસ મારી ઉત્સાહ દાળી દે છે, વિકાસનું દાર બધ કરી દે છે અને અને અત્યંત ઠંડો પાટી દે છે. તેમાંથી એવું વાતાવરણ નીકળે છે, કે જે મારી વિચાર-શક્તિને દાળી દે છે અને મારા શબ્દોને શુભગતો નાખે છે.

ઈમર્સન કહે છે કે “આપણે જે કાર્ય કરી શકીએ તેવા હોઈએ, તે કાર્ય કોઈ મનુષ્ય લક્ષ્યમણ કે આગ્રહ કરીને પણ આપણી પાસે કરાવે એ જીવનમાં આપણી મુખ્ય આવશ્યકતા છે. એજ એક સાચા મિત્રની સેવા છે. જે એવો મિત્ર આપણને મળે તો આપણે સહેલાઈથી મહાન બની શકીએ. આપણામાં ગમે તે સફળ હોય તે પ્રત્યે તે અત્યંત આકર્ષાય છે. તે જીવનનું દાર કેવું ખુલ્લું કરી દે છે ! આપણે તેને કેવા કેવા પ્રશ્નો પૂછીએ છીએ ! આપણને કેવી સમજૂત મળી જાય છે ! કેટલા થોડા શબ્દોની જરૂર પડે છે ! સાચો સંસર્ગ એજ છે. એક સાચો મિત્ર મારી શક્તિઓને બેવડી કરી દે છે; જાણે તે પોતાનું બળ મારા બળમાં ઉમેરે છે અને મને જાણે અજેય શક્તિ અર્પણ કરે છે.”

એક મિત્રના દયાંતના પ્રેતસાહનથી ઘણા માણસોનાં જીવન ફેરવાઈ ગયાં છે. કેટલા બધા મંદ બુદ્ધિના છોકરાઓ અને છોકરીઓ એવા ચતુર શિક્ષકો અથવા મિત્રો દ્વારા નિષ્ફળતા અને દુઃખ પામતાં બચી ગયાં છે, કે જેમણે તેમનામાં એવી શક્તિઓ જોઈ હતી કે જે અન્ય કોઈ જોઈ શક્યા નહોતા અને જે વિષે તેઓ પોતે પણ અજ્ઞાત હતાં ! જેઓ આપણી શક્તિથી માર્હિતગાર હોય છે, જેઓ આપણને આત્મશ્રદ્ધાનો નાશ કરવાને બદલે તે મેળવવામાં સહાય કરે છે, તેઓ આપણી કાર્યસિદ્ધિની શક્તિને બેવડી કરે છે.

આજના ઘણા જીવંત માણસો દિલ્લિપ્સ બ્રૂક્સની સ્મૃતિને પ્રાયઃ પૂજ્ય ગણે છે. માણસમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે. એવી તીવ્ર શ્રદ્ધા તેનામાં પરિપૂર્ણ ભરેલી હતી અને તેથી તેણે ઘણા સાધારણ માણસોને તેમનામાં રહેલા ગુણ બળની પ્રતીતિ કરવાને ઉત્તેજિત કર્યા હતા. તે પ્રાયઃ ભીમસેન સમાન છે, એવી તેમને પ્રતીતિ કરાવી હતી અને તેમને એવાં કાર્યો કરવાને પ્રેતસાહિત કર્યા હતા, કે જે કરવાને તેઓ શક્તિમાન છે, એમ બીજી રીતે તેમણે માન્યું જ ન હોત. તેના સંસર્ગમાં આવેલા માણસોને તેણે એવી ખાત્રી કરી આપી હતી કે, જ્યારે તેઓ ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી શકે તેમ હોય ત્યારે તેમણે નીચી દૃષ્ટિ રાખવી; અને જ્યારે તેઓ આકાશમાં ઉડવાન કરી શકે તેમ હોય ત્યારે અંધકારમાં

અથવા પુ; કિંવા ત્યારે ઉચ્ચ ક્રમ કરી શકાય તેમ હોય ત્યારે હલકું કામ કરવું; એ તો નીચ અને તિરસ્કાર્ય કૃતિ છે.

અહો ! કોઈ પણ સામાન્ય માણસ આપણને એક સાચા મિત્રના જેવી સહાય કરી શકતો નથી તથા પ્રોત્સાહન અને આનંદ આપી શકતો નથી ! સીસરોએ યોગ્યજ કહ્યું છે કે " જે માણસો જીવનમાંથી મિત્રતાને દૂર કરે છે તેઓ તો જગતમાંથી સૂર્યને હાં લેતા હોય એવા લાગે છે. કારણ કે આપણને દેવતાઓ તરફથી પણ સાચા મિત્ર કરતાં અધિક સારી, અને આનંદદાયક વસ્તુ પ્રાપ્ત થઈ નથી."

મિત્રતા એ કોઈ એકપક્ષીય વસ્તુ નથી. પારસ્પરિક વ્યવહાર વિના મિત્રતા શક્ય નથી. સર્વસ્વ આપવાથી અને કાંઈ પણ નહિ લેવાથી, અથવા સમસ્ત ગ્રહણ કરવાથી અને કાંઈ પણ નહિ આપવાથી આપણે સાચી મિત્રતાનો આનંદ અને સંપૂર્ણતા અનુભવી શકતા નથી.

જેઓ મિત્રો મેળવવાની ઇચ્છા રાખતા હોય તેમણે પોતામાં એવા ગુણોનો વિકાસ કરવો જોઈએ, કે જે ગુણો વખણાય છે અને આકર્ષક ગણાય છે. જે તમે નીચ સ્વભાવના, કંજુસ અને સ્વાર્થી હોશો તો કોઈ પણ માણસ તમારી પ્રશંસા કરશે નહિ. તમારે ઉદારતા અને હૃદયની વિશાળતાનો વિકાસ કરવો જોઈએ; તમારે ઉદાર અને સહિષ્ણુ બનવું જોઈએ; તમારામાં નિશ્ચયાત્મક ગુણો હોવા જોઈએ. કારણ કે નિષેધાત્મક, બીજા, ક્ષમાયાચક અને ગોળ ગોળ વાત કરનારાને લોકો ધિછારે છે. તમારે સાહસિકતા અને હિમ્મતનો વિકાસ કરવો જોઈએ. કેમકે કાયર માણસને મિત્રો યોગ્ય હોય છે. તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. તે જ તમારામાં નહિ હોય તો અન્ય માણસો તમારા પર શ્રદ્ધા રાખશે નહિ. તમારે ઉંચી દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ; અને આશા, આનંદ તથા ઉત્સાહ ધારણ કરવો જોઈએ. ઉદાસ અને હતાશ મનુષ્ય પ્રત્યે કોઈ પણ માણસ આકર્ષાશે નહિ.

જે ક્ષણે એક માણસને પ્રતીતિ થાય છે કે, તેના કદમાણુમાં તમે ખરેખરો રસ લો છો અને તેના ધધા-રોજગાર, ગ્રંથ કે લેખના સંબંધમાં માત્ર વિનયને ખાતરજ પૂછતા નથી, તે ક્ષણેજ તેનું ધ્યાન તમારા તરફ ખેંચાશે.

અને તે તમારામાં રસ લેશે. તમે તેનામાં જેટલો તીવ્ર અને નિઃસ્વાર્થ રસ લેશો, તેટલો તે તમારી સાથે બંધાશે. પરંતુ જો તમે સ્વાર્થી હશો અને તમારી પોતાનીજ પ્રગતિનો માત્ર વિચાર કરશો; જો તમે તમારી પોતાનીજ પ્રગતિ કરવા માટે પ્રત્યેક જણનો ઉપયોગ કરવાનો વિચાર કરશો; અને લોકો તમને જેટલું કામ આપી શકે અથવા તેઓ તમને જેટલા નવા અસીલો, દહીંઓ, આહુકો અથવા તમારા શ્રંથના પાઠકો મેળવી આપી શકે, તે ઉપરથીજ જો તમે તેમની કિંમત આંકશો તો તેઓ પણ તમને તેવીજ દૃષ્ટિથી જોશે.

મિત્રો આગળ તમારી મિત્રતા દર્શાવતાં કરશો નહિ. તમે તેમના પ્રશંસક છો કિંવા તમે તેમને આહો છો એમ તેમને કહેતાં કરશો નહિ. જો તમે કોઈને આહતા હો તો તમે તેને આહો છો એમ શામાટે કહેતા નથી? જો કોઈ માણસના સંસર્ગથી તમને આનંદ મળતો હોય તો તે વાત તેને કહેતા કેમ નથી? એથી તમને કાંઈ ખર્ચ થતો નથી; અને તે તમારા મિત્ર અને તમારી મિત્રતાને માટે ખાસ જરૂરી છે.

એક સ્ત્રીને એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “તમે પ્રતિ-ફળ સ્વભાવના લોકો સાથે આટલી સારી રીતે કેમ નિલાવી શકો છો?” તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “એ રીત બહુ સહેલી છે, હું તેમના સારા ગુણો પ્રત્યે સૌથી વિશેષ ધ્યાન આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું અને તેમના ખરાબ ગુણો પ્રત્યે બિલકુલ લક્ષ્ય આપતી નથી.” મિત્રોને પ્રાપ્ત કરવાનો તથા સાચવી રાખવાનો આથી વધુ સારો માર્ગ જડી શકે એમ નથી.

મનુષ્યે કદી પણ મિત્ર નહિ ખોવાના નિશ્ચય સહિત જીવનનો પ્રારંભ કરવો જોઈએ. તેણે મિત્રો જાળવી રાખવા જોઈએ, નહિ તો તેના બીજા પ્રયત્ન અંશતઃ નષ્ટ થશે. તેની અને તેના મિત્રોની વચ્ચે હમેશાં સંબંધ ચાલુ રહેવો જોઈએ.

“તમારા જે મિત્રો હોય તેમને એક વાર અજમાવી જોયા પછી છોડી દેશો નહિ. મૃત્યુ અથવા બીજા કારણોથી જૂના મિત્રો ઘટતાં નવા મિત્રો મેળવવા ચૂકશો નહિ. કારણ કે તમારી સફળતા, ઉપયોગિતા અને સુખનો આધાર ઘણું અંશે તમારા મિત્રોની સંખ્યા અને પ્રકાર ઉપર રહેલો છે.

પ્રકરણ ૫ મું-કોધી સ્વભાવથી થતી હાનિ

ઘણાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાના કોધી સ્વભાવને લીધે સારી જગ્યાઓ સાચવી નહિ શકવાથી હવેલી જગ્યાઓમાં પડી રહે છે. પ્રત્યેક સ્થળે આપણે એવાં સ્ત્રીપુરુષો જોઈએ છીએ, કે જે પોતાના કોધી સ્વભાવને લીધે લલિત અને અપમાનિત થાય છે. તેઓ સારી જગ્યા પ્રાપ્ત કરવાને મહિનાના મહિના અને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી કામ કરે છે અને પછી અકળામણના પ્રસંગે કોધવશ થઈને તેનો એકકમ ત્યાગ કરે છે.

એક માણસે વીસ વર્ષ એક જવાબદારી ભરેલી જગ્યા ભજવવા માટે તૈયારી કરવામાં ગાળ્યાં; અને પછી કોધવશ થઈને તે જગ્યા પાંચજ મિનિટમાં શુભાવી લીધી. એ જગ્યા જો તેના હાથમાં રહી હોત તો તેનો અને તેના કુટુંબનો નિર્વાહ આખું જીવન આદ્યો હોત; પણ તે આત્મસંયમ કરી શક્યો નહિ.

હું એક એવા માણસને જોળખું છું, કે જે મોટા દરજ્જા અને મોટી સત્તા ધરાવનાર માણસોનાં લલામણપત્રો ધરાવે છે અને જેણે પોતે મહત્ત્વની જગ્યાઓ ભોગવી છે; પરંતુ તે તેમાંની એક પણ જગ્યા લાંબો સમય ભજવી રાખવાને ઠઠી પણ શક્તિમાન થયો નથી. એક કુટુંબવાળો, પુષ્પ વચનો અને મહાન શક્તિ ધરાવનારો માણસ વારંવાર પોતાની જગ્યા શુભાવી અપમાનિત થાય એ શું કરી શકે છે નથી! એક સશક્ત, બળવાન અસ્તિત્વ ધરાવનાર તથા શક્તિ અને દિતન્યથી ભરેલો માણસ માત્ર કોધી સ્વભાવને લીધે પોતાના કુટુંબને માટે અજ, વશ અને આશ્રય ભજવવાને પોતાના મિત્રોની મદદ માગતો ફરે એ શું ચોક્કસ નથી?

પહેલે દિવસે હું એક ઘણા સમય માણસને મળ્યો હતો, જેણે કોધી સ્વભાવથી પોતાનું સમગ્ર જીવન જગાડી નાખ્યું છે અને તેથીજ તેને નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે. તેણે ઘણી સારી જગ્યાઓ ભોગવી છે, પરંતુ પોતાની અસાધ્યતાને લીધે તે સર્વ શુભાવી લીધી છે. તે બહુ નહત્વાકાસી અને સખત ઉદ્યોગી છે અને તે આગળ વધવાને પરિશ્રમ કરે છે. હવે તે ઉમરમાં પણ બહુ પાકટ થયો છે, પરંતુ તે કદી

પોતાની ઉત્તમ શક્તિના પ્રમાણમાં કાંઈ પણ કરવાને શક્તિ-માન થયો નથી. તે ઉત્તમ શક્તિ ધરાવે છે એવી જ્યારે તેને પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે તેને સાધારણ સ્થિતિમાં પડી રહેવા માટે લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. તે જાણે છે કે, તેણે પોતાના ધંધામાં અર્ધે રસ્તે પડી રહેવાને બદલે શિખરે વિરાજમાન થવું જોઈએ; તે જાણે છે કે, તેનાથી અર્ધી શક્તિ પણ નહિ ધરાવનાર માણસોની આગેવાની સ્વીકારવાને બદલે તેણે પોતેજ નેતા બનવું જોઈએ; તેના કરતાં ઘણી ઓછી શક્તિ ધરાવનાર માણસો તેને આજ્ઞા કરે તે જોઈને તેને મરવા જેવું ખોટું લાગે છે; પરંતુ તે સર્વ પોતાની ત્રુટિ જાણે છે, કે જે ત્રુટિ તેની પ્રગતિના સંબંધમાં પ્રાયઃ મઘ-પાનના જેટલી ખરાબ હોય છે.

એક છોકરો શિક્ષણ અને તેના જીવનકાર્ય માટેની ખાસ ઠેકાણણી લેવામાં વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવે અને પછી તે થોડી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરે અને એક સારી જગ્યા મેળવે કે તરતજ ક્ષણિક કાંઈક વશ થઈ તે સર્વનો પરિત્યાગ કરે એના કરતાં વિશેષ મૂર્ખતા તેને માટે બીજી કંઈ હોઈ શકે? જે કલાવિદ્ સંગેમરમરમાંથી એક સુંદર પ્રતિમા બનાવવામાં વર્ષોનાં વર્ષો ગાળે, તેને એક ક્ષણમાં લાંગીને છિન્નભિન્ન કરી નાખે અને પછી બીજી પ્રતિમા ઘડવા લાગે અને ફરી ફરીને તેમજ કરતો રહે તેને વિષે તમે શું ધારશો? તમે કહ્યો કે તેને દિવાનાશાળામાં પૂરવો જોઈએ. પરંતુ મિત્ર-વર્ય! તમારી ખાતરી છે કે, તમે પણ તેના જેવા મૂર્ખ નથી? તમારી ખાતરી છે કે, તમે ઉતાવળથી કોંઈ બની અનેક વર્ષોના ઉદ્દેશથી પ્રાપ્ત કરેલું તમારું કામ તમે નષ્ટ કરી નાખતા નથી?

જે માણસો સહેજ ટીકાથી દુઃખ થઈ જાય છે; તેઓ પોતાની જાત અને દરજ્જા માટે કંઈ પણ ખાતરીવાળા હોતા નથી. તેઓ પોતાના શોકોને અને પોતાના સાથીઓને સઘળો વખત એવી પ્રતીતિ કરાવે છે કે, તેઓ પાતળા બરફ ઉપર ચાલે છે અને તેઓ કોઈ પણ ક્ષણે પૂરી જાય એવો સંભવ છે. આ રીતના લોકોની સાથે વાતચીત કરતાં તમારે બહુ સાવધ રહેવું પડે છે. કેમકે એને તેમને ખોટું લાગશે

એવા હરથી તમારે હિમેશાં ચોખ્ખ શબ્દો ચૂંટી કાઢવા પડે છે. તમારે કોઈ પણ વાત એવી ન કહેવી જોઈએ, કે જેને તેઓ મારી મચરડીને અંગત અપમાન ગણી શકે. આવા તીવ્ર લાગણીવાળા લોકો જાણે સહન કરે છે અને તેમની સાથે વ્યવહાર નિભાવવો જાહે કઠિન હોય છે. આ તીવ્ર લાગણી એ વસ્તુતઃ દુર્જનતાનો સ્વીકાર છે. તે મિથ્યાભિમાન, અહંતા અને સ્વાર્થ ઉપર રચાયેલી હોય છે.

જે છોકરીનું લાડકોડથી લાડનપાલન કરવામાં આવ્યું હોય, જે તીવ્ર લાગણીવાળી હોય અને જેને નિર્વાહ માટે કામ કરવામાં લગ્ન લાગતી હોય તેને સંભાળવાનું કામ એક શેઠને માટે સૌથી વિશેષ કઠિન હોય છે. તે માને છે કે, તેનું અપમાન કરવામાં આવે છે, તેના ધાવોમાં હિમેશાં છેદ પડે છે અને હેતુપૂર્વક કે હેતુરહિત લેશ પણ સંપર્શ થતાં તેમાંથી રક્તસ્રાવ થાય છે. વસ્તુતઃ તીવ્ર લાગણીવાળા માણસને જે દુઃખ થાય છે તે ઘણું અંશે હેતુપૂર્વક આપવામાં આવેલું હોતું નથી અને બીજો કોઈ માણસ તેને દુઃખ તરીકે માને પણ નહિ.

વસ્તુતઃ તમારી ઉપર તમારું સ્વામીત્વ નથી એવી પ્રતીતિ થવી, તમારો હેતુ ગમે તેટલો સારો હોય અને તમે ગમે તેટલો સખ્ત પરિશ્રમ કરો તોપણ તમારું કરેલું સઘળું કામ એક દષ્ટિમાં તમે રદ કરો એવો સંભવ છે એમ લાગવું, એના કરતાં વિશેષ લગ્નસ્પદ બીજું શું હોઈ શકે? તમારામાં આત્મશ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. તમે સર્વ સંજોગોમાં તમારી જાતને અંકુશમાં રાખી શકશો એમ તમારે માત્ર ધારવું જ ન જોઈએ, પરંતુ નિશ્ચયપૂર્વક જાણવું પણ જોઈએ; અને જ્યાં સુધી તમે આવી સ્થિતિ મેળવો નહિ, ત્યાંસુધી તમે કદી પણ ઘણી પ્રગતિ કરી શકશો નહિ.

જ્યારે તમે કોપી સ્વભાવને અંકુશમાં રાખી શકાશે કે નહિ, એવો વિચાર કરશો ત્યારે તે તમને અશક્ય જણાશે; પરંતુ જ્યારે તમે તમારા સ્વભાવની તપાસ કરશો ત્યારે તમને જણાશે કે, તે તમે અંકુશમાં રાખી શકો એવાં તત્ત્વોનો જનેલો છે અને તમે જો એ તત્ત્વોને અંકુશમાં રાખી શકશો તો તમે ખુદ સ્વભાવને પણ જરૂર અંકુશમાં

પ્રકરણ ૬ હું-નજીવી વાવતો

ધણી લોકો જીવનનો પુષ્કળ વખત નજીવી બાબતોમાં ગુમાવી દે છે અને નજીવાં કામો કર્યા કરે છે. કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને હું જોળણું છું, કે જેઓ હમેશાં ત્યાં ને ત્યાં અનિદ્રા જોવા કરે છે; જેઓ પુરશી, મેજ, વાસણો વગેરે પર આંગળીના ડામાં ભેળને મિલન જોઈ દે છે અને જેઓ રસોઈઆએ જો-કેઈ વાની બગાડી હોય તો, આખા ઘરની શાંતિનો નાશ કરે છે. તેઓ નોકરોને અને કુટુંબનાં માણસોને નજીવી બાબતોને માટે તેઓ કંટાળી જાય ત્યાં સુધી કપકો આપ્યા કરે છે અને વાંકે દેખાડ્યા કરે છે.

જો તમે જીવનનો સૌથી વિશેષ લાભ લેવા માગતા હો તો તમારે ધણી બાબતો દીઠી ન દીઠી કરવાનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ; અને તે બાબતો જો તમને અસુખ ઉત્પન્ન કરે એવી હોય તો તમારે તે પ્રત્યે બિલકુલ લક્ષ્ય આપવું ન જોઈએ. રસોઈઆએ જો કેઈ સ્વાદિષ્ટ વાની બગાડી હોય તો તેથી તમારા મનની શાંતિ ગુમાવશો નહિ. તમે તમારા અતિથિઓ સહિત જમવા બેઠા હો તે સમયે જો તમારે રસોઈઓ કે સ્ત્રી એકાદ નાની ભૂલ કરે તો તેને કપકો આપીને તેમને નીચું જોવાનો પ્રસંગ આણશો નહિ, તેમજ તમારા મહેમાનોનો રસબંગ કરશો નહિ.

હું કેટલીક એવી માતાઓને જોળણું છું, કે જેઓ સ્વામી અથવા એકાદ છોકરું જમવાને મોકલું આવે તો આખાય કુટુંબને અસ્વસ્થ કરે છે અને જમવા બેઠેલા દરેક જણના આનંદનો નાશ કરે છે. અતિ ચોક્કસ માણસો, કે જેઓ પ્રત્યેક કાર્ય નિયમિત વખતેજ થયેલું જોવા માગે છે અને જો કેઈ માણસ એક પળનો પણ વિલંબ કરે તો તેની નિર્દય રીતે ઝાટકણી કાઢી નાખે છે તેઓ પોતાની આસપાસનાં સર્વ માણસોનાં જીવન દુઝી બનાવી દે છે.

આમ કરવાથી જીવન જીવવાયોગ્ય રહેતું નથી. સયમાં નાખનાર નિરુપયોગી માલને ફેંડી દેવાં શીખો. અસુખ ઉત્પન્ન કરનારી અને શાંતિ નહિ આપનારી પ્રત્યેક વસ્તુને

દ્વિતી દૂર કરતાં શીખો.

ઘણા લોકો વસ્ત્રમાંની ટાંચણી જેવા હોય છે, કે જે આપણને વારંવાર ભોંકાય છે, અને તેમ છતાં તેને આપણે દૂર કરી શકતા નથી. ઘણા શિક્ષકો બિનજરૂરી બાબતોને વિશેષ મહત્ત્વ આપીને વિદ્યાર્થીઓના આનંદનો નાશ કરે છે. બીજા પણ ઘણા લોકો છુદ્દાક વસ્તુઓને અધિક મહત્ત્વ આપે છે, રજતું ગજ કરે છે, છુદ્દાક બાબતો વિષે ચર્ચા અને વાત કર્યા કરે છે અને પોતાના સંસર્ગમાં રહેનાર પ્રત્યે માણસની શાંતિનો ભંગ કરે છે. આ અત્યંત ખરાબ ટેવ છે.

બિનજરૂરી બાબતોને અધિક મહત્ત્વ આપનાર લોકો જોડામાંના કચરા જેવા છે. તમે તેને કાઢીને ફેંકી દેવાં માર્ગમાં ઉભા રહી શકતા નથી અને તે તમારા સર્વ આનંદનો નાશ કરે છે.

ઘણા વ્યાપારીઓ વિસાત વિનાની વસ્તુઓને અધિક મહત્ત્વ આપીને સઘળો વખત પોતાની આસપાસના માણસોને અસ્વસ્થ રાખે છે. જો એકાદ કારકુન એકાદ ભૂલ કરે તેઓ તેનું જીવન કેટલાક કલાકપર્યંત-કવચિત્ કેટલાક દિવસે પર્યંત-હુઃખી બનાવે છે. જીવન એટલું બધું દુઃખું છે કે વિસા વિનાની વસ્તુઓ માટે મિજબજ ખોઈ દેવો ચોગ્ય નથી.

શક્તિને નકામી વહી જવા દેવી એ આપણને પાલ એમ નથી. આપણે જો જીવનનો વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેનો પ્રત્યેક કણ મહત્ત્વની બાબતોમાં વાપરવો જોઈએ. ઘણા લોકો અસંખ્ય છિદ્રોવાળા એન્જીન જેવા હોય છે, કે જેમાંથી દાંડો ચાલી શકે અને ચક્રો ફરી શકે એવી પુષ્કળ વરાળ નકામી ચાલી જાય છે. નિરુપયોગી બાબતો કે જેનાથી કોઈને લાભ થતો નથી અને માત્ર નુકસાનજ થાય છે તેમાં તેમનું બળ વેરાઈ જાય છે.

કેટલીક એવી સ્ત્રીઓને હું 'ઓળખું છું', કે જેઓ નજીવી વસ્તુઓ શોધવામાં અને કરવામાં થાકીને લોથપોથ થઈ જાય છે. પોપાકની એકાદ છુદ્દાક વસ્તુ કે જેની કાંઈ વિસાત હોતી નથી તેની મિથ્યા શોધ પાછળ તેઓ કવચિત્ અર્ધો દિવસ ગુમાવે છે. કિંમતી વખત અને શક્તિનો આવો - મિથ્યા વ્યય થતો જોઈ આપણને કરુણા ઉત્પન્ન થાય છે. જો

એ સમય આત્મનિરીક્ષણ અને આત્મશિક્ષણમાં અથવા કંઈકને સહાય કરવામાં કિંવા કંઈક સત્કાર્ય કરવામાં ગાળવામાં આવે તો તેથી કેટલો જોધો લાભ થાય !

પોતાના માણસો સારી જાતની વસ્તુઓ પસંદ કરે અને ઉત્તરાર્થા વિના ખરીદે, એ તો જાહે મહત્ત્વની અને જરૂરી બાબત છે; પરંતુ નિરુપયોગી અને નજીવી વસ્તુઓને માટે કિંમતી વખત ગુમાવવામાં આવે અને તેના બદલામાં ઉપયોગી અને મહત્ત્વની બાબતો તરફ દુર્લક્ષ્ય કરાવું રહીને જીવનને જેમ તેમ ગુમાવી દેવું એ તો ખરાબ માં ખરાબ ટેવ છે.

પ્રકરણ ૭ મું-જીવન શી રીતે ઘડવું ?

જાજવામાં પૈસા મૂકવા કરતાં ઘણીજ સારી વસ્તુ મેળવવા જેવી આ જગતમાં છે અને તે જીવનમાં સૌંદર્ય અને પ્રેમ મૂકવો એ છે.

તમારી જાણી શક્તિઓ માત્ર પૈસા કમાવામાંજ વાપરેલા નહિ. શ્રીમંતો પોતાના દ્રવ્યને આલિંગન કર્યા કરે છે; પણ તેમની સદ્ગુણની શક્તિઓ વિકાસ પામેલી હોવી નથી. સદ્ગુણ એ એવું અમૂલ્ય આભૂષણ છે, કે જેને માટે કેટલાય માણસોએ ઇતર સર્વ વસ્તુઓનો યોગ આપ્યો છે.

મૃદુતા અને પ્રેમનો જો વિકાસ ન થાય તો આ સમગ્ર જીવનકલ્હને અર્થ શો ? દ્રવ્ય અને દરજ્જા માટેના લોભમય કલ્હ કરતાં અધિક સારી વસ્તુ આ જગતમાં શું રહેલી નથી ? શું સ્વાર્થ અને સંગ્રહવૃત્તિ એજ જગતમાં મહાનમાં મહાન વસ્તુ છે ? એથી કંઈ વધારે સારી, વધારે કિંમતી અને વધારે સુંદર વસ્તુ માટે મનુષ્યે ઉદ્યોગ કરવાનો નથી ?

જો આપણે આપણાં મોટાં શહેરોના એક પછી એક મહોત્સવો અને જાગોમાં ફરીએ તો જ્યાં ત્યાં અવ્યવસ્થા આપણાં જોવામાં આવશે.

શું આપણે દ્રવ્ય ગ્રામ કરવાની લોભમય શક્તિઓ કરતાં સુસંસ્કારિતાને-સદ્ગુણોને ધૈર્ય કદી પણ નહિ ગણીએ ?

જેતા નથી. આપણી ખાસ મહત્વાકાંક્ષાને સહાય ન કરે એવી કોઈ પણ વસ્તુ તરફ ધ્યાન આપ્યા વિના આપણે આગળ અને આગળ ધસ્યા જઈએ છીએ; પરંતુ આપણે ત્યારે આપણા લક્ષ્યની પાસે આવી પહોંચીએ છીએ, ત્યારે આપણને શું પ્રાપ્ત થાય છે? આપણે જે શોધતા હતા તે આપણને મળે છે; પરંતુ સમગ્ર સુમધુરતા, સમગ્ર સુંદરતા, સમગ્ર ઉત્તમતા અને સકલ શ્રેષ્ઠતાને લોગે તે મળે છે.

જે બાલકને પ્રત્યેક વસ્તુમાં અને પ્રત્યેક સ્થાનમાં સુંદરતા જોવાનું શીખવવામાં આવે છે, તે બાલક ખરેખર બહુ લાઘ્યશાળી છે. જે આંખને આવું શિક્ષણ મળેલું હોય છે તે અશિક્ષિત આંખ ન જોઈ શકે એવી સુંદરતાઓ પ્રત્યક્ષ કરનારા શાશ્વત સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર સમાન છે. જે તમે યોગ્ય રીતે આવું શિક્ષણ દે્યો તો અજ્ઞાન માણસો જે આનંદનો ઉપલોગ લઈ શકતા નથી, તે આનંદ પ્રાપ્ત કરવાનાં સહસ્રાવધિ દ્વારા તમારે માટે ખુલ્લાં થઈ જશે. તરુણોને પ્રત્યેક વસ્તુમાં સુંદરતા જોવાનું અને પ્રત્યેક કાર્યમાં સૌંદર્ય મૂકવાનું શિક્ષણ આપો; આમ કરવાથી તેમની કલ્પનાશક્તિ ચપલ પણ થશે અને નિર્વિકારી પણ થશે. આમ કરવાથી જીવન યોજારૂપ અને સ્વપ્નમય નહિ લાગે, પરંતુ તે પ્રભુમય જીવન અને પ્રભુના પ્રેમથી પૂર્ણ બની રહેશે.

પ્રકરણ ૮ મું-ઉન્નતિની આશા રાખતાં શીખો.

જીવનની ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધિઓ આપણને પ્રાપ્ત થશે એવી આશા રાખવાનો અભ્યાસ પાડવાથી આપણને ઘણો લાભ થાય છે. તમારા વદન પર નિરાશામય અસંતોષનાં ચિહ્નો લઈને ફરશો નહિ અને પ્રત્યેક જણના મન પર એવી છાપ પાડશો નહિ કે, આ જગતની ઉત્તમ વસ્તુઓ તમારે માટે નહિ, પરંતુ કોઈ બીજાનેજ માટે ઉત્પન્ન થયેલી છે. મહાન લાભોનો વિચાર કરવાની કલા શીખો. આમ કરવાથી તમે વિશાળ ક્ષેત્રમાં દાખલ થશો. જે તમે મહાન લાભો મેળવવાની અને મહાન કાર્યો કરવાની આશા રાખ-

વાની કળા શીખશે તો તમારાથી મહાન કાર્યો થવાનો સંભવ વિશેષ રહેશે. પ્રાચીનમાં પ્રાચીન સમયથી લઈને હાલના સમયપર્યંત જે જે મહાન કાર્યો સિદ્ધ થયાં છે તે સર્વ એક પ્રકારના મહત્ત્વાકાંક્ષામય અસંતોષને લીધેજ છે. શું વ્યવહારમાં કે શું પરમાર્થમાં-જે પણ વિષયમાં જેને ઇચ્છતા લાગી હોય તે વિષયમાં અદ્ય લાલચી સંતુષ્ટ થનાર, એવો અદ્ય કાર્યોને માટે ઉત્પન્ન થયો છે એમ માન્યા કરનાર અને અનાયાસે જે મળી આવે તેનાથી સંતોષ પામનાર કોઈ પણ માણસ કોઈ મહાન કાર્ય કરી શકતો નથી.

જે માણસ મહાન કાર્યો કરવાની આશા રાખે છે તે પોતાના સંકેશિત જીવનનાં દ્વારો સહેજ વિશેષ ઉઘાડવાને, પોતાનું સંકેશિત જ્ઞાન વધારવાને અને પોતાની આસપાસના માણસોથી ઉચ્ચતર થવાને તથા આગળ વધવાને નિરંતર પ્રયત્ન કર્યાજ કરે છે. તેનો દિવ્ય સ્વભાવ તેને સદા ઉચ્ચતર પ્રયત્નોને માટે ઉત્તેજિત કર્યાજ કરે છે, અને તેના હાથમાં જે મજા કાઢે આવે તેને તે ઉત્તમ રીતેજ કરવાની આશા રાખે છે.

મહાન બુદ્ધિ અને ખરી સફળતા શું છે તેનો ઉપોદ્યાદ હોવો એ એક તરુણની પ્રગતિના માર્ગમાંનું એક ભારેમાં ભારે વિષ છે.

જે સુવક પોતામાં મહાન બુદ્ધિ છે કે નહિ તે વિષે અનિશ્ચિત હોવાને લીધે કોઈ પણ નહિ કરતાં વિલંબમાં અને વિચારમાંજ કિંમતી વર્ષો ગુમાવે છે; તેના જેવો હલભાગી કોઈ નથી.

એક રાઈનું બીજ પોતે વાડ ન બની શકે એટલા માટે રાઈના ઊંડરૂપે વિકાસ પામવાનું માંદી વાળે; અથવા તે એક દાસનો જેવો પોતે વડ ન બની શકે એટલા માટે પોતાની સાખા-પ્રસાખાઓ પ્રસારવાનું બંધ પાડે; તેના જેટલુંજ એ મુખપાત્રરહ્યું છે. વડના બીજનું કર્તવ્ય કોઈ વાડ કે સુલભ બનવું એ નથી, પરંતુ વડ બનવું એજ છે. ખરી મહાન બુદ્ધિ જનનમાં સાધારણ રીતે જેટલી ધારવામાં આવે છે તે કરતાં ઘણીજ એણી હોય છે. સાધારણ નરુણ એમ પરંતો જણવું છે કે, જેટલોક માણસોને દિવ્ય પ્રકાર અને અનુભવે કોઈ સિદ્ધ કરવાનો ઉત્તમાત્મક બહોલ મહેતી

હોવાથી તેઓ સામાન્ય વસ્તુઓને સ્વાર્થમાં ફેરવી નાખવાની દિવ્ય શક્તિ ધરાવે છે. આના ગિર્યા નિશારોને માણસો પોતાના મનમાંથી જેમ વાંદા હર કરે તેમ ચાડે.

સારી જેવી સફળતા મેળવી શકનારામાંના બહુ થોડાજ માણસો, પોતે જે માર્ગે ચાલતા હોય તે માર્ગનું અનુસરણ તેઓ સામાજિક કરે છે તેનું સંતોષજનક સ્પષ્ટીકરણ કરી શકે છે. તેઓ એક અદ્ય શક્તિ વડે પોતાનો માર્ગ કાપ્યે જતા જાણાય છે, અને પોતાને જેટલું જ્ઞાન મળેલું હોય તે પ્રમાણેજ વર્તે છે.

કાંઈ પણ માણસ પ્રારંભમાંજ અંતિમ લક્ષ્યને જોઈ શકતો નથી. ત્યારે તે માર્ગ કાપતો હોય છે, ત્યારે પણ તે માત્ર પોતાની આગળનાં થોડાંજ ડગલાં જોઈ શકે છે. તે કાંઈ દરમિયાન તારાને આધારે ચાલતો નથી, પરંતુ પોતાના હાથમાંના ક્ષાનિક આધારે ચાલે છે. અને તે આ ક્ષાનિક આગળનો માત્ર થોડોકજ માર્ગ જોઈ શકે છે; પરંતુ તેટલા પ્રકાશ વડે પણ તે આગળનું પગલું ચોક્કસપણે અને ભય વિના ભરી શકે છે જો કે તે પ્રકાશની આગળ તો અંધારુંજ હોય છે; પરંતુ તે જેમ જેમ આગળ પ્રવાસ કરે છે, તેમ તેમ ક્ષાનિક તેને વધુ ને વધુ માર્ગ દર્શાવતું ચાલે છે.

ત્યારે આપણી ખાતરી હોય કે આપણે સત્ય માર્ગનું અવલંબન કરીએ છીએ ત્યારે આપણે લાંબા પ્રવાસની યોજના અગાઉથી ઘડવાની કશી જરૂર નથી; તેમજ શંકા અને ભયથી આપણી પ્રગતિના માર્ગમાં આવનારાં વિઘ્નોનો વિચાર કરવાની કશી જરૂર નથી. આપણે એક વખતે એક પગલા કરતાં વિશેષ ચાલી શકતા નથી.

સમગ્ર જીવનનો એક સાથે વિચાર કરવો એ આભને બાથ લરવા સમાન છે; પરંતુ પ્રતિદિન શ્રેષ્ઠતમ જીવન ગાળવાનો પ્રયત્ન કરવો, નિદાન આજે તો મારો આદર્શ નીચી ભૂમિકા પર આવશે નહિ પરંતુ ઉંચી ભૂમિકા પર જશે એવો નિશ્ચય કરવો, એજ વ્યવહારદક્ષિણે યથાવત જીવન ક્રમ છે; એજ ચારિત્ર્યરચનાનો વ્યવહારિક પ્રયત્ન છે.

ઉંચો આદર્શ રાખવાનો તથા આપણથી ઉંચેની વસ્તુસ્થિતિને મેળવવાનો નિરંતર પ્રયત્ન કરવાથી આપણું

મન નેટણું દુઃખ થાય છે; આપણું જગ નેટણું વધે છે અને આપણી વિચારશક્તિ નેટણી વધે છે તેટલું-એ કાચું અન્ય કાંઈ પણ વસ્તુથી સિદ્ધ થતું નથી.

તમારું કામ ગમે તે હો, તમે ગમે તે કરતા રહો; પરંતુ તેમાં તમારો આદર્શ પૂરતો ખાતરી રાખજો કે, તેમાં તમને ઉત્તર કરવાનો શુભ રહેલો છે; તેમાં પ્રોત્સાહક વસ્તુ અને દોષક એવી અનિર્વચનીય વસ્તુ રહેલી છે કે જે તેને પરમાત્મા સાથે જોડી દે છે.

અધિકારમાં ગોચાર ખાઈ રહેલાં માણસોના ટોળામાંથી મહત્વાકાંક્ષા ધરાવનાર માણસને આપણે કેવા જલસીથી ઓળખી કાઢી શકીએ છીએ? આ થવાનું કારણ એજ છે કે, ઉંચા આદર્શ તરફ દ્રષ્ટિ રાખવાનો જે માણસ અસપાસ પાડેલો હોય છે તે અનિર્વચનીય આકર્ષણશક્તિ ધરાવે છે. તે જે પણ કાચું કરે છે તેમાં ઉત્તમતાનું રહેલી હોય છે. પછી તે કામ રાખ તરીકેનું હોય, છુદાર તરીકેનું હોય કે તમારા ઉચ્ચકનાર તરીકેનું હોય.

ધારો પ્રશ્ન કરે છે કે “તમે કહી પણ એવો માણસ સાંભળ્યો છે કે જેણે પોતાના સમગ્ર જીવનમાં કેવળ એકજ ઉદ્દેશ રાખીને પ્રમાણિકપણે ઉદ્યોગ કરવા છતાં જે તદ્દન નિષ્ફળ થયો હોય? એ એક માણસ નિરંતર મહત્વાકાંક્ષા રાખે તો શું તે ઉત્તર થતો નથી? કહી પણ એવો માણસ જગતમાં થઈ ગયો છે કે જે બહાદુરી, હૃદયની વિશાળતા, સત્ય અને સહૃદયતાનું અવલંબન કર્યા છતાં લાભ મેળવી શક્યો ન હોય?”

ધણા લોકો દુઃખ વિચાર કરી, હલકા આદર્શો ધારણ કરી, અસ્વાભાવિક જીવનક્રમ ચલાવીને જીવનની ઉત્તમોત્તમ તથા મધુરમાં મધુર વસ્તુઓની અને પોતાની વચ્ચે ચિનાઈ દિવાલ ઉભી કરે છે. ટીકા કરવી, દોષાન્વેષણ કરવું, પોતાની આસપાસ ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓને ગંદલે અધમાધમ વસ્તુઓ જોવી એ આ દિવાલમાંના પાપાણો છે; તેઓ કંટાળો, ચિંતા અને દુઃખમાંથી ઉપજેલા હોય છે. આપણે આ દિવાલો આપણી આસપાસ એટલી બધી ઉંચી બાંધીએ છીએ કે તે સૂર્યપ્રકાશને પણ પ્રવેશ કરવા દેતી નથી અને તેથી આપણે

અધિકારમાંજ રહ્યા કરીએ છીએ. કોઈ પણ માણસ પોતાની આસપાસ બાંધેલી દિવાલની બહાર જોઈ શકતો નથી.

મનુષ્યનું લક્ષ્ય યાને આદર્શજ તેના ચારિત્ર્યની રચના કરે અને તેનું જીવન ઘડે છે. તે તેના હેતુઓની ઉપર અસર કરે છે; તેનાં કાર્યોને પ્રભાવિત કરે છે અને તેનું ભાવી નિશ્ચિત કરે છે. આપણા સમગ્ર જીવનનો આધાર આપણા આદર્શ ઉપરજ રહેલો છે. જો તે નીચો હોય તો આપણું જીવન અવનત થાય છે અને જો તે ઉંચો હોય તો આપણું જીવન ઉન્નત થાય છે.

આપણું પ્રધાન લક્ષ્ય આપણા વદનમાં-ચહેરામાં ફેરફાર કરીને તેને પોતાને અનુરૂપ બનાવશે, તે આપણી રીત-ભાત દ્વારા પ્રકટ થશે, તે આપણા દેખાવ દ્વારા વ્યક્ત થશે.

કયી વસ્તુની આપણે તીવ્ર ઇચ્છા રાખીએ છીએ અને કયી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને આપણે ઉદ્યોગ કરીએ છીએ તે આપણને ઓળખનાર પ્રત્યેક જણ જાણી શકે છે. કારણ કે આપણે આપણી આસપાસ આપણા પ્રધાન લક્ષ્યનો પ્રકાશ ફેલાવીએ છીએ. જેનું પ્રદર્શન આપણે આપણા જીવનમાં કરવા માગીએ છીએ તેનું પ્રદર્શન આપણે નિરંતર આપણા ચારિત્ર્યમાં કરીએ છીએ. આપણે પ્રત્યેક છિદ્રમાંથી આપણા લક્ષ્યનો પ્રકાશ ફેલાવીએ છીએ. જેવી રીતે આપણા લાભેલા પ્રત્યેક વાક્યમાં અને આપણા વાર્તાલાપમાં આપણું વ્યક્તિત્વ પ્રદર્શિત થાય છે, તે પ્રકારે આપણો આદર્શ પણ આપણા પ્રત્યેક જાણપૂર્વક કરેલા કાર્યમાં પ્રકાશિત થાય છે. આપણો આદર્શ નિરંતર પ્રત્યક્ષ થવાનો અને આપણા શરીર ઉપર પોતાની છાપ બેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યાજ કરે છે.

પાશવ પ્રકૃતિને દૂર કરવી અને ખરા મનુષ્યત્વનો વિકાસ કરવો એજ શિક્ષણ અને સંસ્કારિતાનો મૂળ ઉદ્દેશ છે; અને જીવનના પ્રારંભમાં ઉંચો આદર્શ પસંદ કરશે તોજ તમે આ મહાન ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરી શકશો.

નિરંતર ઉચ્ચ આદર્શ પ્રતિ દ્રષ્ટિ રાખવી એજ સંસ્કૃત થવાની અને ખરી સફલતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા ધરાવનાર માણસને માટે ખરો અને સુરક્ષિત માર્ગ છે. મનુષ્યત્વ એ

એક એવો છોડ છે, કે જે માત્ર સફળતાના પ્રકાશમાંજ વિકાસ પામી શકે છે. સંકુચિત, લોભી અને સ્વાર્થી વાતાવરણમાં તેના મોરો કરમાઈ જાય છે. સ્વાર્થીપણાનાં ફળો પૂર્ણતાના મોરોને અવશ્ય મારી નાખે છે.

ધનવાન થવાને બહાર પડેલા તરુણ ભાગ્યેજ સમજતો હોય છે કે, પૈસા લેખા કરવાની વૃત્તિ ધીમે ધીમે રાક્ષસરૂપે જનીને અંતે તેના સમસ્ત સફળતાને અને ઉદારતાવાદનાં જીવનને કચરી નાખશે! જે મનુષ્ય નિરંતર બીજાઓ પાસેથી લાભ મેળવવાની યુક્તિઓ અને યોજનાઓ ધર્યા કરે છે તે અભણપણેજ સારા ગુણોને દબાવી અને કરમાવી દે છે.

જે મનુષ્ય પોતાની વીમળ બુદ્ધિ અને કુશળતા વડે હંમેશાં બીજાઓના અજ્ઞાન કે દુર્બલતાના લાભ લેવાને તત્પર રહે છે; જે માત્ર દ્રવ્ય અને દ્રવ્યથી આણી શકાય એવી વસ્તુઓનેજ કિંમતી ગણે છે; જે પ્રત્યેક વસ્તુને દ્રવ્યની દૃષ્ટિથીજ જુએ છે; સંક્ષેપમાં જે મનુષ્ય નીચે પડેલા માણસોના પોતાની ઉન્નતિનાં પગથીઆં તરીકે ઉપયોગ કરવાને આતુર હોય છે; તે માત્ર પાશવ ગુણોના વિકાસ કરે છે અને આત્માના વિકાસને તો તે સંકુચિત અથવા નષ્ટ કરી નાખે છે.

મનુષ્યને વીમળ બુદ્ધિનો અને વિચક્ષણ બનાવવા સાથે વિશાળ મનવાળો, સહાનુભૂતિવાળો, સહિષ્ણુ અને ઉદાર બનાવવો એજ શિક્ષણનો મહાનમાં મહાન ઉદ્દેશ છે.

જે તરુણને યોગ્ય પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું હશે તે સ્વાભાવિક રીતેજ પોતાના જીવનમાં સારા ગુણો પ્રદર્શિત કરશે. તે સમજશે કે, અન્ય માણસો કાંઈ તેને ગળગર બનાવવા સારજ અપતા નથી; તે બાળકો કે અન્યોન્ય સહાયમાંજ પ્રત્યેક માણસનો ઉત્તમોત્તમ લાભ અને સુખ રહેલાં છે. જે શિક્ષણ આવાં પરિણામો નીપજાવતું નથી, જે શિક્ષણ મનુષ્યના જીવનમાં મધુરતા અને આનંદ, સમજાવ અને ઔદાર્ય, વધા સ્વચ્છતા અને સામર્થ્ય લાવતું નથી તેનું નામ શિક્ષણ જ નથી.

મનુષ્યે વ્યાવહારિક સફળતા પ્રાપ્ત કરવી એ એક વસ્તુ છે; પરંતુ જીવનસાફર્ય પ્રાપ્ત કરવું એ બીજું અને

તદન જીવીજ વસ્તુ છે. ઘણા માણસો વ્યવહારમાં નિષ્ક્રિય થયા છે અને તે છતાં વસ્તુતઃ તેમણે પોતાનું જીવન સફળ કર્યું છે. કારણકે તેઓ લૌકિક સુખો અને પદાર્થોનો પણ લોગ આપીને પોતાના ઉચ્ચતમ આદર્શને વળગી રહ્યા છે.

જે મનુષ્ય સર્વ સંયોગોમાં પોતાથી બને તેટલું કરે છે;

જે પોતાની શક્તિનો અને મળતી તકનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરે છે;

જે બની શકે તેમ હોય ત્યારે ત્યારે પોતાના માનવ-બંધુઓને સહાય કરે છે;

જે પ્રત્યેક પ્રસંગે પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે;

જે પોતાના મિત્રો પ્રત્યે વફાદાર અને સાચો રહે છે;

જે સર્વ પ્રત્યે માયાળુ, ઉદાર અને વિશાળ હૃદયનો હોય છે;

આવો મનુષ્ય કદાચ પોતાની અત્યેષ્ટિ ક્રિયા બેટલા પણ પૈસા ન મૂકી જાય તોપણ તે સફળ મનુષ્ય છે. હલકા નીચ ધ્યેયની છાયા નીચે ઉચ્ચ ચારિત્ર્યનો વિકાસજ થઈ શકતો નથી. માણસનો આદર્શ ઉંચો હોવો જોઈએ; તેનો ઉદ્દેશ દૃઢ, યોગ્ય અને સત્ય હોવો જોઈએ; અને નહિ તો જરૂર તેનું જીવન નિષ્ક્રિય થશે. જે મનુષ્ય બીજાઓ પાસેથી લાલ મેળવવાને નિરંતર સુક્તિઓ અને ચોજનાઓ ઘડયા કરે છે; જે મનુષ્ય હંમેશાં એવો સોદો કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે કે જેમાં લાલનું પદલું પોતાની બાજુએ હોય; તે કદી પણ ખરા પુરુષત્વની મહત્તા અને લબ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

પુષ્કળ દ્રવ્ય મેળવીને પોતાને સફળ માનનારા ટેટલા બધા માણસો જે સુખ માણવાને માટે તે મેળવે છે તે સુખ મેળવવામાં નિષ્ક્રિય થાય છે! પ્રત્યેક ઇષ્ટ વસ્તુ ખરીદી શકે એવી તેમણે માનેલી દ્રવ્યરૂપી ચીજ પ્રાપ્ત કરવાને ત્યારે તેઓ પ્રયત્ન કરે છે, ત્યારે સફળરૂપી ખર્ચ દ્રવ્ય કે જેના વિના વિશ્વમાંનાં સર્વ નાણાં ટેવળ ચૂન્યવત્ છે તે તેમના હાથમાંથી સરકી જાય છે.

મનુષ્ય એ કંઈ પણ નથી. શ્વાસોર્જીસની ક્રિયા કરવી અને અન્નજલ આરોગવું એજ કંઈ તેનું જીવન નથી. મનુષ્ય ટેવળ અન્નપાણીથી જીવી શકતો નથી. એક સુવિકસિત

મનુષ્યમાં સમજાણનો ઔતિક અંદાજ કરવાની વૃત્તિ જેટલી પ્રબળ હોય છે, તેના કરતાં અને ઉન્નત બાવનાઓ વિશેષ પ્રબળ હોય છે. અને એક માસના અંકુરને માટે અથવા એક વૃક્ષના ફાળાને માટે વધીને ઉંચા યવુ' એ જેટલું દવાભાવિક છે, તેટલુંજ એક આત્માને માટે ઉન્નત યવુ' સ્વાભાવિક છે.

“જો મનુષ્યના સમયનો પ્રધાન ઉપયોગ માત્ર ઉંઘવામાં અને ખાવામાં થતો હોય તો તેને શું સમજવો? માત્ર પશુ અને પશુ કરતાં કાંઈ પણ વિશેષ નહિ. નિઃશક, નેરો આપણને આવી વિશાળ તર્કશક્તિવાળા બનાવ્યા અને આપણને ભૂત-ભવિષ્યનો વિચાર કરવાની બુદ્ધિ આપી, તેણે આપણને તે શક્તિ અને દેવી બુદ્ધિ વપરાયા વિના શરીરવાને માટે આપી નથી.”

ત્યારે આપણે એક ઓકરાને કે ઓકરીને પ્રત્યેક અવકાશની પળનો અને પ્રત્યેક રત્નના અર્ધા દિવસનો ઉપયોગ આત્મસંસ્કાર માટે કરતાં જોઈએ છીએ, જે અવકાશનો સમય છતર ઓકરાઓ અને ઓકરીઓ વચ્ચે શુભાવે છે તેનો ઉપયોગ આત્મોન્નતિને માટે કરતાં ત્યારે આપણે ઉક્ત ઓકરા-ઓકરીને જોઈએ છીએ, ત્યારે આપણને શ્રદ્ધા ઉપજે છે કે, તેઓ જોણું દ્રવ્ય સંચિત કરવાનો આશય રાખે છે, કે જે દ્રવ્ય કદી પાંચ નહ થનાર નથી. જે જે માણસોમાં આપણે જીવનનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરવાની અને પોતાના આત્મશિક્ષણમાં વૃદ્ધિ કરવાની એક પણ તક નહિ શુભાવવાની વૃત્તિ જોઈએ છીએ, તે તે માણસોને ભવિષ્યમાં મહાન પારિતોષિકો અને આરિય તથા પુરુષત્વરૂપી અપૂર્વ દ્રવ્ય અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે.

આત્મોન્નતિ કરવાની વૃત્તિ ધરાવનાર-પોતાનું જીવન વિશેષ વિશાળ, વિશેષ મધુર, વિશેષ શુદ્ધ અને વિશેષ પ્રમાણિક બનાવવાને માટે પ્રયત્ન કરનાર તથા પ્રતિદિન અધિકાધિક મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો ઉદ્યોગ કરનાર એક તરુણ પુરુષને જોવો જોના કરતાં વિશેષ લાભ્ય વસ્તુ આ જગતમાં કોઈ પણ છે ખરી?

આત્મોન્નતિની બાળકમાં કોઈ પણ વસ્તુ જોવી નથી, કે જે આપણને હરિદ્ર બનાવે. જો તમે અન્યને સહાય કરશો,

ભાઈ, મહેતા અને બેનરજી જેવા મૂળથીજ અસાધારણ શક્તિવાળા કોઈ કોઈ વિદ્યાર્થીની માનસિક શક્તિને એ અભ્યાસેજ ખીલવી હોય એવો ખોટો ભાસ આપે છે; પરંતુ નવીન ઉત્પાદક ખેતીવાડી જેવા ધંધાઓ તેમજ પરદેશમાં દેશનું ધનધાન્ય તણાઈ જતું અટકાવે તથા જે ને તે વાતમાં દેશને પરાધીનતા લોગવવી ન પડે, અને યુરોપ-અમેરિકાની પેઠે પુષ્કળ વિદ્યાર્થીઓનાં તનમન જેથી બળવાન બને એવું શિક્ષણ ત્યાંસુધી નહિ આપવામાં આવે; તેમજ પરદેશી ભાષાથી અને નકામી હકીકતોથી યુવકોનાં મનને ઠચરી નખાતું અને શરીરને તાલી નખાતું ન અટકે; ત્યાંસુધી તેનું પરિણામ દેશના પોષક-ખેડુત વર્ગમાં ઘટાડો કરીને શોષક (ખર્ચાળ વહીવે, નોકરો વગેરે વર્ગનોજ વધારો) થવામાંજ આવ્યા કરવાનું છે. ઉપર જણાવ્યા જેવી શક્તિઓ માત્ર કરવાને માટે તનમનને કેળવવું એનું નામજ શિક્ષણ છે.

પ્રિન્સિપેન્ટ ઝેરાઝ જણાવે છે કે “શિક્ષણ એ કહેલા શબ્દો યાત્રિક રીતે યુનઃ કહેનાર ફોનોગ્રાફ નથી, પરંતુ શક્તિ ઉત્પન્ન કરનાર અને માનવજાતિને માટે પ્રકાશ, આદોલન અને મુખ ઉત્પન્ન કરનાર હાથનેમો છે.”

ખેટોના મત પ્રમાણે શિક્ષણ તે છે, કે જે શરીરને અને આત્માને સમગ્ર શક્ય સૌંદર્ય અને સમગ્ર શક્ય ઉન્નતિ આપે.

મનુષ્યને બની શકે તેટલો વિશેષ સુધારવો, તેની શક્તિ-જોતું પ્રાકટ્ય અને વિકાસ કરવો, અને તેના પોતાના ઉદ્દેશો સાધ્ય કરવામાં અને માનવજાતિનું કલ્યાણ કરવામાં તે શક્તિ-જોનો ઉપયોગ કરતાં તેને શીખવવું એ તેને શિક્ષણ આપવાનો ખરો હેતુ છે. તેની પ્રકૃતિનો વિકાસ કરવો, તેને પ્રકૃતિ-એ આપેલી સર્વ બક્ષીસોનો વિકાસ કરવો એ તેને શિક્ષણ આપવાનો ખરો ઉદ્દેશ છે. વિચાર કરતાં શીખવું, પ્રિય વિષયો પર પ્રેમ કરવો, સત્કર્મો કરવાની ઇચ્છા કરવી, નિરીક્ષણ કરવું, દલીલ કરવી, દૃઢ તુલના કરવી, પોતાની બાતને અંકુશ માં રાખવી અને બીજાઓ પર પ્રભાવ પાડવો, એને માટે સમય ઉપરાંત સુયોગ્ય શિક્ષકોની પક્ષ ખાસ અપેક્ષા છે.

મનુષ્યને એકાદ ખાસ કામ કરનાર બનાવવો, માત્ર તેની સ્મરણશક્તિનોજ વિકાસ કરવો કે માત્ર તેની દ્રવ્ય

કમાવાની શક્તિ ખીલવવી એવો કાંઈ પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ નથી, પરંતુ તેને સર્વાંગ સંપૂર્ણ મનુષ્ય બનાવવો એ પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ છે. જે આપણે માત્ર આપણા શરીરનોજ વિકાસ કરીએ તો આપણે અધોગતિને પ્રાપ્ત થઈ પશુતા તરફ જઈએ. જે આપણે આપણી સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ માત્ર શરીરને દૃઢપણે બનાવવામાંજ કરીએ તો આપણે આપણા અંતઃકરણને સંકુચિત બનાવી દઈએ છીએ અને આપણા મનુષ્યત્વનો નાશ કરીએ છીએ. આ જોકે પ્રકૃતિનો અચળ નિયમ ને દે, જે અંગ અથવા અવયવનો નિત્યતા કામકામ માં ઉપયોગ થાય છે અથવા જેને ખાસ વ્યાયામ આપવામાં આવે છે તે અવયવ વિશેષ મજબૂત થાય છે. આપણી શક્તિઓનો સારી અને સુયોગ્ય રીતે ઉપયોગ થવો જોઈએ. જોકે પ્રકૃતિનો ઉદ્દેશ જોઈએ છે. અન્ય કોઈ પણ અયોગ્ય પ્રકારે જેને ઉપયોગ થાય તો તેથી અસ્વસ્થતા અને જોડપક્ષી જેવું થાય છે. જે આપણે માત્ર મસ્તિષ્કનીજ ઉચ્ચતર શક્તિઓનો વિકાસ કરીએ, અને આપણી સમસ્ત શક્તિઓને આપણું બુદ્ધિબળ વધારવામાંજ ગણી નાખીએ તો તેથી પરિણામ શું આવશે? આપણું તત્ત્વસાત સર્વાંગસંપૂર્ણ નહિ બનતાં તે કંદુ, સપ્તભુજાની રહિત અને જોડપક્ષી જેવું બને છે. નહિ કાચ; પ્રેમ અને મૃદુ ભાવનાઓ નહિ હોય. જે નહિ હેરાન તમારી નૈનિક અથવા આધ્યાત્મિક કાર્યોમાં વિકલ્પ કરશે અને તમારી માનસિક અને શરીરિક શક્તિનું વિકાસ તરફ દુર્લભ કરશે. તે તમે ધર્મીય અને અસ્વસ્થ હો જાઓ જાઓ.

તેને તમે મનુષી બનાવવાનું હર્ષાવશે એ પરિણામને મનુષ્યને માત્ર મનુષ્ય બનાવવા હોવાને હોવાને આ ઉદ્દેશ સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ શરીર પરંતુ તે સર્વ વધારવા કામ ને નહિ ને હોવા નહિ હોવા છે જાણીએ. ઉદ્દેશની નિશ્ચિતતા આપણને મનુષ્યના સ્વભાવની સંકલ્પના ઉપર નિર્ભર નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય સ્વભાવે જોડપક્ષી જેવો બને છે અને જોડપક્ષી જેવો બને તો તેને ધર્મીય અને અસ્વસ્થ બનાવવાનું હોવાને હોવાને આ ઉદ્દેશ સ્વસ્થ અને સ્વચ્છ શરીર પરંતુ તે સર્વ વધારવા કામ ને નહિ ને હોવા નહિ હોવા છે જાણીએ.

તમારી જાત પામે કરાવવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થવી એ સમગ્ર શિક્ષણનું હેતુ સૌથી વિશેષ કિંમતી પરિણામ છે, એ વ્યયમ પાઠ શીખવેા જોઈએ; અને એક માણસનું શિક્ષણ જામે તેટલું વહેલું સરૂ થાય તોપણ સંભવતઃ એજ અંતિમ પાઠ છે, કે જેને તે સંપૂર્ણ રીતે શીખે છે.” વ્યવસ્થા રાખવાની બુદ્ધિ, સાહસ, નિશ્ચય, ઉદ્યોગ, નિયમિતતા, પૂરું કામ કરવાની વૃત્તિ, ખર્ત, ધૈર્ય, ત્યાગવૃત્તિ, નાગરિકતાનું જ્ઞાન અને સ્વમાન, એ સામર્થ્ય માટે લીધેલા માનસિક શિક્ષણનાં ફળો છે.

વેસ્ટ ઈન્ડિયામાં જેવું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તે સંબંધી તૈયાર કરેલા એક લેખમાં લિંક નિરીક્ષણ-શાળા-વાળા અધ્યાપકે હેઠલન જણાવે છે:—

“ શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યેના વર્તનમાં બિલકુલ પક્ષપાત રાખતા નથી. વિદ્યાર્થીઓએ કરેલા પ્રત્યેક કામની કિંમત માઠી અને અસરકારક માઠી આપવાની પદ્ધતિથી આંકવામાં આવે છે, કે જે શાળાની પદ્ધતિનું એક આવશ્યક અંગ છે. બીજા જે જે સંસ્થાઓમાં અભ્યાસ કરવાનું મને સંદેશાવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે સર્વ કરતાં અહીં આ સંપૂર્ણ અને પૂરો ન્યાય વિશેષ પ્રમાણમાં અપાય છે. કોઈ પણ વિદ્યાર્થી અધિકારી કિંવા અધ્યાપક તરફથી એ વિષે બાંબીર શંકા ઉઠાવેલી કદી પણ મેં સાંભળી નથી. પ્રતિદિન પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીના કામની પૂરી પરીક્ષા લેવામાં આવે છે અને નિષ્ફળતા સંભવતઃ છુપાવી શકાતી નથી. વિદ્યાર્થીના આરિય પર એથી તત્કાલ અને પ્રશંસનીય રીતે અસર થાય છે. જેમ બીજા પ્રત્યેક સ્થળે તેમ કવિતા બોલવાના ઓરડામાં પણ તે કર્તવ્ય-પ્રજ્ઞતાથી દર રહેતાં શીખે છે. વળી તેઓ શીખે છે કે, કર્તવ્યમાં જે જે ન્યૂનતા રહેશે, તે તે અવશ્ય ઉચિત હંડને જન્મ આપશે. નાગરિક જીવનમાં ઘોડાજ માણસો આ પાઠ અટલી શીઘ્રતાથી શીખે છે. વિદ્યાર્થીઓને વર્ગમાં ઉભા રાખવાની પદ્ધતિથી પાછળથી સેનામાં તેમનો દરજ્જો જલદી અને અવશ્ય વધે છે. કોઈ પણ એવી ક્ષણ હોતી નથી, કે જ્યારે દૈનિક વિદ્યાર્થીને એવી સંપૂર્ણ પ્રતીતિ ન રહે કે હમણાં તે જે કર્તવ્ય જબાવે તેની અસર તેની સમગ્ર અધિકારી કારકીર્દિ ઉપર થશે. આ વાતનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર

કરવામાં આવે છે અને તે સંપૂર્ણ સત્ય છે, એમ સર્વ જણ સ્વીકારે છે. સોંપવામાં આવેલું કામ ખત અને પ્રમાણિ-
કતાપૂર્વક ગળવવાથી શું ફળ થાય છે તે સર્વ વિદ્યાર્થીઓ
સારી પેઠે જાણે છે અને કાર્યોની પાછળ પરિણામો નિશ્ચય-
પૂર્વક આંદ્યાં આવે છે. પ્રત્યેક ભૂલને માટે ઉચિત પ્રમાણમાં
માર્ક કપાય છે. સર્વને એકત્ર કરવામાં આવે તે સમયે જે
મોડો આવે છે તેનો એક માર્ક કપાય છે; જે ગેરહાજર રહે
તેના દશ માર્ક કપાય છે; પોષાકમાં લગાર અસુધડતા હોય
તો એક માર્ક કપાય છે; કર્તવ્ય પ્રત્યે લક્ષ્ય આપવામાં ન
આવે અથવા કવાયત કરતી વખતે બેદરકારી બતાવવામાં
આવે તો પાંચ માર્ક કપાય છે.”

“ભૂલને માટે પ્રતિવર્ષે પ્રાયઃ બસો માર્ક કપાય
ત્યાંસુધી નિભાવી લેવામાં આવે છે; પરંતુ જે વિદ્યાર્થીના
તેથી વિશેષ માર્ક કપાય તેને આ સંસ્થામાંથી દૂર કરવામાં
આવે છે. ભૂલને માટે જેના માર્કો ઓછા કપાયા હોય તેના
દરજાને તેના વર્ગમાં નીચો ઉતારવામાં આવે છે અને તેના
વધારાના ખાસ હકકોમાં કાપફૂપ કરવામાં આવે છે. અર્થાત્
તે જાણે તેના અભ્યાસમાં નિષ્ફળ થયો હોય તેવું વર્તન
તેની સાથે રાખવામાં આવે છે. એક સૈનિક અમલદારને
માટે અધિકારી તરીકેનું સફલતર્તન એ નિદાન રસાયનશાસ્ત્રના
જ્ઞાન જેટલુંજ આવશ્યક છે. પ્રત્યેક ભૂલનો લેખિત રિપોર્ટ
થાય છે, અને પ્રત્યેક ભૂલનો લેખિત ખુલાસો માગવામાં
આવે છે. જે વિદ્યાર્થી કંઈ કારણ દર્શાવી શકતો ન હોય તો
તેણે તેમ જણાવવું જોઈએ. જે તે પૂરતું કારણ આપે તો
તેની ભૂલ ગણાતી નથી. એટલા માટે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીએ
પોતાનું હૃદય નિયમિત રીતે તપાસવું જોઈએ અને પરિ-
ણામો નોંધવાં જોઈએ. એથી કોઈને ખોટું માનવાનું કારણ
રહેતું નથી. કારણ કે બધો લેખિત વ્યવહાર ચાલે છે અને
કોઈને અંગત ઠપકો આપવામાં આવતો નથી.”

“ત્યાં વાર્તાલાપ થતો નથી. માત્ર સાદા કાયદાઓ
ઠરાવેલા હોય છે. તેમાંના પ્રત્યેક કાયદો ન્યાયયુક્ત હોય છે.
ગિનઅનુલવને માટે પ્રત્યેક પ્રકારની છૂટછાટ મૂકવામાં આવે
છે. પ્રત્યેક વાજબી કારણ સ્વીકારવામાં આવે છે. અંતિમ

પરિણામ શુરેવાકર્ષણના પરિણામ જેવું અનિવાર્ય, ચોક્કસ, વાજબી અને તાત્કાલિક હોય છે.”

વેસ્ટ પોઇન્ટનું શિક્ષણ ઐનિક ખાતાને લગતું હોવાથી ખાસ પ્રકારનું હોય છે. ઉચ્ચ શિક્ષણ આપનારી ઈતર શાળાઓ મનુષ્યોની કસોટી ઈતર પ્રકારે કરે છે; પરંતુ વિશાળમાં વિશાળ શિક્ષણનું પરિણામ માનસિક શક્તિના વિકાસમાં આવે છે; એક તરુણની તપાસ હાથ ધરવામાં આવે છે; તેની શક્તિઓને શોધી કાઢવામાં આવે છે, તેની જ્ઞાન-પિપાસાને ઉત્તેજિત કરવામાં આવે છે અને જ્ઞાન કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવું તે તેને શીખવવામાં આવે છે. આગળ વધવાની તેની શક્તિ ખીલવવી, એજ એમાં લક્ષ્ય હોય છે અને તેથી તે જીવનમાં મળતી અસંખ્ય તકોનો લાભ લેવાને તૈયાર થાય છે. જેનું નીતિબળ સુધારવામાં આવતું નથી; જેને વિશેષ વિદ્યાસપાત્ર બનાવવામાં આવતો નથી; જેનો અંતરાત્મા અધિક સુમધુર બનાવવામાં આવતો નથી; જેને અધિક સહાય બનાવવામાં આવતો નથી અને જેને યોગ્ય જીવન ગાળવાનું અધિક સામર્થ્ય આપવામાં આવતું નથી તેને સુશિક્ષણ મળેલું કહી શકાય નહિ. જેના ઉપરોક્ત ગુણો કેળવવામાં આવે છે, તેની શક્તિઓ દૃઢ બને છે અને તેને એવી આંતરિક શાંતિ અને સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય છે કે જે આપણે સહાના નૈતિક અને આત્મિક સ્વરૂપને પામેલા મનુષ્યમાં જોઈએ છીએ.

બાકરણ અને ગણિતશાસ્ત્ર શીખવું એ જેમ ખરા શિક્ષણનું અંગ છે, તેમ ગમે ત્યાં પ્રાપ્ત થતા સૌંદર્ય અને સદસ્તુની દર્શ કરવાના અને ચાહવાના ગુણોનો વિકાસ કરવો એ પણ સત્ય શિક્ષણનું એક અંગ છે. આપણા માનવ બંધુઓ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા, ઉદારતા, વિશાળ સહાનુભૂતિ અને પ્રેમ એ સત્ય શિક્ષણનાં આવશ્યક અંગો છે. જે મનુષ્ય ઉત્તમોત્તમ માનસિક વિકાસનાં ઉચ્ચતમ ક્ષેત્રો સૌથી વિશેષ સુંદર આપી શકે છે, તે સૌથી ઉચ્ચ શિક્ષણને પામેલો મનુષ્ય છે. આવો મનુષ્ય માનવજાતિનો સર્વોચ્ચ માનસિક આદર્શ છે.

જેને સદ્ગતાનું નામ મેળે એવી ખરી સદ્ગત્ય કેવળ

એકજ છે, અને તે જેમ જેમ વર્ષો વીતતાં જાય તેમ આપણે વિશાળતર અધિક ગહન તથા વિશેષ જ્ઞાનવાન અધિક નીતિમાન જન્યા છીએ, એવી થતી જતી જન્મે છે. અમારી શક્તિઓ વિકાસ પામતી ચાલે છે. અમારા સમગ્ર જીવનમાં સત્યની વ્યાપ્તિ થતી ચાલે છે. એવી પ્રતીતિ થવી એજ માત્ર ખરૂં જીવન છે. આવું જીવન જોનારૂં પણ હોતું નથી અને સ્વપ્નમય પણ હોતું નથી. કેમકે તે સારી રીતે કેળવેલા ઉચ્ચ ગુણોનું પરિણામ હોય છે.

ખરૂં સાધારણ કોટિના એવા ઘણા છોકરાઓ અસાધારણ પુરુષો નીવડયા છે; પરંતુ તેઓ કેવી રીતે અસાધારણ જન્યા તે શોધી કાઢવાને આપણે તેમની બાલ્યાવસ્થાની તપાસ કરવી જોઈએ. જો એક જંગલી, અણધર અને મૂખ છોકરામાં સારી સામગ્રી હોય અને તેની ટેવો દઢ થયા પૂર્વે તે એક સારા શિક્ષકના હાથ નીચે આવે તો તે શિક્ષણથી અદ્ભુત રીતે ફેરવાઈ જાય છે. અમેરિકાના માંહોમાંહોના યુદ્ધ વખતે તેમજ યુરોપની છેલ્લી મહાન લડાઈના પ્રસંગે કાચામાં કાચા અને જંગલીમાં જંગલી રિક્કટોને માત્ર થોડાં અઠવાડિયાં કે મહિના ડ્રીલ કરાવવાથી તે વાંકા વળેલા અને જંગલી સૈનિકો એટલા સીધા, પ્રભાવશાળી, બહાદૂર અને વિવેકી બની ગયા કે તેમના મિત્રો પણ તેમને લાગ્યેજ ઓળખી શકતા. પુખ્ત ઉંમરે પહોંચેલા તરુણમાં પણ જો આવો ફેરફાર થઈ શકે તો જે છોકરાને નાની વયમાં લઈ જઈને કેવાયત કરાવવામાં આવે અને વ્યવસ્થિત રીતે શારીરિક, માનસિક અને નૈતિક શિક્ષણ આપવામાં આવે તો તેમાં કેવું ચમત્કારિક પરિવર્તન કરી શકાય !

ઘણા માણસો હાલમાં પશ્ચાત્તાપ કરે છે, નિરાશ્રિત આશ્રમમાં અને લામટાઓ વચ્ચે રહીને દિવસ ગાળે છે અથવા આપણાં શહેરોના દરિદ્રી મહોલ્લાઓમાં કંગાડ જીવન ગાળે છે; તેઓ વાંકા વળી ગયેલા, જંગલી, અણધર અને ગમાર હોય છે. એમાંના કેટલા બધા માણસોનાં ચિંધરાંની નીચે એવી શક્તિઓ સુપુખ્ત દશામાં હોય છે કે જો તેઓ માત્ર બાલ્યાવસ્થામાં સાફ અને વ્યવસ્થિત શિક્ષણ મેળવવાને લાગ્યશાળી થયા હોત તો તેઓ માનવજાતિને

કલંકરૂપ જનવાને બદલે બ્રૂષણરૂપ થયા હોત !

ગરીબોનાં બાળકોને બાદ્યાપરધામાં દ્રવ્ય કમાવાની જરૂર પડે છે. ઘણી વાર આપણે એક પિતાને કહેતાં આંબળી-એ છીએ કે “મારા પુત્રને કમાવા સારૂ પાઠશાળામાં જવાની કશી જરૂર નથી.” જાણે માત્ર દ્રવ્યની નિરંતર વિકાસ પામતા મગજની સાથે તુલના કરી શકાતી ન હોય ! પ્રત્યેક વસ્તુ-ને પૈસાની દૃષ્ટિથી જોવી એ શું આ યુગનું વલણ નથી ? “આ વસ્તુના કાંઈ પૈસા ઉપજશે કે ?” “એથી કાંઈ આર્થિક લાભ થશે કે ?” આવા પ્રશ્નો, ઘણી વાર પૂછવામાં આવે છે. જાણે ઈશ્વરની સૃષ્ટિની મહાનમાં મહાન વસ્તુને માટે ધન અને ગૃહો તથા મિલકતો મેળવવા કરતાં અધિક ઉચ્ચ અને અધિક ઉદાત્ત કાર્ય કાંઈ હોયજ નહિ તેમ જીવનને કેવળ નાણાં પાડવાની દૃષ્ટિથી જોવાની એ તેનો કેવો છુદ્ડ અને નીચ અર્થ કરેલો કહેવાય ! શું માત્ર ભૌતિક મિલકતો મેળવવાથીજ તુલ્યની ઉર્મિઓ અને આધ્યાત્મિક લાવના-ઓને સંતોષી શકાતી હોય ને !

આધુનિક દ્રવ્યલોભમાં કાંઈક એવું કઠોર, કાંઈક એવું અધોગતિ કરનારૂં તત્ત્વ રહેલું છે, કે જે સત્કાર્ય, સફળતા અને સ્થૂળ માટેની સમસ્ત મૃદુ વૃત્તિઓનો નાશ કરે છે; બીજાઓની આપત્તિઓ માટેની તમામ સહાનુ-ભૂતિને સૂકવી નાખે છે; મનુષ્યના ઉચ્ચતર જીવનનો વિકાસ અટકાવે છે અને ઉચ્ચતમ વૃત્તિઓને કચરી નાખે છે. મનુષ્યે અનુભવેલી વિચિત્રમાં વિચિત્ર અને અગમ્યમાં અગમ્ય ઘટનાઓમાંની એક એ છે કે, મનુષ્યો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી સત્તિદિવસ ઉદોગ અને શ્રમ કરશે; ક્ષેત્ર, દુકાન, બ્યાપાર અથવા ધંધામાંથી જની શકતો વિશેષમાં વિશેષ લાભ મેળવવા મથશે; અર્થાત્ તેઓ પોતાના ધંધાને સૌથી વિશેષ ખોલવવાનો પ્રયત્ન કરશે; પરંતુ તેઓ તેમની પોતાની ઉચ્ચ તર શક્તિઓ ખોલવવા તરફ બેઠરકાર રહેશે.

જો આપણું લક્ષ્ય હલકું અને છુદ્ડ હશે તો આપણું ચારિત્ર્ય અને આપણું મનુષ્યત્વ કદી પણ ઉત્તમ જની નહિ શકે; અને પાઠશાળા અથવા વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કર-વાથી માત્ર આપણા આદર્શો ઉચ્ચ થાય અને આપણે જીવન-

ને અધિક વિશાળ તથા અધિક સત્ય દૃષ્ટિથી જોઈ શકીએ, તો ત્યાં ગાળેલો આપણો સમય સફળ થયેલો ગણાયો.

પોતાને જે શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હોય તેનો ધર્મી શક્તો વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરવો અને પોતાની જાતનો એકાંગી કે સંકુચિત નહિ, પરંતુ સર્વાંગ સંપૂર્ણ વિકાસ કરવો, એ પ્રત્યેક તરુણનું પોતાની જાત પ્રત્યેનું અને જગત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય છે. જેવી રીતે પ્રચંડ વૃક્ષ ધનવું એ આંકુરનું કર્તવ્ય છે—માત્ર નાનો છોડ નહિ, પરંતુ એકલું ઉભું રહેનાર, તોફાનો અને વાવાઝોરાંઓની સામે ટકનાર, મનુષ્યો અને પશુઓને શીતળ છાયા આપનાર અને વહાણવટીઓને કાબડ પૂરું પાડનાર પ્રચંડ વૃક્ષ ધનવું એ આંકુરનું કર્તવ્ય છે; તેવી રીતે પોતાને ધર્મે તેટલો મહાનમાં મહાન મનુષ્ય બનાવવો એ પ્રત્યેક તરુણનો ધર્મ છે.

ધીરજ કહે છે કે “આપણે એવી રીતે રહેવું જોઈએ અને એવો ઉદ્દેશ કરવો જોઈએ કે આપણને જે વસ્તુ ધીરજના રૂપમાં મળી હોય તે આગામી પેઢીને કુંપળોના રૂપમાં મળે અને આપણને જે વસ્તુ કુંપળોના રૂપમાં મળી હોય તે તેને ફળના રૂપમાં મળે.”

પ્રકરણ ૧૦ મું—સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી થતા લાભો

જો તમે સ્પષ્ટપણે અને ચોખ્ખી તથા મુદાસર લાપામાં તમારા વિચારો દર્શાવી શકતા હો, જો તમે આકર્ષક અને મોહક રીતે તમારા મનોભાવ અન્યને જણાવી શકતા હો તો તે તમારે માટે એક જોરાવર હથિયાર થઈ રહેશે. તેની સાથે જો તમારી વર્તણૂંક પણ સારી હશે અને તમારું વ્યક્તિત્વ સુંદર રહેશે તો તમને પ્રત્યેક સ્થળે આવકાર મળશે, અને મોટા માણસોની પાસે જવાને માટે તમને સલામણની જરૂર નહિ પડતાં તેઓ આપોઆપજ તમારો સત્કાર કરશે. આ એક વિચિત્ર ઘટના જણાય છે કે, વાર્તાલાપ કરવાની શક્તિ કે જે સર્વોપરી છે તેના તરફ તરુણ પુરુષો હલ્લકી કરે છે. સુંદર રીતે બોલવાની મોહક રીતે

પ્રકરણ ૧૦ મું-સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી થતા લાભો ૫૧

વાર્તાલાપ કરવામાં રહેલા લાભની કિંમત કોણ આંકી શકે એમ છે? આપણી શાળા-પાઠશાળાઓમાં અનેક વિષયનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે; પરંતુ વિદ્યાર્થીએ જળ, સરળતા અને નિશ્ચયપૂર્વક વાતચીત કરવાની શક્તિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી તે શીખવવામાં આવતું નથી.

સંસ્કૃત, ફારસી, લેટિન, ગ્રેન્થ તથા ઉચ્ચતર ગણિત અને સિદ્ધાંતો કે જેનો કદી પણ ઉપયોગ કરવામાં આવતો નથી, કિંવા ઉપચિત્તજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેનો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીઓ કરે છે; પરંતુ જે વિષયનો તેમના જીવનની પ્રત્યેક મિનિટમાં નિરંતર ઉપયોગ થાય છે તે વિષયનો તેઓ કદી પણ સુંદર કલાં તરીકે અભ્યાસ કરતા નથી. એ કેવી બેકાજીજી! આધારણ માણસ અભ્યવસ્થિત રીતે વાર્તાલાપ કરતાં શીખેલો હોય છે. તેણે કદી પણ તેનો પદ્ધતિપૂર્વક અભ્યાસ કરેલો હોતો નથી. તેણે મહોદલામાંથી, ગાડીમાંથી, દુકાનમાંથી અને પ્રત્યેક સ્થળેથી પોતાનો શબ્દભંડોળ મેળવેલો હોય છે. તેણે કદી પણ શબ્દોનો, તેમનાં મૂળોનો, તેમના અર્થોનો અને તેમના પર્યાયોનો શાસ્ત્રીય રીતે અભ્યાસ કરેલો હોતો નથી.

આપણી વાતચીત કરવાની શક્તિનો આપણે નિરંતર અને પ્રત્યેક સ્થળે ઉપયોગ કરીએ છીએ, તે શક્તિની જગા-બરી, માત્ર કોઈ કોઈ વારજ વપરાતી બીજી શક્તિઓ શી રીતે કરી શકે? કલા, વિજ્ઞાન કિંવા સાહિત્યના એકાદ અંગ પર કાણુ મેળવવાને માટે કેટલાક લોકો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી જીવતોડ મહેનત કરે છે, પણ તેઓ પોતાની વાતચીત કરવાની ખાસ જરૂરી અને રોજના ઉપયોગની શક્તિ કેળવવા તરફ એટલું બધું દુર્લભ્ય કરે છે કે જેને લીધે તેઓ સમાજમાં અત્યંત મૂર્ખ અને બુદ્ધિહીન ગણાય છે. તમે તમારા ધંધામાં ઘણા બાહેશ હો, પણ તમારું હૃદય સરળતાથી તમે સમજાવી શકો નહિ, એ તમારે માટે શું શરમભરેલું નથી?

તમે ગમે તે ધંધો કરતા હો, પરંતુ જો તમે ચારી રીતે વાતચીત કરી શકતા ન હો, જો તમે તમારા વિચારો દર્શાવવાની શક્તિ ધરાવતા ન હો, જો તમે પ્રસંગાનુકૂળ જાણ વાપરી શકતા ન હો, તો તમે હમેશાં પાછળ પડશો.

ઘણા લોકો સુંદર રીતે વિચાર દર્શાવી શકતા હોવાથી તેમનામાં ખરી શક્તિ જેટલી હોય તે કરતાં તેમનામાં વિશેષ શક્તિ રહેલી ધારવામાં આવે છે. ભલે તેમનામાં એક શક્તિ હોય, પરંતુ તેઓ તેનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરે છે; પોતાની સંચિત માનસિક શક્તિ કેવી રીતે બહાર ખેંચી કાઢવી અને તેનો લાભકારક રીતે પ્રયોગ કેમ કરવો તે તેઓ જાણે છે.

કેટલા બધા લોકો પોતાની ઉન્નતિ માટે ઘણું બધું પોતાની સારી રીતે વાતચીત કરવાની શક્તિને આભારી છે! સાર્વજનિક કાર્ય કરનારા કેટલા બધા માણસો પોતાની સફળતા અને લોકપ્રિયતાને માટે ઘણું બધું પોતાની વાતચીત કરવાની સુંદર શક્તિને આભારી હોય છે! ઘણા માણસો પોતાની સારી રીતે વાતચીત કરવાની શક્તિને લીધે કોંગ્રેસના નેતા બન્યા છે અથવા ઉચ્ચ દરજ્જાને પ્રાપ્ત થયા છે.

જેમણે આ કલા પર પ્રભુત્વ મેળવ્યું હોય છે તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવાથી આનંદ થાય છે. તેમના શબ્દો સંગીતના જેવી અસર કરે છે અને એકાદ સુંદર વાણંતની પેઠે આપણને વશીભૂત, સંતુષ્ટ અને આનંદિત કરે છે.

એક મનુષ્યના બોલવા ઉપરથી તેણે કેટલો પ્રવાસ કર્યો છે; તે સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરનારો છે કે સ્થૂલ નિરીક્ષણ કરનારો છે; પદ્ધતિપૂર્વક કામ કરનારો છે કે અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરનારો છે; તેણે કેટલાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે અને તે કેવી રીતે વાંચ્યાં છે; તે સર્વ તમે કહી શકો છો. તેની વાતચીત ઉપરથી તેના સોખમીઓ કેવા છે; તે ક્યાં ક્યાં રહ્યો છે; તેણે શું શું કર્યું છે; તેના વિચારો કેવા છે; તેની ટેવો કેવી છે; તે સર્વ તમે જાણી શકો છો. વાર્તાલાપ એ એક એવી કલા છે, કે જેમાં ઇતર સર્વ કલાઓનો સમાવેશ થાય છે. તમે કેવી રીતે જીવન ગુજાર્યું છે; તમારામાં જ્ઞાનનું ભંડોળ કેટલું છે; તમે ક્યાં ક્યાં રહ્યા છો અને તમે શું શું કર્યું છે; તે સર્વ તમારી વાતચીત દ્વારા લોકો જાણી શકે છે. તમારી વાતચીત તમારા અનુભવોનું સંપૂર્ણ ચિત્ર રજૂ કરે છે.

જગતમાં કાંઈક કાર્યસિદ્ધિ કરવાની આશા રાખનાર પ્રત્યેક તરુણ પોતાની બત ઉપર પૂર્ણ કાબુ રાખવાની અને

પ્રકરણ ૧૦ મું—સારી રીતે વાર્તાલાપ કરવાથી થતા લાભો ૫૩

મનુષ્યમંડળમાં સચળતા તથા મુંઢસ્તાપૂર્વક વાર્તાલાપ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આ પ્રકારની ચોગ્યતા તેને સમગ્ર જીવન દરમિયાન સદાય કરશે. કોઈ અગત્યની જગ્યા પૂરવા માટે એક માણસની જરૂર પડે તો ત્યારે ઘણી વાર એમ બને છે કે, કોઈક માણસ કહેશે કે અમુકને બોલાવો અને તેને એ જગ્યા પર નીમો. તેઓ માનપૂર્વક આપણા પ્રતિનિધિ તરીકેની ફરજ અદા કરશે. કારણકે શું બોલવું, સારી છાપ દેવી રીતે પાઠવી, તે તેઓ જાણે છે. ”

થોડા સમય પર ન્યૂયૉર્કની એક દુકાનમાં હું ગયો ત્યારે નીચલા શબ્દો મારા જોવામાં આવ્યા:—

“સંક્ષિપ્તમાં બોલજો. કેમકે અમારે જીવનનિર્વાહનાં સાધનો મેળવવામાં અમારો ઘણો સમય જાય છે.”

આ નોટિસ ઉપરથી બે જાણતો સમજાય છે:—એક તો એ કે, આધુનિક જીવનમાં શીઘ્ર કામ કરવાની જરૂર બહુ વધી ગઈ છે અને બીજી એ કે, ઘણા માણસોને લાયરી ક્વો કરવાની ટેવ હોય છે. પણ હવે લાંબાં લાંબાં ગપ્પાંથી કંટાળો આપવાનો સમય વહી ગયો છે અને એવા સમય શુભાવનારાઓને જે વાત મોટે કહેવાં શુસ્સો લાગે તે વાત તેમને સમ્યક્તાપૂર્વક કહેવાની રીત તે આવી નોટિસો છે.

એ કોઈ પણ વસ્તુથી એક વ્યાપારીનો મિજાજ જતો હોય તો તે એવા ટાયલાખોર શ્રાહકો છે, કે જેઓ કોઈ પણ વાત સ્પષ્ટ રીતે બોલતા નથી, જેઓ કદી પણ મુદ્દાની વાત કરતા નથી અને જેઓ લાંબી લાંબી પ્રસ્તાવનાઓ તથા અર્થ-શૂન્ય શબ્દાઢંબરથી ગોળ ગોળ વાત કરે છે. અને જેઓ અર્થો રમન વાર આમ તેમ બટકીને અતે પોતાની મૂળ જગ્યા પર આવીને સુઈ જનાર કૂતરાની જેમ નિરુપયોગી સ્પષ્ટીકરણો, પ્રસ્તાવનાઓ અને ક્ષમાયાચનાઓથી સામા માણસને થકવી નાખે છે.

ફેટલાક માણસો એવા હોય છે, કે જેમને તમે કદી પણ વાતના મુદ્દા પર લાવી શકતા નથી. તેઓ તેની આસ-પાસ સર્વત્ર બટકશે, પરંતુ હમેશાં તેનાથી દૂર રહેશે. તેઓ કદી પણ વાતનો મુદ્દો કહેશે નહિ. તેમનાં મગજ પરોક્ષ રીતે કામ કરે છે; તેમની માનસિક ક્રિયાઓ ઓછાસ હોતી

નથી. તેઓ વાતના મુદ્દાને વિષવત્ ગણી તેનાથી દૂરના દૂર રહે છે.

કામને માટે આવેલો જે માણસ આરામપૂર્વક વર્તે છે, શાંતિપૂર્વક ખુરશી પર ઠસી જાય છે અને એક પરિચિત મનુષ્યની પેઠે તેના અવ્યવસ્થિત મગજમાં જે કાંઈ વાત આવે તે વિષે બોલવા મંડી જાય છે; તે પોતાનું કાર્ય પાર પાડવાને બદલે સામાને કંટાળો આપીને ઉલટો નિબંધજી જાય છે.

જટપટ સોદો કરવો, કાં તો કામ કરવું કે કાં તો તેને પડતું મૂકવું, જો આધુનિક વ્યાપારની પદ્ધતિ છે; છતાં કેટલાક લોકોમાં સીધા મુદ્દા પર આવવાની શક્તિ જણાતી નથી. ન્યાયાધીશો અને વકીલો જણાવે છે કે, કેટલાક સાક્ષીઓ પાસેથી અમુક મુદ્દા પર જોઈતી હકીકત કઢાવવી અશક્ય હોય છે. સીધો પ્રત્યુત્તર મેળવવાને માટે વકીલ ગમે તેટલો મથે છે, તોપણ સાક્ષીઓ સીધો જવાબ આપતા નથી. તેઓ મુદ્દાનો આસપાસની સર્વ વસ્તુઓ વિષે બોલે છે અને પ્રત્યેક બાબતોથી તે મુદ્દાની લગોલગ જઈ પહોંચે છે; પરંતુ જોટલે જઈનેજ તેઓ ચટ્ટા પડે છે અને મુદ્દાને સ્પર્શ કરતા નથી.

મારા પરિચયના એક વ્યાપારી જોટલી આડી તેડી અને લાંબી વાતચીત કરે છે કે મારે તેની સાથે ત્યારે પણ કામ પડે છે ત્યારે મારે ધૈર્ય જૂટી જાય છે; હું અજાણથી પાતું છું કે, તે કદી પણ પોતાની વાત પૂરી કરશે કે નહિ અને તેથી હું વારંવાર મારે ઘડિયાળ જોતા રહું છું. ત્યારે તે મને દેહિદેહનથી બોલાવે છે ત્યારે મને પગ ઉંચા કરી ખુરશી પર અડતીને બેસવાનું મન થાય છે. કારણ કે હું જાણું છું કે, બરાબર કામના કિંમતી સમયમાંથી મારે નિરાસ પડેલા કેટલાક તેની સાથે સુમાવવોજ પડશે. આવા લોકો કંટાળા સમાન છે. આ લાંબી વાતચીત કરવાની ટેવ તથા સ્વભાવ અને મુદ્દાને અત્યાર થોડે ઘણે અંગે ધાંધાદારીઓમાં પણ જણાય છે; પરંતુ મહત્ત્વકાંક્ષી યુવકો માટે એ આદત બહુ જાણકાર છે. તેથી કહ્યું જાય છે. અસાધારણ કામ કરનાર અને કાર્યક્ષમતાના માણસે શીઘ્ર, સંક્ષિપ્તમાં વાતચીત કરવી અને સુસ્પષ્ટ વત્ત કરવું છે.

મારે એક વાંદો વ્યવહારી મિત્ર અત્યંત સફળ થયેલો.

છે. તે જ્યારે મને ટેલિફોનથી જોતાવે છે ત્યારે તે કાંઈ પણ પ્રસ્તાવના થઈ વિના સીધો મુદ્દાની વાત કરે છે, તે પોતાનો પ્રસ્તાવ જણાવે છે અને તેણે કહેલી વાત મારા સમજવામાં આવે તે પૂર્વે “પ્રજ્ઞામ” જોમ કહીને વાતની સમાપ્તિ કરી દે છે ! આવા માણસની સાથે કામ પાડવું દેવું આનંદદાયક થઈ પડે છે ! તે તમને કહી ચકવતો નથી કે કંટાળો આપતો નથી. આ મિત્રને હું જ્યારે જ્યારે જોઈ છું ત્યારે ત્યારે તેની ચપગતા, શીઘ્ર નિશ્ચય અને કુશળતાને માટે મને આદર ઉપજ્યા વિના રહેતો નથી. મનુષ્ય જો આવી કાર્યશક્તિ મેળવવાનો વહેલો પ્રયત્ન કરે અને પોતાની ખામીઓ વિષે માહિતી મેળવે તો તે મેળવવી કાંઈ મુશ્કેલ નથી. મનુષ્યે હંમેશાં પોતાના વિચારો એકાગ્ર કરવાનો અને દુકાં તથા સ્પષ્ટ વાક્યોમાં જોડવાનો અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

મનુષ્યનું હીલાપણું તેની સાથેના પત્રવ્યવહારમાં નોટણું જણાય છે, તેટલું ખીલ રીતે જણાતું નથી. જે લોકોની સાથે મદસ્તની બાળતો પર અડવાડીઆંનાં અડવાડીઆં મુખી પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો છે, એકની એકજ બાળત વિષે અનેક પત્રો લખીને વસ્ત જવાળ મળ્યો છે; પરંતુ તેમના તરફથી મને એક વાર પણ વખતસર જવાળ મળ્યો નથી.

વ્યાપાર-મધેના પત્રો દુકામાં અને થાટી વાક્યોમાં લખેલા હોવા જોઈએ. સફળ વ્યાપારીઓ હંમેશાં થાટી સંક્ષિપ્ત વાક્યોમાં સમગ્ર સાર સમાવી દે છે અને મુદ્દાની જ વાત લખે છે. ખન્ય માણસો જે વાત લખવામાં જે પનાં ભરે, તે વાત તેઓ પાંચ દશ લીટીઓમાં સમાવી દે છે. જે મનુષ્યને આપણે જોયો ન હોય તેનો માત્ર એક-જ પત્ર તેનું સમગ્ર માનસિક બધારણ અપરૂપી આગળ પુરતું કરી દે છે

વાર દે તેના પ્રત્યેક સંબંધને માટે એક જ એ જણાવેના ખર્ચ થાય છે તેજ જાણે તમે લખતા હો. એવી તમે દેવના કરો અને એ જ જાણે સંબંધમાં અધિકમાં અધિક વિચાર મદ્યોગ દેવાને પ્રવળ કરો તો તે વ્યાપક પંથો સળચા પત્રવ્યવહારમાં સતત દેવનારૂપ થઈ રહેશે જો તમે તમે તમારું સંબંધમાં જરૂર દે નિખલ લખ પડી

પ્રકરણ ૧૧ મું-તરુણ લેખકોને સૂચના

તરુણ લેખકો ઘણી વાર અધિપતિઓને પોતાના અભાવમાં અરાબ યત્ન સમજે છે અને માની લે છે કે, અધિપતિઓને હસ્તલિખિત લેખો પાછા વાળવામાં મોજ પડે છે; પરંતુ એ તેમની ભૂલજ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, આરા લેખો તેમને સોનાની ઈંટા જેવા લાગે છે. પદ, જુસ્સાદાર, નવા, ખરા સત્વશાલી, લોકોપયોગી અને લોકોને આકર્ષે એવા લેખો મેળવવાને તેઓ હંમેશાં આતુર હોય છે; અને બુદ્ધિહીન, બિનકેળવાયેલા, બેદરકાર લેખકોના કંગાલ લેખોજ કંટાળીને તેઓ પાછા મોકલે છે.

પોતાના વિચારો કાગળ ઉપર પ્રદર્શિત કરવાની કલા સૌથી મહાન, પરંતુ સૌથી કઠિન કલાઓમાંની એક છે; છતાં જે લોકો અકવાટીઓના બદલે મહિનાઓ સુધી અભ્યાસ કર્યા વિના એકાદ બલસામાં હારમોનિયમ કે પિયાનો વગાડવાની હિંમત કરી શકે નહિ, તેઓ બહાર પત્રોમાં એકાએકજ લખવા બેસી જઇને થોડા કલાકમાં એક લેખ તૈયાર કરી નાખશે અને તેને એક આગેવાન પત્ર પર મોકલી આપીને પછી તે પ્રકટ કેમ થયો નથી અથવા પાછો કેમ ફેરવવામાં આવ્યો છે તે વિષે આશ્ચર્ય પામશે.

તમારા દૃઢયની ભાવનાઓ, તમારા આત્માની આકાંક્ષાઓ પ્રદર્શિત કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી; તમારી આશાઓ અને ઇચ્છાઓ બહાર કરવાને શક્તિમાન થવું; જીવનને તમે જેવું જુઓ છો તેવું તેનું વર્ણન કરવું; એ સંગીતમાં ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરવા સમાન અનેક વર્ષોના કઠિન અને ખંતપૂર્વક કરેલા પરિશ્રમનું ફળ છે.

ઘણાં લેખકોની આંખો અધિપતિઓ તેમની ઉપર મોકલવામાં આવતા સો લેખો અને વાર્તાઓમાંથી પ્રાયઃ નબળાં લેખો અને વાર્તાઓ “આભાર સહિત” પાછી રવાના કરે છે. તરુણ લેખક પોતાનો લેખ શામાટે પાછો વાળવામાં આવ્યો છે તે સમજી શકતો નથી. કારણ કે તે તેને વ્યંગ-રહિત અને સુવ્યવસ્થિત લાગે છે અને તેમાં તેને તેના સુંદર વિચારો સુંદર રીતે દર્શાવેલા ભાસે છે; પરંતુ અનુ-

પુનઃ તેને વાંચો, વધારાનો પ્રત્યેક શબ્દ છૂટી નાખો અને
પુનઃ વાક્યરચના કરો. જો તમે આવી રીતે સંક્ષેપમાં વિચાર
દર્શાવવાનો અભ્યાસ પાડ્યો તો તમે અન્યવસ્થિત વિચારો
થી બરેલાં અનેક અન્યવસ્થિત વાક્યો લખવાની ટેવ શીખ
છોડી શક્યો. આવો અભ્યાસ પાડવાથી તમારી વિચારશક્તિ
પણ ઘણી સુધરશે. વાર્તાલાપ પણ સંક્ષેપમાં કરવો જોઈએ.
ઘોડામાં ઘોડા શબ્દોમાં અધિકમાં અધિક વિચાર દર્શાવ
વાનો પ્રયત્ન પૂર્વકે અભ્યાસ પાડવો જોઈએ.

એકાદ બહિર ખાણના જવાબમાં અવ્યવસ્થિત અને કંઈકી રીતે પણ લખવાથી ઘણા છોકરાઓ મારી મર્યાદામાંથી બેઠા છે; અને ઘણા માણસોને એકાદ જગ્યા માટે નોકરીમાં મારજી કરવાથી સફળતા મળી છે. મેં કેટલાં જોવા બચાવવાથી જોયા છે, કે જેઓ એકાદ જગ્યા માટેની પુરવઠા અરજીઓમાંથી માત્ર એકજ પણ ચૂંટી કાઢે છે, અને તેમ કરવાનું કારણ તે પત્રની સ્વચ્છતા અને તેમાંનું સ્વચ્છતા તથા અંદાજ લખાણ હોય છે. તેમની અનુભવી ઓળખ તે પણ દ્વારા લેઈ લે છે કે, તેના લખનાર કાર્યશક્તિ અને કુદરતી ધરાવનાર તરફ પુરુષ છે, જો કે તેમણે તેને કઈ નજરે જોયેલો હોતો નથી; પરંતુ જે પત્રોમાં અનેક માનવિક ભરેલાં હોય છે તે પત્રો તેમને આકર્ષી શકતા નથી.

જ્યારે છે.કરચો અને તરુણ પુરુષો તેમની બાપા-
ધર્મ-માં સદાચર્યની શક્તિ વિશે મારો અભિપ્રાય ખૂબ છે
જ્યારે આવી તેવી વાત કર્યા વિના બાપા અને અગ્રજાઓ
હતા પર આ વાતની શક્તિ તેમનામાં છે કે નહિ તે માર
પર નું પ્રેરણા કરે છે. એ તેમનામાં આ સુદુર ન હો
તે તેમની મારી સદાચર્ય મારામાં સંભવ થાયે તેવી
મનેથી કે આ સુદુર હોયિય બધા પાસેથી અને ધર્મકર્મ
એવી કોઈક આવી કરે છે સુદાચર્યનો વાત પ્રમાણે
એમની સંસ્કારણ થાય છે. તે સુદાચર્ય પાંચમી કરે છે, અને
પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે.
પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે.
પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે. પાંચમી કરે છે.

ભાષામાં દર્શાવ્યા છે. તેમણે પોતાના વિચાર દર્શાવવામાં સમસ્ત આડંબરી અને વધારાના શબ્દોનો ત્યાગ કર્યો છે. તેમણે એવા શબ્દો પસંદ કર્યા છે, કે જે વિચારને બરાબર અનુદૂળ હોય છે. તેમણે નાચ પામે એવી કોઈ પણ વસ્તુનાં ચિહ્નો રહેવા દીધાં નથી. સમય જેને બ્રહ્મ કહે અથવા સમય જેના પર અસર કરે એવી કોઈ પણ વસ્તુ તેમણે રહેવા દીધી નથી અને તેથીજ તેઓ હમેશાં જીવે છે. ભગવદ્ગીતાના સારરૂપ તેમાંના અદારમાં 'અધ્યાયમાંથી' અથવા લિંકને ગેટિશબ્દમાં આપેલા અમર ભાષણમાંથી, લાંબાં શબ્દોના "આમ આંક લાઈફ"માંથી, કિંવા ચેકસપિયરની 'હિંચ' રચનાઓમાંથી એક પણ વાક્ય દૂર કરવાનું બળ સમયને મળશે કે? કાઈરટની "સિત્તનાં કમળની વાર્તા", તેનો કુંગરી પર આપેલો ઉપદેશ, કિંવા ગ્રેની 'એલીસ' એ રચનાઓ ભૂંસાતાં કેટલી શતાબ્દો અને કેટલા યુગો વ્યતીત થશે?

કેટલાંક અમર શબ્દો અને કેટલાંક અમર ગદ્યમય લખાણો અમર ભાષામાં લખવાને માટે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચિંતન કરવામાં આંધુ છે અને ધૈર્યપૂર્વક ઉલોગ કરવામાં આંધો છે. જે માણસોએ અમર લેખો લખ્યા છે તેમણે એક કાવ્ય અથવા એક પ્રકરણ લખવામાં અઠવાડીઓનાં અઠવાડીઓનાં, મહિનાના મહિના અને વર્ષોનાં વર્ષો લીધાં છે. કેટલાંક લેખકોએ માત્ર ચોક્કસ સંક્ષિપ્ત વાક્યો, એકાદ અધ્યાય કિંવા એકાદ કાવ્ય લખીને પણ મહાન કીર્તિ સંપાદન કરી છે; બ્યારે બીજાઓએ કુદીબંધ ગ્રંથો લખ્યા છે, પરંતુ તે તેમના મૃત્યુપૂર્વેજ જુલોઈ ગયા છે. સ્પષ્ટ વિચાર અને સંક્ષિપ્ત તથા સચોટ ભાષાજી ઘણી વાર આવી કીર્તિને જન્મ આપે છે અને તેથી ઉલટો પ્રકાર અપ્રસિદ્ધિને જન્મ આપે છે.

તરુણ લેખકો એમ માને છે કે, કીટલીંગને અસાધારણ જુદાબજાઈ કીર્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે. નિઃશંક તેનામાં નેસર્ગિક શક્તિ ધણી છે, પરંતુ કીટલીંગ અત્યંત જુસ્સાદાર, અસરકારક અને સંક્ષિપ્ત ભાષામાં પોતાના વિચાર દર્શાવવા માટે પોતાની વાતો આદ્ય દશ વાર પુનઃ પુનઃ લખે છે, જે પ્રમાણે આ તરુણ લેખકો કરી શકશે નહિ. x અનુભવ અને

રાખી શક્યો નહિ. તમારું જે અજ્ઞાન પ્રકટ થયા વિના રહેશે નહિ. અમુક વિષયનો સહેજસાજ અભ્યાસ કરીને ઉપરચોટિયા લેખક બનવાથી તમે કદી પણ તમારા પાઠકોને મોહિની લગાડી શક્યો નહિ. તમારા કરતાં જોછા જ્ઞાન-વાળા પાઠકો સાથે પણ તમારું લખેલું પ્રત્યેક વાક્ય તમારા સ્વસ્થ જ્ઞાનને, તમારા સ્વસ્થ અભ્યાસને અને તમારા વિચારદારિદ્ર્યને પ્રગટ કરશે.

રસપ્રદ અને જુસ્સાદાર લેખને માટે ખાસ જરૂરી એવો જે આંતરિક જુસ્સો તે અસ્થ, અભ્યાસી મનુષ્યને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. એક વિષયને હસ્તગત કરવાને માટે, તમારા આત્માને રસ અને જુસ્સાથી ભભૂંકી ઉઠતો બનાવવાને માટે, તમારે તે વિષયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને એક ગુલામના નહિ, પરંતુ એક આ-શકના જુસ્સાથી તમારે તે વિષય લખવો જોઈએ. તમારે લખવાની જરૂર પડે છે એટલા માટે નહિ, પરંતુ તમને લેખનકલા પ્રિય હોય તોજ લખજો. કંઈ પણ લખવું જોઈએ એટલા માટે નહિ, પરંતુ તમારી પાસે સંગીન લખવાં જેવું કંઈક છે એટલા માટે લખજો. એમ હશે તોજ તમે કંઈક અસરકારક લેખ લખી શક્યો. તમારો લેખ જો પ્રથમ તમનેજ અસરકારક ન લાગે તો તે પાઠકો ઉપર શી અસર કરી શક્યો? જો તમારા વિષયથી તમેજ પૂરેપૂરા ઉત્તેજિત ન થાઓ, જો તમારી લાગણી તમારી કલમ સાથે નાચી ન રહે અને તેનો પ્રવાહ તમારી શાદી લેગો ન ઉતરે તો તમારા પાઠકો પ્રભાવિત થશે એવી આશાજ રાખશો નહિ. જે પૃથ્થ તમે અત્યંત લાગણીથી લખતા નથી, તે પૃથ્થ ઉપર તમે તમારા પાઠકનું ધ્યાન ઘોંટાડી શક્યો નહિ.

લેખકોની દૃનિઓમાં ફટલો બેદ છે! હમણાંજ મેં એક લેખનો ઘાટો જાગ વાંચ્યો, જેનો પ્રત્યેક શબ્દ એક વિગતથી ભરેલ, બજાપૂર્વક દેડતા સુવંત તાર જેવો જણાતો હતો. તેમાંનો પ્રત્યેક પંક્તિ હું જેમ જેમ વાંચ્યો તેમ તેમ તે મારા ચીત્તમાં કંપારી ઉપજાવતી ચાલી. પ્રત્યેક પંક્તિ મેં પુનઃ પુનઃ વાંચી અને તે પ્રત્યેક વખત મને એવીજ લાગણી થઈ. એ દરેક વખતનું વાંચન મારે

માટે એક નવીન બળદાયક ઔષધિરૂપ હતું અને તે માન-
સિક શક્તિઓને જાગ્રત કરતું હતું તથા અંતરાત્માને તેના
દેંદ્રમાંથી આંદોલિત કરતું હતું. તેના જીવનમાં આવેલો
પ્રત્યેક આનંદનો ઉલ્લસ, પ્રત્યેક દુઃખનો આઘાત, તેનો
પ્રત્યેક અનુભવ તેના શબ્દોમાં પ્રાદુર્ભૂત થતો જણાતો હતો.
તે આખું પૃથ્વ માનવહિત અને સહાનુભૂતિથી સજીવન
થયેલું જણાતું હતું. હું પ્રાયઃ તે લેખકનાં પૃષ્ઠો કામ
તેનું જીવનચરિત્ર લખવા ધારૂં તો લખી શકું; કારણ કે તે
તેનું અંગ, તેના અનુભવોનું એક તાદૃશ્ય ચિત્ર હોય એમ
જણાય છે. તેનું પ્રત્યેક વાક્ય તેના જીવનના એક અંગનો
એકાદ પેટાભાગ હોય એમ લાગે છે. તે માણસ જો
પ્રત્યક્ષ મારી સામે ઉભો હોય તેવી સ્પષ્ટતાથી હું તેને
તેનાં પૃષ્ઠોમાં ઉભેલો ભેદ શકું છું.

પ્રકરણ ૧૨ મું-તમારી કિંમતીમાં કિંમતી મિલકત

તમારું હૃદય તમને જે કહે તે જેટલું કિંમતી છે,
તેટલું કિંમતી બીજું કંઈ પણ નથી. તમારી અંદર રહેલો
“પ્રજ્ઞાંત, નાનો અવાજ” જે ને પ્રત્યેક સત્કાર્યના સંબંધમાં
“એ યોગ્ય છે” અને દુષ્કાર્યના સંબંધમાં “એ અયોગ્ય
છે” એમ કહે છે તે પ્રેરણા જગતનાં સુમસ્ત આત્માઓ
કર્તાં પણ વિશેષ કિંમતી છે. અન્ય માણસો તમારે વિ-
શું ધારે છે અથવા જગત તમારા સંબંધમાં શું કહે છે
કંઈ મહત્ત્વની વાત નથી. વર્તમાનપત્રો જે લોકો તમ-
સ્તુતિ કરે તે નિંદા કરે તે બધું સરખું જ છે. માત્ર તમે જે
તમારી જાતની જે પ્રમાણિક તુલના કરો તે ઉપરજ તમ-
ખરો આધાર અને ઉત્તરિ રહેલાં છે.

જેમને સ્વદેશ માણસો ગણવામાં આવે છે, તે
પરોપકારી પ્રજાના ધાય છે; સમાજ જેને દુઃખો ક
અને શ્રીમંત લોકો જેમની મુશ્કેલી રાખે છે; એવા ઘણા મા-
સની રીતે જાણે છે કે, તેઓ લોકોને હિતર છે. તે
હૃદયે દર વખતે તેમની કમી પ્રત્યે અસંમતિ દર્શાવે

જ્યારે જ્યારે તેમને તેમની આર્થિક સફળતા માદ આવે છે, ત્યારે ત્યારે તેમને તેમનાં અંતઃકરણો ઠંજે છે. જ્યારે જ્યારે તેઓ પોતાની મીઠો, છનો કે બીજાં કારખાનાં કે ખાંજોમાંથી પસાર થાય છે, ત્યારે ત્યારે તેમને નિસ્તેજ વડનો, કાક-પિંજરૂપ શરીરો અને બૂજે મરતા તથા દુર્બળ બની ગયેલા લોકો કે જેમનું રક્ત તેમને જોઈ બહો આપીને મેળવેલા પુષ્કળ ધનના પ્રત્યેક રૂપિયામાં રહેલું હોય છે તે લોકોની હાલત મૂંઝે મોઢે પણ તેમની ઉપર સખ્ત દોષારોપ કરતાં ગર્જના કરીને કહે છે કે “જગત ધારે છે કે તમને મહાન સફળતા મળી છે, પરંતુ ખરું જોતાં તો તમને પ્રચંડ નિષ્ફળતાજ મળી છે અને વસ્તુતઃ તો તમે અનેક જીવનેનાં લોભ આપીનેજ તમારું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે.” તેઓ સમજે છે કે, આ દોષારોપ વાજળી છે. તેમણે શતા-વધિ તરણ કામદારોની તકો નષ્ટ કરી છે; તેમની મહત્વા-કાંક્ષાઓને કચરી નાખી છે; તેમને પૂરતું શિક્ષણ લેતા અદ-કાવ્યા છે અને વસ્તુતઃ તેમને પોતાના ગુલામો બનાવી દીધા છે. પોતાનાં દરિદ્ર આવકવાળાં માતપિતાને સહાય કરવા માટે મજૂરી કરવાની ફરજ પડવાથી તેઓ બાલ્યાવસ્થા કિંવા સ્વતંત્રતા અથવા સુખ કેવું થાય છે તે કદી પણ બાણતા નથી.

આવે કારખાનાવાળો ગમે તેટલો સખ્ત દુદયનો હોય તોપણ જ્યારે તે પોતાના માણસોની નિરાશાયુક્ત આંખો જુએ અને પોતાનાં સંતાનોને મોજવિલાસનાં સાધનો પૂરાં પાડવાને માટે કામદારોનાં હુઝારો છોકરાં કેવી કંગાલ સ્થિ-તિમાં રહે છે તે જાણે ત્યારે તે શી રીતે સુખી થઈ શકે? જ્યારે તે પોતાની મુંઢર ગાડીમાં જેસીને કોચમેન અને ક્રૂટ-મેન સહિત તે રંક લોકોનાં દરિદ્રી ખૂંપડાં પાસેથી જાય ત્યારે શું તે પોતાના દ્રવ્યથી આનંદ પામી શકે? જે હતભાગી બાલકોનાં જીવનો તેણે પગ તળે કચરી નાખ્યાં છે; અને જેમને પોતાની શુભ શકિતઓનો વિકાસ કરવાની લેશ પણ સંધિ કદી મળી નથી; તેમનો યાચના કરતી આંખો શું તેને સ્વપ્નમાં સતાવશે નહિ? મીજબાનીના ટેબલ આગળ લોકો તેની રતુતિનાં ગાન ગાતા હોય તે સમયે ઉક્ત દોષારોપ

કરતાં મુખારવિદો ઉપસ્થિત નહિ થાય અને તેના પર ફિટકાર નહિ વરસાવે?

જે માણસે તેના પોતાના હૃદયની સંમતિ ન મેળવી હોય તેને માટે કોઈ એવો કીમિયો નથી કે તે પોતાના દ્રવ્યથી કે દરજ્જાથી ખરૂં સુખ કિંવા ખરો આનંદ મેળવી શકે.

એટલા માટે ખાત્રી રાખો કે, તમારે સૌથી પ્રથમ અને સૌથી અંતે તમારા પોતાના હૃદયની સંમતિ મેળવવાની છે. જો તમે નિશ્ચય કરો કે, તમે કદી પણ આત્મશ્રદ્ધા શુભાવશે નહિ અને કદી પણ તમારૂં હૃદય જેને સંમતિ ન આપે તે કામ કરશે નહિ, તો તમારી પાસે કશી મિલકત નહિ હોય તોપણ તમને એવો આધારસ્તંભ મળશે, કે જે તમને દુઃખમાં પણ બહુ ઉપયોગી થઈ રહેશે.

જો પેલો “પ્રશાંત નાનો અવાજ” લેશ પણ અસંમતિ દર્શાવે તો ઉભા રહો અને તમે શું કરવાને તત્પર થયા છો અને તમે કયી દિશામાં જઈ રહ્યા છો તે તમારી જાતને પૂછો. તમારા હૃદયની અસંમતિ મળતાં ખાત્રી પૂર્વક માનજો કે, તમે જે કાર્ય કરવાને તત્પર થયા છે તેમાં કાંઈકે જોરવાળખીપણું અવશ્ય છે. તમારે તત્કાલ તેનો ઉપાય કરવો જોઈએ. તમારી અશાંતિનું કારણ શું કરવામાં વિલંબ કરશે નહિ; તેનો અપૂર્ણ વિધ્વંસ કરશે નહિ. જો તેમ કરશે તો તમારી સ્થિતિ તે નાવિકના જેવી ભયંકર થશે, કે જે તોફાનની વચ્ચે પોતે અવળી દિશામાં વહાણ હંકારવા માગતો હોવાથી હોકાયત્રની સોયને બળાત્કારે તે દિશા તરફ વળેલી રાખવા મથે છે. હોકાયત્રને કાબુમાં લેવાનો આ પ્રયત્ન એ વહાણને ખડકો સાથે અથડાવીને ભાંગી નાખવાનો પ્રયત્ન કરવા સમાન છે. જીવનરૂપી સમુદ્રના સર્વ ભાગોમાં એવાં મનુષ્યરૂપી ભાંગેલાં વહાણો પુષ્કળ છે, કે જેમણે પોતાનાં અંતઃકરણરૂપી હોકાયત્રોનો અનાદર કર્યો છે કિંવા તેમની ઉપર કાબુ મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

તમારા હૃદયની સંમતિ મેળવવાને માટે તમારે પ્રમાણિક થવું જોઈએ. અપ્રમાણિક થવું અને હૃદયના ન્યાયાસન સમક્ષ અપરાધમાંથી છટકી શકાવું તદ્દન અશક્ય

છે. ભલે તમે સત્ય કિંવા પ્રમાણિકતાથી થોડામાં થોડા પણ દૂર ગયા હો, ભલે તમે ગમે તેટલી નાની ઠગાઈ કરી હોય કિંવા તમે ગમે તેટલું છુદ્લક અમલ્ય બોલ્યાં હો, (જો કે ઠોધ પણ ઠગાઈ કે અસત્યને છુદ્લક ગણી શકાયજ નહિ. કેમકે તે ધીમે ધીમે એ કુટેવ વધતી ચાલીને ચોર કુકુર્મના ખાડામાં માણસને ફેંકી દે છે.) તોપણ તમે હોકાયત્રની સેવાને છ'છેડો છો અને જો તમે દુરાશયથી તેમ કર્યા કરશો તો તમે તમારા ધારેલા બંદરે પહોંચશોજ નહિ.

તમે તમારા હૃદયને ઉતર્યા વિના મરીને બદલે મગ નહિજ આપી શકો. રૂપિયાના ચોદ આના આપી શકશો નહિ, મજને બદલે અર્ધો ગજ આપી શકશો નહિ, તેમજ દેશીને બદલે વિદેશી માલ આપી શકશો નહિ. તમે તમારા અંતઃકરણને ઠગ્યા વિના તમારા ચેઠનો સમય કિંવા સેવા ચોરી શકશો નહિ; કિંવા તેને ચોગ્ય સેવાથી વંચિત રાખી શકશો નહિ.

જો તમે તમારા હૃદયની સંમતિ મેળવશો તો તમારી ધનાદિક વસ્તુઓ જતી રહેશે તોપણ તમે શ્રીમંતજ રહેશો. તમે સંપત્તિ મેળવો કે શુભાવી હો; તમે સુંદર મકાનમાં રહો કે નાની ઝુંપડીમાં રહો; તમે ઉંચાં વસ્ત્રો પહેરો કે સસ્તાં કપડાં પહેરો; તમે સુંદર ગાડીમાં ફરો કે પગે ચાલો; મિત્રો તમને મળો કે ન મળો; લોકો તમારી સ્તુતિ કરો કે નિંદા કરો; પરંતુ જો તમે કદી પણ તમારા અંતઃકરણને ઠગ્યું નહિ હોય, જો તમારામાં આત્મમદા હશે, જો તમારું જીવન તમારા હૃદયને અનુકૂળ હશે, જો તમે પ્રમાણિક, સદૃઢ અને સાચા હશો, તો તમે સુખી અને સફળજ થશો; પછી ભલે જગત તમને નિષ્ફળ થયેલા ગણે.

સુંદર મકાનોમાં રહેનારા, સુંદર ગાડીઓમાં ફરનારા, પાણીની પેઠે પેસા ઉરાલનારા અને સુખ લોગવવા મથનારા પણ લોકોને પોતાના હૃદયની અસંમતિજન્ય અસંતોષ એટલો બધો ઠગ્યા કરતો હોય છે કે તેને દૂર કરવા માટે પોતાની અર્પી મિલકત-અરે કંટલાક તો પોતાની આખી મિલકત પણ આપી દેવાને તૈયાર થાય.

એક માણસ ગમે તેટલો રક હોય તોપણ જ્યાંસુધી તે

થોડી થોડી પણ પ્રગતિ કરતો હોય ત્યાંસુધી તેનું જીવન નીરોગી રહે છે અને તેને આશા રહે છે. પરંતુ જે ક્ષણે મનુષ્ય ઉન્નતિ કરતો બંધ થાય છે, જ્યારે તે ઉચ્ચ અને વિશાળ હૃદયનો બનતો અટકે છે, તેજ ક્ષણથી તેનું જીવન જડ અને ક્ષુદ્ર બનતું ચાલે છે.

જો તમે જમીનમાં કાંકરા વાવશો, તો તે ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને અનુસરીને તે જેમના તેમજ પડ્યા રહેશે અને જો તમે વનસ્પતિનું બીજ વાવશો તો તે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે વિકાસજ પામશે; કેમકે વનસ્પતિના બીજમાં પૃથ્વીના ગુરુત્વાકર્ષણ કરતાં ઉચ્ચ કોટિની શક્તિ હોય છે. સમસ્ત વનસ્પતિઓ અને પ્રાણીઓ ઉન્નતિ તરફ પ્રયાણ કરે છે. પ્રકૃતિએ સર્વ પદાર્થોના કાનમાં એવોજ મંત્ર ફૂંક્યો છે કે “ઉંચી દૃષ્ટિ રાખો.” એમાં પણ મનુષ્યે તો માત્ર ઉચ્ચતા તરફજ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ. પ્રત્યેક સાચા મનુષ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષા વિશેષ ધન મેળવવું એ નહિ, પરંતુ અધિક વિકાસ પામવો એજ હોવી જોઈએ.

જે મનુષ્યની મહત્ત્વાકાંક્ષા સિદ્ધ થઈ ન હોય એવો કોઈ પણ મનુષ્ય બુદ્ધિમાં, નીતિમાં અને શરીરમાં નીરોગી હોઈ શકતો નથી. હું મારા સ્થાનમાં છું અને મારી માત્ર થોડી દુર્બલ શક્તિઓને નહિ પરંતુ સમસ્ત શક્તિઓને વ્યાયામ મળે છે, એવી પ્રતીતિ થઈ મનુષ્યને આનંદ અને સંતોષ થવો જોઈએ. જે સ્થાનમાં તમારી ઉત્તમોત્તમ શક્તિઓ તમને નિરંતર એવું સ્મરણ કરાવતી હોય કે, તમે તેમનો ભોગ આપી રહ્યા છો; તે સ્થાનમાં નિર્વાહપૂર્વક કમાવાનો તમારો પ્રયત્ન વાજળી ઠરાવે એવાં સંકટો અને સંયોગો અસાધારણ અને વિરલ હોવા જોઈએ. તમારી ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો વ્યાયામ એ એક આરોગ્યદાયક અને બળવર્ધક ઔષધિ છે. ઉત્તમોત્તમ શક્તિના પ્રયોગથી જે સંતોષ અને જે સંપૂર્ણતા તથા યથાર્થતાનો અનુભવ મળે છે તે નિર્બળ શક્તિઓ વડે નિર્વાહ ચલાવવાથી કદી પણ મળતો નથી.

પુરુષને ન શોભે એવું કોઈ કામ ગમે તેટલી ગુપ્ત રીતે કરવામાં આવે, અને તે કાર્ય જગતમાં કોઈ પણ માણસ

અને ઉપયોગિતાને પૂછશે કે ‘તમારી ઉત્પત્તિ ક્યાંથી છે?’ તો તેઓ પણ એજ સ્વીકારશે કે ‘માત્ર અનુકરણથીજ અમારો જન્મ થયો છે.’”

અલખત્ત, જેમ ઈતર નિયમોને અપવાદો છે, તેમ આ નિયમને પણ અપવાદો છે; પરંતુ તે અત્યંત ઘોડા છે. આપણે ઘણું અંશે દર્પણરૂપ છીએ અને આપણે સુંદર કિંવા ખેડોજ જે જોયું હોય તેનું માત્ર પ્રતિબિંબજ પાડી શકીએ છીએ. આપણે બહીસ્પરિંગ ગલેરીની પેઠે માત્ર સાંભળેલા શબ્દોનો પ્રતિધ્વનિજ કાઢી શકીએ છીએ.

વસ્તુતઃ હુગુલો જેટલી સહેલાઈથી અને જેટલા પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, તેટલીજ સહેલાઈથી અને તેટલાજ પ્રમાણમાં સહુગુલો પણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તે માટે આપણે ઈશ્વરનો આભાર માનવો જોઈએ. લક્ષ્યાધિ મનુષ્યો પોતે પ્રથમ અમુક માણસોના સંસર્ગમાં આવ્યા ત્યારથી પોતામાં સહુગુલોનો વાસો થયેલો જણાવે છે. ક્ષિતિષ્ણ યુક્તતા અલ્પ સંસર્ગમાં પણ આવેલો પ્રત્યેક માણસ પોતાનું ચારિત્ર્ય કેટલેક અંશે સુધરેલું જોતો હતો. બ્રાઉન વિશ્વ-વિદ્યાલયના એક વિદ્યાર્થીએ કહ્યું હતું કે “હું ગ્રેસિડેન્સ એન્ડુઝને મળું અને તેના વાતાવરણમાં મને મારી જાતમાં સુધારો થયેલો ન જણાય એવું કવચિત્તજ બને છે.” હિંદુસ્તાનમાં પણ આવા પુષ્કળ દાખલા બન્યા કરે છે. વિક્રમના વર્તમાન સૈકામાં પણ હિંદુસ્તાનમાં મહાત્મા રામકૃષ્ણ પરમહંસ, દયાનંદ સરસ્વતી, વિવેકાનંદ, અને ગાંધીજી ઇ.ના સંસર્ગથી કેવાં કેવાં અને કેટલાંય મનુષ્યોએ નવજીવન મેળવીને લોકસેવાને ઉત્તમ માર્ગ સ્વીકારી ચૂક્યાં છે.

સંસર્ગના પ્રભાવનો આ વિચાર એક પ્રાચ્ય કાવ્ય આકર્ષક રીતે દર્શાવે છે:—

“એક સુગંધમય માટીનું ઢેકું સાધારણ માટીના ઢેકાથી જુદું પડી પ્રત્યેક વટેમાગુંને સુગંધથી આવકાર આપે છે અને આસપાસના સમગ્ર વાતાવરણમાં સુગંધ પ્રસરાય છે. એક વાર એક યાત્રાળુએ તેની પાસે વિશ્રાંતિ લીધી ને તેને ઉચ્ચરિત્ર આ પ્રમાણે કહ્યું કે ‘શું તું કસ્તૂરીને છે કે તેજનના દડો છે, કે જેથી તું જે સ્થાનમાં હું

માટીની ચેટ પડ્યો છે તે સ્થાન આગળથી જતા સઘળા વટેમાગુંઓને આવી સુગંધ આપી રહ્યો છે?" તે ટકાએ નમ્રતાપૂર્વક પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે "મારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ કે હું તો દેવળ માટી છું; પરંતુ એક વાર મારી અંદર એક શુદ્ધાવનો છાંદ ઉગ્યો હતો, તેનાં મૂળ ફેલાયાં હતાં અને તેનાં પુષ્પો ફૂટ્યાં હતાં, અને તે શુદ્ધાવની સમગ્ર સુમધુરતા મારા સર્વોગમાં પ્રસરી ગઈ હતી, અને તે કારણથી તું ગમે તે હો તોપણ હું તને સુગંધ આપું છું."

પ્રકરણ ૧૩ મું-શ્રેષ્ઠતાજ સર્વોત્તમ માકો છે.

આજકાલ લોકો ચેટટો અને ઢાપી રાઈટો દ્વારા પોતાના ધર્મનાં ફળ ભગવી રાખવા માટે દ્રવ્યની મોટી રકમો અને પુષ્કળ વિચારબળ ખર્ચે છે, છતાંએ તેમના વિચારોનો ઉપયોગ અને અનુકરણ તો અન્ય લોકો કરે છે.

આપણા માનસિક અને શારીરિક ધર્મનાં ફળ ભગવાનો એક સહિસ્રલામત માર્ગ છે અને તે શ્રેષ્ઠતા છે-બીજાના કરતાં વધારે સાફ કામ કરી બતાવવું એજ તે માર્ગ છે.

અમેરિકાના એક કારીગરને પોતાની સારંગીઓ માટે કાંઈ ચેટટ લેવાની જરૂર પડતી નહોતી. કારણકે બીજો કાંઈ પણ માણસ પોતાનાં વાજાંત્રો પર ઉત્તમતાની છાપ પાડવાને તેના જેટલો ધમ કરવાને ખુશી નહોતો. બીજા પુષ્કળ કારીગરો હલકાં વાયોલિનો બનાવીને સતોષ પામતા હતા અને તેઓ આપણે ધારા દિવસમાંજ એક વાયોલિન બનાવી શકતા હતા, ત્યારે ઉપરોક્ત કારીગર એક વાજાંત્ર પર અડવાડી-આંનાં અડવાડીઆં અને મહિનાના મહિના ગુમાવતો હતો. એ માટે બીજા કારીગરો તેનો ઉપક્રાંસ કરતા હતા; પરંતુ એ ઉત્તમ કારીગર વાયોલિન પર કોગરોચેષ્ટા પોતાના નામને દિગ્ભીજનાવવાનો-તેને હમેશા આગરદાર રૂઝમાકું બનાવવાનો-તેને પોતાના ચારિ-યની, પોતાના પ્રમાણિક દેહમંત્રી છાંદ આપવાનો પડે. નિશ્ચય થયો હતો-એજ તેનું ચેટનું હતું; એજ તેનો રૂઝમાકું હતો. તેને અન્ય

પેટન્ટ કે ટ્રેડમાર્કની અપેક્ષા નહોતી.

આવાં નામો કે જે પ્રમાણિકતાના શિક્ષારૂપ હોય છે તે જ્યારે જ્યારે અને જ્યાં જ્યાં જોવામાં આવે છે; ત્યારે ત્યારે અને ત્યાં ત્યાં તે કોઈ પણ ટ્રેડમાર્ક કિંવા પેટન્ટની ગરજ સારે છે. કોઈ પણ માણસ તે નામવાળો માલ ખરીદ્યા વિના પાછા જવાનો કિંવા તેની જાત અથવા વિશ્વાસપાત્રતા વિષે તપાસ કરવાનો વિચાર કરતો નથી. ચારિત્ર્ય કે જે સર્વોત્તમ સંરક્ષક અને ઉત્તમોત્તમ જાહેરખબરરૂપ છે; તેના પ્રમાણ તરીકે આ નામ ઉલેલાં હોય છે. તેમનો આદર સહિત ઉચ્ચાર કરવામાં આવે છે. અને જે માણસ કે ખાતાતું નામ હલકાઈ માટે જાણીતું હોય છે અને જે બનતાં સુધી ખરાબ માલ ઠેસવી દેવાનો અને એવીજ સેવા કરવાને પ્રયત્ન કરે છે તેમનો નિર્દોષ તિરસ્કાર સહિત વારંવાર કરવામાં આવે છે. ઉત્તમ માલવાળા પ્રત્યે આપણને જે આદર હોય છે તે આદર આપણે કહી પણ ખરાબ માલ વેચનાર કે બનાવનાર પ્રત્યે ધરાવતા નથી. મનુષ્ય ખરા માલને ચાહે છે અને ખોટા માલને ધિક્કારે છે.

જે માલ તેની શ્રેષ્ઠતાને માટે સુપ્રસિદ્ધ હોય તે માલ બનાવનાર અને વેચનાર, તથા જે માલ સસ્તો અને બિન-ટકાઉ હોય તે વેચવામાં આણું જીવન ખર્ચી નાખનાર તથા વસ્તુઓને ખોટો આડંબર આપવાનો, હલકી ધાતુને સોનાનો પાતળો ઢાળ ચઢાવવાનો અને નકલી હીરા બનાવવાનો નિરંતર પ્રયત્ન કરનાર, એ બંનેના ચારિત્ર્ય વચ્ચે ફેટલો બધો ભેદ હોય છે !

ખોટો, સસ્તો અને ખરાબ માલ-પછી તે અલંકારો, વસ્ત્રો, રાચરચીલાં કે શેરો અથવા બાન્ડો હોય-ખરીદવા અને વેચવામાં બધું જીવન ખર્ચી નાખવું એ કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્તમતાને ભ્રષ્ટ કરનારું છે.

અપ્રમાણિક અને ખરાબ કામમાં કાંઈ પણ લાગ લેવો એ આપણને ભ્રષ્ટ કરનારું કાર્ય છે. જગતમાં સારું, સાચું અને સુંદર કામ કરવાનું ક્ષેત્ર બહુ વિશાળ છે. એથી ઉલટા પ્રકારના કામમાં તમે જોડાશો નહિ. જે ખાતું કે કારખાતું કાંઈક ઉચ્ચ કાર્યના પ્રમાણરૂપ હોય અને જે

સારો માલ બનાવતું તથા વેચતું હોય તેની સાથેજ તમે જોડાજો.

સેનેટર જ્યોર્જ એફ. હોરે વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલા એક ભાષણમાં કહ્યું હતું કે “એક કાર્ય તમને યોગ્ય હોય નહિ ત્યાંમુધી તમે તેના પ્રમાણપત્રમાં સહી કરશો નહિ. તમે પ્રથમ તો તમારા પોતાના પણ અયોગ્ય કામને તિલાંજલિ આપજો. જે કાર્ય તમને ખોટું જણાતું હોય તે કાર્ય કરવામાં તમે કદાચ પણ ચેકની આજ્ઞાથી જોડાશો નહિ.

હોવેલ નગર મેરિમેક નદી ઉપર બંધાયું હતું. જલ-શક્તિ ભેગી કરવાને પુસ્તાઓ બાંધવામાં આવ્યા હતા અને ખાડીઓ ખોદવામાં આવી હતી. તે સમયે અમેરિકામાં આવા કાર્યને માટે કદાચ લાયક એન્જિનિયર નહોતો. એવામાં ફ્રાન્સિસ નામનો એક તરુણ અંગ્રેજ આવ્યો અને તેને તે કામમાં રોકવામાં આવ્યો. પ્રથમ તેણે જે કામ થઈ ચૂક્યું હતું તેની તપાસ કરી. તેના જાણવામાં આવ્યું કે, સાઠ વર્ષ અગાઉ તે ખીજમાં એક મોટી રેલ આવી હતી. આથી તે કંપનીના હાયરેક્ટરો પાસે ગયો અને તેમને કહ્યું કે “સફળ હશે! તમારે હોવેલ નગર, પુસ્તાઓ તથા ખાડીઓની રચના ફરીથી કરવી જોઈએ.”

તેને ઉત્તર મળ્યો કે “અમે તેમ કરી શકતા નથી, અમે મોટી રકમો ખર્ચી છે એટલે અમારે જોખમ પણ ખેંચવું જોઈએ.”

ફ્રાન્સીસે કહ્યું “એમજ હોય તો સફળ હશે! આ હશે મારું રાજીનામું.”

હાયરેક્ટરોએ તે બાબત વિશે વિચાર કર્યો અને ફ્રાન્સીસની સૂચના અનુસાર બધું બાંધકામ ફરીથી કર્યું. એ પછી એકજ વર્ષમાં બારે રેલ આવી પરંતુ નગર તથા અન્ય બાંધકામો તેની સામે ટકી રહ્યાં. જો તે આગલી સ્થિતિમાં રહ્યાં હોત તો તે પૃથ્વીપટ પરથી ઉખટી ગયાં હોત. આ એક કેવો ઉત્તમ પાઠ છે! દરેક સમજીએ તે જરૂર સીખવો જોઈએ.

મનુષ્યના ઉત્તમોત્તમ પ્રયત્નની હંમેશાં આશા રાખવાથી અને તેનીજ માગણી કરવાથી તેના જીવન પર અપાર અસર થાય છે. લગાર ખોટું કરવું અને બરાબર ચકાસી કરવું; એ ઉભયની વચ્ચે-મધ્યમતા અને એકત્રાની વચ્ચે-

સારા કામ અને ઉત્તમોત્તમ કામ વચ્ચે—મહાન ભેદ છે. આપણે ગમે તે કામ કરતા હોઈએ—આપણે જમીન ખોદતા હોઈએ, ભેડા શીવતા હોઈએ કે એક રાષ્ટ્રને માટે કાયદા બનાવતા હોઈએ; પરંતુ તેમાં કિંવા વિચારમાં બે આપણે હમેશાં ઉત્તમ ધોરણ સાચવી રાખવાનો નિશ્ચય કરીએ તો તેમાં કાંઈક એવું બળ રહેલું છે કે જે આપણી વૃત્તિને ઉચ્ચ બનાવે છે. અને ઉચ્ચ વૃત્તિ એ એક એવો પ્રોત્સાહક ગુણ છે કે જે હલકા આદર્શોવાળા અંધકારમાં અથડાતા મનુષ્યના આરિચ્ચમાં હોતો નથી. આપણે જે કામ કરતા હોઈએ તેમાં આપણી સર્વોત્તમ શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવામાં જે ઊર્ધ્વગામી પરિશ્રમ સમાયેલો છે, તેમાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે કે જે આપણી ઉચ્ચતમ શક્તિઓને વ્યાયામ આપે છે; તેમનો વિકાસ કરે છે અને ઘણી વાર સુધુષ દશામાં પડી રહેલા ઉત્તમોત્તમ ગુણોને જગાડી બહાર લાવે છે.

હમેશાં ઉત્તમોત્તમ કામ કરવાની આ દેવ મનુષ્યના હૃદય અને આરિચ્ચના ઉંડા ભાગમાં ઉતરી જાય છે; મનુષ્યના દેખાવ અને બુદ્ધિસ્થૈર્ય ઉપર તેની છાપ પડે છે. જે મનુષ્ય પ્રત્યેક કામ સાંજોપાંગ સંપૂર્ણ કરે છે, તેની મનો-વૃત્તિ શાંત હોય છે; તે સહેજમાં પોતાનું મનઃસ્થૈર્ય ગુમાવી દેતો નથી; તે કશાથી ડરતો નથી અને તે જગતની સામે અનિમેષ નેત્રે જોઈ શકે છે. કારણ કે તે જાણે છે કે, તેણે કોઈ પણ કામ ખરાબ રીતે કર્યું નથી; તેને ખોટાં કામો સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી અને તેણે હમેશાં બનતાં સુધી સારામાં સારી રીતે કામ કર્યું છે. જે મનુષ્ય જાણે છે કે, તે પોતાના કાર્યમાં પ્રવીણ છે; તેણે પોતાના કાર્ય ઉપર કાબુ મેળવ્યો છે; કોઈ પણ સંકટની સામે ધવાની તેનામાં શક્તિ છે અને તે પોતાના હાથમાં લીધેલું કામ શ્રેષ્ઠતાપૂર્વક કરવાની શક્તિ ધરાવે છે; તેના આત્માને એવો આનંદ થાય છે, કે જે અર્ધ હૃદયે અપૂર્ણ કામ કરનારને કદી પણ થતો નથી. પોતાના કાર્યને ન બગાડવાની અને હમેશાં હાથમાં લીધેલું કામ સંપૂર્ણ કરવાની અમૂલ્ય દેવ જે માણસ ગ્રીષ્મો હોય તેને તે નિરંતર બળવર્ધક ઔષધિરૂપ નીવડે છે. પોતે પોતાનું કામ

સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ થયું છે; એવી પ્રતીતિથી મનુષ્યને જે આનંદ થાય છે તે આનંદ ઊંચ કક્ષાથી થતો નથી.

હાથમાં લીધેલું કામ જને તેટલી આરામાં સારી રીતે કરવાની શક્તિ પોતામાં ઉછળી રહી છે એવી પ્રતીતિ લ્યારે મનુષ્યને થાય; લ્યારે તેની સમસ્ત શક્તિઓ તેના પ્રયત્નોને વગર સંકોચે સંભતિ આપે; લ્યારે તેને સુખ પ્રાપ્ત થયું છે અને સફળતા મળી છે; એમ સમજવું. સામર્થ્યની આ પ્રોત્સાહક પ્રતીતિ તેની શક્તિઓને પોતાનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે. તે માનસિક, નૈતિક અને શારીરિક બળોને ખુલ્લાં કરે છે અને વિશાળ મન તથા વિશાળ દષ્ટિમર્યાદાની પ્રતીતિ ઘણોજ સંતોષ આપે છે.

મારો (આ પુસ્તકના મૂળ લેખક મિ. માર્ડનનો) એક મિત્ર છે કે જેણે મારા કાર્યમાં અપાર સહાય કરી છે; તેણે પોતાની બાધ્યાવસ્થાથી પોતાના જીવનનો એક એવો નિયમ રાખ્યો છે કે, કોઈ પણ કાર્ય સંપૂર્ણ કર્યા વિના અને તેની ઉપર પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કર્યા વિના તેને છોડવું નહિ. લોકો ઉતાવળ કરતા હોય અથવા તેની આસપાસના અન્ય માણસો ગડગડાટ અને ગુસ્સો કરતા હોય તેની તે બિલકુલ દરકાર કરતો નથી. તે પોતાના કાર્યમાં અપૂર્ણતા રહેવા દેતો નથી. તે કામ છોડે તે પૂર્વે તેની ઉપર સંપૂર્ણતા અને શ્રેષ્ઠતાની છાપ પડવી જોઈએ. મેં તેની સાથે ઘણાં વર્ષો સુધી પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો છે; પરંતુ તેના તરફથી તેને એક પણ ઉતાવળથી કિંવા અભ્યવસ્થાપૂર્વક લખેલો અથવા સ્વસ્થતા અને શુદ્ધતા નહિ ધરાવનારો પત્ર મળ્યો નથી. આ માણસની કાર્ય કરવાની ઉત્તમ શક્તિને માટે લોકો તેની ઈર્ષ્યા કરે છે. હાથમાં લીધેલું કામ હમેશાં જનતાં સુધી આરામાં સારી રીતે કરવાનું આ પરિણામ છે. તે અનુમાનથી જણાવી દેતો નથી; પણ આગ્રહપૂર્વક સંપૂર્ણ ચોક્કસતા વાપરે છે અને પ્રત્યેક કાર્ય સાંગોપાંગ પૂરું કરે છે.

આ ટેવની તેના ઉપર બહુ સારી અસર થઈ છે. તેનું ચારિત્ર્ય દૃઢ અને મજબૂત છે; તેનામાં ખોટાપણાનો અંશ નથી; તેનું પ્રત્યેક કાર્ય પ્રમાણિકતાથી ભરપૂર હોય છે; તે

લિક્ષિતાથી જરા જરા વેગળા રહેવાથી અને તેને તિલાંશરૂપે આપવાની દહ ટેવ પછી જાય છે. પછી અંતઃકરણ કપકો આપતું નથી; પછી સ્વમાનનો ભંગ દેખાતો નથી; અને આપણે લેશ પણ અગ્રાંતિ કે ચોકની લાગણી વિના જનું અત્યંત અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરી શકીએ છીએ. જો આ વૃત્તિનો અટકાવ કરવામાં ન આવે તો ચોડા સમય પછી આપણું સમગ્ર આરિમ્ય બ્રહ્મ યાય છે અને આપણા પ્રત્યેક કાર્યમાં કાંઈ ને કાંઈ અપૂર્ણતા રહે છે—કોઈ પણ કાર્ય અપૂર્ણ થવાવત હોતું નથી—તેમાં કાંઈ ને કાંઈ આમી રદી જાય છે. આવાં કાર્યો પ્રાયઃ અપ્રમાણિકતાના ભેટલીજ અસર મનુષ્યની રીતભાત ઉપર કરે છે. વસ્તુતઃ એક માણસ પોતાના ચેકને માટે પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાની સ્પષ્ટ ચારતથી એક કામ હાથમાં લે અને પછી તે કામ અપૂર્ણ તથા અવ્યવસ્થાપૂર્વક કરે એ તેની અપ્રમાણિકતા છે. કારાગૃહમાં પડતા ઘણા ખરા અપરાધીઓની અધોગતિનો પ્રારંભ અધુરું કામ કરવાની અને પોતાના કામમાં અપ્રમાણિકતા વાપરવાની ટેવથીજ થયો હોય છે.

જો તમે તમારી કારકીર્દિના પ્રારંભમાંજ એવો દહ નિશ્ચય કરો કે, તમે કોઈ પણ કામ જને તેટલું સારામાં સારું કર્યા વિના છોડશો નહિ; તમે તમારા કામમાં તમારું બધુંજ સંચારિત્ય પૂરશે અને તેની ઉપર તમારી પોતાની ઉત્તમતાની છાપ પાડશો; તો તમને કોઈ બીજા સંસ્કરણની—કોઈ પેટન્ટ કે કૌંપીરાઇટની જરૂર રહેશે નહિ. તમારી અને તમારા કામની માગણી થશે અને તેથી પણ વધારે સારું ફળ તો એ થશે કે, તમારું અંતઃકરણ નિર્મળ થશે; તમારું સ્વમાન દહ થશે અને તમારા મનને શાંતિ તથા સુખ મળશે.

જો તમે શ્રેષ્ઠતા અને ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરશો તો તમને દુરંદો અને કંપનીઓનો ડર રહેશે નહિ. જ્યાંસુધી મનુષ્ય સુધારો કરવાની આકાંક્ષા રાખે છે અને અધિક સારું તથા અધિક પ્રમાણિકતાયુક્ત કામ કરવાની આતુરતા ધરાવે છે; ત્યાંસુધી તેને તકેા મળ્યાજ કરવાની. જ્યાંસુધી મનુષ્યની મહત્વાકાંક્ષા સાલુ રહેશે ત્યાંસુધી ઉત્તમતા માટેની સ્પર્ધાને કરી પણ હાળી દહ શકાશે નહિ.

છે. છોકરાને એવી પ્રતીતિ થવી જોઈએ કે તેનો વિશ્વાસ કરવામાં આવે છે, નિરંતર તેને શંકાની દૃષ્ટિથી જોવામાં આવતો નથી તથા માળાપ અને શિક્ષકો તેને માનવંત, બહાદુર અને પ્રમાણિક ગણે છે. જો તેને આવી પ્રતીતિ ન થાય તો તેને જેવો મનુષ્ય બનાવવાનો ઈશ્વરનો ઉદ્દેશ હતો તેથી ભ્રષ્ટ અને ઉલટા પ્રકારનો મનુષ્ય તે બને છે.

જો તમે તમારા છોકરાની બારીક તપાસ રાખો અને તેનો અવિશ્વાસ કર્યો કરો, તો તમે તેની શક્તિનો વિશેષમાં વિશેષ અને ઉત્તમોત્તમ લાભ લઈ શકશો નહિ. તમે તેની તપાસ રાખો છો એ વિચાર તેને પોતાની બતનું સ્મરણ કરાવે છે, તેની સ્વાભાવિકતા અને નૈસર્ગિકતાનો નાશ કરે છે અને તેના ઉત્સાહને મંદ કરી નાખે છે.

તમારા છોકરાને બોધ આપો; તેના પર ગ્રેમ કરો; તેની આશાઓ અને યોજનાઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવો અને તેને જણાવો કે, તે યોગ્ય કાર્યજ કરશે એવો તમને વિશ્વાસ હો અને તેની ઉપર તમે સંપૂર્ણ ભરોસો રાખો છો. જો તમે આમ કરશો તો તમે તેમના સમસ્ત ઉત્તમોત્તમ ગુણોને ગતિમાં મૂકશો. પરંતુ ત્યાંસુધી તમે તેને દાબી દેશો, તેની પ્રમાણિકતા અને માનવંતપણા પર શંકા લાવશો અને તમારા દૃષ્ટિબિંદુથી તમને તેનામાં જે ખામીઓ જણાય તેમાંની પ્રત્યેક નાની ખામીને માટે તેને કપકો આપશો; ત્યાંસુધી તમે તેને એક ઉત્તમ પુરુષ નીવડેલો જોશો નહિ.

જે પ્રલને દાબી દેવામાં અને દાસ બનાવવામાં આવી હોય, તે પ્રજા દૃઢ ચારિત્ર્યની બની શકતી નથી; તેની પેઠે જે વ્યક્તિને દાબી દેવામાં અને શુભામ બનાવવામાં આવી હોય તેનું મન ઉચ્ચ કે વિશાળ બની શકતું નથી-પછી તે પુરુષ હો, સ્ત્રી હો કે બાલક હો.

ત્યારે હાઈડ વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યક્ષ અને અધ્યાપકોએ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને સ્વતંત્રતા આપવાનો નિશ્ચય કર્યો-વિદ્યાર્થીઓની તપાસ રાખવી નહિ, નિરંતર તેમની ઉપર બારિક નજર રાખવામાં આવે છે એમ તેમને લાગવા દેવું નહિ એવો નિશ્ચય કર્યો-ત્યારે તેમની ઉપર સખ્ત ટીકાનાં

ખાણા છોડવામાં આવ્યાં. જ્યારે તેમણે જાહેર કર્યું કે, હું પછી કવિતા બોલવાના અને પ્રભુપ્રાર્થના કરવાના વખતે દુરજામાં હાજરી આપવાની નથી; ત્યારે હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપો ભયચકિત થયાં અને તેમણે જણાવ્યું કે, તેમના છોકરાઓ પાસેમાં યજ્ઞ; પરંતુ એ સંસ્થાના અધ્યક્ષ આર્લ્સ ડબ્લ્યુ. ઇલિયટ તેમ બિન મત ધરાવતા હતા. નિરીક્ષણ અને પોતાના ધંધામ મહેતા અનુભવ દ્વારા તેમની ખાતરી થઈ હતી કે, જે છોકરાઓ તપાસ રાખવામાં આવે તે કદી પણ સંસ્થાસ્થિતિવાન કે શક્તિમાન નીવડતો નથી. તેમણે ભયભીત થયેલાં માળાપોને ખાતરી આપી કે, વિદ્યાર્થીઓના ઉત્તમોત્તમ લાભોને માટેજ તેમ તથા હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયના ઇતર કાર્યવાહકોએ દુરજામાં કાયદાઓ રદ કર્યા હતા. તેમણે તેમને જણાવ્યું કે તેમના પુત્રોના મનુષ્યત્વને વ્યાયામ આપવો જોઈએ. તેમ પોતાને કારોબાર અને પોતાની વ્યવસ્થા પોતાની જ રક્ષાની દેશે; એવો તેમની ઉપર ભરોસો રાખવો જોઈએ અને તેમના સ્વમાન પર વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. તે સિવાય તેઓ વિશ્વવિદ્યાલયની પદવી મેળવવા ઉપરાંત અન્ય સંસ્થાઓમાં નિર્માણજ રહેશે—તેમનામાં આત્મશ્રદ્ધા અને સમર્થતા રહેશે નહિ અને તેઓ પોતાનો વ્યવહાર આજીવનને નિરુપક થઈ પડશે.

તે સમયે અમેરિકાની સમસ્ત પાઠશાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓ ઉપર નવર નાખવામાં આવતી હતી અને જાનનાં વાલકો હોય તેમ તેમને સખત કાયદાઓથી ગાંઠેવામાં આવતા હતા. છંપર વિદ્યાર્થીઓમાં પણ એવી રીતે હતી વિદ્યાર્થીઓની પાઠશાળા સુમચરો છેડી દેવા આવતા હતા અને તેમને પ્રાચીન ચારોની પેઠે લગ્ન કરવા આવતી હતા. પ્રાર્થના વખતે તેમને હજાર સંકેતની કંઈ પણ માં આવતી હતી અને જાણતું વખતે તેમની મોં ઉપરથી પેર ખાતે દયાન આપવામાં આવતું હતું તેમને મોં ઉપર મોં ઉપર ઉપરમાં આવતા હતા અને કાળી રંગ તેમજ અન્ય ને ઉપરનાં નરો વિદ્યાર્થી મેરદામનીને નાટે ને પ્રાર્થના પાઠનાં લગ વખતે હાથે ના હતા. હાથેનાં તેમજ

પ્રત્યે બિનજવાબદાર માણસોની પેઠે વર્તવામાં આવતું હતું અને તેઓ ચોચા કાર્યો કરશે એવો તેમના પર વિશ્વાસ રાખવામાં આવતો નહોતો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે, જ્યારે જ્યારે અધ્યાપકોની હાજિ તેમનાથી દૂર થતી, ત્યારે ત્યારે તેઓ સર્વ અંકુશને તિલાંજલિ આપી દેતા અને ખરાબમાં ખરાબ અનિરેક કરતા. લાંબા કાળના દબાણથી તેમને જ્યારે જ્યારે પણ તક મળતી, ત્યારે ત્યારે તેઓ સ્વતંત્રતાને શ્રદ્ધા કરીને સ્વચ્છંદતા બનાવી દેતા.

હાવર્ડે જે સુધારાનો પ્રારંભ કર્યો તે સમગ્ર દેશની આગેવાન શિક્ષણવિષયક સંસ્થાઓએ ગ્રહણ કર્યો. આજે અમેરિકાની ઉત્તમોત્તમ પાઠશાળાઓ વિદ્યાર્થીઓને સર્વ અંકુશોથી મુક્ત રાખે છે. તેમના પુરુષત્વ અને ઈર્જ્યત ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં આવે છે. તેઓ પોતાનો કારોબાર પોતાની જાતે ચલાવી લેશે એવો તેમના પર બરોસો રાખવામાં આવે છે. તેમને સ્વતંત્ર વિચાર અને સ્વતંત્ર કાર્યો કરતાં શીખવવામાં આવે છે, કે જેથી તેઓ અધિક દૃઢ, અધિક સ્વતંત્ર અને અધિક નિયમશીલ મનુષ્ય બને છે. હાવર્ડે વિશ્વવિદ્યાલય આજે ઘણું મોટું બની ગયું છે તોપણ અધ્યક્ષ હલિયટે ઉક્ત સુધારો દાખલ કર્યો તે પૂર્વે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં જેટલા પ્રમાણમાં ગિરફતારી અને બહિષ્કાર થતાં હતાં તેટલા પ્રમાણમાં તે આજે થતાં નથી.

દૃઢ સ્વતંત્રતા અને દૃઢ વ્યક્તિત્વનો વિશ્વાસ કરવાને માટે કાર્યસ્વતંત્રતા હોવાની જરૂર છે. એક છોકરો જ્યારે પોતાની જવાબદારીથી કામ કરે ત્યારે તે જૂલ કરે, એ માલ કાખણીની મદદથી અથવા બીજા માણસની મદદથી કિંવા પમણીથી તે બરાબર ચાલે તેના કરતાં દબરજાણું સારું છે. તે એકદો ચાલતાં ઘાટોકે માગંથી દૂર જાય એ અન્યની દોષવર્તીથી તે બરબર સીધી લીટીમાં ચાલે તેના કરતાં અધિક સારું છે. જૂલકાનાં ફળ સદન કરીને તે આત્મ-શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરે, એ બીજા માણસની દોષવર્તીથી તે દમિયાં ચાલે એના કરતા ઘણું વધારે સારું છે.

પ્રકરણ ૧૫ મું-સમર્થ બુદ્ધિનો જમણો હાથ

“સ્વતંત્ર માણસો સ્વતંત્રતાપૂર્વક કાર્ય કરે છે.”

“જે માણસ ઈશ્વરથી દૂર છે, તે નવરો બેસતાં હોય છે.”

એલીઝાબેથ બેરેટ બ્રાઉનિંગ

“સમર્થ બુદ્ધિનો મનુષ્ય એકલો જ કામ કરે છે. તમે જે કાર્ય પ્રમાણિકતાપૂર્વક કરો છો તે સર્વશક્તિમાન જગત્પિતાની પેઠે અમર છે.”

કાલોર્ન

“હમણાં મારા હાથમાં એટલું બધું કામ છે કે મને (શ્રીમદ્ અનેકોની પેઠે) લયબીત થવાનો, જીવવાનો કે મરવાનો અવકાશ નથી.”

ઈમર્સન

ત્યારે સમગ્ર ક્રેંચ સેના મિસર પર આક્રમણ કરવાની તૈયારી કરી રહી હતી; ત્યારે એક ક્રેંચ અમલદારે પોતાને સોંપેલું સર્વ કામ કયું નહિ અને તે માટે ક્ષમાયાચના કરતાં તેણે જણાવ્યું કે “મેં આખો દિવસ તો કામ કયું હતું!”

નેપોલિયને તે સાંભળી ઠપકો આપતાં કહ્યું હતું કે “પરંતુ તમારી પાસે રાત પણ શું નહોતી?”

સમર્થ બુદ્ધિની વ્યાખ્યા બેસ્થુઆ રેનોલ્ડસ આ પ્રમાણે કરે છે: “એક જીવવાન મગજનો માણસ પોતાના લક્ષ્યના સંબંધમાં એકાએક નિશ્ચય કરી ઉદ્યોગ કરે તે.” રશ્કિન કહે છે કે “અમુક તરુણ મનુષ્ય સમર્થ બુદ્ધિમાન નીવડવાની આશા આપી રહ્યા છે, એમ ત્યારે મારા સાંભળવામાં આવે છે; ત્યારે તેના સંબંધમાં હું સૌથી પ્રથમ પ્રશ્ન એ પૂછું છું કે ‘તે કામ કરે છે?’” “ઉદ્યોગ” અને “કામ” એ બે શબ્દો ધ્યાનમાં લો. બહુ ખોટા અર્થનો લોગ થઈ પડેલો. “સમર્થ બુદ્ધિ” એ શબ્દ જેમના સંબંધમાં વાપરવામાં આવ્યો છે એવા સેંકડો માણસો કામને જ સિદ્ધિની ચાવી ગણે છે.

દેટલાક લોકો ધારે છે કે, મહેનત કરવી પડે એ મનુષ્યની શક્તિનો મહાન શત્રુ છે; પરંતુ આ ધારણા મૂર્ખા તારવેલી છે; ખત અને ઉદ્યોગના શુભો મહાન નૈસર્ગિક શક્તિના શત્રુ છે, એવા બ્રામક વિચારથી જ ઘણા માણસો જીવનની શરતમાં પરાજિત થયા છે. તરુણોનાં મન પર એવી છાપ પડેલી હોય છે કે, જે માણસો જન્મથી જ સમર્થ

બુદ્ધિવાળા હોય છે તેજો ગમે તે પ્રકારે મહાન કાર્યો કરે છે અને જો તેમનામાં સમર્થ બુદ્ધિ હશે તો તેજો પરિશ્રમ કર્યા વિનાજ મહાપુરુષ બની શકશે. સમર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષના સંબંધમાં તેજો જોવો વિચાર ધરાવે છે કે, તેજો કદી અધ્યાસ કરતા નથી અથવા તેજો ક્યારે અધ્યાસ કરે છે તે કોઈ કદી શકતું નથી; તેજો વારંવાર એકદમ અદ્ભુત કૃતિઓ બહાર પાડે છે; તેજો જોવા માણસ હોય છે, કે જે પોતાની આવશ્યકતાઓ પૂરી પાડવાને માટે જાદુગરની લાકડીની પેઠે લેખિની ગ્રહણ કરે છે અને જ્યારે આવશ્યકતાનું દબાણ દૂર થાય છે ત્યારે તેજો પુનઃ મોજ-વિલાસ કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા વિચાર ધરાવનારા માણસો અનિયમિત ભામટા જેવા હોય છે અને તેજો ખેતરોમાં ચિંતન કરે છે અથવા સગડી પાસે બેસીને વિચાર કરે છે. તેજો પ્રબલ વૃત્તિઓને વશ થઈ નિરંકુશ અનિયમિતપણું અને મૂર્ખતા બરેલા તરંગો કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે. તેજો વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિને પિછારે છે. તેજો આંકુશ સહન કરી શકતા નથી અને તેજો વિગત તથા ધમને પસંદ કરતા નથી. તેજો જોવો પણ વિચાર 'ધરાવે છે કે "સફળતા તો માત્ર એકજ દૃઢકાથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. એકાદ ચોપાનીઆમાં ઉત્તમ લેખ લખવાથી, અપાટાળંધ એકાદ ચિત્ર આજેખી કાઢવાથી, એકાદ વ્યાખ્યાન કરવાથી અથવા વ્યાપારી શક્તિ દર્શાવનારું એકાદ કાર્ય કરવાથી અદ્ય સમયમાં સમગ્ર શહેરમાં પ્રસિદ્ધિ થાય છે અને તેજો સીધા ઉત્તતિને શિખરે પહોંચી શકે છે."

ઉપર ક્રમ્યા જેવા વિચાર ધરાવનારાઓ થોડી રહે છે; અને એવી આશા રાખે છે કે એકાદ મોટા આપત્તિના પ્રસંગે તેજો એકાદ મહાન કાર્ય કરશે અને સમગ્ર જગતનું ધ્યાન પોતા તરફ ખેંચશે. ઉદ્યોગશીલ રહેવામાં કેટલું બળ રહેલું છે તે તેજો જાણતા નથી. હંમેશના પરિશ્રમમાં તેમને શ્રદ્ધા થોડી હોય છે. ઉદ્યોગમાં કેવી જાદુઈ શક્તિ રહેલી છે, અને નિરંતર પરિશ્રમ કરવામાં કેવો ચમત્કાર રહેલો છે તે વાત તેજો જાણતા નથી.

શુ શેક્સપિયર જન્મથીજ આદર્શ સમર્થ બુદ્ધિવાળો

હતો એમ ધારવાની તમને ટેવ પડી છે ? જો તેમ હોય તે બેન જોન્સને તેના સંબંધમાં જે પંક્તિઓ લખી છે તેને અભ્યાસ કરો:-

“કારણ કે કવિની વસ્તુ નૈસર્ગિક હોય તોપણ તેની કલા તેને સ્વરૂપ આપે છે. જે એક ચૈતન્યમય પંક્તિ (કે જેવી તારી પંક્તિઓ છે તે) લખવાને પ્રવૃત્ત થાય તેણે પરમેશ્વર ઉતારવો જોઈએ અને સંગીતના ચોરણ પર વારં વાર પ્રદાર કરવો જોઈએ. તે જે વસ્તુ ઘડવા માગતો હોય તેને તેણે દેવતા રહેવું જોઈએ; (અને તેની સાથે પોતાની જાતને પણ દેવવી જોઈએ.) નહિ તો પ્રશંસાને બદલે તેની નિંદાજ થવાની. કારણ કે એક સારો કવિ જેમ જન્મથી જ સારો કવિ હોય છે, તેમ તે બનાવવાથી પણ સારો કવિ બની શકે છે.”

જ્યેષ્ઠ ઇંગ્લિશમાં જ્યારે અનેક વર્ષો સુધી ચૈતન્ય કવિ અને એક હજાર ગ્રંથો વાંચ્યા; ત્યારે તેને “ઉનિયસ ડેવિસ” ને માટે પચાસ હજાર ડોલર મળી શક્યા. શીલર “પોતાના કાર્યને ક્યારે પાર આવશે તે જોઈ શકતો નહોતો.” એ રીતે તેને. “ગિલાન ક્રાન્સી” ગ્રંથ લખનાં સૂત્રાઈને પાત્રો. થઈ ગયા હતા.

અંગ્રેજીની શૈલિય કે જે “કદી પણ દ્રવ્ય નિવ્ય ધર્મી વસ્તુને માટે લખતો નહોતો અને જે પોતે ગ્રંથ દર્શક કરતો નહોતો કે, તેનામાં સમર્થ બુદ્ધિ હતી; તે એ કે એક સફળ નવલકથાકાર હતો. તેપણ તેણે પ્રતિદિન પદ્યને સર્જે. લખવાનો સ્વભાવ નિયમ ગણ્યો હતો. પછી વસ્તુ જે કે નહોતો હોય, લખવાની કૃત્તિ થઈ હો કે ન થઈ હો તેની તે કદાચ સમજતો નહોતો.” બાકી એક વાક્યને તેને એ એક આશ્ચર્ય હતો. અને જે વિષય તેણે સમજી શકેલાને લખ્યો હતો. તેને તે કદાચ નહિ તે નવલકથા નવલકથા નહિ જાણે એવું અનુભવ્યું હતું. તે વિષય આ વસ્તુ કે “જ્યારે તેને હજાર ગ્રંથો ત્યારે તેની બુદ્ધિ, તેણે એક એક વાક્યને કે કેમ પૂરું કરવાની સાચી આજ્ઞા આપી હતી.”

નિદાન પાર છે સોળ કલાક સખ્ત કામ કરવાની કુરજ પડે છે. જ્યારે તેમને વિદ્યાંતિ છે નિદ્રા લેવાની અથવા ખાવા પીવાની અને મોજવિલાસ કરવાની ઇચ્છા હોય ત્યારે પણ તેમને કામ કરવાની કુરજ પડે છે. સ્વયં મારે પણ નિદ્રા, સોજન, રમતગમતને તિલાંજલિ આપી નિરંતર કામ કરવાની જરૂરને ઘણી વાર નમવું પડ્યું છે. અને જો મારા બહુવામાં આવ્યું ન હોત કે, અન્ય ગ્રંથકર્તાઓ કે જે જગતની દૃષ્ટિએ વિશેષ ચરેલા છે તેમને પણ એજ પ્રકારે કામ કરવું પડે છે; તો તો ઘણા કાળથી હું એવાજ અનુમાન પર આવ્યો હોત કે, હું મારો લેખક નથી તેથીજ મારે એમ કરવું પડે છે. હું મારા કામને આહું છું; મારી કલાની સેવા કેઈ પણ માણસ જેટલી આતુરતાથી કરી શકે તેટલી આતુરતાથી હું કરું છું અને તેને હું પૂર્ણ મર્ણુ છું; પરંતુ જ્યારે મારાં આંગણાંએ આકથી દશ કલાક પર્થવ સતત લેખિની પકડી હોય અને તે સમય દરમિયાન મારી સમસ્ત મગજની અને જ્ઞાનતંતુની શક્તિ વપરાઈ ગઈ હોય ત્યારે હું કખૂલ કરું છું કે, લેખકના કાર્યમાં પરિશ્રમ નથી, એમ કહેવું એ તો સત્યનું અપમાન કરવા સમાન છે.

પરંતુ એવી સખ્ત મહેનતમાં પણ હંમેશાં વિદ્યાંતિ હાયક અને પ્રોત્સાહક મોઢિની રહેલી હોય છે. અને મહેનત ભરેલા બાકુલી કામમાં પણ મુખ મળ્યું છે તેનું કારણ એ છે કે, મહેનતાણું લઈને પણ સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ અને આપણી સર્વોત્તમ શક્તિનો ઉપયોગ કરીને સેવા કરવી; એ હંમેશાં સંતોષજનકજ હોય છે.

જુમર્ટ કહે છે કે “સમર્થ બુદ્ધિ મહાન કાર્યનો પ્રારંભ કરે છે પણ માત્ર પરિશ્રમજ તેને પાર પાડે છે.”

એક ઉત્સાહી વરુણ કલાવિદ એક મુદ્દર ચિત્ર વરુ આંગળી કરીને બોલ્યો કે “અહો, હું પણ એકાદ સ્વપ્નને આવી રીતે ચિત્રપટ ઉપર મૂકી શકું તો કેવું સારું!” તે સાંભળી તે ચિત્રનો આલેખનઃર બોલ્યો કે “શું તમે અને સ્વપ્ન કહે છે? યાદ રાખજો કે, જ્યારે દશકબજાર વાર પીછી ફરવો ત્યારેજ તમે આવું સ્વપ્ન બોલો.”

એટલે કહે છે કે “ઘણા વરુણ ચિત્રકારોએ ઉત્તમ ચિત્ર

બુદ્ધિ” ને કાંઈ કરી શકે તે ઉદ્યોગ પણ કરી શકે; એ વળી ઘણાં કામો એવાં હોય છે, કે જે કેવળ “સમર્થ” બુદ્ધિ કરી શકતી નથી. પ્રત્યેક વસ્તુને માટે દોઢ એક એવી ધીજ રહેલી હોય છે, કે જેને ઉદ્યોગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને જેને કેવળ “સમર્થ” બુદ્ધિ” કરી પણ પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. હર્સનડન કહે છે કે “દોઢ પણ કલા કે શાસ્ત્ર એટલું બધું કઠિન નથી કે જેને ઉદ્યોગ દસ્તાગત કરી ન શકે.”

એક સભ્યન કહે છે કે “ખંતપૂર્વક કરેલું સાધારણ કામ પણ સમર્થ બુદ્ધિના અપૂર્ણ કામ કરતાં અધિક માનવંત અને ઉપયોગી છે.” એમ કહે છે કે “હમેશાં ઉત્તમોત્તમ બુદ્ધિ સૌથી વિશેષ સફળ થતી નથી. ઘણી વાર અતુરતાપૂર્વક વાપરેલી સાધારણ બુદ્ધિ પણ સમર્થ બુદ્ધિને હરાવી દે છે.”

વળી કાર્યના મહત્ત્વ વિશેની પાઠી સમજણ અને શુભાશુભની વિવેકબુદ્ધિરૂપ ૬૬ માયા વિનાની માત્ર એકલી સમર્થ બુદ્ધિ તો તેના ધરાવનારાને જગતને બહુ યોડીજ ઉપયોગી હોય છે. સમર્થ બુદ્ધિ જેવી દોઢ વસ્તુ તો છેજ; પરંતુ સેંકડે નેવું ટકા જન્મના એટી માણસો ત્યારે ઉંઘતા હોય કે હાં તો એકાદ સારી સંધિ (વગર પ્રયત્ને) મળી જવાની આશા રાખતા હોય છે; ત્યારે બીજી તરફ જે ધૈર્ય-પૂર્વક ઉદ્યોગ કરવાની મહાન કાળજી દર્શાવવામાં આવે છે, તેનું જ નામ સમર્થ બુદ્ધિ છે.

ઘણા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં “અપજ” ગણાય છે; પણ પાછળથી તેમના ઉદ્યોગી સહાધ્યાયીઓ ધીમી પરંતુ નિશ્ચિત રીતે ઉન્નત થતા જાય છે; ત્યારે તેઓ અપ્રસિદ્ધિના અધ-કારમાં સડયા કરે છે. તેઓ જીવનની ચરતમાં પાછળ પડી જાય છે તેનું કારણ કે તેઓ થમ કરવાની જરૂર જોઈ શકતા નથી; તેઓ ખંતપૂર્વક ઉદ્યોગ કરતા નથી; તેઓ જરા જરામાં ઉરકેરાઈ જાય છે; તેઓ જરા જરામાં કંટાળી જાય છે; તેઓ આગળ પડતી જગ્યા, યોડું કામ અને મોટો બદલો મેળવવા ઇચ્છે છે; તેઓ ઉદ્યોગને ધિછારે છે તથા કાળજીને અને નાની વિગતોને પસંદ કરતા નથી.

એરુમુઆ રેનોલ્ડસ કહે છે કે “એક બોધ એવો

મુખી જીવનનાં સાધન

કાર શી રીતે થઈ શકાય છે તે જો વેળાસર બાધ્યું હોત તો તેમણે કદી પણ ચિત્રકામનો પ્રારંભજ કર્યો ન હોત.”

ખીજો એક કલાવિદ્ આત્મા ટાડેમા કહે છે કે “શ્રમ કર્યા વિના કોઈ પણ કાર્ય સારી રીતે થઈ શકતું નથી. સ્વ-જ્ઞતા પ્રાપ્ત કરવી એ જો તમારો ઉદ્દેશ હોય તો તમારે સખ્ત પરિશ્રમ કરવો જોઈએ.”

ન્યૂટને પોતાની કાર્યસિદ્ધિના સંબંધમાં યું કહ્યું છે:-
“જો મેં જનપદની કાંઈ પણ સેવા કરી હોય તો તે કેવળ ઉદ્યોગ અને ધૈર્યયુક્ત ચિંતનનું પરિણામ છે.”

તમે ગમે તે દિશા તરફ જોશો તો તમને બહુ સરહેશે કે, જે જે માણસોએ નામના અને મહત્તા મેળવી છે; તેમણે તે અનેક વર્ષોપર્યંત સ્વાર્થત્યાગ, સખ્ત મહેનત, હૃદયવેદના તથા મનોવેદના અને નિરાશાજનક સંકેતો તથા ભારે ભયો સહન કરીને મેળવી છે. આ વાત નિશ્ચિત છે કે, મહાનમાં મહાન કવિઓ, વકતાઓ, રાજદારી પુરુષો, ઇતિહાસકારો તથા પરમ તેજસ્વી અને મહાસમર્થ બુદ્ધિમાન પુરુષો એ બધાએ સાધારણ મજૂરો કરતાં વધારે સખ્ત નહિ તો તેમના જેટલું તો સખ્ત કામ જરૂર કર્યું છે; અને તેઓ ખીજાઓથી શ્રેષ્ઠ હોવાનું સૌથી વિશેષ બુદ્ધિ કારણ એ છે કે, તેમણે ખીજા માણસો કરતાં વિશેષ પરિશ્રમ કર્યો છે. “શ્રમ કરવાની અપાર શક્તિ” એ કાલાઈઈલે સમર્થ બુદ્ધિની વ્યાખ્યા કરી છે. અલબત્ત હું એમ નથી કહેતો કે, પ્રકૃતિએ જો તમને અસાધાર શક્તિઓ આપી ન હોય તો કેવળ શ્રમ કરવાથીજ ત સમર્થ બુદ્ધિમાન બની જશો; પરંતુ હું ભારપૂર્વક જણાવ માગું છું કે, મહાનમાં મહાન નૈસર્ગિક બળ અને શા ધરાવનાર પુરુષને ઉત્તમોત્તમ ફળો મળતાં નથી; પણ જે માણસ મહાનમાં મહાન ઉદ્યોગ અને સંલાળપ કેળવેલી કુશળતા, શ્રમ, ખંત અને અનુભવ દ્વારા પ્રયત્ન કરેલી કુશળતા સહિત પોતાની શક્તિઓનો ઉપયોગ છે તેનેજ ઉત્તમોત્તમ ફળો પ્રાપ્ત થાય છે. દૃઢ તુલનાર અને પરમ ઉદ્યોગ એ પરમ તેજસ્વી બુદ્ધિ કરતાં ત વિશેષ લાલ કરશે. જીવનના સાધારણ વ્યવહારમાં “શ્ર

બુદ્ધિ” જે કંઈ કરી શકે તે ઉદ્યોગ પણ કરી શકે; અ
વળી ઘણાં કામો એવાં હોય છે, કે જે કેવળ “સમર્થ બુદ્ધિ”
કરી શકતી નથી. પ્રત્યેક વસ્તુને માટે કોઈ એક એવી ચીજ
રહેલી હોય છે, કે જેને ઉદ્યોગ પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને
જેને કેવળ “સમર્થ બુદ્ધિ” કદી પણ પ્રાપ્ત કરી શકતી
નથી. ઇલેક્ટ્રીક કહે છે કે “કોઈ પણ કલા કે શાસ્ત્ર એટલું
ઘણું કઠિન નથી કે જેને ઉદ્યોગ હસ્તગત કરી ન શકે.”

એક સમજન કહે છે કે “ખંતપૂર્વક કરેલું સાધારણ
કામ પણ સમર્થ બુદ્ધિના અપૂર્ણ કામ કરતાં અધિક માનવંત
અને ઉપયોગી છે.” એમ કહે છે કે “હંમેશાં
ઉત્તમોત્તમ બુદ્ધિ સૌથી વિશેષ સફળ થતી નથી. ઘણી વાર
ચતુર્સ્વાપૂર્વક વાપરેલી સાધારણ બુદ્ધિ પણ સમર્થ બુદ્ધિને
હરાવી દે છે.”

વળી કાર્યના મહત્ત્વ વિષેની પાકી સમજણ અને
શુભાશુભની વિવેકબુદ્ધિરૂપ હઠ પાયા વિનાની માત્ર એકલી
સમર્થ બુદ્ધિ તો તેના ધરાવનારાને જગતને બહુ થોડીજ
ઉપયોગી હોય છે. સમર્થ બુદ્ધિ જેવી કોઈ વસ્તુ તો છેજ;
પરંતુ સેંકડે નેવું ટકા જન્મના એકી માણસો જ્યારે ઉંઘતા
હોય કે કાં તો એકાદ સારી સંધિ (વગર પ્રયત્ને) મળી
જવાની આશા રાખતા હોય છે; ત્યારે બીજી તરફ જે ધૈર્ય-
પૂર્વક ઉદ્યોગ કરવાની મહાન કાળજી દર્શાવવામાં આવે છે,
તેનુંજ નામ સમર્થ બુદ્ધિ છે.

પણ વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં “અપજ” મળાય છે; પણ
પાછળથી તેમના ઉદ્યોગી સહાધ્યાયીઓ ધીમી પરંતુ નિશ્ચિન
રીતે ઉન્નત થતા જાય છે; ત્યારે તેઓ અપ્રસિદ્ધિના અધ-
કારમાં સડ્યા કરે છે. તેઓ જીવનની શરતમાં પાછળ
પડી જાય છે તેનું કારણ કે તેઓ સમ કરવાની જરૂર જોઈ
શકતા નથી; તેઓ ખંતપૂર્વક ઉદ્યોગ કરતા નથી; તેઓ
જરા જરામા ઉરકેરઈ જાય છે, તેઓ જરા જરામા કંટાળી
જાય છે, તેઓ અગળ પડતી જગ્યા, થોડું કામ અને
મોટો બદલો મેળવવા ઇચ્છે છે. તેઓ ઉદ્યોગને ધિક્કારે છે
તથા કાળજી નહીં નહીં વિચારેને પસંદ કરતા નથી.

એક મુન્ન રોનેલ્ડસ કહે છે કે “એક બે ય એવો

તેને વિશેષ સુધારે છે. તે તેના સ્નાયુઓને સુદૃઢ કરે છે; તેના શરીરને બળવાન બનાવે છે; તેની રુધિરાભિસરણ ક્રિયાને વિશેષ ગતિ આપે છે; તેની માનસિક શક્તિને તીવ્ર કરે છે; તેની તુલનાશક્તિને શુદ્ધ કરે છે; તેની સર્ગ-શક્તિને બાંધત કરે છે; તેની શક્તિઓને ઉલોગમાં લગાડે છે; તેને જીવનની શરતમાં પ્રયાણ કરાવે છે; તેની મહત્વાકાંક્ષાને બાંધત કરે છે અને તે મનુષ્ય હોઈ તેણે મનુષ્યનાં કર્તવ્યો બજાવવાં જોઈએ; મનુષ્યનું કામ કરવું જોઈએ અને જીવનમાં મનુષ્યનો ભાગ ભજવવો જોઈએ; એવું જ્ઞાન તેને કરાવે છે.

તમે તમારા પુત્રને માટે કરોડો રૂપિયાં મૂકી જશો; પરંતુ તમે તેને કોઈ ખરી વસ્તુ આપી છે? તમને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરતાં જે ઢેળવણી, જે અનુભવ અને જે શક્તિ મળી છે તે તમે તેને આપી શક્યો નહિ; કાર્ય કરવામાં તમને જે આનંદ મળ્યો છે; વિકાસ પામવામાં તમને જે સંતોષ મળ્યો છે; તમે જે અભિમાનપૂર્વક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે અને ચોક્કસતા, વ્યવસ્થા, ચપલતા, ધૈર્ય, પ્રમાણિકતા-તથા નમ્રતાથી તમારા ચારિત્ર્યનો જે વિકાસ થયો છે તે તમે તેને આપી શક્યો નહિ. તમારા દ્રવ્યમાં જે કૌશલ્ય, ઠંડાપણ, શાણપણ અને દૂરદર્શિતા ગુણ રહેલાં છે; તે તમે તેને આપી શક્યો નહિ. તમારું દ્રવ્ય તમારે માટે બહુ કિંમતી છે; પરંતુ તમારા વારસને માટે તે બિલકુલ કિંમતી નથી. તમારી લક્ષ્મીના હુંગર પર ચઢતાં તમે તમારા સ્નાયુ, તમારી શક્તિ અને તમારા સામર્થ્યનો વિકાસ કર્યો છે અને તેથીજ તમે તમારી ઉચ્ચ સ્થિતિ બળવી રાખવાને અને તમારા કરોડો રૂપિયાં સાચવી રાખવાને શક્તિમાન થયા છો. માત્ર અનુભવથીજ જે શક્તિ મળે તે તમને પ્રાપ્ત થઈ છે અને માત્ર તેથીજ તમે તમારા ઉચ્ચ સ્થાન પર દૃઢ રીતે ઉભા રહેવાને શક્તિમાન થયા છો. તમારે માટે તો તમારા દ્રવ્યનો અર્થ અનુભવ, આનંદ, વિકાસ, ઢેળવણી અને ચારિત્ર્ય છે; પરંતુ તમારા પુત્રને માટે તો તે માત્ર એક પ્રદોશન અને એક ચિંતારૂપણ થઈ રહેશે અને તેથી તેની શક્તિઓ સંકુચિત થઈ જવાનો વિશેષ સંભવ છે. તમારું જે દ્રવ્ય તમારે માટે પાંખોરૂપ છે; તેજ ધન તેને માટે તો ભાર

તેને વિશેષ સુધારે છે. તે તેના સ્નાયુઓને શુદ્ધ કરે છે; તેના શરીરને બળવાન બનાવે છે; તેની રુધિરાભિસરણ ક્રિયાને વિશેષ ગતિ આપે છે; તેની માનસિક શક્તિને તીવ્ર કરે છે; તેની તુલનાશક્તિને શુદ્ધ કરે છે; તેની સ્વર્ગ-શક્તિને બળવત કરે છે; તેની શક્તિઓને ઉદ્યોગમાં લગાડે છે; તેને જીવનની ચરતમાં પ્રયાણ કરાવે છે; તેની મહત્વાકાંક્ષાને બળવત કરે છે અને તે મનુષ્ય હોઈ તેણે મનુષ્યનાં કર્તાંવ્યો બજાવવાં જોઈએ; મનુષ્યનું કામ કરવું જોઈએ અને જીવનમાં મનુષ્યનો ભાગ ભજવવો જોઈએ; એવું જ્ઞાન તેને કરાવે છે.

તમે તમારા પુત્રને માટે કરોડો રૂપિયા મૂકી જશો; પરંતુ તમે તેને કોઈ ખરી વસ્તુ આપી છે? તમને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરતાં જે કેળવણી, જે અનુભવ અને જે શક્તિ મળી છે તે તમે તેને આપી શકશો નહિ; કાર્ય કરવામાં તમને જે આનંદ મળ્યો છે; વિકાસ પામવામાં તમને જે સંતોષ મળ્યો છે; તમે જે અભિમાનપૂર્વક દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે અને ચોક્કસતા, વ્યવસ્થા, ચપલતા, ધૈર્ય, પ્રમાણિકતા તથા નમ્ર-તાથી તમારા ચારિત્ર્યનો જે વિકાસ થયો છે તે તમે તેને આપી શકશો નહિ. તમારા દ્રવ્યમાં જે કૌશલ્ય, હકાપણ, શાષ્ટ્રપણ અને દૂરદર્શિતા શુભ રહેલાં છે; તે તમે તેને આપી શકશો નહિ. તમારું દ્રવ્ય તમારે માટે બહુ કિંમતી છે; પરંતુ તમારા વારસને માટે તે બિલકુલ કિંમતી નથી. તમારી લક્ષ્મીના કુંગર પર ચઢતાં તમે તમારા સ્નાયુ, તમારી શક્તિ અને તમારા સામર્થ્યનો વિકાસ કર્યો છે અને તેથીજ તમે તમારી ઉચ્ચ સ્થિતિ બળવી રાખવાને અને તમારા કરોડો રૂપિયાં સાચવી રાખવાને શક્તિમાન થયા છો. માત્ર અનુભવથીજ જે શક્તિ મળે તે તમને પ્રાપ્ત થઈ છે અને માત્ર તેથીજ તમે તમારા ઉચ્ચ સ્થાન પર હદ રીતે ઉભા રહેવાને શક્તિમાન થયા છો. તમારે માટે તો તમારા દ્રવ્યનો અર્થ અનુભવ, આનંદ, વિકાસ, કેળવણી અને ચારિત્ર્ય છે; પરંતુ તમારા પુત્રને માટે તો તે માત્ર એક પ્રલોભન અને એક ચિંતારૂપજ થઈ રહેશે. અને તેથી તેની શક્તિઓ સંકુચિત થઈ જવાનો વિશેષ સંભવ છે. તમારું જે દ્રવ્ય તમારે માટે પાંખોરૂપ છે; તેજ ધન તેને માટે તો ભારે

જોબરૂપ થઈ પડવાનું. એથી તમને તો મળેની કેળવણી મળી છે અને તમારી ઉત્તમોત્તમ શક્તિઓનો વિકાસ થશે છે; પરંતુ એથી તે તો કદાચ ઉદ્યોગશૂન્યતા, આજ્ઞા, પ્રમાદ, નિર્બળતા અને અજ્ઞાનનોજ લોગ થઈ પડશે. આવશ્યકતા, કે જે અમૂલ્ય ચાળુક છે અને જેણે જમતના ઇતિહાસમાંનાં પ્રાયઃ સમસ્ત મોટાં કાર્યો કરવાને મનુષ્યને ઉત્તેજિત કર્યો છે તે તમે તેની પાસેથી લઈ લીધી છે.

તમે જ્યાં છોડો છો; ત્યાંથી તમારો પુત્ર પ્રારંભ કરે એવા ઉદ્દેશથી તમે તેને દ્રવ્ય આપી જવા માગો છો. તમે જે વૈતરૂં ક્યું છે; જે હુખો લોગવ્યાં છે; જે સંકટો સહન કર્યાં છે; જે સંધિશૂન્યતા સહન કરી છે અને શિક્ષણ દારિદ્ર્ય લોગવ્યું છે તેનાથી તમે તમારા પુત્રને બચાવવા માગો છો; પરંતુ તમે તેના હાથમાં લાકડી આપવાને બદલે કાખઘોડી આપી છે; આત્મવિકાસ, આત્મોન્નતિ, આત્મશિક્ષણ અને સ્વાશ્રય, કે જેના વિના ખરી સફળતા, ખર્ચ સુખ અને ખર્ચ ચારિત્ર્ય કદી પણ શક્ય નથી; તેને જેના દ્વારા ઉત્તેજન મળે છે તે વસ્તુ તો તમે તેની પાસેથી લઈ લીધી છે. તેનો ઉત્સાહ ઉડી જશે; તેની શક્તિ વીખરાઈ જશે અને તેની મહત્વાકાંક્ષા આત્મોન્નતિ માટેના વિશ્રદ્ધ વડે ઉત્તેજિત નહિ થવાથી ધીમે ધીમે નષ્ટ થઈ જશે. તમે તમારા પુત્રને માટે પ્રત્યેક કામ કરો અને તેને ઉદ્યોગ કરતાં નહિ શીખવો તો તમે એક એવું કામ બાકી રાખશો કે જે તેને મરણપર્યંત દુર્ગંધ બની રહેતો અટકાવવાની શક્તિ ધરાવે છે.

ઉદ્યોગ એ મનુષ્યજાતિનો મહાન શિક્ષક છે. એ જીવનરૂપી સૈન્યની મહાન કવાયત છે, કે જે કવાયત લીધા વિના આપણને જ્યારે કાર્યને માટે કટિબદ્ધ થવાનું કહેવામાં આવે ત્યારે આપણે ગભરાઈ જઈએ છીએ અને અશક્ત બની જઈએ છીએ.

ડીન ફેરાર કહે છે કે “કર્તવ્યપાલન, એ તો મનુષ્યના હાથમાં રહેલો ઉત્તમોત્તમ જન્મસિદ્ધ હુકમ છે. એ પ્રબળમાં પ્રબળ નૈતિક ઔષધિ છે અને બળવાનમાં બળવાન માનસિક દવા છે. સમગ્ર પ્રકૃતિ આપણને કાંઈક આપું જ દર્શાવી રહી છે. બધા ખાખોચીઆનું પાણી ગાંડુ બની

દુર્ગંધ ફેલાવે અને વહેતો ઝરો નિર્મળ હોય છે. આપણે જે પૃથ્વી પર ચાલોએ છીએ અને જે હવા શ્વાસમાં લઇએ છીએ, તે પણ વાયુ અને સમુદ્રનાં ઉછળતાં ઝંજો વિના રાગીત બની જાય. ઉષ્ણકટીબંધ કે જેમાં મનુષ્યને નિર્વાહનાં સાધનો પુષ્કળ મળે છે તેના મંદ અને ગળા-હારક વાતાવરણમાં તે નિંદ્રા અને નિર્જાગતાવાળા પ્રમાદમાં પડી જાય છે; પરંતુ જે પ્રદેશોમાં તેને પોતાના દૈનિક જોરાકને માટે પ્રકૃતિનાં મહાન ઝંજોની સાથે વિશ્વકંડ કરવો પડે છે; તે પ્રદેશોમાં તેની ઉંઘમાં ઉંચી અને ઉત્તેજિત શક્તિઓ પ્રકાશી નીકળે છે.”

આલ્ફ્રેડ કિંગ્સલી પોકારી ઉઠ્યો હતો કે “પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં તમે શય્યામાંથી ઉઠા ત્યારે ઈશ્વરનો આવાર માનો કે તે દિવસે તમારી પાસે કાંઈક એવું કામ કરવાનું છે કે જે તમારી ભરણ હોય કે ન હોય તોપણ તમારે કરવું જ પડે. કામ કરવાની અને તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કરવાની ફરજ પડવાથી મિત બ્યવહાર, આત્મનિયમન, ઉદ્યોગ, માનસિક દૃઢતા, સંતોષ અને ઊભા શતાવધિ સદ્ગુણો, કે જે આજસુ માણસો કદી જાણતા નથી તે તમારામાં આવે છે.”

આપણી અમેરિકન પ્રજા પેઢી દર પેઢી અંતપૂર્વક કામ કરતી આવી છે તેથીજ માત્ર આપણા રાષ્ટ્રીય જીવનને સ્થાયિતા અને સાર્થકતા પ્રાપ્ત થઈ છે. કામથીજ આપણા રંક વર્ગનો ઉદ્ધાર થયો છે. કામે હજારો માણસોને અકાળ મૃત્યુના પંજમાંથી, ખાસ કરીને આત્મહત્યાના પંજમાંથી બચાવ્યા છે.

બર્લિનવાળા અધ્યાપક વિરચાઉ પોકારી ઉઠ્યા હતા કે “અનેક વાર હું હતાશ અને નિરાશ થઈ જતો હતો; પરંતુ કામ કરવાની ટેવથી મારો બચાવ થયો છે. જાણ આપણના દિવસમાં પણ એ ટેવ અને દબો દીધા નથી. રાજકીય, સામાજિક અને ધાર્મિક બાબતોમાં થકવી નાખનારા અને નિરપેક્ષ પ્રયત્નો કર્યા પછી પણ મને વૈજ્ઞાનિક દાયથી હમેશાં આનંદ મળ્યો છે.”

મુખસિદ્ધ શ્રીક વેલ ઝંકોન કહે છે કે “કામ એ તો પ્રકૃતિનો ખરો વેલ છે.”

મિથુન કહે છે કે “સખ્ય પરિશ્રમનું આ એક કિંમતી

ઇનામ છે કે તેમાં શાંતિ આપવાની શક્તિ છે; કે જે શક્તિ શારીરિક અને માનસિક જાને પ્રકારનાં દુઃખોની સર્વોત્તમ ઔષધિ છે. એકાદ કચ્ચિકર ધંધાના આનંદ અને ઉત્સાહથી મહાન સંકટોનું દુઃખ ફેટલી બધી વાર ભુલાઈ જાય છે! પરંતુ કાલ્પનિક દુઃખોની સામે—ઉન્માદજનક ચિંતા, નિરાશા અને પ્રમાદની સામે તો તે લોઢાના બખ્તરની જેમ ગરજ સારે છે. ઉદ્યોગ કરનાર કોઈ પણ માણસને તમે કહી પણ કંગાલ જોયો છે? જે ચોદ્દો સંપૂર્ણ સાહસથી લડાઈ લડી રહ્યો હોય તેને ધાવનું લાન રહેતું નથી. જે વજા પૂર્ણ જીરુસાથી લાપણ કરી રહ્યો હોય તે સંધિવાના દુઃખથી સંપૂર્ણ મુક્ત હોય છે. કામમાં નિમગ્ન થવું એ વસ્તુતઃ શું છે? શું એ વસ્તુતઃ ઘરમાં લાડુત વસાવ્યા સમાન નથી? અને એક વાર એક સારા લાડુતનો સંપૂર્ણ કબજો થઈ ગયો કે પછી કોઈ ખરાબ લાડુત તેમાં પ્રવેશી શકે તો નથી. પરંતુ આળસ કરવું એ આત્મમંદિરને ખાલી રાખવા સમાન છે; અને તે ખાલી રહે એટલે તેનાં ખારણાં ખુલ્લા થઈ જાય છે અને અસંતોષ, નિરુદ્યોગ અને નિરાશા રૂપી દૈત્યો તેમાં ચાલ્યા આવે છે અને એક વાર તેમણે પ્રવેશ કર્યો એટલે પછી તેઓ સહેલાઈથી બહાર નીકળતા નથી.”

ગિરમાર્ક કહેતો કે, સખ્ત પરિશ્રમ એજ માત્ર એક ખરા જીવનનો સંરક્ષક છે. તેના મૃત્યુથી થોડાં વર્ષો પૂર્વે જ્યારે તેને પૂછવામાં આવ્યું કે “સહેલાઈથી કહી શકાય અને સહેલાઈથી લલામણ કરી શકાય એવો જીવનનો નિયમ કયો છે?” ત્યારે તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “એ નિયમનો એ મંત્રનો માત્ર એકજ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે અને તે ‘કામ’ છે. કામવિનાનું જીવન પોકળ, નિરુપયોગી અને દુઃખી હોય છે. જે માણસ કામ કરતો નથી તે સુખી થઈ શકે તો નથી. જીવનના ઉમરા ઉપર ઉભેલા તરુણને મારે શિખામણનો એક શબ્દ નહિ, પરંતુ ત્રણ શબ્દો કહેવાના છે અને તે ‘કામ, કામ, કામ’ એ છે.”

કાર્લાઇલ કહે છે કે “ઉદ્યોગ હમેશાં ઉત્તમ અને પવિત્ર હોય છે; તે સમગ્ર સંપૂર્ણતાનું મૂળ છે. કોઈ પણ માણસ કામ કર્યા વિના સિદ્ધિ મેળવી શકે તો નથી અથવા પ્રવીણ

ધઈ શકતો નથી. એ આત્માના પુરુષત્વનો નાશ કરનારી વિપત્તિ અને ભ્રષ્ટ અસરોને બાળી મૂકનારો પવિત્ર અગ્નિ છે.

કામ એ મનુષ્યના સમસ્ત રોગો અને દુઃખોનો મહાન ઉપાય છે. કામમાં શાશ્વત ઉચ્ચતા અને પવિત્રતા રહેલી છે. જે માણસ પ્રમાણિકતાપૂર્વક અને દૃઢ્યપૂર્વક કામ કરે છે તેનો ઉદાર ચવાંની હમેશાં આશા હોય છે; અને જે માણસ અત્યંત મૂર્ખ બનીને અને પોતાનો મનુષ્ય તરીકેનો ઉચ્ચ દરતો બૂલી જઈને કામ કરવાનું મૂકી દે, તેને માટેજ માત્ર આશા નથી. માત્ર આળસમાંજ હમેશની નિરાશા રહેલી છે.

બધાંજ પ્રમાણિક કામ પવિત્ર છે; સમસ્ત પ્રમાણિક કામમાં, જે તે માત્ર ખરું અંગમહેનતનું કામ હોય તો, કંઈક ઉચ્ચતા રહેલી છે. કામ પૃથ્વી જેટલું વિશાળ છે અને તેનું શિખર સ્વર્ગમાં છે.

કામ એ આરાધના છે, આ મર્મ જે સારી રીતે સમજે છે તે બવિધ્યના ગર્ભમાં જે સર્વસ્વ રહેલું છે તે બધુંજ બલે આ અતિમ દેવવાણી છે અને એમાં બીજી બધી દેવવાણીઓનો સમાવેશ થાય છે.

હું આ બેજ માણસોને માન આપું છું, ત્રીજા ક્રોધને માન આપતો નથી. એમાં પણ શ્રમથી થાકેલો કારીગર, કે જે પાર્શ્વ વસ્તુઓનાં બનાવેલાં ઓભરો વડે પરિશ્રમ પૂર્વક પૃથ્વીને છોડે છે અને તેને મનુષ્યની બનાવે છે તેને હું પ્રથમ માન આપું છું. એવો સખ્ત પરિશ્રમ કરનારો મને પહેલો પૂજ્ય છે; પરંતુ એ ઉપરાંત એક બીજા પ્રકારના માણસને હું ઉચ્ચતર માન આપું છું, કે જે માણસ આધ્યાત્મિક જ્ઞાનના પ્રચારને માટે ઉદ્યોગ કરે છે; જે દૈનિક ખોરાકને માટે નહિ, પરંતુ જીવન સુધી પહોંચે એવા આધ્યાત્મિક ખોરાકને માટે પરિશ્રમ કરે છે તેને હું એ ઉચ્ચતર માન આપું છું. જે રંક માણસો આપણને સ્થૂળ ખોરાક આપવાને માટે ઉદ્યોગ કરતા હોય તો ઉચ્ચ ક્રોધના માણસોએ તેના બદલામાં તેમને માટે એવો પરિશ્રમ કરવો ન જોઈએ, કે જેથી એ અસા મનુષ્યોને જ્ઞાન પ્રકાશ, આગેવાની, સ્વતંત્રતા અને અમરતા પ્રાપ્ત થાય. આ ઉભયને હું દૃઢ્યપૂર્વક માન આપું છું; બીજું બધું છાલાં અને ધૂળ છે.

પ્રકરણ ૧૭ સું-કાર્ય અને વૈતરા વચ્ચેનો ફરક

એ માણસો એકજ કામ કરતા હોય; પરંતુ તેઓ જે જુદી જુદી રીતે કરે છે તેમાં બહુ તફાવત હોય છે. હું દેટલીક એવી શ્રીઓને ઓળખું છું કે જે ગૃહવ્યવસ્થાના કાર્યને કલારૂપ બનાવી દે છે. તેઓ રાંટલી કરતી હોય, શાક કરતી હોય, શય્યા પાથરતી હોય કે રાચરચીલાં પરની પૂજા પાંખેરતી હોય, તોપણ તેઓ તે કામ કલા લાગુ પડતી દૃષ્ટિથી કરે છે; અને જે કાર્યને ઇતર શ્રીઓ પિછાડતી જણાય છે તે કાર્ય કરવામાં તેઓ આનંદ માને છે. બાલ કોની સાંજાળ લેવાનું કે ગૃહની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ તેમને વૈતરા સમાન લાગતું નથી. પરંતુ કર્તાવ્યપુરિષ્ઠને હોય તેઓ પ્રત્યેક કાર્યને ઉચ્ચગ્રીને કલાના પ્રદેશમાં મૂકી દે છે. એક દેટલીક એવી શ્રીઓને ઓળખીએ છીએ કે જે સાધારણમાં સાધારણ કામો એટલી ગંભીરતા, શાંતિ અને સખતથી બજાવે છે કે તેમને કામ કરતી એમને આનંદ થાય છે. તેઓ સર્વ રાચરચીલાં અને સર્વ વસ્તુઓ બજાવવાનુંક બોલવામાં આનંદ માને છે. તેમના ગૃહનું સમગ્ર વાતવરણ સંસ્કારિતા અને સુવ્યવસ્થાથી બરેહું હોય છે. તેમાં કોઈક એવું નવ્વ સંદેહું હોય છે કે જે મનને આનંદ આપે છે.

હું બીજી દેટલીક એવી શ્રીઓને ઓળખું છું કે જે રૂઢિમાન પ્રત્યેક કાર્યને વૈતરા સમાન ગણે છે અને તેઓ જેમ અને તેમ શીઘ્ર નિકાલ લાવવાને પ્રવલ્ન કરે છે. તેઓ કામથી દૂર છે; અને ત્યાંથી તેને સુદારવી રાખે છે અને તેથી જેમ અને તેમ ચઢતી તેને દોસદોસ આગુવાને ફેરવી દે છે. કદે છે. આથી જ્યારે તેઓ કામ કરી રહે છે, ત્યારે તેમનાં મનમાં એવું સુવ્યવસ્થા સજાતી નથી અને દેડ પલ સમય જેવાઈ આનંદને આનંદ કરતો નથી. આનંદને પ્રત્યેક વસ્તુ સુવ્યવસ્થાને કદે આગુ વા છે. પર્વાવમાં કદેમને તે દેડલીક એવી અને તે કદાચદર દેડલીક કામ કરે છે ત્યારે તેથી એવી બજાવતી કદેમી કામ કરે છે.

જે મનુષ્ય પોતાના કાર્યને આદે છે તેને તમે બહુ શીઘ્રતાથી જોળખી શકો છો. તેના કાર્યમાં કાંઈક નવીનતા, નૈસર્ગિકતા, ઠોમળતા અને સ્વાભાવિકતા રહેલી હોય છે, જે તે વતરાની પેઠે કરેલા કામમાં કદી પણ જણાતી નથી.

એકાદ નોકરડી ગિમાર પડે અથવા ગેરફાળુ રહે અને પોતાને તેનું કામ કરવું પડે ત્યારે કેટલીક સ્ત્રીઓ ચીઠાઈ બાય છે અને કોષે ભરાય છે; જ્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ ઉદાર હૃદય અને સહાનુભૂતિ ધરાવનારી હોવાથી તેઓ ઘણી ખુશીથી પ્રસંગોપાત પોતાની નોકરડીને રજા આપે છે અને રસોઈ કરવામાં તથા ઘરનું કામકાજ કરવામાં આનંદ માનતી જણાય છે. પર્યાયમાં કહીએ તો કેટલીક સ્ત્રીઓ ખુશીથી આનંદપૂર્વક, કલાવિદની દૃષ્ટિથી પોતાનું કામ કરે છે. તેઓ તેમાં પોતાનો આત્મા પૂરે છે; પોતાની રુચિ પ્રદર્શિત કરે છે અને તેને સંસ્કારિતા તથા મૃદુતા સમ-પાંછુ કરે છે; જ્યારે અન્ય સ્ત્રીઓ તેથી સર્વથા વિરુદ્ધ રીતે પોતાનું કાર્ય કરે છે.

આફ્રિકા, દુકાન અને કારખાનામાં પણ આવોજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. કેટલાક નોકરો બાણે શબ્દો એ એક ખરેખરો બોલો સમજતા હોય તેમ તેઓ હુમેશાં તમારા મન પર એવી છાપ પાડે છે કે તેઓ પોતાના કાર્યને ધિક્કારે છે અને તે પતે તો સાફ એમ ઇચ્છે છે; અને અન્ય માણસો જ્યારે વિશેષ આરામવાળી જગ્યા વોગવે છે ત્યારે તેમનેજ આણું વૈતરૂં શામાટે કરવું પડે છે તે તેઓ સમજી શકતા નથી. આવા નોકરો પ્રત્યેક કાર્યને કદિન ગણે છે. તેઓ પોતાના કાર્યમાંના પ્રત્યેક કાર્યને ધિક્કારતા જણાય છે. આવા નોકરોને જોઈને કોઈ પણ માણસને કંટાળો ઉપજ્યા વિના રહેતો નથી. પરંતુ જે નોકરો આનંદયુક્ત હૃદયથી કામ કરે છે, જેઓ હુમેશાં આનંદી, આશામય અને ઉદોગી હોય છે; જેઓ હુમેશાં તમારે માટે કાંઈ ને કાંઈ કામ કરવાને તત્પર હોય છે, અને જેઓ તમારો ધંધો વધેલો જોવાને આતુર હોય છે; તેમને તમારી પાસે રાખવામાં તમને ખરેખરો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. પૂર્ણ હૃદયથી અને અર્ધ હૃદયથી કરેલા કામમાં, ઉત્સાહપૂર્વક

કરેલા અને વેઠરૂપ ગણીને કરેલા કામમાં, અને ઉદ્ધાસથી કરેલા તથા બેદરકારીથી કરેલા કામમાં બહુ તફાવત હોય છે.

સાહુકારતા, આનંદ, ઉત્સાહ અને ઉદ્ધાસથી કામ કરનાર નોકરની ઉપયોગિતાની પ્રતીતિ પ્રત્યેક મેનેજર અને પ્રત્યેક શેઠને આપોઆપ થાય છે. તેનું કામ જોઈને તેને બહુ ઉત્સાહ મળે છે. આવા નોકરો ઉદ્યોગનું જે વાતાવરણ ફેલાવે છે તેની પ્રતીતિ શેઠને હમેશાં થાય છે. કયા નોકરો તેને સહાય કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે તે જાણે છે અને જે નોકરો કામથી ડરે છે તથા તેનાથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમને કદી તેમના પગાર કરતાં એક પાઈ પણ વિશેષ મળતી નથી.

અન્ય પક્ષે કાળજી વિનાના, બેદરકાર, આજસુ નોકરો નિરાશા, વિલાંબ, નિષ્કાળજી તથા નિરુત્સાહનું જે વાતાવરણ ફેલાવે છે તે પણ શેઠની જાણ બહાર રહેતું નથી. જેઓ ઉત્સાહપૂર્વક કામ કરે છે અને શેઠનું હિત સાધવાને પ્રયત્ન કરે છે તેમના તરફ તે આપોઆપ આકર્ષિત થાય છે અને જેઓ પોતાના શેઠના કામકાજનું શું થશે તેની દરકાર કરતા નથી તથા પોતાની જવાબદારી અને પોતાના કામથી બચવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમનું મોં પણ જોડું તેને ગમતું નથી.

કેટલાક મોચીઓ એવી સુધરતા, મૃદુતા અને ઉત્તમતાથી જોડા પર ધીંગડું મારે છે અથવા એડી મૂકે છે કે તેમને લાગે છે કે તેઓ ખરેખરા કલાવિદ્ છે અને તેઓ અંતઃકરણપૂર્વક કામ કરે છે; જ્યારે બીજા મોચીઓ એવી રીતે ધીંગડાં મારે છે કે જાણે તેઓ નિર્વાહને માટેજ તે કામ કરે છે અને તે દેવાં દેખાય છે તેની તેઓ દરકાર કરતા નથી. પહેલા વર્ગના મોચીઓ પોતાના કામને ચાકતા હોવાથી કામ કરતા જણાય છે અને તે દ્વારા તેમને શું મળશે તેનો તેઓ વિચાર નહિ કરતાં શહેરના ઢાંઢ પછી મોચી કરતાં વિશેષ મુઘટ કામ કરવાને આતુર હોય છે.

હું કેટલાક એવા દુંદાસરી નોંધ લેનારાઓને આજનું શું કે તેઓ બહુ શુદ્ધ અને આનંદપૂર્વક કામ કરે છે અને તેથી તેમના શેઠોને ખરેખરો આનંદ થાય છે. અને હું બીજા કેટલાક એવા દુંદાસરી નોંધ લેનારાઓને આજનું

કે જેઓ બહુ અવ્યવસ્થા, નિષ્કાળજી અને એકચક્કરીથી કામ કરે છે અને તેથી તેઓ હંમેશાં પોતાના શેડોના મનમાં બેસતા ઉપજાવે છે. પ્રથમ કોટિના માણસો તેમનાથી એકાદ મૂલક થાય અથવા તેઓ પોતાના શેડોને ચિંતા કિંવા હાનિ ઉપજાવે ત્યારે ત્યજી કામ તેમનું પોતાનું હોય તેમ દુઃખી થતા જણાય છે; ત્યારે બીજી કોટિના માણસો પોતાનાથી મૂલક થાય તો તેની લેશ પણ ચિંતા કરતા જણાતા નથી.

હું કેટલાક એવા શિક્ષકોને જોળખું છું કે જેઓ એક મહાન ચિત્રકાર ચિત્રાલેખન કરવાને જેવી રીતે પ્રવૃત્ત થાય તેવી રીતે શિક્ષણકાર્યનો આરંભ કરે છે-તેમનું સમગ્ર અંતઃકરણ ઉપકાર કરવાની વૃત્તિ અને સહાનુભૂતિથી ઉછળી રહ્યું હોય છે અને તેઓ વિદ્યાર્થીઓને ખરેખરી મદદ કરવાને અતિ આતુર હોય છે. તેઓ પોતાની આસપાસ પ્રકાશ અને ઉપકારનું વાતાવરણ દેવાવવાને પ્રયત્ન કરતા જણાય છે; શાળાનો ઓરડો તેમનો સ્ફુટિયો હોય એમ જણાય છે; તેઓ પોતાના કાર્યમાં પારંગત હોય છે; તેમનું સમગ્ર હૃદય તેમના કામમાં હોય છે; ત્યારે અન્ય શિક્ષકો એવા હોય છે કે જેમને પ્રાતઃકાળમાં લાગે છે કે, શાળામાં જવું અને મૂખ છોકરાંઓને શીખવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ અતિ કંટાળાજનક કામ છે અને તે કરવાનું ન હોય તો સારું. તેમના શિક્ષણમાં ઉત્સાહ, ચેતન્ય કે સહૃદયતા હોવી નથી. તેમના નિરુત્સાહની અસર વિદ્યાર્થીઓ પર થાય છે અને કોઈ પણ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવા માગતા એકાદ બે વિદ્યાર્થીઓ સિવાય અન્ય કોઈ પણ તેમના શિક્ષણમાં રસ લેતા નથી.

ધર્માચાર્યોની સ્થિતિ પણ આવીજ હોય છે. પ્રાતઃકાળ થાય કે તરતજ પોતાના પ્રિય કામને હાથ ધરી શકાય એટલા માટે અંગેમરમરના ટુકડાને પોતાની શય્યાની બાજુમાં રાખનાર માછકેલ એન્જેલોની પેઠે કેટલાક ધર્માચાર્યો ઉપદેશ કરવાનું કાર્ય હાથમાં લે છે. તેઓ પોતાના કાર્યને એક મહાન હક્ક, એક શાશ્વત આનંદનું સાધન ગણે છે. તેઓ તેને એક કલાવિદ્ની દૃષ્ટિથી કરે છે; ત્યારે ઈતર ધર્માચાર્યો પોતાના યજ્ઞમાનોના કટ્યાણુ વિષે

પ્રકરણ ૧૮ મું-પ્રકૃતિને અઠીક માનવાની ટેવ

“આશ્વર્યસ્વ એ દમેશાં અંતરરૂપની જાણ અને મતિ
દેાય છે.” મનુમહાર્ષિ

જેટલે ત્યારે એમ કહ્યું કે “ સર્વ મનુષ્યો દીર્ઘ
કાળ જીવવાની ઇચ્છા રાખે છે, પરંતુ કોઈ પણ માનુષ્ય
વૃદ્ધ થવાની ઇચ્છા રાખતો નથી” ત્યારે તેને એક મદત્ત્વનું
સત્ય ઉચ્ચાર્યું હતું. પ્રત્યેક સામાન્ય મનુષ્ય આરોગ્ય,
સૌંદર્ય, આયુષ્ય અને આનંદ તથા ભોગો ભોગવવાની ઇચ્છા
રાખે છે. આ ઇચ્છાનો સફળતા મમે તેટલાં વર્ગો જ્યાં
તોમણુ આપણને વૃદ્ધ બનતાં અસરકારક રીતે અટકાવે છે.

જે વસ્તુનો આપણે બહુ આતુર ઇચ્છા રાખીએ
તે વસ્તુ હમણાં ને હમણાં પ્રાપ્ત કરવી શક્ય છે; જો તેમ
ન હોય તો તેની ઇચ્છા આપણામાં એટલી બધી પ્રબળ
હોય નહિ. જો આપણે આ અનુમાન સ્વીકારીએ તો
આપણે એક પગલું આગળ જવું જોઈએ અને આ વાત
પણ સ્વીકારવી જોઈએ કે, જે સ્થિતિઓ પ્રાપ્ત કરવાની
આપણે ઇચ્છા રાખીએ છીએ તે સ્થિતિઓ મેળવવાનું
આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે.

ધોડાજ લોકો આ વાત જાણે છે કે, તેમનાં દુઃખો
ધણે અંશે તેમણે પોતેજ ઉત્પન્ન કરેલાં હોય છે. પોતાની
પ્રકૃતિ સારી નથી એમ માનવાની તેમને ટેવ પડી જાય છે.
પ્રાતાઃકાળમાં ઉઠતી વખત તેમનું મસ્તક સહેજ દુઃખનું
હોય અથવા કોઈ બીજા પ્રકારની સહેજ શારીરિક અસ્વ-
સ્થતા જણાતી હોય તો તેઓ એ સ્થિતિ પ્રત્યે દુર્લ્લક્ષ્ય
કરવાનો પ્રયત્ન કરવાને બદલે જે કોઈ સંભળે તેની સમક્ષ
પોતાની પ્રકૃતિ વિષે શેઠલાં રડવામાંજ આનંદ માને છે.
દેહમાં શુદ્ધ તાજી હવાથી ભરીને દુઃખની માન્યતા સામે
થવાને બદલે તેઓ “ મસ્તકચળની ગોળીઓ ” અથવા
તેમનું દુઃખ ટાળવાની ખત્રી આપતી બીજી કોઈ પેટન્ટ
દવા લે છે. તેઓ પોતાની જાતની દયા ખાવા લાગે છે
અને બીજાઓ તરફથી દયા અને સહાનુભૂતિ મેળવવાનો

પ્રયત્ન કરે છે. દુઃખનાં ચિહ્નોનાં વર્ણન અને ચિંતન કરીને તેઓ જિભારીના પ્રાથમિક સાદા વિચારોને રોમના વિચારો, ભીતિઓ અને કલ્પનાઓની સમગ્ર સેનાનો દેડો આપે છે અને આંતે તેઓ કામ કરવાને બિલકુલ નાણાં જાતી જાય છે.

કહું છે કે, મનુષ્ય એ એક આળસુ પશુ છે. આપણે સર્વ થોડે ઘણે આંશે આળસુ જનવાની વૃત્તિ ધરાવીએ છીએ અને શ્રમ કિંવા જિભારીના જહાનાથી સૂઝ જવાની કિંવા કેવળ ઉપર આડા પડવાની દેવ પાડવી એ તરફ મનુષ્યોને માટે જગતમાં સૌથી સહેલું અને સૌથી સ્વાભાવિક કાર્ય છે. કહેવાતી જિભારીના ઘણા ભાગ તો માત્ર જાત્ય વસ્ત્રાથી ઢાંકેલા અને ભોગવેલા પ્રમાદને લીધે હોય છે.

જે તરફ છોટરીઓ જાલ્યાવસ્થામાં નાચુકે હોય એ જગ્યામાં ને ઘરમાં રહે છે અને લેશ પણ અસ્વસ્થતા જણાવી નહીં જાય છે; તેમને પુખ્ત સ્થિતિએ પહોંચતાં જરા જરામાં જિભારી થવાની દેવ પડશે એવો માહાન ભાય રહેલો છે.

આ છોટરીની દેટલી બધી છોટરીઓ જ્યારે તેમને જોઈએ છે આનંદ આપે એવી દોઝ ઘટના અને છે ત્યારે એકદમ પેતાના પ્રમાદનો ભાગ કરે છે ! એકાદ ચાકર સમરોન, એક દ મનુષ્યમારું જ અથવા બીજા દોઝ આનંદ દરમિયાન સમાજિક સમાજભાવનાં તેમને આમંત્રણ કરવામાં આવે તે. તેમની ઉપર તેની અસર બળવર્ધક ઔપચિત્તિક બને છે. તે સમયને માટે તેમની સર્વ અશક્તિ નિવૃત્ત થકે જાય છે. અને સમાજભાવની પશ્ચિમભાષિ થાય ત્યાં સુધી તેમની બીજા દોઝ પણ મળુસત. એટલી ચાકર કિય છે.

છોટરીની ન આ શારીરિક અને માનસિક પ્રમાદને ને તે સર્વ કારણોને લીધે જાત પ્રગલ્ભવાની વૃત્તિવાળી માનસિક અવસ્થા રહે છે. ઘણું ઘણાં દોઝ કે પડામ અવસ્થામાં જાત જાતના કિલ્લે છે. કહેણ કે તેથી કહેણ અસ્વસ્થતા કે શારીરિક દુઃખ નાચુકે સુધી જવાની પ્રગલ્ભતા દોઝ દોઝ ને આળસુ અને અશક્તિ ને દોઝો ને દોઝો છે. દોઝો એ દોઝો કે પોતપોતને માટે તમા અશક્તિવાળું, આનંદવર્ધક અને પ્રગલ્ભતા જાત જાતનાં દોઝો નાચુકે સુધી છે.

જ્યારે એક સુપ્રસિદ્ધ અધિકારને દાખલે પૂછ્યું કે "તમે કદી પણ જિમાર પડ્યાં હો અને તમારાં નિયમ કાર્યો કરવાને અશક્ત થયાં હો?" ત્યારે તેણે કહ્યું કે "ના, અમારા જેવાં માવાનો ધંધો કરનાર માણસોને જિમાર પડવું પાડવી શકતું નથી. અમારે તો અમારાં નિયત કાર્યો કરવાં જ બોધ્યે; તે છોડવા જેટલાં જાએ થીમત નથી."

નદો અને નદીઓ તથા માવાનો ધંધો કરનારાંઓને તેમના ધંધાની આવશ્યકતાઓને લીધે અંગત લાગણીઓને તિલાંજલિ આપવાની અને જનપદ પ્રત્યે પ્રમાણિક રહેવાની ફરજ પડે છે. પછી તેમની પ્રકૃતિ સારી હોવા ન હોવા તેઓ ખરેખર જિમાર હોય ત્યારે પણ તેઓ રજા લોગવી શકતાં નથી; તો પછી તેઓ પોતાની મનોવૃત્તિઓ અથવા કાષ્ટ-નિક દુઃખોના નિમિત્તે શી રીતે રજા લોગવી શકે? જ્યારે જ્યારે તેમની "કશિ ન હોય" ત્યારે ત્યારે તેઓ જાહેર-માં દેખાવ ન દે તો તેમની કીર્તિનું શું થાય?

નદો અને ગાયકોને આવી મનોવૃત્તિઓ અને લાગ-ણીઓને છૂતવાની જરૂર પડે છે તેની અસર તેમની ઉપર કેવી થઈ છે? શું આ એક બાળીતી વાત નથી કે, તેમનાં કર્તવ્યો કઠિન છે? તેમને ઓલી રાત સુધી કામ કરવાની ફરજ પડે છે અને તેમની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ નિરંતર ઘસાય છે; તોપણ જો તેઓ પોતાના આરોગ્યની સંભાળ લે છે તો તેઓ અન્ય ધંધાઓ કરનારાં સીપુરુષો કરતાં ઘણી લાંબી વયવયંત પોતાનું તારુણ્ય અને શક્તિ જાળવી શકે છે. આ સંબંધમાં સદ્ગત તથા વર્તમાન ઘણા માણસોના દાખલાઓ આપી શકાય એમ છે.

શરીર એ એક બેહરકાર ઘોડા સમાન છે. તેને જો તેનો દોષગ્રસ્ત નિયમ અને ધોરણમાં નહિ રાખે તો તે પ્રમાદી અને આળસુ બની જશે અને મંદ ગતિથી અટકતો અટકતો ચાલશે. મન કે જે શરીરનો નેતા છે તે જો લગભગ ઢીલી છોડી દે અને શરીરને તેની વૃત્તિઓ અનુસાર ચાલવા દે તો તેનાં ધોરણો અદ્ય સમયમાં નીચાં પડી જશે.

કોઈ પણ માણસની વૃત્તિઓ હંમેશાં આપોઆપ કાર્યપરાયણ રહેતી નથી; માટે મનુષ્યને તેનું કામ પસંદ

પ્રયત્ન કરે છે. દુઃખનાં ચિહ્નોનું વર્ણન અને વિશ્લેષ કરીને તેઓ જિભારીના પ્રાથમિક સાદા વિચારોને રોગના વિચારો, ભીતિઓ અને કલ્પનાઓની સમગ્ર સેનાનો ટેકો આપે છે અને આંતરે તેઓ કામ કરવાને જિલકુલ નાલાયક બની જાય છે.

કહ્યું છે કે, મનુષ્ય એ એક આળસુ પશુ છે. આપણે સર્વ થોડે ઘણે અંશે આળસુ બનવાની વૃત્તિ ધરાવીએ છીએ અને શ્રમ કિંવા જિભારીના ગહાનાથી સૂઈ જવાની કિંવા ઢોચ ઉપર આડા પડવાની ટેવ પાડવી એ તરુણ મનુષ્યોને માટે જગતમાં સૌથી સહેલું અને સૌથી સ્વાભાવિક કાર્ય છે. કહેવાતી જિભારીનો ઘણો ભાગ તો માત્ર બાલ્યાવસ્થાથી ઉછેરેલા અને ભોગવેલા પ્રમાદને લીધે હોય છે.

જે તરુણ છોકરીઓ બાલ્યાવસ્થામાં નાચુંકે હોય છે, ઘરમાં ને ઘરમાં રહે છે અને લેશ પણ અસ્વસ્થતા જણાતાં સૂઈ જાય છે; તેમને યુક્ત સ્થિતિએ પહોંચતાં જરા જરામાં જિભાર થવાની ટેવ પડશે એવો મહાન ભય રહેલો છે.

આ ઢોલની કેટલી બધી છોકરીઓ જ્યારે તેમને ઉલ્લાસ કે આનંદ આપે એવી કોઈ ઘટના બને છે ત્યારે એકદમ પોતાના પ્રમાદનો ત્યાગ કરે છે ! એકાદ સરકાર સમારંભ, એકાદ નૃત્યસમારંભ અથવા બીજા કોઈ આનંદદાયક સામાજિક સમારંભમાં તેમને આમંત્રણ કરવામાં આવે તો તેમની ઉપર તેની અસર બળવર્ધક ઔપચી જેવી થાય છે. તે સમયને માટે તેમની સર્વ અશક્તિ નિવૃત્ત થઈ જાય છે; અને સમારંભની પરિસમાપ્તિ થાય ત્યાંમુધો તેઓ બીજા કોઈ પણ માણસના જેટલી સાજી હોય છે.

છોકરીઓના આ શારીરિક અને માનસિક પ્રમાદને માટે ઘણી વાર સંતાનોને લાડ લડાવવાની વૃત્તિવાળી માતાઓ જવાબદાર હોય છે. ઘણાં ઘરોમાં ઢોચ કે પલંગ અવસ્થામાં સમાન હોય છે. કારણ કે તેથી સહેજ અસ્વસ્થતા કે શારીરિક દુઃખ જન્માતાં સૂઈ જવાની પ્રબળ લાલચ થાય છે; પણ જ્યારે “રુચિ ન હોય” ત્યારે કામ છોડી દેવું એ વૃત્તિ કાર્યસિદ્ધિને માટે તથા આત્મશિક્ષણ, આત્મસ્વસ્થતા અને નિર્ભીકતા તથા મહત્તાને માટે નુકસાનકારક હોય છે.

જ્યારે એક સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકાને કોઈએ પૂછ્યું કે “તમે દલી પણ બિમાર પડ્યાં છો અને તમારાં નિયત કાર્યો કરવાને અશક્ત થયાં છો?” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “ના, અમારા જેવાં ગાવાનો ધંધો કરનાર માણસોને બિમાર પડવું પાડવો શકતું નથી. અમારે તો અમારાં નિયત કાર્યો કરવાંજ લેધએ; તે છોડવા જેટલાં અમે શ્રીમંત નથી.”

નટો અને નટીઓ તથા ગાવાનો ધંધો કરનારાંઓને તેમના ધંધાની આવશ્યકતાઓને લીધે અંગત લાગણીઓને તિલાંજલિ આપવાની અને જનપદ પ્રત્યે પ્રમાણિક રહેવાની દરજ પડે છે. પછી તેમની પ્રકૃતિ સારી હોવા ન હોવા તેઓ ખરેખર બિમાર હોય ત્યારે પણ તેઓ રજા લોગવી શકતાં નથી; તો પછી તેઓ પોતાની મનોવૃત્તિઓ અથવા કાલ્પનિક દુઃખોના નિમિત્તે શી રીતે રજા લોગવી શકે? જ્યારે જ્યારે તેમની “રુચિ ન હોય” ત્યારે ત્યારે તેઓ જાહેર-માં દેખાવ ન દે તો તેમની કીર્તિનું શું થાય?

નટો અને ગાયકાને આવી મનોવૃત્તિઓ અને લાગણીઓને છૂતવાની જરૂર પડે છે તેની અસર તેમની ઉપર કેવી થઈ છે? શું આ એક જાણીતી વાત નથી કે, તેમનાં કંઠોએ દહિન છે? તેમને મોટી રાત સુધી કામ કરવાની દરજ પડે છે અને તેમની માનસિક અને શારીરિક શક્તિઓ નિરંતર પસાય છે; તોપણ જો તેઓ પોતાના આરાગ્યની સંભાળ લે તો તેઓ અન્ય ધંધાઓ કરનારાં સ્ત્રીપુરુષો કરતાં ઘણી લાંબી વયવયંત પોતાનું તારુણ્ય અને શક્તિ જાળવી શકે છે. આ સંબંધમાં સદ્ગત તથા વર્તમાન ધણા માણસોના દાખલાઓ આપી શકાય એમ છે.

શરીર એ એક બેદરકાર ઘોટા સમાન છે. તેને જો તેનો કોઈએ નિયમ અને ધોરણમાં નહિ રાખે તો તે પ્રમાદી અને આજસુ બની જશે અને મંદ ગતિથી અટકતો અટકતો ચાલશે. મન કે જે શરીરનો નેતા છે તેને લગભગ દીલી છેલી રે અને સગીરને નેની વૃત્તિઓ અનુસાર ચાલવા દે તો તેનાં ધોરણો અદ્ય સમયમાં નીચાં પડી જશે.

કોઈ પણ માણસનો વૃત્તિઓ દબેલાં આપોઆપ હાર્યપરાયણ નેતી નથી; મરે મનુષ્યને તેનું કામ પસંદ

હોય કે ન હોય તોપણ તેને હમેશાં તેના કાર્યમાં નિમગ્ન રાખવાની જરૂર છે.

વ્યાપારી કે જેને હમેશાં કામ કરવાની ફરજ પડે છે અને જેને તેની પ્રકૃતિ સારી છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાને સમય કે સંધિ મળતી નથી; તે જો તેના “તરંગો અને તેની કલ્પનાઓ”નો દાસ બની જાય તો તેનું શું થાય? ધારો કે, તે પોતાના મનમાં વિચાર કરે કે “હું આ ગ્રીષ્મઋતુમાં બિમાર પડું એવો સંવલ છે, અને મારે ખરાબમાં ખરાબ પરિણામને માટે તૈયાર રહેવું જોઈએ. મને જ્યારે અસ્વસ્થતા જણાય ત્યારે હું સૂઈ જઈ શકું એટલા માટે મારે મારી ઑફિસમાં એક પલંગ રાખવો પડશે અને કોઈ પણ આપત્તિને પહોંચી વળવાને માટે મારે એક ઔષધિભંડાર પણ રાખવો પડશે.” સાદી સમજ ધરાવનાર કોઈ પણ વ્યાપારી આવો વિચાર કરવો પણ લજ્જાજનક ગણશે. તે સારી રીતે જાણે છે કે, જો તે એ રીતે વર્તશે તો તેનો ધંધો થોડાજ સમયમાં નષ્ટ થશે. વળી તે અતુલવદ્ધારા જાહેર છે કે, જ્યારે જ્યારે તેની રુચિ ન હોય ત્યારે ત્યારે કામનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક નથી.

ધારો કે, એક સેનાપતિના જાણવામાં આવે કે તેના સૈનિકો છાવણીની આસપાસ ફરે છે; વૃક્ષોની નીચે સૂઈ વિશ્રાંતિ લે છે અને તેમાંના ઘણાને ક્વાયત કરવાની રુચિ નથી. હવે ધારો કે, તેઓ સર્વને ક્વાયત કરવાની રુચિ થાય ત્યાંસુધી થોભવાનો તે સેનાપતિ નિશ્ચય કરે; તો પછી તેની સેના કેવા પ્રકારની થશે? તેની રીત કેવા પ્રકારની રહેશે? માટે તે માણસોને રુચિ હોય કે ન હોય તોપણ તેમણે નિયત સમયે હારખંધ ઉભા રહેવું જોઈએ અને ક્વાયત કરવીજ જોઈએ. જો તેઓ ખરેખર બિમાર હોય તો તેમણે હોસ્પિટલમાં જવું જોઈએ; પરંતુ તેમણે કાં તો વંધની સંભાળ નીચે રહેવા જેટલા બિમાર થઈનેજ હોસ્પિટલમાં રહેવું જોઈએ કે કાં તો તેમણે ક્વાયત કરવી જોઈએ.

જગત એ એક છાવણી છે. આપણે સર્વ એક નવોત્તમ સેનાપતિની આજ્ઞા નીચે સૈનિકો છીએ. તે સેનાપતિના એવી ઇચ્છા છે કે, જ્યાંસુધી આપણે ખરેખર અશક્ત ન બની

જઈએ ત્યાં મુખી પ્રતિદિન આપણે કવાયત કરવી જોઈએ.

જે દાંડે તમે તમારી મનોવૃત્તિઓ અને તમારા તરંગો-
ને તાબે થાઓ છો તે દાણથી તમે તમારા આરોગ્ય, તમારી
સફળતા અને તમારા મુખના અનેક શત્રુઓને માટે દાર
ખુદ્દાં કરો છો. કેાઇ પણ સંયોગોમાં બિમારી, રોગ અને
પ્રમાદના વિચારો પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવશો નહિ. જો તમે
એક વાર આવા વિચારોને તાબે થશો તો તમને ખબર
પડે તે પૂર્વે તમે તેના દાસ બની જશો.

કેટલાક લોકો નિરંતર બિમારી વિષે વિચાર કરીને
તેને પોતાની તરફ આકર્ષે છે. તેઓ ખાત્રીપૂર્વક માને છે
કે, જો તેમના પગ સીંબશે તો અદ્ય સમયમાં તેઓ ન્યૂમો-
નીઆ કે ઇન્ફ્લ્યુએન્સાથી પટકાઈ પડશે. જો તેઓ થોડી
મિનિટ મુખી પવનમાં રહે તો તેઓ વિશ્વાસપૂર્વક માને
છે કે, તેઓ ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડશે. તેઓ શરદી
અથવા ગળાના સોજના સોગ થઈ પડશે. જો તેમને થોડી
ખાંસી થાય તો તેમના મનમાં હાથની ભયંકર કદ્યનાઓ
ઉપસ્થિત થાય છે. “અમારા કુટુંબમાં હાથનો રોગ ચાડ્યોજ
આવે છે,” આ પ્રકારે તેઓ પોતાના મનમાં બિમારીની
મૂર્તિઓ સ્થાપિત કરે છે અને તેમ કરીને તેની રોગની
સામે યવાની શક્તિ ઘટાડે છે તથા શરીરને તે જે વસ્તુઓથી
રહે છે તેમનાજ પંજામાં વિશેષ ફસાવે છે.

સર્વ સ્થિતિઓમાં આપણી જાત ઉપર આપણે કાણુ
રાખવો જોઈએ; એવો નિશ્ચય રાખવાથી જેના આપણે
સહેલાઈથી સોગ થઈ પડીએ એવાં ઘણાં દુઃખોથી આપણે
બચીએ છીએ. જો આપણે રોગના વિચાર કરીએ તો આપણે
રોગને આકર્ષીએ છીએ. જો આપણે આરોગ્યના વિચાર કરીએ
તો આપણે આરોગ્યને આકર્ષીએ છીએ.

તમે તમારી જાત ઉપર કાણુ રાખશો અને તમે કેાઇ
પણ પ્રકારની મનોવૃત્તિઓ અથવા કદ્યનાઓ કિંવા તરંગોના
દાસ બનશો નહિ એવો તમારો નિશ્ચય જો તમારા રક્ષણનું
ઉત્તમોત્તમ સાધન છે. તમને પ્રતીત થશે કે, જો તમે
તમારી જાતની પાસેથી મહાન કાર્યોની આશા રાખશો, જો
તમે હમેશાં ઉચ્ચ ધોરણ ટકાવી રાખશો અને શારીરિક

બહાનાં સ્વીકારશે નહિ તો તમારું આરોગ્ય વધારે મારું
રહેશે અને તમારી લાગણીઓનું ઘાસત્વ સ્વીકારવાથી તમે
તેટલી કાર્યસિદ્ધિ કરી શકો તે કરતાં અનંતગણી વિશેષ
કાર્યસિદ્ધિ કરી શકશો.

મનમાં દૃઢતાપૂર્વક આરોગ્ય અને આનંદના વિચાર
ધારણ કરવાથી અસ્વસ્થતાનું કોઈ પણ સાધારણ ચિકિત્સક
દર્દી માટે છે અને તેમ કરવા માટે ઘણા અભ્યાસની
જરૂર પડતી નથી. આશરૂપૂર્વક તમારા કાર્યને વળગી રહો
અને તે તમારા ચર્ચા બાળથી કરો. જો જોમ કરશો તો સંભવ
રત્નાં સર્વોત્ક્રિષ્ટ વ્યતીત થશે. તે પૂર્વે તમને તમારી પ્રકૃતિ
મુખરેલી જણાશે. આ અનુમાન નથી, પરંતુ અનુભવ
મિલેલા વાત છે.

આપણે સર્વ જોવા માણ્યોને જોણગીજી કીએ કે
તેમને કરી પણ પાતાની પ્રકૃતિ ચારી લાગતી નથી. તેઓ
એને તેટલી પ્રગટ નિદ્રા લેતા હોય, તેમને ગમે તેટલી
સર્વોત્ક્રિષ્ટ લાગતી હોય, તેઓ ગમે તેટલા નીરોગી દેખાતા
હોય, તેઓ તેમની પ્રકૃતિ વિષે પૂછેલા પ્રત્યેક પ્રશ્નને
એક જ નિઃશ્વાસનક હિન્દુ ઉદાસ સ્વરમાં મળે છે અને તે
જેવું-જેવું બધું સારી નથી, " ન છે તેવી ને તેવી છે," ક્રિષ્ણ
" નહીં સારી નથી." આવા હોટેલો કરી પણ પાતાની પ્રકૃતિ
પાતાના લાગતી નથી. તેઓ માત્ર પાતાની જાત વિષે વા
પણ મોંઘા વધુ છે છે. તેઓ તેમનાં ચિકિત્સાની અચી કદ
દર્દી રાગ દેશવત્તા નથી. તેઓ અપચા, મનપ્રક્રમ, ચીડ
ધતી વિદ્યતા અથવા સર્વવિદ્ય તિલ તિલ બાગમાં ધતી ઉત્તર
તેને કહાડેલા કહાડે સુધી વિવેચન કરે છે.

આમ હોટેલો પાતાની કદાચિદ અથવા માત્ર કદાચ
સર્વોત્ક્રિષ્ટ વેદનવિદ્ય વિષે કોઈકો બધી વાતો કરે છે
તે મોટી વિચાર સમજાવી તેમની એ સર્વ કદાચ
અનુભવ વિષે કોઈકો કોઈ તેમની અનુભવ સર્વ વાતો
દુર્ભાગી અને તેને તેમને કરીને વધુતે જાત અને
વિચાર જાણતે અનુભવ વિષે તે અનુભવ જાત અનુભવ
પાતાને નહીં કહાડેલા કહાડેલા સુધી સુધી સુધી
તેમને કહાડેલા કહાડેલા સુધી સુધી સુધી સુધી

સારી રહેવાની નથી અને તેથી તેઓ મન અને શરીરથી ખરાબમાં ખરાબ પરિણામેને માટે તૈયાર જની રહે છે. ઉપ્પુ હુવાને લોધે તેમને લેશ પણ અશક્તિ જણાય તો તેઓ નવીન ઔપચિઓ અજમાવવા માંડે છે અને અગાઉ કરતાં વિશેષ દરિયાદ કરવા લાગે છે. આ પ્રમાણે તેઓ પોતાની જાતને જેમ જેમ વિશેષ પપાળે છે તથા જેમ જેમ વિશેષ દરિયાદ કરે છે; તેમ તેમ તેમને કાંઈ પણ કામ કરવાની વૃત્તિ ઘટતી ચાલી તેઓ આજો દિવસ ઠેાઢ પર અથવા આશમખુરશી પર પડી રહે છે; અને શરીરની એવી આજસ-બરેહી સ્થિતિની મન ઉપર પણ શીઘ્ર અસર થતી ચાલીને સર્વ ધોરણે નીચાં પડી જાય છે.

જે તમે જગતમાં કદી પણ કાંઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાની આશા રાખતા હો તો તમારે ખીજ આજસુ માણસની પેઠે આટા પડવાની અથવા સૂઈ જવાની વૃત્તિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જે તમે સૂઈ જવાની ટેવને લાગે ઘણો તો તમે કદી પણ તમારી જાતનો વિશેષમાં વિશેષ ઉપયોગ કરી શકશો નહિ. જો ટેવ એટલી ખરાબ છે કે પ્રાયઃ તમને ખબર પડે તે પૂર્વે તે તમારી મહત્ત્વાકાંક્ષાને હરી લેશે અને તમારી સફળતાની તકો જોઈ કરશે. તમને કશું હોય કે ન હોય તોપણ ઉઠવાની, આજસનો ત્યાગ કરવાની અને મોરાક પેટ ભરીને ખાતા હોય અથવા વારંવાર ખાતા હોય તેમાં ઘટાટો કરીને થોડું ધોરણ રાખવાનો તમારી જાતને ફરજ પાડે.

આજસ, જીતિ આહાર, અવ્યવસ્થા અને પ્રમાદની વૃત્તિઓનો સાથે મિત્રતા રાખશો નહિ. જેવી રીતે તમે તમારા ઘરમાંથી ઘોરને હાંકી કાઢતા હો, તેવી રીતે એ સર્વ વૃત્તિઓને તમારા મનમાંથી હાંકી કાઢો.

જ્યારે તમે અર્ધા વખત આજસ અને પ્રમાદથી પેરાયેલા રહો ત્યારે તમે શરીરમાં અને મનમાં નારોગી અને મજબૂત થવાની આશા રી રીતે રાખી શકો ? જ્યાં સુધી તમે આજસનો ત્યાગ કરી સુદઢ મનુષ્યની પેઠે કામ કરશો નહિ ત્યાં સુધી તમે કદી પણ નારોગી કે સફળ થશો નહિ. જ્યાં સુધી તમે સફળતાનો માર્ગ મહલુ કરશો નહિ

ત્યાંસુધી તમે મહત્ત્વનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકશો નહિ.
ત્યારે તમારાં માનસિક અને શારીરિક ઘોરણો નીચાં હોય
ત્યારે તમારી કર્તૃત્વશક્તિમાં તમને શ્રદ્ધા હોઈ શકે નહિ.

આત્મશ્રદ્ધાને આરોગ્ય સાથે બહુ સંબંધ હોય છે.

દાખલાતરીકે જો તમારે કોઈ મહત્વનું કાર્ય કરવાનું હોય અને તે ન થઈ શકે તો તમને મોટી હાનિ થવાની અંભવ હોય; તો તમે અસ્વસ્થતાની કોઈ સાધારણ લાગણીને વશ નહીં તેને સિદ્ધ કરતા અટકશો નહિ. અમુક કામ તમારે કરવાનું જોઈએ એવો નિશ્ચય, તમારામાં તે કાર્ય કરવાની શક્તિ છે એવી માન્યતા અને ગમે તે લોગે તે કામ કરવાને તમારો દરાવ ઘણો અંશે તમારી માનસિક કે શારીરિક સ્વસ્થતાને દાખી દે છે.

તમે તમારું નિત્ય કાર્ય કરી શકશો એવી આશા રાખવી. અને તેની તમારી જાન પાસે માગણી કરવી; એવી આશા રાખવા જેવી થાય છે. કેમકે એ એક અગત્યનું સંસ્કારવર્ધક ઔષધિ છે.

આ વાત સમજાવતાં રાજાજી કે, તમારી રાજની સાથે
કરની શક્તિ છે જે તમને જ્ઞાનમત્સરણને માટે આપવામાં
આવી છે. તે માત્ર તમારા માનસિકતા નહિ, પરંતુ શારીરિક
હિતો સાથે પણ સંબંધ છે.

એક દરજ્જા કરતે, એન પતિ બનતે તેની એના, જે સંજ્ઞા
દરજ્જા બધ પડે છે તે સંજ્ઞા પાળત પતિ છે. જે સંજ્ઞા
પાળતે એને એના સંજ્ઞા પતિ બધ પડે જે સંજ્ઞા પતિ બાળત છે
જે સંજ્ઞા પતિ સંજ્ઞા પતિ બધ પડે. જે સંજ્ઞા પતિ બાળત છે
જે સંજ્ઞા પતિ સંજ્ઞા પતિ બધ પડે. જે સંજ્ઞા પતિ બાળત છે

[illegible][illegible]

રિટવન્સન, ટાં ૦ સેમ્યુઅલ જૉન્સન, ટાં ૦ કેન આદિ અનેક યોડે કે ઘણે અંશે પ્રસિદ્ધ થયેલી વ્યક્તિઓએ પોતાનાં કામો સિદ્ધ કરવાને માટે ખરેખરાં શારીરિક દુઃખોને છતી લીધાં હતાં. જો આ વ્યક્તિઓએ અનુકૂળ મનોવૃત્તિની વાટ જોઈ હોત; જો તેમણે રુચિની વાટ જોઈ હોત; તો તેમણે સંભવતઃ કોઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કદી સિદ્ધ કર્યું ન હોત. જે સ્ત્રીપુરુષોએ સંસ્કૃતિને જંગલી અવસ્થામાંથી ઉત્તર કરી છે તેમણે જો અરુચિ થતાં કામનો ત્યાગ કર્યો હોત તો આજે જગતની શી સ્થિતિ હોત ?

આરોગ્ય કે જિભારીની લાગણી કિંવા ઉદ્યોગ કે આજસની આ બાબત ઘણે અંશે મનોબળની સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

પ્રસ્તુત લેખક એક વૈધની પત્નીને જોળાએ છે કે જે બહુ ભક્તી બાંધે છે; પરંતુ જેને વર્ષો થયાં કોઈ કોઈ વાર મસ્તકચૂળના સખ્ત હુમલાઓ સહન કરવા પડે છે અને તે ત્રણ ચાર દિવસપર્યંત પહોંચે છે. જ્યારે આ હુમલાઓ થાય છે ત્યારે તે બાંધ સંપૂર્ણતઃ અશક્ત બની જાય છે; છતાં તે કહે છે કે, જ્યારે તેને સૌથી વિશેષ મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાનું હોય છે અને તેને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાની દ્રશ્ય પડે છે; ત્યારે તે હમેશાં મસ્તકચૂળનો હુમલો મુલતવી રાખવાને-કેટલીક વાર તો ઘણા દિવસો સુધી મુલતવી રાખવાને-શક્તિમાન થાય છે.

હવે જો કોઈ માણસ કોઈ ખાસ કર્તવ્ય બજાવવાને માટે દિવસોના દિવસો સુધી મસ્તકચૂળ અથવા કોઈ બીજી વેદના મુલતવી રાખી શકે તો તે સદાને માટે પણ મુલતવી રાખી શકાય, એમ ધારણું શું ન્યાયસંગત નથી ?

નિશ્ચય કરો કે, તમે કોઈ પણ પ્રકારની અસ્વાભાવિકતા સાથે સંબંધ ધરાવશો નહિ. કરાવ કરો કે, તમે તમારાં માનસિક, નૈતિક અને શારીરિક ધોરણો ઉંચાં રાખશો અને તમે સૌથી વિશેષ નજીકનું કર્તવ્ય બળ અને નિશ્ચય-પૂર્વક શ્રદ્ધા કરી લેવાને હમેશાં તત્પર રહેશો.

જ્યારે જ્યારે તમને તમારી ઑફિસ, હુકાન કે ધંધાના સ્થાને જવાની રુચિ ન હોય ત્યારે ત્યારે ઘેર રહી જવા-
સુ. ૧૦

ની દેવ પાડશે નહિ. ઘણી વાર, ખાસ કરીને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં, પ્રાતઃકાળમાં ઘેર રહેવાની લાલચ બહુ પ્રબળ હોય છે. એ સમયે તે ઉબ્બતાથી પ્રમાદને વશ થઈ મનમાં એવો છે કે “આજે મને કામ કરવાની રુચિ જણાતી નથી. મને લાગે છે કે, જ્યાં સુધી મારામાં કામ કરવાનો પૂરતો ઉત્સાહ આવે ત્યાંસુધી હું વિશ્રાંતિ લોગવું અને કામ મુક્તવી રાખું તો ઠીક.” હવે આજસુ શરીરને તો આ પ્રકારનું જ ઉત્તેજન જોઈએ છે, પણ તમને એ પ્રલોભનના દાસ બનવું પાછી શકશે નહિ. તમારે હમેશાં પરિસ્થિતિ પર અંકુશ રાખવો જોઈએ અને તમારી શક્તિઓ તથા તમારા અવધરો જ્યારે ક્ષાયન કરવાની દરકાર નહિ રાખનારા પરંતુ તે પ્રકારની દરજ્જા ધરાવનારા સૈનિકો સમાન બની જાય ત્યારે તમારે હુકમ કરનારા સેનાપતિનું પદ ગ્રહણ કરવું જોઈએ.

તમે તમારા આરોગ્ય અને તમારા સુખનું નિકંજન કાઢતી કંઠાલ નાની નાની વસ્તુઓના શુભામ બનશે નહિ. જ્યારે જ્યારે તમારા મનમાં ખરાબ ખરાબ વિચાર આવે તમારા આરોગ્ય અને કાર્યસિદ્ધિને હાનિ કરનારો વિચાર આવે ત્યારે ત્યારે તેને એકદમ દૂર કરજો. તે વિગે ચર્ચા કરવાને તેની તુલના કરવાને કિંવા તે વિગે વિચાર કરવાને થોભવો નહિ. તેને હાંડી કાઢજો અને તેના સ્થાનમાં યાગ, આરામ તથા સુંદરતાને વિચાર સ્થાપિત કરજો. જો તમે આમકે પૂરકે આ માર્ગનું અવલંબન કરશો તો તમે તમારું સ્વસ્થ આરોગ્ય, સૌંદર્ય અને સફળતાના પુષ્કળ વિચારોથી ભર્યા દેશો અને તેથી તમે શરીરમાં તથા મનમાં બળવાન બનજો અને સુખી બનશો.

પ્રકરણ ૧૯ મું-કામને હમેશાં લાયક રહેવું.

જગતના અર્ધા માણસો અને કામદારો અનેક માર્ગે પોતાની શક્તિ બેરાઈ જવા દેતા મહાન વિદ્યુર્ધન સમાન છે. દૈાધક સત્તજને કહ્યું છે કે “તેઓ પોતાની અર્ધી શક્તિ, અર્ધી બુદ્ધિ, અર્ધ શરીર અને અર્ધા મનનો ઉપયોગ કરતા નથી.”

ધણા થોડા લોકો પોતાની સમગ્ર શક્તિનો ઉપયોગ પોતાના કાર્યમાં કરે છે. આ સ્થિતિનાં કારણો અનેક છે:- વ્યવસ્થારહિત કામ, દુરાચારી જીવન, ખોટા વિચાર, ખોટી પદ્ધતિઓ, અયોગ્ય ધંધાઓ.

તમારી કારકીર્દિની રચના કરવાનું ખરેખર સાધન તમારામાં જ રહેલું છે. તમારી પોતાની જાત એ તમારી મોટામાં મોટી મૂંઝી છે. તમારી બાવી સિદ્ધિની બાવી તમારા મસ્તિષ્કમાં, તમારા જ્ઞાનવંતુઓમાં, તમારા દનાયુઓમાં, તમારી મહત્વાકાંક્ષામાં, તમારા નિશ્ચયમાં અને તમારા આકર્ષકતામાં રહેલી છે. પ્રત્યેક વસ્તુ તમારી શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિ પર આધાર રાખે છે. કારણ કે તે તમારા સામર્થ્ય પર, તમારા જીવન પર અને તમારી કર્તૃત્વશક્તિ પર શાસન વ્યથાવે છે. તમારા ધંધામાં તમે જેટલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિ ખર્ચવાને શક્તિમાન થશો; તેના પ્રમાણમાં તમને અંતિમ સફળતા પ્રાપ્ત થશે અને જે જે વસ્તુ આ શક્તિ ઘટાડે અથવા તમારી કાર્યસિદ્ધિની મૂંઝીની અસરકારકતા ઘટાડે તે તે વસ્તુ તમારી ઉપયોગિતા અને તમારી સફળતાની સંધિઓ ઘટાડશે. બેઠકમાં તમારી જે રકમ જમા હોય તેની ઉપર તમારી કાર્યસિદ્ધિનો જેટલો આધાર રહેલો છે તે કરતાં તમારી પાસે જે શક્તિરૂપી મૂંઝી હોય; જે અસરકારકતાથી તેમે તેના ઉપયોગ કરી શકો અને તમારા ધંધામાં તમારી જેટલી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકો તે ઉપર તેનો વિશેષ આધાર રહેલો છે. જે માણસ અનારોગ્યથી નિર્જાળ બની ગયો હોય અથવા જેણે વંબાકુ કે દારૂના અતિ ઉપયોગથી કંઈક દૈાધ ઈતર પ્રકારના વ્યસનથી પોતાની શક્તિનો હાસ કર્યો હોય; તેને જેનો પ્રત્યેક અવયવ અને

શક્તિ સુદૃઢ તથા બળવાન હોય એવા માણસની સ્પર્શમાં
સદ્ગુણતા મળવાનો ઘોડોજ સંભવ હોય છે.

મનુષ્યની દોષ પણ નિર્ણયતા તેની સમગ્ર કારકીર્તિ
બાધિત કરે છે; તે તેના સમગ્ર કાર્યમાં ભૂતની પેઠે આવીને
ખડી ધરે અને તેને ભૂતકાળની ભૂલને માટે લજ્જિત કરે.
દોષિત ઠરાવશે તથા સજા કરશે. પ્રત્યેક અવિચાર
અરાજ વ્યસન એક છિદ્ર પાડે છે, કે જેમાંથી સફળતાની
મૂડી વહી જાય છે.

તમારી પાસે મહાન સફળતાની મૂઠી હોય તથા મહાન
 શારીરિક અને માનસિક શક્તિ હોય; તોપણ જો તમે
 હાથપગપૂર્વક તેનો ઉપયોગ કરી તે દ્વારા વિશેષમાં વિશેષ
 લાભ મેળવી ન શકો અને તમારી સફળતા પૂર્ણ થઈ
 મુધી તેને નિભાવી ન શકો તો તે શા કામની ?

જેને પોતાની શારીરિક શક્તિ ગુમાવી દીધી હોય
જેની શક્તિઓ અર્ધાં દેખવાઇ હોય; જેની સફળતાની ખૂંટી
પૂરેપૂરી અર્ચાઇ ગઇ હોય અને અસ્વસ્થ શરીરથી જેની
સફળતાની આશા નષ્ટ થઇ ગઇ હોય; જોવા તરફને
ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્ન કરતો જેવો જો
એકવચનક હજ્ય છે. સૌથી વિશેષ શોક તો જોટલા મહે
થાય છે કે, જે તેણે સ્વામી સીને જીવનક્રમ અજાણ્યો હોય
તે તેની સહજાકાલા સિદ્ધ થઇ હોય અને નગનમાં એક
ઉજ્જ્વલ સ્વામીના પૂર્ણ વ્યક્તિને વધારે થયો હોય.

મારા માટે પ્રવેશ મળવાના સમય ઉભરો મહા
 પ્રભુ. શાન્તિ દેવી શાન્તિ ઉત્પન્ન કરવા, દેવા શાન્તિ તેને
 સંભવ કરશે. અને માયી આમળા થા શાન્તિ મહેવુ થા છે.

[illegible]

કર્યો અને તમારી સફળતાની મૂલીના પ્રત્યેક અનાવશ્યક દાસને અટકાવ્યો; તો તેથી તમે જે બળ એકઠું કરી શક્યો-જે શક્તિ મેળવી શક્યો તે સર્વ અત્યંત થોડા પ્રમાણમાં અને અત્યંત અસરકારક રીતે વપરાયો. તમે તમારી પ્રત્યેક શક્તિ અને પ્રત્યેક અવયવને સર્વોત્તમ દશામાં રાખ્યો કે જેથી પ્રાતાઃકાળમાં તમારામાં સંપૂર્ણ બળ હોય. તમારી પ્રત્યેક શક્તિ સતેજ હોય અને તમારા પ્રત્યેક અવયવ સુસ્થિત હોય એવીજ દશામાં તમે તમારું મુખ્યાલુ કર્યો. જો તમે પ્રતિદિન જુસ્સા અને બળપૂર્વક કામ કરી ન શકો અથવા જો તમે તમારા કાર્યમાં તમારી શક્તિના કેવળ એક નાના ભાગનોજ ઉપયોગ કરી શકો, ॥ તો તમને માત્ર થોડાજ પ્રમાણમાં સફળતા પ્રાપ્ત થશે.

પ્રાતાઃકાળમાં શક્તિ અને ઉત્સાહ હોય નહિ અને શરીર એટલું બધું અમિત થઈ ગયું હોય કે સ્વાભાવિકતા તથા જુસ્સાથી કામ કરી શકાય નહિ અને પ્રત્યેક કામ કેવળ મનોબળથીજ કરવાની ફરજ પડે; એવી દશામાં કામ હાથમાં લેવું એ અતિમૂર્ખતાભરેલું અથવા ગાંડપણ છે.

તમારી જાતને હમેશાં કામને માટે લાયક રાખો, કે જેથી તમે સરળતા અને ગંભીરતાપૂર્વક કરી શકો અને તમારે વિશેષ કામ કરવો પડે નહિ તથા તમારી શક્તિનો હુસ થાય નહિ. એક વિજેતાની પેઠે કામ હાથમાં લો; પુર તમારી ચાલમાં વિજયની ખાત્રી હોય એવી દશામાં કામ શરૂ કરો. જો તમારામાં અખંડ બળ ભરેલું હશે તો તમારી રીતભાત પણ શક્તિનો પ્રકાશ ફેલાવશે અને તમારા સમસ્ત અંગમાંથી શક્તિનો પ્રકાશ નીકળશે. એક માણસના સમગ્ર શરીરમાં જો આરોગ્ય લછગી રહ્યું હશે તો તે શરીર નીચેની સ્થિતિમાં આખા દિવસમાં કરી શકે તે કરતાં વિશેષ કામ માત્ર એકજ દેહકમાં કરશે.

ખવાઈ ગયેલા મનુષ્યનો નિર્જળતામાં સફળતા રહેલી નથી. તેના અનિશ્ચિત મગલમાં, તેની અપૂર્ણ ઉંઝમાં, તેના જાદુ હથેલા કે તેના ચિથ્થિલ મગજમાં વિજય રહેલો નથી. આજના બની ગયેલા મનુષ્ય હમેશાં તકે જમાવી રે છે. કારણ કે તેમને શરૂ કરવાનું, તેમને

નિલાવી રાખવાનું અને તેમનો ઉપયોગ કરવાનું સામર્થ્ય તેનામાં હોતું નથી. તેને પાછળ પડવાની અને પોતાનાથી અધીરું પણ માનસિક શક્તિ નહિ ધરાવનાર, પરંતુ મજબૂત શરીર અને અળંગ શક્તિવાળા માણસોને તેની આગળ નીકળી જતા અને ઇનામો લઈ લેતા જોવાની ફરજ પડે છે.

ઘણા લોકો પોતાના ધંધામાં આખા દિવસમાં જેટલી શક્તિ ખર્ચે છે તે કરતાં વિશેષ શક્તિ તેઓ રાત્રે ખર્ચે છે. જો કે તેમને કોઈ એ વાત કહે તો તેઓ ચોક્કસ બચ અને ગુસ્સો થાય. તેઓ ધારે છે કે, શારીરિક અપવ્ય એજ માત્ર શક્તિ ખૂટાડવાનો માર્ગ છે; પરંતુ અનુકરણીય નીતિ ધરાવનાર સ્ત્રીપુરુષો પોતાની શક્તિ શતાવધિ મારે શુભાવી દે છે; ખોટા વિચારો કરે છે; ચિંતા કરે છે; ખિન્ન થાય છે; અનેક કાલ્પનિક વસ્તુઓથી ડરે છે; પોતાનું કામ પોતાની સાથે ઘેર લેતા જાય છે અને કામ કરવાનો વખતે તેઓ જેટલું સમ્પત્ત કામ કરે છે તેટલુંજ સમ્પત્ત કામ તેઓ મનદ્વારા ત્યારપછી પણ કરે છે.

જ્યારે જ્યારે તમને ગુસ્સો ઉત્પન્ન થાય; ચીઠ ચડ કે બડબડાટ કરવાનું મન થાય; જ્યારે જ્યારે તમને ઉદાસી, ખેદ, કે વ્યગ્રતા થાય ત્યારે ત્યારે તમે તમારી શક્તિનો વ્યય કરો છો; તમારા બળનો હાસ કરો છો અને તમારું માનસિક ચંત્ર ચલાવવાને માટે શક્તિનો સંચય કરવાને બદલે તમારા માનસિક ભંડારમાં છિદ્રો પાડો છો.

થંકરે કહે છે કે “પ્રત્યેક મનુષ્યના સુખ પર પરિચય પત્ર લખેલા હોય છે.” આપણે પોતેજ આપણી ઉત્તમોત્તમ બહેર બહાર છીએ; અને જો આપણે કોઈ બાબતમાં ખરાબ દેખાઈએ તો અન્ય માણસો આપણી કિંમત જોઈજ ગણશે. આપણા સંસર્ગમાં આવનારા ઘણા લોકો આપણને આપણા ઘરમાં જોતા નથી; સંભવતઃ તેઓ કહી પણ આપણા શરો અને આપણાં ઝાંડો, આપણી જમીન અને આપણાં ઘરો જોતા નથી; પણ માત્ર કીર્તિની જોળખે છે. પરંતુ તેઓ આપણું વ્યક્તિત્વ જુએ છે અને તે દ્વારા તેઓ આપણી તુલના કરે છે. આપણે કેવા છીએ અને આપણે શું કરવાને શક્તિમાન છીએ

તેની તુલના તેઓ આપણા દેખાવ દ્વારા કરે છે અને જો આપણે પોષાકમાં કિંવા અંગત રીતભાતમાં અવ્યવસ્થિત હોઈએ તો તેઓ સ્વાભાવિક રીતે આપણને અવ્યવસ્થિત કામ કરનારા અને અવ્યવસ્થિત જીવન ગાળનારા માને છે. અને તેમની આ માન્યતા સત્યજ્ઞ હોય છે. શિથિલતા કે બેદરકારી ગમે ત્યાં દેખાય, અથવા તેનો પ્રકાર ગમે તે હો; પણ તે આપણા કાર્યમાં, આપણી રીતભાતમાં અને આપણી જાતમાં જરૂર જણાઈ રહેશે. ઘણા લોકો પોષાક ધારણ કરતી વખતે બેદરકારી દર્શાવે છે. દાખલા તરીકે તેઓ પોતાના ભેડાના આગલા ભાગમાંજ જલેકિંગ કરે છે અને એડી પર જલેકિંગ કરતા નથી. તેમના લખેલા પ્રત્યેક અક્ષરમાં અને તેમના હાથમાં લીખેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં આવીજ અપૂર્ણતા અને આવીજ ન્યૂનતા ભેવામાં આવે છે. એથી આરિથ્યવિકાસમાં બાધા થાય છે. અપૂર્ણતા કે અવ્યવસ્થાનું જ્ઞાન સ્વમાનનો નાશ કરે છે અને શક્તિ ઘટાડે છે.

આ સસ્તાં વસ્ત્રોના દિવસોમાં કોઈ પણ માણસ અમુક ઘડ સ્થિતિમાં ઘર બહાર નીકળે તો તે તેને પાલવી શકતું નથી. તેમજ એક વાર તેણે પોષાક ધારણ કર્યો એટલે તે વિષે વિચાર કરવો. પણ તેને પાલવી શકતો નથી; એટલા માટે તેણે એવી રીતે પોષાક પહેરવો જોઈએ કે તેને કોઈ ખામીની જિલકુલ ખબરજ રહે નહિ. ખોતે યોગ્ય અને ઉચિત રીતે પોષાક પહેર્યો છે એવી પ્રતીતિ મનુષ્યની કર્તૃત્વશક્તિ અને સ્વમાનમાં વૃદ્ધિ કરે છે અને તેને વિશેષ પ્રમાણમાં સફળતા અપાવે છે. જો તમે અવ્યવસ્થિત રીતે પોષાક ધારણ કર્યો હશે તો તમને લોકોને મળવામાં અમુક પ્રકારની બીતિ લાગશે. આ તમારી શક્તિનો હાસ છે. આથી તમને અશાંતિ અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થશે અને તમારી શક્તિ તથા આત્મશ્રદ્ધાનો ખરેખરો નાશ થશે.

છાકરીઓ, કે જેમને પોતાના નિર્વાહનાં સાધનો ગ્રાસ કરવાને માટે ઘર છોડવાની ફરજ પડતી નથી; તેમને ઉચ્ચ ધોરણે જાળવી રાખવા માટે તરુણ પુરુષો જેટલું મજબૂત પ્રેરક બળ મળતું નથી. જો તેઓ સ્વભાવતઃ આળસુ હોય છે તો તેમને ઘણી વાર મોટે મુઠ્ઠી ચમ્યામાં પડી રહેવાની

પ્રકરણ ૨૦ મું-સફળતાનો દારૂ

“લક્ષ્ય વિધવામાં ઘણાંઓ નિષ્ફળ થાય છે તેનું કારણ એ હોય છે કે તેમનામાં ગોળીના પ્રમાણમાં દારૂ હોતો નથી.”

ઘણા માણસો મુખ્યતઃ નિર્ણયતાને લીધે-કાર્યસિદ્ધિ કરનારી અને વિધ્નો હટાવી આગળ ધસનારી શક્તિ નહિ હોવાને લીધે-સફળતા મેળવવામાં નિષ્ફળ થાય છે. એક તરુણ પુરુષ ગમે તેટલો હોંશિયાર, (વેવેકી કે મિલનસાર કાં ન હોય; પરંતુ જો તેનામાં આગળ ધસવાનું બળ ન હોય, સફળતાનો દારૂ ન હોય તો તે કદી પણ ઝાઝી કાર્યસિદ્ધિ કરી શકશે નહિ.

આજે પ્રમાણિકતા સિવાય અન્ય કોઈ પણ વસ્તુની બળ જેટલી માગણી થતી નથી. પ્રત્યેક મનુષ્યને તેમાં શ્રદ્ધા હોય છે; પ્રત્યેક સ્થળે આપણા સાંભળવામાં આવે છે કે “અમને એવો માણસ આપો કે જે કાંઈક કાર્ય કરી શકે; જેનામાં આગળ ધસવાનું બળ હોય; જેનામાં લોહું હોય.” તમારામાં શક્તિનો પ્રયોગ કરવાનું બળ ન હોય તો તે નિરુપયોગી થઈ પડે છે. વિચારો ગમે તેટલા સારા હોય, પરંતુ તેમને પાર પાડવાનું બળ ન હોય તો તે નકામા છે. ધસારા માર્ગને સાફ બનાવે છે; એક બળવાન મનુષ્યના માર્ગમાંથી લોકો દૂર ખસી જાય છે. જો એક બંદુકમાંથી મીણ બત્તી જેવી કામગીરી વસ્તુ પણ પૂરતા વેગથી છોડવામાં આવે તો તે એક ઇંચ જાડા પાટીઆને વિંધીને બહાર નીકળી જાય છે.

આપણે પ્રત્યેક સ્થાને સુદર તરુણ શ્રીપુરુષોને આગળ ધસવાના બળના અભાવને લીધે નિષ્ફળ થતાં, તેમની શક્તિ શુભાવી દેતાં અને જીત બની જતાં જોઈએ છીએ. જો આપણે માત્ર તેમને હાંકળી શકીએ, તેમનામાં ઘોરો દારૂ પૂરી શકીએ અને તેમને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરી શકીએ તો તેઓ કાંઈક કાર્ય કરે છે, પરંતુ જો તેમ કરવામાં ન આવે તો તેઓ બિચકુલ કાર્ય કરી શકતાં નથી. તેમનામાં ઇંતર પ્રત્યેક સુલુ હોય એમ જણાય છે, પણ આગળ ધસીને માર્ગ દાઢવાનું બળ હેતુ નથી તેથી પ્રાયઃ તેમની સર્વ શક્તિ નિરુપયોગી થઈ જાય.

છે. એક સુંદરમાં સુંદર એન્જનમાં જે તેને ચલાવવાનું અને માલને તેના મુકામે ઘસડી લઈ જવાનું બળ ન હોય તો તે સર્વથા નિરુપયોગી થઈ પડશે.

જગત બળવાન માણસોની પ્રશંસા કરે છે. તેમની ઉપર આ દિશાનો પવન વાય કે પેલી દિશાનો ભેરાવ પવન વાય; પરંતુ તેથી તેઓ માત્ર વાંકાજ વળે છે; પણ ભાંગી જતા નથી. તેમના માર્ગમાં વિઘ્ન નાખશે તો તેઓ તેમને જીતી લેશે. આવા માણસોને અધોગતિમાં રાખવા અશક્ય છે. તમે તેમને પાડી નાખશો તો તેઓ તરતજ પાછા ખડા થઈ જશે; તમે તેમને કાઢવમાં ફાટી દેશો તો તેઓ તરતજ બહાર નીકળશે અને કાર્ય કરવા માંડશે.

આ પ્રકારનું બળ નહિ હોવાને લીધે નિષ્ફળ થયેલા માણસોનાં હાડપિંજરોથી જીવનનો માર્ગ પુરાઈ ગયેલો છે. તેઓ એક વિઘ્ન બુજે છે કે તત્ક્ષણ તેઓ અટકી પડે છે; તેમનામાં વિઘ્નની ઉપરથી જવાનું કે તેને દૂર કરવાનું સામર્થ્ય હોતું નથી. તેમનામાં કાર્યસિદ્ધિનું બળ મૂકવું રહી ગયું હોય એમ લાગે છે. તેમનામાં બળનું લોહું, કાર્યસિદ્ધિનું સામર્થ્ય હોતું નથી.

પ્રત્યેક સાધારણ તરુણમાં પ્રકૃતિએ શારીરિક અને માનસિક બળનો એક ભંડાર ભરેલો હોય છે, તે ઘણું અંશે તેને ચારિત્ર્ય, સફળતા અને સુખ આપે છે. કરકસર એ શબ્દ સાધારણ રીતે દ્રવ્યના બચાવના અર્થમાં વપરાય છે; પરંતુ સંભવતઃ તેનો આ અર્થ સૌથી ઓછા મહત્ત્વનો હોય છે. શારીરિક અને માનસિક બળ તથા તકો ગુમાવવાના પ્રમાણમાં-આપણા સર્વોચ્ચ કલ્યાણને લયમાં લાવી નાખનાર હાનિના પ્રમાણમાં-દ્રવ્ય ગુમાવવું એ વિસાત વિનાની વાત છે. દ્રવ્યની બાબતમાં અત્યંત કંજીસાઈ કરનાર ઘણા માણસો આ માનસિક અને નૈતિક બળ લયંકર પ્રમાણમાં ઉડાવી દે છે.

જો એક તરુણ માત્ર એકજ રાતના મોજશોખમાં ચોતાના પિતાના એક હજાર ડોલરો ખર્ચી નાખે તો તે એક લયંકર કાર્ય ગણાય છે; પરંતુ તેનાં જે જીવનબળો ખર્ચાઈ જાય છે, જેનો ઉપયોગ શારીરિક અને માનસિક

કાર્યસિદ્ધિમાં કરી શકાયો હોત એવાં તેનાં જે સામર્થ્ય નહ યઈ બળ છે તેવું શું? તે નીતિબદ્ધ માણસની જે નૈતિક અધોગતિ થાય છે તેના પ્રમાણમાં તેની દ્રવ્યહાનિ શી વિસાતમાં છે? કિંમતી જીવનશક્તિના એક નાના અંશની તુલનામાં એક હજાર ઝંઝરો શી ગણતરીમાં છે? શુભાવી દીધેલા પૈસા પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે, પરંતુ મોજશોખમાં શુભાવી દીધેલી શક્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી શકાતી નથી; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની હાનિ પોતાના કરતાં હજારગણી ખરાબ હાનિને ખેંચી લાવે છે. કારણકે તે સર્વ શક્તિને વિશેષ ભ્રષ્ટ કરે છે; ચારિત્ર્યની અધોગતિ કરે છે અને જીવનની સર્વ ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓના પાયાને નિર્બળ કરી નાખે છે.

ધણા ઉલોગી લોકો લજ્જામગ્નક રીતે સમય અને તક શુભાવી દે છે તેવું કારણ એ હોય છે કે, જ્યારે ઉચ્ચતર કાર્યો શક્ય હોય છે ત્યારે તેઓ હલકાં કામો કરે છે; જ્યારે તેમણે વધારે સારું પુસ્તક વાંચવું જોઈએ ત્યારે તેઓ કંગાલ પુસ્તક વાંચે છે અને જ્યારે સારા સોળતીઓ મળી શકતા હોય ત્યારે તેઓ ખરાબ સોળતીઓની સાથે પોતાનો સમય શુભાવી દે છે. અધુરું કામ કરવામાં, અવ્યવસ્થિત રીતે કામ કરવામાં, દોષ અને ભૂલ કરવામાં અને પહેલી વખત યથાવત્ કામ નહિ કરી તેને પુનઃ પુનઃ કરવામાં તેઓ પોતાનો સમય શુભાવી દે છે.

અનીતિ બરેલા, દુષ્ટ અને ભ્રષ્ટ વિચારો કરવાથી માનસિક અને નૈતિક શક્તિનો ધણો હાસ થાય છે. નિરુપયોગી ચિંતાનો પ્રત્યેક અંશ-અને સર્વ ચિંતા નિરુપયોગી હોય છે-વ્યગ્રતાનો પ્રત્યેક અંશ, ખિન્નતા અને બ્યાધુળતાનો પ્રત્યેક અણુ, નિરાશા, ઉદાસી અને ભાવી ચિંતાનો પ્રત્યેક અંશ, ભયનો પ્રત્યેક અણુ-નિષ્ફળતા, હાનિ, ણિમારી, વ્યાધિ, મૃત્યુ, અયોગ્ય ટીકા કિંવા ઉપહાસ અથવા અન્યોના પ્રતિકૂળ અભિપ્રાયોનો ભય-આ સર્વ વસ્તુઓ મનુષ્યના જીવનનો હાસ કરે છે અને તેઓ જિલકુલ નિરુપયોગી છે. કારણકે તેઓ રચનાત્મક અને સર્જનાત્મક કાર્યને માટે જોઈતી શક્તિનો નાશ કરીને મનુષ્યને તે કાર્યને માટે

નાલાયક બનાવી દે છે.

મનુષ્ય જ્યારે જ્યારે નિષ્ક્રિયતા, ડુર્ભાગ્ય, સંકોચ અને આપત્તિઓ, ગત દોષો અને ભૂલો વિષે વાત કરે છે ત્યારે ત્યારે તે જીવનભ્રમણ શુભાવે છે. જે મનુષ્યને સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તેણે ભૂતકાળ તરફ પીઠ કરી જોઈએ અને પોતાની પાછળના સર્વ પૂલોને ખાળી નાખવા જોઈએ. તેણે અંધકાર તરફ પીઠ ફેરવવી જોઈએ અને પ્રકાશ તરફ મુખ રાખવું જોઈએ. અપ્રમાણિકતા ભરેલું પ્રત્યેક કાર્ય બીજાઓ જોતા હોય કે ન જોતા હોય પરંતુ તે ભયંકર રીતે જીવનભ્રમણને નાશ કરે છે. અપ્રમાણિકતા ભરેલું પ્રત્યેક કાર્ય અથવા વિચાર-પ્રત્યેક ખરાબ વાતના સદાચાર અને સફળતાનો નાશ કરે છે.

શુદ્ધિ, વ્યગ્રતા, ખિન્નતા અને અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરનારી પ્રત્યેક વસ્તુ જીવનગણને હાસ કરે છે. જે વસ્તુઓ મનુષ્યના મનમાં અશાંતિ ઉત્પન્ન કરે છે તે સર્વ તેની શક્તિનો નાશ કરે છે. ઘણા એ સુખ અને સફળતાને લાચર શત્રુ છે. લેશ પણ લાભ કર્યા વિના કે લેશ પણ દિંમત વધાર્યા વિના તે જીવનચંત્રના નાણુક સાંધાઓને ધર્મ નાખે છે. જીવનને ઘણામાંથી મુક્ત કરવું, સર્વ શક્તિઓને સરળતાપૂર્વક કાર્ય કરતી બનાવવી અને જેમાંથી શક્તિ વધી જાય એવાં સર્વ છિદ્રો બંધ કરવાં એ મનુષ્યનું પૈતાત્મિક જીવન પ્રત્યેનું અને અન્યો પ્રત્યેનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે.

આપણે જ્યાં જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં ત્યાં અમે માનવચંત્રાને ઘર્ષણને લીધે અવાજ કરતાં તથા તેમજ અમારથી નામુક માનવચંત્રના સાધાઓને ધસાતા જોઈએ છીએ અને તેમાંથી અ. નામુક, છવંત, ચીતન્યમય યાંચ ચિંતાકૃષ્ણી વગરથી જનનું જાય છે અને એના નામુક સંયોજન વ્યવસ્થાથી ધસાઈ જાય છે. પ્રત્યેક સ્થળે સમાવર્તે જ્યાંકર નામુક આપણે જોવામાં આવે છે. બેઠકની અંતરે જ્યાંકરની પછેડાથી ગળા પડી જતું આપણે જોવામાં આવે છે. આને અકલુપ રીતે તૈયાર કરેલું, આને સુધાર રીતે ને કોણે અને નિશાન એક શત્રુત્વિ પર્વત ને કાળે નિશાન કરેલું આ અનન્યરિક યાંચ તેને સ્થાન

જીવનના મધ્ય ભાગમાં પહોંચે તે પૂર્વે કચરાના ઢગલા પર ન'ખાઈ ગયેલું આપણે જોઈએ છીએ. પોતાના ઘડિયાળને વખતસર આવી આપવાની, નિયમિત રીતે તેને સાફ કરવાની અને તેનો વખત બરાબર રાખવાની તે દેટલી બધી સંભાળ દે છે; પણ તેનું અપાર કિંમતનું જીવંત યંત્ર કે જેને તે કોઈ પણ પ્રકારે બદલી શકતો નથી તેનો તે પ્રતિ-
દિન દુરુપયોગ કરે છે. તે પોતાના નાવ્યુક ઘડિયાળના યંત્ર-
કામને બીની હવામાં ખુફ્ફું કરવાનો કિંવા તેને ઇલેક્ટ્રીક
ટાઇનેસાની નજીક લઈ જવાનો વિચાર કરશે નહિ; પણ
પોતાના જીવંત યંત્રનો તે સર્વ પ્રકારે દુરુપયોગ કરે છે.
ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, તિરસ્કાર અને ભયંકર શક્તિહાસ દ્વારા તે
આ ગુંચવણ વારેલા અને ચેતન્યમય યંત્રને 'ખોખરું' અને
નિર્જાળ બનાવે છે; જેથી તે અંતે ધસાયા વિના ચાલી શકતું
નથી અને અંતે તેના નિયત કાર્યનો એક પણ અંશ ક્યાં
પૂર્વે કિંવા તેનો ઉદ્દેશ પાર પાડ્યા પૂર્વે તે ભાગી તૂટીને
સંપૂર્ણતઃ નષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું-મનોવૃત્તિઓને જીતી લો.

પાસકલ કહે છે કે "મનુષ્યની સર્વ મહત્તા તેના
વિચારમાં રહેલી છે" અને "સારા વિચાર કરવા એજ તેનું
મોટું કર્તવ્ય છે." આ સખ્ત કથન છે, અને તે છતાં
આપણે પ્રત્યેક શબ્દ અને આપણું પ્રત્યેક કામ માત્ર આપણા
વિચારનું મૂર્ત સ્વરૂપ છે. એટલા માટે આપણે ત્યાંસુધી
સારા વિચાર કરતાં નહિ શીખીએ ત્યાંસુધી આપણું જીવન
નિષ્ફળ થશે. આપણે મહત્તાયુક્ત, સુખી અને સુંદર ધર્મો
એવો પ્રભુનો ઉદ્દેશ છે. પરંતુ જે આપણે સારા વિચાર
કરતાં શીખીશું નહિ તો તેનો એ ઉદ્દેશ પાર પડવાને
બદલે આપણું જીવન દુઃખ, અસુખી, સૌંદર્યવિહીન અને
નિષ્ફળ બની જશે.

જીવનની સમસ્ત શક્તિઓને ફળિશૂન કરવાને માટે
સૌથી પ્રથમ આવશ્યક વસ્તુ આરોગ્ય છે. મન અને શરીરની

ઉત્પન્ન કરતો નથી.

ખોટી વિચારપ્રણાલિથી કેવાં ભયંકર પરિણામો આવે છે તે આપણે સર્વે જાણીએ છીએ. તે આપણને મનથી અને શરીરથી કેવાં પાંગળા બનાવી દે છે તે આપણે અનુભવદ્વારા જાણીએ છીએ. વેધો સારી રીતે જાણે છે કે, ક્રોધ રક્તને દ્રવિત કરે છે અને ભય, ચિંતા, ખિન્નતા તથા ઇતર સમસ્ત ખરાબ વિચારો સમસ્ત શારીરિક ક્રિયાઓની સ્વાભાવિક ગતિમાં મહાન વિઘ્ન ઉભાં કરે છે. વળી તેઓ આ વાત પણ જાણે છે કે, સંકટ આવી પડવાની ચિંતા કે ભય જો દીર્ઘકાળ પર્યંત રહે તો તેથી પેશાબાત થવાનો સંભવ રહે છે. આ એક સિદ્ધ થયેલી વાત છે કે, એક માતાના વિચારની ગંભીર અસર માત્ર તેની ઉપરજ થતી નથી, પરંતુ તેના બાળક ઉપર તેની અસર જોટલી હદ મુખી થાય છે કે માતા જે વ્યાધિથી પીડાતી હોય તે વ્યાધિ બાળકને પણ થાય છે. દેવ અને ઈર્ષ્યાની વૃત્તિઓ જો દીર્ઘ કાળપર્યંત ધારણ કરવામાં આવે તો કલેજમાં ગંભીર રોગો ઉત્પન્ન થાય છે અને અમુક પ્રકારનો અગ્નિમાંથ થાય છે. પોતાની જાત પર જો અંધુશ રાખવામાં ન આવે અને વારંવાર ક્રોધ કરવામાં આવે તો તેથી માનસિક રચના નષ્ટાચ્છ થઈ જાય છે; મનોબળ ઘટી જાય છે અને ગંભીર અવ્યવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે. વ્યગ્રતા જો માનવજાતિના મહાનમાં મહાન શત્રુઓ પૈકી એક છે. તે જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં ઉંડા ઘાવ ખાટે છે અને પોતાની સાથે ઉદારી અને દુઃખને લઈને ફરે છે. તે પચનક્રિયાને મંદ અથવા બંધ કરે છે અને અતે કુષાપીડિત મસ્તિષ્ક અને જ્ઞાનતાંત્રુઓ અનેક પ્રકારના રોગો દ્વારા બલકે કેટલીક વાર તો ઉન્માદ દ્વારા પોતાનો વિરોધ પ્રદર્શિત કરે છે.

ખોટા વિચારો ગમે તે હોય, પરંતુ તે પોતાની કદી પણ બુંસાય નહિ એવી છાપ મન અને શરીર જો ઉભય ઉપર ખાટે છે. તે ચારિત્ર્ય અને ભૌતિક ઉન્નતિ જો ઉભય પર અસર કરે છે. જ્યારે જ્યારે તમે બડબડાટ કે ઢોપાન્વે-પણ કરો છો; જ્યારે જ્યારે તમે મિબ્બજ ગુમાવો છો; જ્યારે જ્યારે તમે ક્રુદ્ધ અને તિરસ્કરણીય કામ કરો છો; ત્યારે

ત્યારે તમે એવી હાનિ સહન કરો છો કે જે પૂરી થકાવી નથી. આવી સ્થિતિમાં તમે અમુક પ્રમાણમાં શક્તિ અને સ્વમાન તથા ઉત્તિદાયક ગારંબ્યબળ ઝુમાવો છો; અને તમને તમારી હાનિની પ્રતીતિ હોય છે, જેથી તમે અધિક નિર્જાળ બનેો છો.

એક વ્યાપારીને પ્રતીત થશે કે, પ્રતિકૂળ ઘટના બન્યાં જ્યારે જ્યારે તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ બને છે; જ્યારે જ્યારે તે કોષે ભરાય છે અને જ્યારે જ્યારે તે વ્યાકુળ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે પોતાના આરોગ્યને ગંભીર હાનિ કરે છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે પોતાનો ધંધો પણ ઘટાડે છે, તે પોતાને અનાદરણીય બનાવે છે અને સફળતાનાં સાધનોને નસાડી મૂકે છે.

જે માણસ પોતાની શક્તિને ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ કરવા માગતો હોય તેણે પોતાના મનને ઉચ્ચ દશામાં રાખવું જોઈએ. જે તે ઉત્તમોત્તમ સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માગતો હોય તેણે સદ્વિચાર કરવા જોઈએ. તે અસ્વસ્થતા ભરેલા વિચાર કરે તે સરળતાપૂર્વક તેના ધંધાની પ્રગતિ થશે નહિ. તેની ખોટી વિચારપ્રણાલિ તેના લાવીને ભ્રષ્ટ કરશે.

જેઓ એક વાર સમૃદ્ધિશાળી હતા એવા ઘણા માણસો પોતાના વિચારોને કાળુમાં રાખતાં કદી પણ શીખેલા નહિ હોવાથી આર્થિક બાબતમાં પાચમાલ થઈ ગયા છે. તેઓ ચિંતા અને લાયના દાસ બની ગયા; તેઓ વ્યથા અને ખિન્ન થવા લાગ્યા અને પ્રત્યેક જણનો દોષ કાઢવા લાગ્યા; દોષાને પણ કરવાની ટેવ દલીભૂત થઈ ગઈ અને અંતે તે એવી સ્થિતિએ પહોંચી કે કોઈ પણ વસ્તુ તેમને રુચિકર લાગતી નહિ અને કોઈ પણ માણસ તેમને સંતોષ આપી શકતો નહિ. તેમના જૂના નોકરો તેમનો ત્યાગ કરી ગયા; તેમના ગ્રાહકો ઓછા થઈ ગયા; તેમનો ધંધો ઘટવા લાગ્યો અને તેમના લેણદારો તેમની આર્થિક દૃઢતા વિષે શંકા કરવા લાગ્યા. તેમના ધંધામાં સામાન્ય મંદતા આવી અને અંતે તેઓ સંપૂર્ણતઃ પાચમાલ થયા.

આપણે આપણી મનોવૃત્તિઓને જીતી શકીએ છીએ. આપણે જેવા થવા ઇચ્છીએ તેવા આપણે થઈ શકીએ છીએ.

નેશ્વર્યાત્મક અથવા સર્જનાત્મક વિચારના બળથી આપણે આપણામાં અમર્યાદિત પરિવર્તન કરી શકીએ તેમ છીએ; આપણે અનિષ્ટ સ્થિતિને બદલે ઈષ્ટ સ્થિતિ આકર્ષવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ તેમ છીએ.

મનુષ્યની રચના એવા પ્રકારની છે કે તેને જો એમ કહેવામાં આવે કે તે મૂર્ખ છે, તો તે તે વાત માને છે; અને તેને શાણો કહેવામાં આવે તો તે પોતાને શાણો પણ માને છે. ઘણા હોદ્દા પોતાના દોષો વિશે વિચાર કરીને માત્ર તેમને વધારી મૂકે છે. પોતાના મનમાં વારંવાર તેમનાં ચિત્રો ખડાં કરીને તેઓ તેમને વિશેષ દુઢીબૂટ કરે છે. આપણે જ્યારે વિરુદ્ધ વિચાર કરતા હોઈએ ત્યારે ઈષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી આપણે માટે અશક્ય થઈ પડે છે. ખરાબ સ્થિતિને છતી લેવાનો અને ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરવાનો દેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે હમેશાં સુખ, ઉપકાર, પ્રેમ તથા ઉત્કલ્પક શાલીના વિચાર કરવા એ છે.

જો માણસે ઝેર ખાધું હોય તેને સાજો કરવાને માટે જ્યારે વૈદને બોલાવવામાં આવે ત્યારે તે તત્કાળ તેને વિષનાશક ઔષધિ આપે છે. તેજ પ્રકારે દુષ્ટ વિચારોરૂપી વિષથી જ્યારે આપણે અસ્ત થઈએ ત્યારે આપણે માટે સાજા થવાનો દેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે સદ્વિચારરૂપી વિષનાશક દવા લેવાનો છે. જો એક બત્તી સળગી ઉઠે તો આપણે તેની ઉપર વિશેષ ધ્યાનતેજ દેઈને તેને જુગાવવાનો વિચાર કરીશું નહિ પણ અગ્નિ જુગાવનારો કોઈ રાસાયનિક પદાર્થ તેની ઉપર નાખીશું અને તત્કાલ અગ્નિને શાંત પાડી દઈશું. જ્યારે આપણે ક્રોધ, નિરસ્કાર, દેવ અને ઈર્ષ્યાની લાગણી-ઓથી બગીરદા હોઈએ ત્યારે વિશેષ ક્રોધ, વિશેષ નિરસ્કાર, અધિક દેવ અને અધિક ઈર્ષ્યા ઉમેરવાથી તેની જ્વાળાઓ શાંત થશે નહિ. સમસ્ત ક્રોધ, વૈર અથવા ઈર્ષ્યા આદિની લગ્નદીઓની સ્વાભાવિક ઔષધિ તો પ્રેમની લાગણી છે.

જો તમે ઉદાસી, નિરાશા અને અટકિની લાગણીથી પેરાઈ ગયા હો; જો તમે ખિન્નતા અને ક્રોધના દાસ બની ગયા હો; અથવા તમારા વિદાસ કિંવા પ્રગટિને અટકાવનારા બીજા કોઈ દેવથી દુષિત થયા હો; તો તમે આગ્રહપૂર્વક

ત્યારે તમે એવી હાનિ સહન કરો છો કે જે પૂરી થઈ નથી. આવી સ્થિતિમાં તમે અમુક પ્રમાણમાં શક્તિ અને સ્વમાન તથા ઉન્નતિદાયક ચારિત્ર્યબળ ગુમાવો છો; અને તમને તમારી હાનિની પ્રતીતિ હોય છે, જેથી તમે અધિક નિર્બળ બનેો છો.

એક વ્યાપારીને પ્રતીત થશે કે, પ્રતિકૂળ ઘટના બન્યાં જ્યારે જ્યારે તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ બને છે; જ્યારે જ્યારે તે કોઈ ભરાય છે અને જ્યારે જ્યારે તે વ્યાકુળ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે પોતાના આરોગ્યને ગંભીર હાનિ કરે છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ તે પોતાનો ધંધો પણ ઘટાડે છે, તે પોતાને અનાદરણીય બનાવે છે અને સફળતાનાં સાધનોને નસાડી મૂકે છે.

જે માણસ પોતાની શક્તિનો ઉત્તમોત્તમ ઉપયોગ કરવા માગતો હોય તેણે પોતાના મનને ઉચ્ચ દશામાં રાખવું જોઈએ. જે તે ઉત્તમોત્તમ સફળતા પ્રાપ્ત કરવા માગતો હોય તેણે સદ્વિચાર કરવા જોઈએ. તે અસ્વસ્થતા ભરેલા વિચાર કરે તે સરળતાપૂર્વક તેના ધંધાની પ્રગતિ થશે નહિ. તેની ખોટી વિચારપ્રણાલિ તેના ભાવીને ભ્રષ્ટ કરશે.

જેઓ એક વાર સમૃદ્ધિશાળી હતા એવા ઘણા માણસો પોતાના વિચારોને કાળુમાં રાખતાં કદી પણ શીખેલા નહિ હોવાથી આર્થિક બાળતમાં પાયમાલ થઈ ગયા છે. તેઓ ચિંતા અને લયના દાસ બની ગયા; તેઓ વ્યથા અને ખિન્ન થવા લાગ્યા અને પ્રત્યેક જણનો દોષ કાઢવા લાગ્યા; દોષાન્વેષણ કરવાની ટેવ દહીંભૂત થઈ ગઈ અને અંતે તે એવી સ્થિતિએ પહોંચી કે કોઈ પણ વસ્તુ તેમને રુચિકર લાગતી નહિ અને કોઈ પણ માણસ તેમને સંતોષ આપી શકતો નહિ. તેમના જૂના નોકરો તેમનો ત્યાગ કરી ગયા; તેમના ગ્રાહકો એછા થઈ ગયા; તેમનો ધંધો ઘટવા લાગ્યો અને તેમના લેણદારો તેમની આર્થિક દૃઢતા વિષે શંકા કરવા લાગ્યા. તેમના ધંધામાં સામાન્ય મંદતા આવી અને અંતે તેઓ સંપૂર્ણતઃ પાયમાલ થયા.

આપણે આપણી મનોવૃત્તિઓને જીતી શકીએ છીએ. આપણે જેવા થવા ઇચ્છીએ તેવા આપણે થઈ શકીએ છીએ.

શ્રિયાત્મક અથવા સર્જનાત્મક વિચારના બળથી આપણે પાપણામાં ચમત્કારિક પરિવર્તન કરી શકીએ તેમ છીએ; આપણે અનિષ્ટ સ્થિતિને બદલે ઇષ્ટ સ્થિતિ આકર્ષવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકીએ તેમ છીએ.

મનુષ્યની રચના એવા પ્રકારની છે કે તેને જો એમ કહેવામાં આવે કે તે મૂર્ખ છે, તો તે તે વાત માને છે; અને તેને શાણો કહેવામાં આવે તો તે ચોતાને શાણો પણ માને છે. ઘણા લોકો ચોતાના દોષો વિષે વિચાર કરીને માત્ર તેમને વધારી મૂકે છે. ચોતાના મનમાં વારંવાર તેમનાં ચિત્રો ખડાં કરીને તેઓ તેમને વિશેષ હઠીમૂત કરે છે. આપણે ત્યારે વિરુદ્ધ વિચાર કરતા હોઈએ ત્યારે ઇષ્ટ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી આપણે માટે અશક્ય યદ્ય પડે છે. ખરાબ સ્થિતિને છતી લેવાનો અને ઉન્નત દશા પ્રાપ્ત કરવાનો દેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે હંમેશાં મુખ, ઉપકાર, પ્રેમ તથા ઉન્નત્ત્વ લાવીના વિચાર કરવા એ છે.

જો માણસે ઝેર આધુ' હોય તેને સાલો કરવાને માટે ત્યારે વેધને બોલાવવામાં આવે ત્યારે તે તત્કાળ તેને વિષનાશક ઔષધિ આપે છે. તેજ પ્રકારે હુષ્ટ વિચારોરૂપી વિષથી ત્યારે આપણે અસ્ત થઈએ ત્યારે આપણે માટે સાળ થવાનો દેવળ એકજ માર્ગ છે અને તે સદ્વિચારરૂપી વિષનાશક દવા લેવાનો છે. જો એક બત્તી સળગી ઉઠે તો આપણે તેની ઉપર વિશેષ ધ્યાસતેલ રેડીને તેને જુગાવવાનો વિચાર કરીશું નહિ પણ અગ્નિ જુગાવનારો કોઈ સસાયનિક પદાર્થ તેની ઉપર નાખીશું અને તત્કાલ અગ્નિને શાંત પાડી દઈશું. ત્યારે આપણે ક્રોધ, તિરસ્કાર, દ્વેષ અને ઈર્ષ્યાની લાગણીઓથી બળી રહ્યા હોઈએ ત્યારે વિશેષ ક્રોધ, વિશેષ તિરસ્કાર, અધિક દ્વેષ અને અધિક ઈર્ષ્યા ઉમેરવાથી તેની ત્યાગાઓ શાંત થશે નહિ. સમસ્ત ક્રોધ, વેર અથવા ઈર્ષ્યા આદિની લાગણીઓની સ્વાભાવિક ઔષધિ તો પ્રેમની લાગણી છે.

જો તમે ઉદાસી, નિરાશા અને અરુચિની લાગણીથી ઘેરાઈ ગયા હો; જો તમે ખિન્નતા અને ક્રોધના દાસ બની ગયા હો અથવા તમારા વિકાસ કિંવા પ્રગતિને અટકાવનારા બીજા કોઈ કોષથી દૂષિત થયા હો; તો તમે આગ્રહપૂર્વક

તેથી વિરુદ્ધ ગેવા સુખનું ચિંતન કરજો અને અભ્યાસના બળથી તે ઉપર તમારું સ્થાપિત સ્થાપિત થાય ત્યાં સુધી તેનું ચિંતન ચાલુ રાખજો.

જ્યારે તમને ગણના જણાવ અને સમસ્ત જગત પ્રત્યે તમને તિરસ્કાર છૂટે ત્યારે ખાતીપૂર્વક માનજો કે, એ લાગણી-જોનું સંજોગપન કરવાથી તેમાં વૃદ્ધિ થશે. જે વિચાર તમારા જીવસાને દબાવી દેતો હોય તેનાથી વિરુદ્ધ પ્રકારને વિચાર કરો, જોટલે સ્વાભાવિક રીતેજ તમારી મનોવૃત્તિ બદલાઈ જશે. કંપનામાં અરુચિકર વિચાર કિંવા અનુભવને પરિવર્તિત કરવાની મદદાન શક્તિ રહેલી છે. જ્યારે તમે દુષ્ટ મનોવૃત્તિઓના લોગ થઈ પડો ત્યારે તમે તમારા મનને જળાવશો કે “આ સર્વ ભ્રમ છે; એને મારા ઉચ્ચતર અને શ્રેષ્ઠતર સ્વરૂપની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ નથી; કારણ કે મને આવાં ખરાબ ચિત્રોનો દાસ બનાવવાનો પ્રભુએ કંઈ પણ ઉદ્દેશ રાખ્યો નથી.”

તમારા જીવનના સૌથી આનંદદાયક અનુભવો અને સુખીમાં સુખી દિવસોનું આગ્રહપૂર્વક સ્મરણ કરો. કદા કિંવા પ્રકૃતિનો કોઈ સુંદર પદાર્થ જુઓ અથવા એકાદ ઉપકારક અને ઉન્નતિપદદર્શક ગ્રંથનો એકાદ ફકરો વાંચો. જે વસ્તુઓનો તમે ઉપલોગ લીધો હોય તેનું આગ્રહપૂર્વક સ્મરણ કરો. તમે જે કાર્ય સફળતાપૂર્વક સિદ્ધ કર્યાં હોય તેના સંબંધમાં વિચાર કરીને નિષ્ફળતાના વિચારોને હાંકી કાઢો. આશાને તમારી કુમકે બોલાવો અને તમારું લાવી ઉજાવલ તથા સફળ છે એવો વિચાર કરો. માત્ર થોડીજ મિનિટ સુધી તમે સુખના વિચાર કરશો જોટલે અધિકાર અને ઉદાસીના સઘળા ભૂતો, તમને વ્યગ્ર અને વ્યાકુળ કરનારા સઘળા વિચારો કેવા અદૃશ્ય થઈ જાય છે, તે જોઈને તમે આશ્ચર્યચકિત થઈ જશો. તેઓ પ્રકાશમાં ઉભા રહી શકતા નથી. આનંદ, ઉદ્દાસ અને શાંતિ, એ તમારું શ્રેષ્ઠતમ સંરક્ષકો છે; તેઓ જ્યાં હોય ત્યાં અશાંતિ, અધિકાર અને ખિમારી રહી શકતાં નથી.

ઉત્સાહને દબાવી દેનારી અને દુર્વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરનારી પ્રત્યેક વસ્તુ માનસિક બળનો નાશ કરે છે. જ્યાં

જ્યારે ખરાબ વિચાર ધારણ કરવામાં આવે છે, ત્યારે ત્યારે માનસિક શક્તિ અને કાર્યસિદ્ધિના બળનો નાશ થાય છે. સર્વ ખરાબ વિચારો નિષેધાત્મક હોય છે અને મન જ્યારે નિશ્ચયાત્મક હોય ત્યારેજ તે નવી રચના રચી શકે છે.

જેવી રીતે જોકે સેનાપતિ પોતાની સેનાને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પ્રવર્તાવી શકે છે, તે પ્રમાણે આપણે જ્યાં-સુધી આપણી મનોવૃત્તિઓને કાબુમાં ન રાખી શકીએ અને આપણી ઇચ્છામાં આવે તેવા વિચારો ન કરી શકીએ ત્યાંસુધી આપણે કદી પણ ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરી શકીશું નહિ. આપણે તેમ નહિ કરીશું તો આપણે તેમના હાસ બની જઈશું. જે માણસ પોતાની વૃત્તિઓની દયા પર જીવતો હોય તે સ્વતંત્ર મનુષ્ય નથી. જે મનુષ્ય પોતાના માનસિક શત્રુઓની સામે ઘઘને સર્વોત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે તેજ માત્ર સ્વતંત્ર છે. જે મનુષ્ય પ્રત્યેક દિવસ પ્રાતઃકાળમાં, પોતે ઉત્તમોત્તમ કામ કરી શકશે કે નહિ તેના સંબંધમાં પોતાની વૃત્તિઓની ચલાહ લે; જે મનુષ્ય સવારમાં ઉઠે ત્યારે આજે કામ કરવાનો ઉત્સાહ છે કે નહિ એવો પોતાના મનને પ્રશ્ન કરે; જે મનુષ્ય પોતાના મનમાં એવો વિચાર કરે કે “જો આજે મારી મનોવૃત્તિઓ બદલાય નહિ, જો આજે ધંધામાં કંઈ વિશેષ આવી પડે નહિ અને મારી મનઃશાંતિનો બંગ થાય નહિ અથવા જો હું મારો મિત્રના કાબુમાં રાખી શકું, તો હું આજે સારી રીતે કામ કરી શકીશ.” તે મનુષ્ય વૃત્તિઓનો શુભામ છે; તે સફળ કે સુખી થઈ શકતો નથી.

જે મનુષ્યને પ્રત્યેક દિવસ પ્રાતઃકાળમાં એવી ખાત્રી હોય છે કે તે આજે સારી રીતે કાર્ય કરી શકશે; તે પોતાનાથી બની શકતું ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરી શકશે; તેની સ્થિતિ કેટલી બિન્ન હોય છે! જે મનુષ્ય જાણે છે કે, તે પ્રતિદિન સંજાની યોજના અમલમાં મૂકી શકશે અને પોતાના કાર્યના સંબંધમાં જેને બય, શકા કે ચિંતા હોતી નથી તે મનુષ્યનો દેખાવ કેવો બળ્ય હોય છે! તે જાણે છે કે, તે પોતાની બાતનો સ્વામી છે અને તેને એવી નિશ્ચિત પ્રતીતિ હોય છે કે મનોવૃત્તિઓ કે સંયોગોમાં તેને અટકાવવાનું

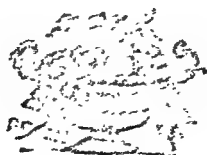
બળ નથી. તે પોતાની બલ ઉપર કાણુ ધરાવે છે.

આજે લોકો અત્યંત દોડાદોડી અને પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે; આજે ઘણા લોકો સખ્ત સ્પર્ધા અને નિર્વાહ માટેના કઠિન વિગ્રહમાં રોકાયેલા છે; પરંતુ તેની વચ્ચે અત્યંત દેટલાક એવા શાંત જીવો જોવામાં આવે છે, કે જેઓ આપણા મન પર સામર્થ્ય અને શાંત, દૃઢ નિશ્ચયની છાપ પાડીને નક્ષત્રોની પેઠે એકસરખી ગતિથી તથા ભયતાપૂર્વક પોતાના લક્ષ્ય તરફ પ્રયાણ કરતા હોય છે. સદ્વિચાર કરવાની કળા તેઓ બાણ છે; સફળ જીવનની ચાવી તેમજ હસ્તગત કરેલી હોય છે.

આ સર્વોત્તમ આત્મસંયમ કે જે દ્વારા મનુષ્ય સર્વોચ્ચ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને શક્તિમાન થાય છે તે સંસ્કૃતિના અતિમ પાઠો પૈકી એક છે; પરંતુ એ મહાન કાર્યસિદ્ધિનું પ્રથમ પગથીયું છે અને સર્વ માણસોને પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી વસ્તુ છે.

દોઢ દિવસ આપણે એક ક્ષણ પણ દોઢ આત્મધાતક વિચાર કે વૃત્તિને સ્થાન આપવું નહિ એવો નિશ્ચય કરીશું. જેવી રીતે આપણે આપણા ઘરમાં ચોરો કે ખુનીઓને પ્રવેશવા દેતા નથી, તેવી રીતે આપણે ભય, ઈર્ષ્યા, ક્રોધ, અંત્રિયા, ખિન્નતા કે વ્યગ્રતાના વિચારોને આપણા મનમાં પ્રવેશવા દઈશું નહિ. એક સમય એવો આવશે, કે જ્યારે શિશુન મનુષ્યો ક્રોધ, ક્રેવ, તિરસ્કાર, નિરાશા અને હિંસાની વિચારોના વિષની પેઠે ત્યાગ કરશે.

આજે જેઓ કાંઈ પણ મહત્ત્વનું કાર્ય કરતા નથી એવા હઝારો લોકો જો માત્ર પોતાની મનોવૃત્તિઓને જીતી લઈ શકે તો તેઓ મહાન કાર્ય સિદ્ધ કરી શકે.

પ્રકરણ ૨૨ મું-નિશ્ચય અંતિમજ હોવો જોઈએ.

સેંટ પિયર આગળ ભયંકર અકસ્માત બન્યો તેને આગલે દિવસે ઘટાલિયન વહાણ “ઓર્સાલિના”માં માલ ભરાતો હતો; પરંતુ તેના કૅપ્ટન જ્વાળામુખી પર્વતનો ભયંકર દેખાવ જોઈને એટલો બધો ભયભીત બની ગયો કે તેણે માલ ભરવો બંધ કરી એકદમ વહાણ હંકારવાનો નિશ્ચય કર્યો. માલવાળાઓએ તે સામે પોતાનો વિરોધ દર્શાવ્યો અને માત્ર અર્ધો માલ લઈને વહાણ હંકારી લઈ જવાનો તે પ્રયત્ન કરે તો તેને પકડાવવાની તેમણે ધમકી આપી. પરંતુ કૅપ્ટન હઠ રહ્યો. તેમણે ક્રોધપૂર્વક વિરોધ પ્રદર્શિત કર્યો અને વારંવાર જણાવ્યું કે, માઉન્ટ પેલીની સ્થિતિ ભયંકર નથી. પરંતુ તે હઠતાપૂર્વક એકજ ઉત્તર આપતો કે “માઉન્ટ પેલીના સંબંધમાં હું કંઈ પણ જાણતો નથી, પરંતુ તમારો જ્વાળામુખી હમણાં જેવો જણાય છે તેવો જો વિશ્વવિદ્ય જણાય તો હું નેપલ્સની બહાર નીકળી જાઉં, અને હું અહીંઆંથી પણ ચાલ્યો જવાનો છું. અહીંઆં જેવું જોખમ ખેડવાનું છે તેવું જોખમ ખેડવા કરતાં અર્ધો માલ લઈને ચાલ્યા જવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું.”

ત્યાર પછી ઓપીસ ક્લાકમાં માલવાળાઓ અને જહાઝ આગાના બે ભ્રમભરારો કે જેમણે કૅપ્ટન લેઓફને પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેઓ સેંટ પિયરમાં મરણ પામ્યા; અને “ઓર્સાલિના” તેના કૅપ્ટન તથા ખડકીઓ સ.ચે સમુદ્રમાં સુરેક્ષિત હતું અને ક્રાન્સ તરફ ચાલ્યું જતું હતું. આ પ્રસંગે ૧૮ મનોગ્રજ અને ૬૬ નિર્લયનો વિલય થયો હતો; પરંતુ જો નિર્બંધતા અને અનિર્લય બચાવવામાં આવ્યો હોત તો અવશ્ય ન.સ થયો હોત.

બચાવના મજબૂત નિર્લયન મનુષ્યની આંતરે બહુ જરૂર છે કે મ.જુલ નિર્લય કરે એટલું જ નહિ પરંતુ ૧૮ નિર્લય કરે અને એ જળાનો તેને નિર્લય હવેનો હોય તે સ્વભાવે રૂપ દેવે છે. અને સિદ્ધિઓને વિચાર

કર્યા પછી અંતિમ નિશ્ચય કરે અને પછી તેને પોતાના મનમાંથી બહાર કાઢી નાખે અને કોઈ બીજા બાબત હાથમાં લે તે માણસની આજે બહુ આવશ્યકતા છે. આવા માણસમાં સાધારણ રીતે ઉત્તમ કર્તૃત્વશક્તિ હોય છે. તે એક કાર્યક્રમ ઘંડી શકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેને પાર પણ પાડી શકે છે. તે એક કાર્યનો નિશ્ચય કરી શકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેને સાંગોપાંગ પૂર્ણ પણે કરી શકે છે.

પ્રત્યેક ઘડીઆળમાં ડાયલની પાછળ એક અદ્દશ સ્પ્રીંગ હોય છે કે જે ચક્રોને ફરવાની ગતિ આપે છે અને કાંટાઓને અચૂક વખત બતાવવાની ફરજ પાડે છે. તેજ પ્રકારે પ્રત્યેક મહાન સાહસિક કાર્યની પાછળ અને પ્રત્યેક મહાન ખાતાની પાછળ આ કોટિની એક બળવાન બળ હોય છે. જે કે ઘણી વાર તે જનપદની જાણમાં હોતી નથી તે મનુષ્ય દૃઢ નિશ્ચયવાન હોઈ સંસ્થાનાં સર્વ કામોને ગતિ આપે છે; સંસ્થારૂપી યંત્રનાં ચક્રોને ફરવાની ફરજ પાડે છે અને તેમની ગતિનું નિયમન કરે છે. તે પોતાનો નિશ્ચય ફેરવતો નથી. તેનો નિશ્ચય એક, દૃઢ અને અંતિમ હોય છે. અન્યોના વિચાર, સલાહ અને સૂચના તે ધ્યાનમાં લે છે, પરંતુ કાર્યક્રમ તો તે પોતે જ નિશ્ચિત કરે છે અને તેને પાર પાડે છે. તે સૌની ઉપર વર્ચસ્વ ધરાવે છે; તે સર્વ કાર્યોનું નિયમન કરે છે અને સર્વ માણસો તેની પાસેથી હુકમ મેળવે છે. જે તે ખાતાનો ત્યાગ કરે અથવા કામ કરતો બંધ થાય તો ખાતું ભાંગેલી સ્પ્રીંગવાળી ઘડીઆળ સમાન બની જાય છે. ચક્રો સર્વ સુરક્ષિત હોય છે અને ઇતર સર્વ વસ્તુઓ પોતપોતાના સ્થાનમાં હોય છે; પરંતુ તેમને ગતિ આપનારી શક્તિ જતી રહેલી હોય છે તો કોઈ પણ વસ્તુ ફરતી નથી. તે સર્વની પાછળ રહેલો મજબૂત હાથ અને નિશ્ચયાત્મક શક્તિ તેને ગતિ આપતી બંધ થઈ છે.

એ. ટી. સ્ટુઅર્ટ જે બહોળો વ્યાપાર સ્થાપિત કર્યો હતો, તે તેની પાછળ રહેલી મહાન કર્તૃત્વશક્તિ અને વ્યવસ્થાશક્તિ દ્વરે થતાં નષ્ટ થઈ ગયો. જૂનું સુપ્રસિદ્ધ પત્ર “ન્યૂયોર્ક લેન્ડર” કે જેને રૅબર્ટ બોનરે પોતાની સાહસિક અને નવીન વ્યવસાયવર્ધક પદ્ધતિઓથી “મર્ચન્ટ

લેજર” નામના હમ વિનાના નાના વ્યાપારવિષયક પત્રના પાયાથી વધારીને આ દેશનું પ્રધાન વાર્તિક પત્ર બનાવ્યું હતું તે તેના મહાન સદાનું પ્રોત્સાહન દ્વારા થતાં તરતજ અધોગતિને પ્રાપ્ત થવા લાગ્યું.

આવો મહાન નેતા માત્ર એકજ હોય છે અને તેના અનુયાયીઓ હજારો હોય છે. નેતાનું અનુસરણ કરવું સહેલું હોય છે, પરંતુ અપજ્ઞતા અને નિશ્ચયપૂર્વક નવીન કાર્ય કરવામાં, દૃઢતાપૂર્વક પોતાના પગ ઉપર ઉભા રહેવામાં અને પોતાનીજ તુલનાશક્તિ ઉપર સંપૂર્ણ આધાર રાખવામાં હિંમત, દૃઢતા અને બળતી અપેક્ષા હોય છે.

જે તમે અનિશ્ચયી હો, જે તમને અનિશ્ચિત વિચાર કરવાની, પુનઃ પુનઃ વિચાર કરવાની અને એક લક્ષ્ય નહિ રાખવાની ટેવ પડી હોય તો તમે કદી પણ નેતા બની શકશો નહિ. નેતાઓ એવા હોતા નથી; કારણ કે નેતાઓમાં ઇતર ગમે તે ખામી હશે તો પણ તેઓ દૃઢ નિશ્ચયવાન તો અવશ્ય હશે. પોતાને શી અપેક્ષા છે તે તેઓ જાણે છે અને તે એકદમ પ્રદર્શિત કરે છે. તેઓ જૂલ કરે એવો સંભવ છે; તેઓ કોઈ કોઈ વાર ઠાકર ખાશે ખાસ; પરંતુ તેઓ તરતજ ઉભા થશે અને આગળ ધસશે.

જે માણસ શીઘ્ર નિશ્ચય કરે તેને જૂલ કરવી પાલવી શકે છે; કારણ કે તે ગમે તેટલી જૂલો કરે તોપણ ભીરુ, અનિશ્ચયી અને જૂલના ડરથી કાંઈ પણ કરવાનું માંડી વાળનાર માણસના કરતાં તે અધિક શીઘ્ર ગતિથી આગળ વધશે. જેઓ નિશ્ચિત ઘટનાની રાહ જુઓ છે, જેઓ નહીના તટ ઉપર ઉભા રહીને કોઈ માણસ તેમને તેમાં હડસેલી પાડે તો સાફ એવી ઇચ્છા રાખે છે તેઓ કદી પણ સામા તટે પહોંચતા નથી.

જે માણસ હમેશાં કાંઈ પણ નિશ્ચય વિનાનો હોય છે; ક્યે માર્ગો જણાવે તે જે કદી પણ જાણતો નથી; જે પરસ્પર વિરોધી અભિપ્રાયોનો ભોગ અને અત્યંત દુઝાણનો ભલિ બનેલો હોય છે; જે તેને સલાહ આપનારા મનુષ્યના બોધને અનુસરે છે, જે યોગમાં યોગ વિરોધનો માર્ગ પ્રહરુ કરે છે અને જેને પોતામા નિશ્ચયબળ દેખાતું નથી;

તે માણસ જગતની ચોથી વિશેષ દયાગ્રનક પરતુઓમાંની
એક છે. જો તમારે વિષે એવી વાચકા ઉડેલી હશે કે
તમારામાં દહતા નથી અને તમારો નિઃશ્વય સહેલાઈથી ફેરવે
શકાય એમ છે; કિંવા તમારા અભિપ્રાયો અસ્થિર છે
તો તમારી ઉપર કોઈ પણ માણસ શ્રદ્ધા રાખશે નહિ.
તમારી આંતર અંધારો નહિ.

ઘણા માણસો કોઈ પણ નિશ્ચય પર આવતાં આવતાં
 હોય છે. જવાબદારીનું પરિણામ કોણ જાણે કેવું આવશે
 તેના દરમિયાન તેઓ જવાબદારી શરૂ કરી શકતા નથી. તેઓ
 પાસે છે કે, આજે તેઓ એક નિશ્ચય કરે અને કાલે અંક
 વધારે સારી ઘટના બને તો તેમને પોતાના પ્રથમ નિશ્ચયને
 મનદે શેર કરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થાય. આ ફટીભૂત અનિશ્ચય
 તરફના માણસો અનન્યશ્રદ્ધા સંપૂર્ણતઃ ગુમાવી દે છે અને
 તેમના જીવનની અત્યંત ઊંચર વિશ્વાસ રાખી કોઈ પણ મંદવત્તી
 અવધાન નિશ્ચય કરવાનું સાબર કરી શકતા નથી. આ
 કે રિત પ્રજા માણસો અનિશ્ચિતતાની લાયકર દેવનું સંજોગ
 કરીને કરવાનું શ્રેષ્ઠ એવાં મગજને પાયમાલ કરી લાવે છે.

[illegible]

તેને જોળખનારો પ્રત્યેક માણસ તેની નિર્જાળતાને માટે દિલગીર થાય છે અને વિશ્વાસપૂર્વક તેને કોઈ મહત્વનું કાર્ય સોંપી શકતો નથી.

અનિશ્ચિતતાના ખીખ જોકે લોગને હું જોળખું છું, જે જોકે સ્ત્રી છે અને ઇતર જાળતોમાં જેનું વર્તન પ્રશંસનીય છે. ત્યારે ત્યારે તેને કોઈ વસ્તુ ખરીદવાની ઇચ્છા હોય છે ત્યારે ત્યારે તે તેના શહેરમાં તેની અપેક્ષિત વસ્તુઓ ત્યાં વેચાતી હોય એવી સમસ્ત દુકાનોમાં ફરી વળે છે. તે દુકાનના દરેક ખાતામાં અને દરેક વિભાગમાં ફરે છે; સામાનને પીંખે છે; તેને સૂક્ષ્મ રીતે તપાસે છે; પરંતુ ક્યો માલ લેવો તેનો તે નિશ્ચય કરતી નથી. જરાક જુદા રંગનો અને જરાક જુદા પ્રકારનો માલ તે જોવા માગે છે. ક્યો માલ તેને સૌથી વિશેષ અનુકૂળ થઈ પડશે, તેનો તે દૃઢ નિશ્ચય કરી શકતી નથી. તે સર્વ ટોપીઓ પહેરી જશે, સર્વ પોશાકો તપાસી જશે અને પોતાના પ્રત્નોથી સમસ્ત કારકુનોને થકવી નાખશે અને પછી સંભવતઃ કોઈ પણ વસ્તુ ખરીદ્યા વિના ઘેર જશે. તે કહેશે કે “મારે સારો માલ જોઈએ છે; પણ મોંઘો માલ જોઈતો નથી. મારે શ્રીખ અને શીન એ બન્ને ઋતુમાં અનુકૂળ થઈ પડે એવો માલ જોઈએ છે; ગિરિશૃંગ પર તથા સમુદ્રતટ પર, દેવાલયમાં તથા નાટકશાળામાં અનુકૂળ થઈ પડે એવો માલ મારે જોઈએ છે.” તેને સર્વ ક્ષણે અનુકૂળ થાય એવો કોઈ માલ જોઈએ છે, કે જે મળવો અશક્ય હોય છે. તે ખરીદી કરે તો તેણે યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે કે કેમ તે વિષે તે શંકાશીલ હોય છે. માલ પાછો લઈ જઈને બદલી લાવવો કે નહિ તે વિષે વિચાર કરે છે અને તે પોતાના પરિચયના પ્રત્યેક માણસનો અભિપ્રાય પૂછે છે. તે કદી પણ ખરીદેલી વસ્તુ બે ત્રણ વાર બદલ્યા વિના રહેતી નથી અને તે છતાં તેને કદી પણ સંતોષ થતો નથી.

મનની આવી અસ્થિરતા અને ચંચલતા ખીખ ગુણોનો નાશ કરે છે. જેનામાં આવી અસ્થિરતા હોય છે તેનું ચારિત્ર્ય કદી પણ દૃઢ કિંવા સ્થાયી થતું નથી. આ અસ્થિરતા મનુષ્યની આત્મશ્રદ્ધા નષ્ટ કરે છે; તેની તુલના-

શક્તિ પરનો તેનો વિશ્વાસ નાશ કરે છે અને તેના મનને કદી પણ દૃઢતા ધારણ કરવા દેતી નથી.

જે પ્રકારે સમુદ્રના ઉંડાણમાં શાંત જળ રહે છે તે પ્રકારે તમારી તુલનાશક્તિ તમારા મનના ઉંડા ભાગમાં રહેવી જોઈએ અને તેની ઉપર વૃત્તિઓ, લાગણીઓ, આસક્તિઓ અને અન્ગોની સલાહ તથા ટીકાફાળી તરંગોની અને કુદ્વલક તોફાનોની કાંઈ પણ અસર થવી જોઈએ નહિ. કોઈ પણ માર્કસ્વની બાળતમાં હમેશાં આજ પ્રકારની તુલનાશક્તિની માગણી થાય છે—કે જે તુલનાશક્તિ ઉપર સત્ત્વ સિવાય કોઈ પણ વસ્તુની અસર થતી નથી. જે માણસની ઘણી શક્તિઓ સુદૃઢ અને મજબૂત હોય અને જેનું મહાન સામર્થ્ય એકાદ કુદ્વલક નિર્ગળતાને લીધે ઇષ્ટ ફળ ઉપજાવતું ન હોય તેની દશા અતિ શોચનીય છે. આને હજારો ઢોકો ઉન્નતિના શિખર પર ચઢવાની શક્તિ ધરાવતા હોવા છતાં માત્ર એક ખામીને લીધે—શીઘ્ર અને અંતિમ નિશ્ચય કરવાની શક્તિની ન્યૂનતાને લીધે સાધારણ સ્થિતિમાં અથડાયા કરે છે. ખરેખરી અશક્તિ કરતાં અનિશ્ચયને લીધેજ જગતમાં ઘણા માણસો નિષ્ફળ થયા છે.

જે એન્જિનિયર એક પૂલ બાંધવાને પ્રવૃત્ત થાય અને તેના સ્તંભોને માટે સુયોગ્ય સ્થાન શોધવાને પ્રયત્ન કરે અને કોઈ પણ સ્થાનની ચોક્કસ પસંદગી ન કરે તે કદી પણ નદી ઉપર પૂલ બાંધી શકશે નહિ. તેણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને પછી આગળ વધીને ગમે તેટલાં વિદ્નો આવે તેની દરકાર નહિ કરતાં પૂલ બાંધવો જોઈએ. મનુષ્યે ચારિત્ર્ય-રચના પણ આજ પ્રકારે કરવી જોઈએ. શું કરવું તે વિષે તેણે અંતિમ નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને પછી પાછળ જોયા વિના કે માર્ગચુંત થયા વિના પોતાના લક્ષ્ય તરફ પ્રયાણ કરવું જોઈએ.

સારું આરોગ્ય, સારું શિક્ષણ અને સારી શક્તિ ધરાવનારા હજારો તરુણો જીવનના માર્ગે પ્રયાણ કરતાં એક પૂલના છેડા પર ઉભા છે. તેઓ ધારે છે કે, તેઓ ખરા માર્ગ પર છે, તેઓ માને છે કે તેઓ સત્ય કાર્ય કરે છે અને તે છતાં પણ તેઓ ઝોળાંગેલો પૂલ બાળી મૂકવાની હિંમત કરતા નથી. તેઓ ધારે છે કે, જે તેમણે ભૂલ કરી હશે તો

તેઓ તે પૃથ દ્વારા પાછા ફરી શકશે. પાછા ફરવાનું સાધન ખિલકુલ રહેવા દેવું જ નહિ, એ વિચાર તેઓ સહન કરી શકતા નથી. તેમણે કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે વિષે અંતિમ નિશ્ચય કરવાની શક્તિ તેમનામાં હોતી નથી.

આવા સુવદ્દે પોતાની અસ્થિરતાના કારણથી પોતાનાં જીવન પાલ્લવાદ કરવાના બંધમાં હોય છે. જે તેઓ માત્ર પોતાની પાછળ પોતાના પૂર્વો બાળી મૂકવાનો નિશ્ચય કરે અને તેમ કરીને એક નિશ્ચિત સ્થાન ઉપર પોતાની શક્તિઓ એકાગ્ર કરે તો તેઓ પોતાની સફળતાના સંભવોને અત્યંત સુદૃઢ કરશે. જે તેઓ તેમ કરશે તો તેમનાં સમસ્ત સાધનો ઉપર સંભવોની કુમકે ધસી જશે; સર્વ વિદ્યોની સામે તેમને સહાય કરશે અને તેમને અવશ્ય વિજય અપાવશે; પરંતુ જે તેમના મનમાં શંકા હોય અને તેઓ પાછા ફરવાનો માર્ગ ખુલ્લો રાખે તો તેઓ કદી પણ મહાસ્વતું કાર્ય કરી શકશે નહિ.

જે અનિશ્ચિતતા તમારા મનમાં વહેતી હોય તો તમારી કાર્યસિદ્ધિનો આ ફર શત્રુ તમારી શક્તિ ચૂસી લે અને તમારા જીવનસાક્ષ્યના સંભવને નષ્ટ કરે તે પૂર્વે જાગૃત થાઓ અને તેનો નાશ કરો. આવવી કાલમુખી રાહ જોયો નહિ, પરંતુ બાળેજ આરંભ કરજો. હમેશાં દૃઢ નિશ્ચય કરવાનો અભ્યાસ રાખીને તમારી નિશ્ચયશક્તિને વિકાસ કરવાની તમારી જાતને ફરજ પાડો. મને તેવી દૃઢકે વસ્તુના સંબંધમાં તમારે નિશ્ચય કરવાનો હોય-એકાદ ટોપી-કિંવા એકાદ વસ્ત્રના રંગ કે ચેહોના સંબંધમાં તમારે નિશ્ચય કરવાનો હોય; તોપણ અપ્રભુ નિશ્ચય કરશે નહિ. જે જાળવતો નિશ્ચય કરવાનો હોય તેની સૂક્ષ્મતાં સૂક્ષ્મ તપાસ કરો; અત્યેક દિલ્લિપિંદુથી તેની તુલના કરો અને તેના પર વિચાર કરો; નિષ્ક્રિય દર્શી પૂર્વે તમારી સારી સમજ અને ઉત્તરોત્તમ તુલનાશક્તિને તમારી મદદ બોલવો; અને પછી એક વાર જ્યાં તમે નિશ્ચય કરો એટલે તેને કદી પણ ફેરવો નહિ નિશ્ચયમાથી તમરો નહિ તથા અન્ય વિચાર અને વિરોધ ચૂસી કરો. નહિ હા અને નિશ્ચય તમારો અને હવે અનિશ્ચય હોવામાં નહિ જાવે એમ જાહેર કરો.

આમાં સુધી દૃઢ નિશ્ચય કરવાની ટેવ રચાવો અને ત્યાં

સુખી આ માર્ગનું અવલંબન કરે. એમ કરવાથી તમારી આત્મશ્રદ્ધા અને આંતર કેટલી વધે છે તે એકદમ તમે આશ્ચર્ય પામશો. પ્રારંભમાં તમે ભૂલો કરશો, પરંતુ તુલના-શક્તિ મજબૂત થતી તે ઉપર તમને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થશે અને તે દ્વારા તેનો સંપૂર્ણ કરતાં અધિક બદલો વળી રહેશે. હઠ નિશ્ચયબળ તમારી શક્તિનો પાયો છે. જો તમે હઠ નિશ્ચય નહિ કરી શકો તો તમારું જીવનરૂપી વહાણ હમેશાં અહીંતહીં અથડાતું રહી કદી પણ બંદરે પહોંચશે નહિ. તમે વાવાઝોડાંઓ અને તોફાનોની દયા પર રહી સમુદ્રમાં અત્રતત્ર અથડાશો અને કદી પણ બંદરનાં દર્શન કરશો નહિ.

પ્રકરણ ૨૩ મું—મહાન નિશ્ચયબલ અને થોડી શક્તિ

જગતનાં મહાનમાં મહાન કાર્યો પૈકી ઘણાં કાર્યો અમુક એકજ શક્તિ ધરાવનાર માણસો દ્વારા થાય છે અને દશ શક્તિઓ ધરાવનાર સર્વગ્રાહી માણસોને ક્વચિતજ કંઈ જોળખે છે; તેનું કારણ શું છે? પ્રત્યેક સ્થળે આપણે એવા તરુણો જોઈએ છીએ, કે જેમને તેમની શક્તિના પ્રમાણમાં અત્યંત સફળતા મળેલી જણાય છે અને તેનું કારણ આપણે બિલકુલ સમજી શકતા નથી. જે છોકરો શાળા કે પાઠશાળામાં આપણા વર્ગને છેડે મડયો રહેતો હતો તેણે મહાન જીવનની શરતમાં આપણને શામાટે પાછળ નાખી દીધા તે આપણે સમજી શકતા નથી તેનું કારણ કે આપણામાં જેટલી શક્તિ હતી તેમાંની અર્ધી શક્તિ પણ તેનામાં નહોતી અને શાળામાં આપણે તેનો ઉપહાસ કરતા હતા; પરંતુ કોઈક પ્રકારે તેણે પોતાની શક્તિઓ એક કાર્ય પર એકાગ્ર કરી છે અને કાચબાની પેઠે અંતપૂર્વક ચાલીને અંતે તે આપણાથી આગળ નીકળી ગયો છે. તેનામાં જે એકજ શક્તિ હતી તેનો વિકાસ કરવાનો તેણે અને તેટલો બધો ઉદ્યોગ કર્યો છે; જ્યારે આપણામાં દશ શક્તિઓ હોવા છતાં તે હજી કંઈ પણ એક લક્ષ્યમાં એકાગ્ર

નહિ થયેલી હોવાથી કાંઈ પણ પરિણામ વિના એ શક્તિઓ અહીં તહીં અધડાય છે.

પોતે મંદ બુદ્ધિનો અને મૂર્ખ છે, એવી પ્રતીતિ થવાથી તે તે છોકરાઓ તેમનામાં જે અદ્ય શક્તિ હોય તેનો સૌથી વિશેષ લાભ લેવાને ઉત્તેજિત થયા છે. શિક્ષકો અને માળાપોએ તેમને વારંવાર મંદ બુદ્ધિના કહેવાથી તેમને જે લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તેઓ એવો નિશ્ચય કરે છે કે, તેઓ જગતમાં એવા વિસાત વિનાના માણસો બનશે નહિ. કદાચ તેમના બંધુઓની તીવ્ર બુદ્ધિ જોઈને તેમણે તેમના કુટુંબની બધી શક્તિ માત્ર તેમના બંધુમાંજ ઉતરી નથી એમ દર્શાવી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો હશે.

તેમની શક્તિઓ સંકુચિત હોવાની તેમની પ્રતીતિ હોવાથી કિંવા અન્ય લોકોએ તેમનાં મન પર એવી છાપ પાડેલી હોવાથી તેઓ મહાન ઉદ્યોગ કરે છે અને તેઓ સર્વથાહી નહિ હોવાથી તેમને કુટુંબ બાળતો પર પોતાની શક્તિઓ ખર્ચી નાખવાની લાલચ થતી નથી; પરંતુ તેઓ માત્ર પોતાની એક શક્તિ ખીલવે છે અને તેનો વિશેષમાં વિશેષ લાભ લે છે. દશ શક્તિઓવાળા માણસ કરતાં તેઓ વિશેષ સરલતાથી પોતાની શક્તિઓને એકાગ્ર કરે છે. તેઓ બીજું કાંઈક વધારે સારું કામ કરી શકે એમ છે, એવી દલીલ પ્રત્યેક દિશાથી તેમને વારંવાર સાંભળવી પડતી નથી. તેઓ જાણે છે કે, જો તેઓ કદી પણ સફળતા પ્રાપ્ત કરવાના હોય તો તેઓ પોતાની માત્ર એક શક્તિનો વિકાસ કરીને અને પોતાનું સમગ્ર ધ્યાન માત્ર તે પરજ એકાગ્ર કરીને તે પ્રાપ્ત કરી શકશે.

આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ કે બુદ્ધિ, શક્તિ, ભાગ્ય, સંયોગ, હુંશીઆરી અને સારી રીતભાત, એ મનુષ્યની સફળતામાં મોટો ભાગ ભજવે છે. અમે કબૂલ કરીએ છીએ કે, ભાગ્ય અને સંયોગને બાદ કરીએ તો આ તરવો જીવન-યુદ્ધમાં મહત્ત્વનાં અંગો હોવા છતાં મનુષ્યમાં એમાંનો કોઈ પણ ગુણ કે સર્વ ગુણો હોય અને તેની સાથે નિશ્ચિત લક્ષ્ય કે ઉદ્દેશ ન હોય તો તેને સ્થાયી સફળતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરનાર મહાપુરુષમાં ગમે તે ખામી હશે, પરંતુ આપણને તેમનામાં એક સામાન્ય ગુણ-

સ્થાયી ઉદ્દેશ-પ્રતીત થશે.

એક તરુણુ ગમે તેટલો હુંશીઆર હોય; તેના પાઠ-શાળાના વર્ગમાં તે પહેલો નંબર રાખતો હોય કિંવા તેની જ્ઞાતિના સર્વ છોકરાઓથી વિશેષ બુદ્ધિમાન હોય; પરંતુ જો તે આ દૃઢ લક્ષ્યનો આવશ્યક ગુણ નહિ ધરાવતો હોય તો તેને કદી પણ સફળતા પ્રાપ્ત થશે નહિ. ઘણા માણસો કે જેઓ લોકોના વિરોધી અનુમાન છતાં ઉત્તમ સંજીવ-શાસ્ત્રીઓ, કલાધરો, શિક્ષકો, વકીલો, સમર્થ વેદો કે યજ્ઞ-વેદો થઈ શક્યા હોત તેમનામાં આ ગુણ નહિ હોવાથી તેમને સફળતા મળી નથી.

સ્થાયી લક્ષ્ય એ એક જાતની શક્તિ છે. તે બીજાઓમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે. દૃઢતાવાળા માણસ પર સર્વ જણ શ્રદ્ધા રાખે છે. તે કોઈ પણ કાર્ય હાથમાં લે છે ત્યારે તેનું મુદ્દ અર્ધું જતાઈ ચૂકે છે. કારણકે તે એકલોજ નહિ, પરંતુ તેને ઓળખનારો પ્રત્યેક માણસ માને છે કે, તે જે કાર્ય હાથમાં લેશે તેને તે પાર ઉતારશે. લોકો જાણે છે કે, જે માણસ વિઘ્નકારક પાપાણોનો સીદીનાં પગથીઆંતરીકે ઉપયોગ કરે છે; જે પરાજયથી ડરતો નથી; જે નિંદા કે ટીકાને લીધે કદી પણ કર્તવ્યભ્રષ્ટ થતો નથી; જે કદી પણ જવાબદારીથી બચવા માગતો નથી; પોતાની આસપાસ ગમે તેટલાં તોફાનો થતાં હોય તોપણ જે હિંમેશાં પોતાના હોકાયંત્રની સોયની અણી પોતાના ઉદ્દેશરૂપી ઉત્તરધ્રુવ તરફ રાખે છે; તેનો વિરોધ કરવો નકામો છે.

આન્ટ જેવા માણસનો વિરોધ કરવાથી શો લાભ થશે? સૂર્યને દબાવી દેવાનો અને તેને દબાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો સમાન છે. ઉત્તર તરફની સેનામાં તેના કરતાં વિશેષ હુંશીઆર એવા ઘણા માણસો હતા, પરંતુ તેના જેવો ખતીલો અને દૃઢ ઉદ્દેશવાળો બીજો કોઈ માણસ નહોતો. તે માત્ર એક જ વસ્તુ તરફ પોતાનું સર્વ લક્ષ્ય પરાવી શકતો હતો; તેનું પરિણામ આવતાં ગમે તેટલો વખત લાગે તેની ચિંતા નહિ કરતાં તે પ્રાપ્ત કરવાને માટે વિગ્રહ કરવો એ તેનો ઉદ્દેશ હતો.

નેપોલિયન વેલિંગ્ટન કરતાં ઘણો હુંશીઆર હતો; પરંતુ ખંત અને આગ્રહની બાબતમાં તેની સામે ટકવાની

તેનામાં શક્તિ નહોતી, હોહમય વેલિંગ્ટન વિજય અને પરાજયના પ્રસંગોમાં એકસરખી દૃઢતા બળવી શકતો હતો. પાછા હકવાની વાત તે બણતો નહોતો.

આશ્વદી મનુષ્ય તે હારે છે કે જીતે છે તે તપાસવાને દલીલ પથ્થુ થોભતો નથી. પ્રગતિ કેવી રીતે કરવી; જરા આગળ કેવી રીતે ધસવું; પોતાના લક્ષ્યની જરા વધુ નજીક શી રીતે જવું તેજ પ્રશ્નનો તે માત્ર વિચાર કરે છે. પર્વતો, નદીઓ અથવા ખાડા-ખાખોચીઆંવાળી જગ્યામાંથી તેને પોતાના સાધ્યની સમીપ જવાનું હોય તોપણ તે તેને પ્રાપ્ત થયા વિના રહેતો નથી. આ એક મહાન ઉદ્દેશને માટે ઇતર સર્વ વિચારનો ભોગ આપવામાં આવે છે.

મંદ બુદ્ધિના અથવા સાધારણ બુદ્ધિના તરુણની સફળતા અને તીવ્ર બુદ્ધિના માણસની નિષ્ફળતા, એ અમેરિકન ઇતિહાસમાં વારંવાર બનતી આશ્ચર્યકારક ઘટના છે; પરંતુ એવા જુદા જુદા બનાવોની સૂક્ષ્મ તપાસ કરવામાં આવે તો આપણને પ્રતીત થશે કે, બહારથી મંદ બુદ્ધિના જજાતા ઇકરામાં જ્યારે દલીલ રહેવાનું જગ હોય છે; સર્વ સંયોગોમાં ખડકની પેઠે દૃઢ રીતે ઉભા રહેવાનું-કોઈ પણ વસ્તુથી લક્ષ્યચ્યુત નહિ થવાનું સામર્થ્ય હોય છે ત્યારે તીવ્ર બુદ્ધિનો પરંતુ તરંગી ઇકરો એક નિશ્ચય ઉદ્દેશરૂપી કુશળ નહિ ધરાવતો હોવાથી પોતાની શક્તિ અનેક વિશાલોમાં ખચી નાખી તેનો નાશ કરે છે.

આપણને ઘણી વાર પ્રતીત થાય છે કે, આ દેશમાં જે ઇકરાઓ પ્રાયઃ શાળામાં અભ્યાસ કર્યા વિના કે શિક્ષકોની મદદ લીધા વિના અભ્યાસ કરે છે તેઓ સૌથી મહાન ચિંતકો નીવડે છે. કેટલીક જાખતોમાં તેઓ બહુ મુશ્કેલી કે ચિંતિત નહિ હોય, પરંતુ તેમનામાં બાહ્ય દાખરીય દૃષ્ટિ કોઈ વિશેષ અધીન મનસ્સિક બળ, કાર્યપદ્ધતિની નવીનતા અને સ્વતંત્રતા હોય છે તેઓ સતત અભ્યાસ પર કે રિપેટિશન પર જીવે છે અને નવું અવલોકન એ તેમનો શિક્ષક દેવ છે અને તેમને અવલોકન બની સ્વતંત્ર રીતે કામ કરવાની દૃઢ પડેલી દૃષ્ટિ છે. સિદ્ધાંતિ વિશે તેમને દૃઢ મતિદારી હોય છે, ૧૬૮૨ સંવિદિત સંસ્કૃત તે

તેઓ જાણે છે. પોતાના પ્રશ્નોનો ફેંસલો પોતે કરીને તેમજ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરેલું હોય છે. આવા આત્મશિક્ષિત અને આત્મચિત્ત માણસો સામર્થ્યવાન હોવાથી અને દૃઢતાપૂર્વક વિચાર કરી શકતા હોવાથી તેઓ પોતાની નાતમાં વજનદાર બને છે.

જો તમે જીવનમાં મહાન સફળતા પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા રાખતા હો તો તમારે માટે પ્રાથમિક મહત્ત્વની વસ્તુ એ છે કે, તમારે તમારું વ્યક્તિત્વ, તમારી સ્વતંત્રતા અને તમારી દૃઢતા એવી રીતે કેળવવી જોઈએ કે તમે કોઈકાં ખોવાઈ જાઓ નહિ. કોઈ બીજો માણસ તમારા પ્રશ્નોને નિર્ણય કરી શકશે નહિ; તમારા પ્રશ્નોનો ફેંસલો તમારે જ શક્ય નહિ; તમે પોતેજ તેનો નિર્ણય કરી શકશો. તમારે માટે જે કાર્યક્રમ ઘડ્યો છે તે પાર પાડવા ઉપર તમારા સુખ, તમારા કલ્યાણ, તમારી સફળતા અને તમારો ભાગ્યનો આધાર રહેલો છે.

એન્જીન ગમે તેટલી ચતુરાઈથી બનાવવામાં આવે હોય અથવા તે ગમે તેટલું બળવાન હોય; પરંતુ તેમાં પાણી જો ઉકળતું ન હોય તો આગગાડી એક ઈંચ પણ ચાલશે નહિ. ઉકળતું પાણી એન્જીનની જે ગરજ સારે છે, તે માણસની ગરજ ઉત્સાહ સારે છે. તેનું સામર્થ્ય ગમે તેટલું મહાન હોય કિંવા તેની શક્તિઓ ગમે તેટલી અધિક હોય તોપણ જેવી રીતે ઉકળતું પાણી આગગાડીને ચલાવનાર વરાળ ઉત્પન્ન કરે છે; તેવી રીતે મહાન ગતિ અર્પનાર સામર્થ્યને ઉત્પન્ન કરનાર ઉત્સાહથી જ્યાંસુધી એક માણસ જરેલો ન હોય ત્યાંસુધી તે કદી પણ કોઈ મહત્તાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકશે નહિ. ગમે તે ધંધો કે ગમે તે વ્યાપાર કરનારે પ્રત્યેક સફળ મનુષ્ય આ ઉત્સાહક બળથી જરેલો હોય છે. તેના દ્વારા તે વિઘ્નોને જીતી લેવાને, સંકટો અને દુઃખોને દૂર કરવાને અને પોતાના ધ્યેયને પ્રાપ્ત કરવા માટે ગમે તેવાં જોખમ એડવાને શક્તિમાન થાય છે.

આ અમર અગ્નિ સૂતેલી શક્તિઓને જાગ્રત કરે છે. આ સામર્થ્યને સચેત કરે છે અને પૂર્વ જોનો સ્વપ્નમાં પણ અમર ન હોય એવાં સાધનોને જાગ્રત કરે છે. તે શક્તિની વૃદ્ધિ કરે છે અને ઘણી વાર જુદાજુદાં સ્થાન પ્રદર્શ કરે છે.

પ્રકરણ ૨૪ મું-મુશ્કેલીઓને ઓછામાં ઓછું મહત્ત્વ આપો.

દુર્બળ અને અશક્ત મનુષ્યની જગતને યોદ્ધા ગરજ હોય છે; પરંતુ વિરેતા કે જેના દેખાવમાં વિજય ભરેલો હોય છે; નિર્બળ મનુષ્યોને ભયભીત કરી નાખનાર વિરોધને જે છવી લે છે; જે પોતાના કઠિન પ્રશ્નોમાં માત્ર ચંચુપાત કરતો નથી પરંતુ પોતાના માર્ગમાં આવનારી પ્રત્યેક વસ્તુને હડાવી દે છે; તેવાની હુમેશાં માગણી થાય છે. જે લોકો માત્ર યોદ્ધા કાર્યસિદ્ધિ કરે છે તેમને હાથ ધરેલા પ્રત્યેક કાર્યમાં હુમેશાં મુશ્કેલીઓ જોવાની ટેવ હોય છે; માર્ગમાં આવતા વિધોને તેઓ પોતાની કલ્પના દ્વારા ચોટા પર્વત સમાન જનાવી દે છે અને પોતાની હિંમત જોઈ નાખે છે. વિધો તેમને બહુ દુરથી દેખાય છે. તેઓ કોઈ પણ કાર્યની ચોજના કરે કે તરતજ તેમાં વિધો જોવા લાગે છે; તેઓ તેમની વાટ જોયા કરે છે અને તેથી અલગત તેઓ તેમને મેળવે છે.

આ લોકો વિધો જોવાનાંજ ચરમાં પહેરતા જણાય છે અને તેથી તેઓને મુશ્કેલીઓ સિવાય બીજું જણાતું નથી. તેમના માર્ગમાં હુમેશાં એકાદ “જો,” એકાદ “પરંતુ” કિંવા એકાદ “શક્ય નથી” હોય છે અને માત્ર તેટલાથીજ તેઓ આવશ્યક પગલું લેતા અથવા ઈષ્ટ વસ્તુ મેળવવાનો પ્રયત્ન પ્રયત્ન કરતા અટકી જાય છે.

એકાદ જગ્યાને માટે જાહેર ખખર છપાયેલી તેઓ જુએ છે તો તેઓ તે જગ્યા મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં કોઈ લાભ જોતા નથી; કારણ કે તેઓ ધારે છે કે, તેમની પૂર્વે કદાચ સેંકડો ઉમેદવારો ત્યાં પહોંચી જશે. તેઓ એટલા બધા માણસોને ધંધા વિનાના જુએ છે કે તેમને જગ્યા મળશે એવી તેમને આશા હોતી નથી; અથવા જો તેમને જગ્યા મળવાની આશા હોય તો તેમને પગાર વધવાની આશા હોતી નથી. કારણકે ઘણા જણ પર ચેકની મહેરબાની થવાનો અને પોતાની ઉપર તેની મહેરબાની

નહિ થવાનો તેઓ સંભવ જુએ છે અને પોતાની પ્રતિ-
ના માર્ગમાં ઘણું વિઘ્નો જુએ છે.

જે માણસ વિઘ્નો ભેઠને કામ કરતો અટકી પડે છે તે
દોષ પણ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતો નથી. મનુષ્યને વિઘ્નોને
જીતી લેવાની શક્તિના પ્રમાણમાંજ સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

એક માણસ જ્યારે એવો ખડખડાટ કરે છે કે,
તેને તક મળતી નથી; તે જ્યારે એવી ફરિયાદ કરે છે કે,
સાધારણ સ્થિતિમાંથી બહાર નીકળવાનું તેના ભાગ્યમાં
નથી; તે જ્યારે કહે છે કે, તે કદી પણ સ્વતંત્ર રીતે કાર્ય
કરી શકશે નહિ, પરંતુ તેને હમેશાં બીજાઓને માટેજ કામ
કરવું પડશે; તેને જ્યારે સર્વત્ર અજેય વિઘ્નો દેખાયા
કરે છે; તે જ્યારે કહે છે કે, તેને સાધન મળે, આવ
દોષ તેને સહાય કરે તો તે આ અથવા પેલું કાર્ય કરી
શકે; ત્યારે હું જાણી જાઉં છું કે, તેનામાં સફળતા મેળવ-
વાની શક્તિ ઘણી થોડી છે અને જે શુભો દ્વારા ઉન્નતિ પ્રાપ્ત
કરી શકાય છે તે તરવોનો તે બનેલો નથી. તે કબૂલ કરે
છે કે, તેની સામે આવીને ઉભાં રહેનારાં સંકટોને જીતવાની
તેનામાં શક્તિ નથી. તે પોતાની હુર્બળતા અને બીજાઓ જે
વિઘ્નોને જીતી લે છે, તે વિઘ્નોને હઠાવવાની પોતાની
અશક્તિનો સ્વીકાર કરે છે. જ્યારે એક માણસ કહે છે કે,
તે હતભાગી છે અને તે પોતાનું ઈષ્ટ કાર્ય કરવાનો કોઈ
માર્ગ નોંધી શકતો નથી; ત્યારે તે કબૂલ કરે છે કે, સંયોગો-
ને જીતી લેવાની તેનામાં શક્તિ નથી અને વિઘ્નોને
જીતી શકે એવો તે બળવાન નહિ હોવાથી તેણે તેનાથી
પાછા હટવું જોઈએ. તેનામાં સંભવતઃ એક તણખડું પણ
ચીકું પકડવાનું બળ હોતું નથી.

જે મનુષ્યમાં વિઘ્ન જીતવાને માટે જોઈએ તેટલી
દક્ષતા હોતી નથી તે હમેશાં પોતાના ઈષ્ટ કાર્યના માર્ગ
માં મહાન વિઘ્ન જુએ છે. સખત પરિશ્રમ કરવા માં
કટિબદ્ધ થવાની તેની વૃત્તિ હોતી નથી. તેને સફળતાને
જરૂર હોય છે; પરંતુ તે તેની કિંમત આપવા નેટક
અતુરતા ધરાવે. નથી તેથી અક્રિય પડી રહીને તણખડું
કરવાની અને વિશ્રાંતિ તથા આરામ લેવાવાની ઇચ્છા તે

હત્વાકાંક્ષાને દખાવી દે છે.

તે લોકોમાં સુરકેલીઓને મોટા, સ્વરૂપમાં જવાની જિ હોય છે તેમનામાં જીવવાને માટે આવશ્યક શક્તિ કે પળ હોતું નથી. તેઓ થોડા મુખ કે મોજગોળનો ભોગ માપવાને સજી હોતા નથી. પાઠશાળાના સંપૂર્ણ અધ્યાસ કરવામાં કે મૂડી વિના વ્યાપારનો પ્રારંભ કરવામાં તેઓ બેટલી બધી સુરકેલી જીએ છે કે તેઓ એ બેમાંનું એક પણ કાર્ય કરતા નથી. તેઓ હંમેશાં બીજાની સહાયની અપેક્ષા રાખે છે.

જ્યારે એક છોકરો મને કહે છે કે, તે શિક્ષણ મેળવવાની આતુરતા ધરાવે છે; તે પાઠશાળામાં જવાની ઈચ્છા રાખે છે, પરંતુ જેવી રીતે અન્ય છોકરાઓને મદદ મળે છે તેવી રીતે તેને કોઈ મદદ કરનાર નથી અને જો તેના પિતા તેને પાઠશાળામાં મોકલવા બેટલો શ્રીમંત હોત તો તે કોઈક મહત્વનું કાર્ય કરી શકત; તો હું સારી રીતે બહી બડું છું કે, તે છોકરો શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવા માટે આતુરતા ધરાવતો નથી, પરંતુ તે જો આજ પ્રયત્ન વિના મળી શકતું હોય તો તે તેને મેળવવા માગે છે અને શિક્ષણ મેળવવા માટે લિંકનના જેવી આતુરતા ધરાવતો નથી. આજે જ્યારે એક છોકરો એમ કહે કે, તે પાઠશાળામાં જઈ શકતો નથી-જો કે બહેરી, મૂડી અને આંધળી છોકરીઓ પણ પાઠશાળામાં જઈ શકે છે-ત્યારે મને લાગે છે કે, તે પાઠશાળામાં જશે નહિ; બેટલુંજ નહિ, પરંતુ સંભવતઃ તે જીવનની સમસ્ત કિંમતી વસ્તુઓ ગુમાવશે.

તે તરુણ પુરુષ જગતમાં તે શું કરવા માગે છે તેના નિશ્ચય કર્યા પછી પોતાના માર્ગમાં વિઘ્નો જોવા, તેમને મોટાં દેવવા, તેઓ પર્વતસમાન બની બચ ત્યાંમુખી તે પર વિચાર કરવા અને પછી અન્ય વિઘ્નોની પ્રતીક્ષા કરવા લાગે છે; તે મહાન સાહસો હાથ ધરી શકતો નથી. જે માણસ પ્રત્યેક શક્ય સંદેહ કે વિઘ્નની તુલના અને વિચાર કરવા થોડો છે; તે કોઈ પણ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતો નથી. તે નાનો માણસ છે અને નાનાં કામો માટેજ જન્મેલો છે. વિઘ્ન જો સહેલાઈથી દૂર થઈ શકે એમ હોય તો તેને

જેનારા અને વિધોની વાટ જેનારા લોકોની વાત પર જે લક્ષ્ય આપવામાં આવ્યું હોત તો જગતને સમૃદ્ધ બનાવનાર પ્રાયઃ પ્રત્યેક શોધ, કિંવા મહત્કાર્ય નિષ્ફળ થયું હોત.

વિજય મેળવવાનેજ સરખાયેલો તરુણ મુશ્કેલીઓ જુએ છે, પણ તેનાથી ડરતો નથી. કારણ કે તે જાણે છે કે, તેના સામર્થ્ય આગળ તે ટકી શકે એમ નથી. તેને પોતામાં અતિશ્રેષ્ઠ શક્તિ જણાય છે. તે સારી રીતે જાણે છે કે, સાહસ વડે મુશ્કેલીઓનો નાશ કરી શકાય એમ છે. તેના દૃઢ નિશ્ચય આગળ મુશ્કેલીઓ ટકી શકતી નથી. નેપોલિયનની આગળ આફ્રિકા ટકી શક્યો નહોતો અને તેનું કારણ એ નહોતું કે, તે પર્વત મહાન નહોતો અને ભરશિયાળામાં અનુદલ્લંબનીય નહોતો; પરંતુ તેનું કારણ એ હતું કે, નેપોલિયન પોતાને તેના કરતાં મોટો માનતો હતો. તેના સેનાપતિઓ આફ્રિકા અને તેના સમસ્ત ત્રાસોને જોતા હતા અને તેને અનુદલ્લંબનીય ધારતા હતા; પરંતુ મહાન નેપોલિયન માત્ર શાન્ત ગરુડની પેલી તરફ હરિયાળાં મેદાનો પર વિજયજ જોતો હતો.

તમને જણાશેજ કે, અદ્યત્નો અથવા મુશ્કેલીઓને ઓછું મહત્ત્વ આપવાની, તમને પ્રાપ્ત થતી પ્રત્યેક વસ્તુનો ઉત્તમોત્તમ લાભ લેવાની, આનંદદાયક અને અનુકૂળ વસ્તુઓને મોટું સ્વરૂપ આપવાની અને પ્રતિકૂળ તથા અકર્ષક વસ્તુઓને ઓછામાં ઓછું મહત્ત્વ આપવાની ટેવ તમને માત્ર તમારા કામમાંજ નહિ, પરંતુ મુખપ્રાપ્તિમાં પણ અદ્યુત સહાય કરશે. તે પ્રતિકૂળ વસ્તુને અનુકૂળ બનાવે છે; અકર્ષક કામોમાં ગદા પેતરું લામવા દેતા નથી; જીવનનાં દુઃખોને ચમત્કારિક રીતે ઓછાં કરી નાખે છે અને દ્રવ્ય કરતાં તે અનંતગણું વિશેષ કિંમતી હોય છે. એ ટેવથી તમે વિશેષ મોટા મનુષ્ય બનશો. ખુશમિલ્લજી, ઉત્સાહી અને આનંદી માણસો પોતાની સિધ્ધતા શુભાખ્યા વિના મુશ્કેલીઓ અને અઘરોને જીતી લેવાને ચક્ષિમાન થાય છે, ત્યારે બાંજ માણસો તેથી પોતાની સિધ્ધતા શુભાવી દે છે અને હુ ખી તથા ચીટીઆ બની જાય છે.

મનુષ્ય કે જે નુકસાની જાણ્યા જાણ્યા વસ્તુ ઉ તેને

મનુષ્યને માટે તેઓ બહુ મનજૂત અને પ્રબળ હોય છે અને તે શંકાશીલ જેમ જેમ વિચાર કરે છે તેમ તેમ જો મુશ્કેલીઓ અધિકાધિક મોટી અને બગવાન બનતી જાય છે.

ચાર્લોટ પર્કિન્સ હર્મન પોતાના “એક વિધ્ન” એ નામના કાવ્યમાં એક પ્રવાસીનું વર્ણન કરે છે તે નીચે પ્રમાણે છે:—ઉક્ત પ્રવાસી પર્વતના એક ભાગ પર ચઢી રહ્યો છે. તેને મહત્ત્વનું કાર્ય કરવાનું છે અને તેના શિર પર એક ભારે બોલો છે. એવામાં એકાએક એક પ્રચંડ વિધ્ન તેના માર્ગમાં આવે છે. તે ગભરાઈ જાય છે; તે નયતાપૂર્વક વિધ્નને પોતાના માર્ગમાંથી દૂર થવા વિનવે છે, પરંતુ તે ત્યાંથી ખસતું નથી. તે કોંઈ ભરાઈ ગાલિપ્રદાન કરે છે, અથવા તેને પગે પડીને પોતાને જવા દેવાની પ્રાર્થના કરે છે; પરંતુ તે વિદ્ય અડગપણે ઉભું રહે છે. પછી તે પ્રવાસી તેની આગળ લાચાર બનીને બેસે છે; પરંતુ એવામાં એકાએક તે પ્રવાસીને પ્રોત્સાહન થઈ આવે છે. તે બાબતનો ફેંસલો તેણે ઠેવી રીતે કર્યો તે આપણે તેના પોતાનાજ શબ્દોમાં જોઈશું:—

“મેં મારી ટોપી અને મારી લાકડી લીધી, મારો બોલો મારી રીતે ગોઠવ્યો અને હું બધું કાંઈ બચતો ન હોઈ તેવી રીતે તે બચકર વિધ્નની પાસે ગયો અને તે બધું ત્યાં હોયજ નહિ તેવી રીતે સીધો તેની ઉપર થઇને આગળ આદ્યો ગયો.”

આપણાં ઘણાં વિધ્નો, જો આપણે તેમની આગળ લાચાર બનીને બેસી રહેવાને બદલે સાહસપૂર્વક તેમની ઉપરથી ચાલી જવાનો નિશ્ચય કરીએ તો તે અદૃશ્ય થઈ જાય.

પ્રકરણ ૨૫ મું-મહાન સંપત્તિનું વીજ

જે માણસે પાંચ કે દશ વર્ષ સુધી સારો પગાર લીધો હોય તે જે એકાએક પોતાની નોકરી ગુમાવી બેસે અને તેણે કાંઈ પણ દ્રવ્ય બચાવ્યું ન હોય તો તે સંભવતઃ તે બાબત પ્રત્યે નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિથી જોશે નહિ અને એમ સમજશે નહિ કે, અનુભવ તેની સમક્ષ અત્યંત ખાતરીબરે એક એવો પાક રજૂ કરે છે, કે જે તેણે હંમેશાં યાદ રાખવો જોઈએ. તે તો પોતાના ભાગ્યને દોષ દેશે.

જે તે પોતાના ભાગ્યને દોષ દેવાને બદલે એક શાંત નાના અવાજ પ્રત્યે લક્ષ્ય આપશે તો તેને પ્રતીત થશે કે, તેણે પાઈઓ, આનાઓ અને રૂપિયાઓ સુધ્ધાં નકામા ખર્ચી નાખ્યા છે અને તેની કિંમત ઉપલોગના રૂપમાં મળી નથી. યોગ્ય કાર્યમાં ખર્ચેલા પૈસા માટે કદી પણ શોક કરવો પડતો નથી.

આ લેખક એક એવા માણસને ઓળખે છે, કે જે એકાએક પોતાની જગ્યા ખોઈ બેઠો છે. અનેક વર્ષો સુધી જીવિધ્યનો ક્યોજ વિચાર કર્યા વિના તેણે જેટલો પગાર મળ્યો તેટલો ખર્ચો કર્યો છે. તેણે એક વાર ઉદ્દેગપૂર્વક મને જણાવ્યું કે “જે મેં ગયાં પંદર વર્ષથી દરરોજ દસ સેન્ટ (બે પૈસાની કિંમતનો) એક અમેરિકન સિક્કો) ખર્ચ્યા હતા તે હમણાં મારી પાસે પાંચસો સુનાળીસ ટાકર હતા. જે કે તેનું વ્યાજ તો એમાં ગળ્યું જ નથી! અને કેટલું પણ ખર્ચી જરૂરિયાતનો ત્યાગ કર્યો વિના હું એથી પણ વધુ સકમ બચતી શક્યો હતા. મારી એ મૂર્ખતાનો વિચાર આવતાં મસ્તક જમી જાય છે અને મારા પદ ને સંકેત આપી પડ્યું છે તેને હું કાયદેજ જાણું છું.”

તમે કદાચ એમ ધાર્યો કે, એક મજબૂત કટુબ જે પ્રતિદિન સેન્ટ ખર્ચે તે તેને ઘણી અગવડ પડ્યા વિના તે નહિ પડતું અને એ એમ કહ્યું કે, આ દેશમાં સાધારણ મજૂર સુદેહી વેતન વિના દરરોજ પાંચ સેન્ટ સકમ ખર્ચે છે અને તેને ખરેખર અનિશ્ચયિત નથી.

ધારો કે, એકવીસ વર્ષનો એક તરુણ દરરોજ નિદાન પાંચ સેન્ટ જુદા મૂકવાની પ્રતિજ્ઞા કરે અને દર ૧૫ મુધી તે બચતને હાથ લગાડે નહિ, તો રોજ જગ્યાય નહિ એટલી નાની રકમ જુદી કાઢવાના પરિણામ તરીકે તેની પાસે એકસો બ્યાસી ડૉલર જમા થશે !

એકત્રીસ વર્ષની વયે જો એક માણસની મગજશક્તિ સારી હોય; તેનામાં જલ હોય અને એકસો બ્યાસી ડૉલરની તેની પાસે મૂડી હોય અને તેનામાં માત્ર સામાન્ય બુદ્ધિબળ હોય તો એકતાળીસ વર્ષની વયે તેની પાસે સારી રકમ શા. માટે જમા થવી ન જોઈએ, તે સમજી શકાતું નથી. અને જો તેનામાં દ્રવ્ય પેદા કરવાની બુદ્ધિ હોય તો તે શ્રીમંતાઇના માર્ગ પર શા માટે આરૂઢ ન થાય તે પણ સમજી શકાતું નથી.

જીવનની સૌથી મહત્ત્વની ગાળતોમાં એક ગાળત જો છે કે, નાની નાની વસ્તુઓમાં ઘણું બળ રહેલું છે અને તેને લેટલું મહત્ત્વ આપીએ તેટલું જોઈએ છે. એક વિના દર કે સો બની શકતા નથી, ત્યારે એકને ધિક્કાર્યો એ મૂર્ખતાબરેલું અને અયોગ્ય કૃત્ય છે. એક એકલો માણસ હુલસક અને વિસાત વિનાનો હશે; પરંતુ જ્યારે એક એક કરીને ઘણા માણસો એકત્ર થાય છે ત્યારે તેઓ એટલા બળવાન બને છે કે તેઓ પૃથ્વીને જીતી લે છે.

એક આની તમને બહુ હુલસક વસ્તુ લાગતી હશે, પરંતુ એ નાના બીજમાંથી મહાન શ્રીમંતાઇને જન્મ મળે છે. જો આપણે એકાદ છોડ ઉગાડવો હોય તો આપણે બીજ સારી જૂંમિમાં રાખીએ છીએ અને તે સારી રીતે વિકાસ પામે એટલા માટે આપણાથી બનતી સર્વ મહેનત કરીએ છીએ. કેાઇ વાર તેમ કર્યા વિનાજ આપણને એકાદ અર્ધવિકસિત છોડ મળી આવે તો કેાઇકે સમયે, કેાઇકે સ્થળે, કેાઇ માણસે તેનું બીજરોપણ અવશ્ય કરેલું હોય છે.

જો તમે આ સમત્કારિક છોડ મેળવવા માગતા હો; જો તમે વૃદ્ધાવસ્થામાં તેની શાખાઓ નીચે આરામપૂર્વક બેસવા માગતા હો; તો તમે પણ યોગ્ય માર્ગે તે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. આજ દાયકાથી તે આની તરફ

ખને તેટલું ધ્યાન આપો. આવાં કિંમતી ખીન્નેને નકામાં ગુમાવી દેશો નહિ.

ભાગ્યેજ એવો કોઈ સશક્ત મજૂર હશે, કે જે માત્ર પોતાને મળતા પૈસાનો સંભાળપૂર્વક ઉપયોગ કરવાથી અને નાના નાના અનાવશ્યક ખર્ચો ખંધ કરવાથી આર્થિક બાબતમાં સ્વતંત્ર ન બની શકે. પરંતુ હુર્ભાગ્યવશાત્ મજૂરને આ કાર્ય કરવું સૌથી વિશેષ કઠિન લાગે છે. જ્યારે એ મજૂરો સખત પરિશ્રમ કરવાને રાજી હોય છે; ત્યારે માત્ર અર્ધોડઝન મજૂરોજ પોતાની કમાઈનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવાને રાજી હોય છે. ણિમારી કે બેકારીના સમયમાં કામ લાગે એટલા માટે પોતાની કમાઈનો એક નાનો ભાગ અલગ રાખવાને બદલે તેઓ જેમ જેમ પૈસા મળતા જાય, તેમ તેમ તેને ખાવા પીવામાં ખર્ચી નાખે છે. આથી જ્યારે મિલો અને કારખાનાંઓ ખંધ થઈ જાય અને મૂડીવાળાઓ પોતાના પૈસા મહાન સાહસોમાં રોકવાને બદલે ત્રિજેરીમાં પૂરી રાખે; ત્યારે તેઓ પાચમાલ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે જે માણસો પોતાની સર્વ કમાઈ ખર્ચી નાખે છે અને એક દિવસ જો રાજી ન મળે તો બૂખે મરવાની સ્થિતિમાં આવી પડે છે; તેઓ ખરેખર ગુલામગીરીજ લોગવે છે.

ફિલિપ ડી. આર્મરે કહ્યું હતું કે “કરકસરીઓ અને પ્રમાણિક એવો કોઈ પણ તરુણ કાંઈક બુદ્ધિબળ અને સારી સમજશક્તિ ધરાવતો હોય તો તે શામાટે દ્રવ્ય સંચય ન કરે અને પોતાના જીવનમાં કહેવાતી સફળતા પ્રાપ્ત ન કરે તે હું સમજી શકતો નથી.” જ્યારે તેમને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો કે “આપને કયા ગુણોથી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે ?” ત્યારે તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “હું ધારૂં છું કે, મને ઘણે અંશે કરકસરથી સફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે. મારી માતાની કેળવણી અને હમેશાં કરકસર કરનારા મારા પિતાકે સ્કૉલરશીપ પૂર્વજો તરફથી મળેલા કરકસરના ગુણને હું આભારી છું.”

રસલ્સે જે કહ્યું હતું કે “જીવનનો પ્રારંભ કરતાં પ્રત્યેક તરુણે બાળપણ જોઈએ કે જ્યાંસુધી તે દ્રવ્ય બચાવવાની ટેવ પાડશે નહિ ત્યાં સુધી તે કદી પણ પૈસા એકત્ર કરી

કહે નહિ. તે પ્રદંબમાં ગાય થોડા મેન્ટો બચાવી શકશે. પણ તે બિલકુલ નહિ બચાવવા કરતાં નો સાંજ મહં યો. અને લેમ લેમ મદિનાઓ જશે. તેમ તેમ ને પોતાની કમાઈનો એક બાગ અલગ મુકવવું કામ વારે મહેલું લાગશે. મેવિન્મ બેન્કમાં ફેટલી શીખતાથી પાટી સકમ સંચિત કરી શકાય છે તે એક આશ્ચર્યકારક વસ્તુ છે અને જે ઉકરે તેમાં પૈસા જમા કરાવે અને કામ થાણુ શમે તે વૃદ્ધાવસ્થા સમૃદ્ધિમાં બ્યતીત કરે એવો ધવો સંભવ છે. જે ફેટલાક લોટો પોતાની કમાઈની પાછળે પાછ પોતાના નિર્વાહને માટે ખર્ચી નાખે છે, તેઓ પોતાની બચ્ચીમંતાઈને માટે હમેશાં ચોક દયા કરે છે.”

એન્ડ કાર્નેગી કહે છે કે “મનુષ્યે સૌથી પ્રથમ દ્રવ્ય બચાવતાં શીખવું જોઈએ. દ્રવ્ય બચાવવાથી તે સૌથી વિશેષ કિંમતી શુષ્ક જે કરકસર તેને ઉત્તેજન આપે છે. કરકસર એ લક્ષ્મીને ખેંચી આણનારો મહાન શુભ છે. જંગલી અને સંસ્કૃત મનુષ્યને જુદા પાડનારો એ શુભ છે. કરકસર લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ કરે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે મનુષ્યનું આરિય પદ સુધારે છે.”

પ્રકરણ ૨૬ મું-ગુંચવણકારક સંવંધો

થોડા વખત પર ન્યૂયાર્કમાં એક તરુણ સ્ત્રી પોતાને આકર્ષિતક રીતે મળેલા એક તરુણ પુરુષથી મોહિત થઈ અને માત્ર થોડા દિવસની ઝોળખાણ પછી તેની સાથે પરણી. તેણે તે પુરુષનો ઇતિહાસ તપાસ્યો નહિ અને તે તેના ભૂતકાળ વિશે કંઈ પણ જાણતી નહોતી. તેઓ જ્યારે લગ્ન કરવાને માટે જતાં હતાં ત્યારે વરને ચોરી કરવા માટે પકડવામાં આવ્યો અને એની વાત બહાર આવી કે, તે પૂર્વે ફેટલીક વાર કારાગૃહમાં ગયો હતો. કન્યાનું હૃદય લગ્ન થઈ ગયું, પરંતુ તેણે પોતાનું લાગ્ય એક સબ પામેલા ચોરની સાથે જોડવાનું જે ખોટું પગલું ભર્યું હતું તેને તે પાછું ખેંચી લઈ ચડી નહિ. થોડી સાવચેતી નહિ

વાપરવાથી આ નિર્દોષ છોકરીએ આવી રીતે પોતાનું જીવન પાચમાલ કરી નાખ્યું છે.

આપણી પ્રગતિને બાધા કરનારી અને આ કીર્તિને અંખપ લગાડનારી મુશ્કેલીઓમાં કસાઈ પડે છે તો જગતમાં સરળમાં સરળ કાર્ય છે. કેટલી બધી બેઠક તરુણ છોકરીઓ અજ્ઞાત રીતે તરુણ પુરુષોના સંબંધમાં કસાઈ પડે છે, કે જેમના વિષે તેઓ વ્યવહારતઃ બિચારું જ્ઞાન ધરાવતી નથી; અને અંતે તેમને પ્રતીત થાય છે કે, તેઓ સમગ્ર જીવનને માટે કસાઈ પડી છે !

આપણાં મોટાં શહેરોમાં શ્રીમંત અને દેખીતી સુખ આપનારી પ્રત્યેક વસ્તુ ધરાવનાર કેટલાં બધાં માણસો પાસેથી આજે તેમના ખરાબ સંબંધના લાગીદારો બની આપીને પૈસા કઢાવે છે અને તેમનું જીવન તેમણે પૂર્ણ પર નરકરૂપ બનાવી દીધું છે ! પ્રતિવર્ષ કેટલાં બધાં જીવો લાગે છે અને કેટલાં બધાં નિર્દોષ તથા શંકારહિત બાલકો ભયંકર વાતો પ્રકટ થવાથી અને તે દ્વારા તેઓ જે પિતાં આહતાં હતાં અને દેવતરીકે માન આપતાં હતાં તે બધું સ્વરૂપ પ્રકટ થવાથી લજ્જા પામે છે ! થોડા વખત પર આગેવાન પુરુષો કે જેમાંના કેટલાક તો કરોડપતિ છે તેમના પ્રાયઃ ગુન્હાભરેલા સંબંધોની જે વાત બહાર આવે છે તેથી તેમની કેટલી ગેરઆબરૂ થઈ છે અને તેમનાં નિર્દોષ શ્રીબાળકોને કેટલું અપમાન, સામાજિક બહિષ્કાર વગેરે અવર્ણનીય દુઃખ સહન કરવું પડ્યું છે તેનો વિચાર કરો !

કેટલા બધા શ્રીમંતો, જે માત્ર તેઓ કુટુંબના નામને તેમણે લગાડેલું કલંક ધોઈ નાખી શકતા હોય અથવા જે બોટા પગલાથી તેઓ તેમની શાંતિ, સુખ અને પૃથ્વીપરની તેમની સમસ્ત વહાલામાં વહાલી વસ્તુઓને લૂંટ લેનાર માણસોના પંજમાં જઈ પડ્યા તેને પાછું ખેંચી લઈ શકતા હોય તો તેમના સમગ્ર જીવનમાં સંચિત કરેલ દ્રવ્ય આપી દેવાને રાજી થાય !

હું એક એવા તરુણને ઓળખું છું, કે જે એક મોટી જગ્યા મેળવવા માટે જનપદનો વિશ્વાસ મેળવવાને પ્રયત્ન કરે છે. તે પોતાની તરુણ સ્થિતિમાં જે કેટલાં

સંબંધોમાં ફસાઈ પડ્યો હતો તેને જો તે બૂંચી
પી શકે તો તે લાખો રૂપિયા આપી દેવાને રાજી છે.
જે જે તરફ ફરે છે તે તે તરફ તે સંબંધો તેની સામે
ધુરંદરતા અને તેને ધમકી આપતા ઉભા રહે છે. તે
ત્યારે એકાદ પત્ર હાથમાં લે છે, ત્યારે ત્યારે તેની
હિંની પાછળ ભમતા આ ભયંકર ભૂતો પેકી કેટલાક
દૃષ્ટિએ પડવાનો સંભવ હોય છે.

દુર્ભાગ્યવશાત્ અધિપતિઓ અને પ્રતિસ્પર્ધીઓ જે
કુદ ઉત્તર થવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેની ઉપર નિંદા-
કાંઈ નાખવાની અથવા તેને નીચે ખેંચી પાડવાની
મેળવવાને હમેશાં તલપી રહે છે. માટે જે માણસનો
કાળ નિષ્કલંક હોય છે, જેનો ઇતિહાસ શુદ્ધ હોય છે,
જગતની સામે અનિમેષ નેત્રે જોઈ શકે છે અને જે
ઈ પણ માણસને એકાદ અપ્રમાણિક કે અવિશ્વાસજનક
પે બતાવી આપવાનું આહ્વાન કરી શકે છે તે અદ્ભુત
જા મેળવી જાય છે.

તરુણ અમેરિકન પ્રબંધને જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનને કહ્યું હતું
"શુચવનારા સંબંધોથી સાવધાન રહેજો." આજે આ
શ્રમાં સર્વ પ્રકારના શુચવણકારક સંબંધોના એવા
ખરો હોદ્દો છે, કે જે તેમની વાત જો જીવનનો પ્રારંભ
રનારા તરુણો સંભળે તો તેમને વોશિંગ્ટનના ઉપદેશ
સાચેવીના શબ્દો ખુશીથી કહે.

એક મહાન શક્તિ ધરાવનારો આચાર્યનક તરુણ કે
જેને પોતાની શક્તિની પ્રતીતિ હોય પરંતુ પોતે કરજના
મેળ તળે બહુ દબાઈ ગયેલો હોવાથી અથવા મુક્ત ન
કઈ શકાય એવી રીતે બીજી સ્વરચિત શુબલાઓથી
બંધાઈ ગયેલો હોવાથી જે પોતાની શક્તિ લાભદાયક રીતે
પાપરવાની સંધિ મેળવી શકે તો ન હોય અને પોતાની
મહત્વપાકાંક્ષા પાર પાડી શકે તો ન હોય, તેના કરતાં વિશેષ
ચોક્કસનક બીજું શું હોઈ શકે ? પોતે એક રાજા હોવાને
બદલે અને પોતાની પરિસ્થિતિનો પ્રભુ હોવાને બદલે તે
પોતાની શુચવણકારક સ્થિતિનો ગુલામ હોય છે અથવા
જો યથા તેના લેણદારો તેની પાછળ પડેલા હોય છે.

હોત કિંવા માલ ગીરો મૂકીને અથવા કરજ કરીને
પાપારની બાબતમાં તેઓ કેદી બની બેઠા ન હોત; તો
કામ માત્ર થોડા સૂત્રધારપણાથી થઈ શકત તે દાય
સ્થાને માટે તેમને જાતે મહેનત કરવી પડે છે તે ન
રવી પડત. તેઓ પોતાની ઇચ્છામાં આવે તે સ્થાને જઈ
કેતા નથી પરંતુ તેમને જ્યાં જવાની ફરજ પડે છે ત્યાંજ
જાય છે. તેઓ જે સ્થાને જઈએ પોતે જે ચાચ છે.
તેઓ બીજાઓને ફરજ પાડી શકતા નથી પરંતુ બીજાઓ
તેમને ફરજ પાડે છે. તેઓ પસંદગી કરતા નથી, પણ
હોખંડી સંયોગો તેમને ફરજ પાડે છે.

અથવા હોકો પૈકી એકને હું ઝોળણું છું, જે મહિને
પાંચસો ટાંલર કમાય છે; પરંતુ વર્ષો થયાં તેનો અર્ધો પગાર
આપાવીએ જેને “મરેલા થોડાની કિંમત” કહે છે તે
આપવામાં ખર્ચાતો આવ્યો છે. જ્યારે તેની વય છેક નાની
હતી ત્યારે તેણે મૂખતાપૂર્વક એક હાનિકારક ધંધામાં
પોતાનું નાણું રોક્યું હતું; તેમાં તેણે પોતાની લેગી કરેલી
રકમનો પ્રત્યેક ટાંલર ગુમાવ્યો; એટલુંજ નહિ પરંતુ
એક મોટી રકમને માટે અતિજાપત્રકો આપ્યાં, જેની મુદત
દર ત્રણ માસે પાકતી હતી. તે જ્યાં સુધી નાદાર ન બને
ત્યાં સુધી તે આ હુડીઓમાંથી મુક્ત થઈ શકતો નથી અને
તે એટલો આબરૂદાર છે કે તે નાદાર પણ બની શકતો નથી.
આથી તેનું સમગ્ર જીવન બાધિત થઈ ગયું છે. હમણાં
તેનું વય પચાસ વર્ષનું છે અને તેને કેટલાક પુત્રો અને
પુત્રીઓ છે, તેમને તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શિક્ષણ આપી
શક્યો નથી. આ હમેશાં જાગત રહેતા કરજના ભૂતને હોષે
તેના કુટુંબના સુખ તથા સગવડનો અને તેની પોતાની મનઃ-
શાંતિનો નાશ થયો છે. તેણે આ સઘળાં વર્ષો એવા ચાલુ
ભયમાં દાઢ્યાં છે કે, તે દશાય બિમાર પડશે અથવા કાંઈ
સંકટમાં આવી પડશે અને પરિણામે તેનાં સીબાલકોને
હજી વધારે દુઃખ સહન કરવું પડશે.

આ સર્વનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે, તેની મહ-
ત્વાકાંક્ષા, તેનો આશામય સ્વભાવ, તેનો ઉત્સાહ અને તેની
દુસ્તી હદગ્ની વૃત્તિ, એ સર્વ નષ્ટ થઈ જઈને તે ચીડીઓ

પૈસા ગુમાવવાથી કાંઈ તમે મસ્તક ગુમાવવાના નથી. તમે નિશ્ચય કરજો કે, જ્યાં સુધી તમે પૂર્ણ તપાસ કરો ત્યાંસુધી તમે કોઈ પણ ચોજનામાં એક પાઈ રોકશો નહિ. પુષ્કળ સત્કાર્યો તમારી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યાં છે. જો તમે એક ચૂકશો તો બીજાં સેંકડો બાકી રહેવાં લોકો તમને કહેશે કે “તક ચાલી જશે, જો તમે ધીરમ નહિ સાધી લેશો તો તમે દ્રવ્ય કમાવાની એક તક ગુમાવશો.” પરંતુ તમે ધીમેથી તપાસ કરજો. નિયમ કરજો કે, જ્યાંસુધી તમે પૂર્ણ તપાસ નહિ કરો ત્યાંસુધી તમે કોઈ પણ સાહસમાં પૈસા રોકશો નહિ; સ્થિર બુદ્ધિના માણસો તેમાં પૈસા રોકે એટલું તે નહિ હોય તો તેની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ રાખશો તમે કોઈ પણ કાર્યમાં હાથ ધાલો તે પહેલાં તપાસ કરો ની ટેવ રાખશો તો તેથી તમારાં સુખસંપત્તિનું સંરક્ષણ થશે.

તરુણ પુરુષો ઘણી વાર હુચ્ચા માણસોની આજ્ઞા દ્વારા પડે છે અને તેમને ખબર પડે તે પહેલાં તેમને ઇન્જન્ય બગડે છે. તેઓ હઠાપણુપૂર્વક પોતાના મિત્રો પસંદગી કરતા નથી અથવા તેઓ કદાચ નિર્દોષતાપૂર્વક સામાજિક, રાજકીય કે વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં પોતાનાં નામો ફલાંકિત કરે છે; પરંતુ તેમના જાણવામાં આવે તે પૂર્વક કાં તે તેમના આસ્થિત્યને નહિ ભુંસાય એવું કલંક છે કે કાં તે તેઓ મુશ્કેલ સ્થિતિમાં આવી પડે છે.

તરુણ પુરુષ અને તરુણ સ્ત્રી! તમારા ઇતિહાસ તપાસ રાખો. તેને શુદ્ધ રાખો અને તમારી જાતને અજ્ઞાત સ્થિતિમાં રાખો. જો તમે તમારી સ્વતંત્રતા તમારી શુદ્ધ કીર્તિ અને તમારી નિર્વિધન ઉદ્ધતિ કિંમતી ગણતા હો તો દ્રવ્ય, સમાજ, નીતિ અથવા કોઈ કેઈ પણ બાબતમાં બંધાયેલા રહેશો નહિ. તમને પાંચ બાબતો કે જેથી તમે બંધાયેલા રહેશો તે છે: તમે સ્વતંત્રતા અને અજ્ઞાત સ્થિતિમાં કામ કરી શકો તમારું હિતવર્તન તમારું જીવન અને તમારી સ્વતંત્રતા તમે સારી રીતે કે જેથી તમે જાણતાં છો કે જેથી અનિર્ણય નથી થઈ શકે. તમારી જાતને

સ્થિતિમાં મૂક્યો નહિ કે જ્યાં તમને કોઈની જમા મામલો પડે; કોઈની ખુશામત દરવી પડે; કોઈને મળતું નમાવડું પડે અથવા કોઈને પગે લાગવું પડે.

તીવ્ર બુદ્ધિ બેટલી જામી પરાધીન હોય કે તે કામ કરી શકે નહિ તેના કરતાં શક્તિ ચોટી હોય પરંતુ ૧૧૧'૨૧૧ અને ૬૬ નિઃસ્વ હોય તે સ્થિતિ અધિકે ચારી છે. એક ઉત્પાદક અસરકારક મગજ સ્વતંત્ર હોવું જોઈએ, જે તમે તમારી શક્તિઓને એવી રીતે જાંધી દો કે તમે એક વહેતિયા માણસ જેટલું જ કામ કરી શકો; તો તો તમારી બુદ્ધિ જમે તેટલી તીવ્ર હોય તે પણ શા કામની ! માટે જમે તે જોગે તમારી સ્વતંત્રતા સાચવી રાખો.

પ્રકરણ ૨૭ મું-વ્યાપારી પ્રમાણિકતા

પૂર્વે જ્યારે મનુષ્યનો વ્યાપાર ચાલતો હતો ત્યારે શુશ્રામ ખરીદવાની ઇચ્છાવાળા એક માણસે એક તરુણ સીદીને પૂછ્યું કે “જો હું તને ખરીદું તો તું પ્રમાણિક થઈશ ?” તે શુશ્રામે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “તમે મને ખરીદો કે ન ખરીદો, પણ હું તો પ્રમાણિક જ થઈશ.”

આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ કે, પ્રમાણિકતા એ ઉત્તમોત્તમ નીતિ છે. જેઓ કહે છે કે, તેમણે પ્રમાણિકતા અને અપ્રમાણિકતા એ ઉલ્લેખને અજમાવી જોયું છે તેઓ પણ પ્રમાણિકતાની ભલામણ કરે છે; છતાં જેઓ ખરા મનુષ્યને છાજે એવી રીતે વ્યાપાર કરે છે તેમનો, જમે તે થાય તોપણ પ્રમાણિક જ રહેવું એ સૌથી પ્રથમ વિચાર હોય છે.

હાર્વર્ડ વિશ્વવિદ્યાલયનાં મકાનો અને દરવાજાઓ પર “સત્ય” એ શબ્દ કોતરેલો છે. તેના એક સુખ્ય દરવાજા પર એક મહાન હિંદુ કવિના આ શબ્દો કોતરેલા છે કે “તમે દરવાજા ખુલ્લા રાખો, કે જેથી સત્યને જાળવનારી પ્રમાણિક પ્રજા તેમાં પ્રવેશ કરે.” પૃથ્વીપટ પર સ્વમાન જાળવનારો એવો કોઈ પણ દરવાજો નથી કે જે સાચા સંતોનું જણાવેલું દૃઢ અને જીવનનું સત્ય-નહિ જાળવનારાઓને માટે

એક મહાન અમેરિકન રાજપુરુષે પોતાના પુત્રને લખ્યું હતું કે “સત્ય, સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા, ન્યાય અને માનવંતરપણું એનો કદી પણ ત્યાગ કરવો નહિ. નીચતા, હલકો મિથ્યા-ડંબર, કાયરતા અને જાડતામાંથી અસત્યને જન્મ મળે છે અને તે હમેશાં પોતાનો ઉદ્દેશ સાધ્ય કરવામાં નિષ્ફળ થાય છે અને અસત્યભાષીને તિરસ્કારપાત્ર બનાવે છે. સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા, ન્યાયિતા અને માનવંતરપણું સિવાય કોઈ પણ માણસને કોઈ પણ કાર્યમાં શાશ્વત સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શકશે નહિ કિંવા તેને કોઈ પણ માણસની તરફથી સ્થાયી માન મળી શકશે નહિ. પ્રત્યેક માણસનું ખરું સ્વરૂપ મોઢું વહેણું પકડાઈ આવે છે અને તે ધારે છે તે કરતાં બહુ વહેણું પકડાઈ આવે છે. તમારું ચારિત્ર્ય શુદ્ધ હશે તો તે પણ અવશ્ય પ્રસિદ્ધ થશે અને અવશ્ય તેની ચોખ્ખી કદર થશે.”

પશ્ચિમ તરફનું એક સામયિક પત્ર જણાવે છે કે, એક માણસ એક આગગાડીના ઢબમાં બેઠો અને પોતાની પાસેની જગ્યા પોટલાં પોટલીથી ભરી નાખી. તે ઢબમાં માણસોથી ભરાઈ ગયો અને એક સફરગૃહસ્થે પૂછ્યું કે “અહીંનાં કોઈ માણસ બેઠો છે ?” તેને પ્રત્યુત્તર મળ્યો “હા, અહીંનાં એક માણસ બેઠો છે અને આ ચીજો તેની છે. તે હમણાં બીટી પીવા માટેના ઢબમાં ગયો છે અને તે હમણાં પાછો આવશે.” તે ગૃહસ્થને આ કથનની સત્યતા વિશે શંકા ધારણ કરવાનું કારણ હોવાથી તે બોલ્યો કે “હીક, તે માણસ પાછો આવે ત્યાંમુખી હું અહીંનાં બેસીશ.” પણ તેણે તે પોટલાં પોટલી તે જગ્યાની નીચે અથવા ઉપલાં પાટીનાં પર મૂકી દીધાં. પેલો માણસ ટોળા બેચીને બેઠો રહ્યો, પરંતુ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. કેમકે “બીટી પીવા માટેના ઢબમાં ગયેલો માણસ” અસ્તિત્વજ ધરાવતો ન હતો! પછી પીને પીને પોટલાંનો મલિક પોતાના ઉત્તરવાના સ્થાને આવી પહોંચ્યો અને પોતાનો સામાન એકત્ર કરવા લાગ્યો. ત્યારે ઉપ ગૃહસ્થે કહ્યું કે “મને હમા કરો, પરંતુ તમે કહ્યું હતું કે, આ પોટલાં બીટી પીવા માટેના ઢબમાં ચડેલા એક માણસનાં છે, તમારું નથી, માટે તેને લેનાં

તમને અટકાવવા એ હું મારું કર્તવ્ય સમજીશ.” આ સાંભળતાંજ તે માણસ ક્રોધથી રાતો ચોળ થઈ ગયો અને ગાલીપ્રદાન કરવા લાગ્યો. પરંતુ પોટલાંને સ્પર્શ કરવાની તેની હામ ચાલી નહિ. કંડકરને બોલાવવામાં આવ્યો, તેણે ઉભય માણસોનું કહેવું સાંભળ્યું અને કહ્યું કે “ઠીક, એ પોટલાં હું મારા તાળામાં લઈશ અને શહેરમાંના સ્ટેશને લઈ જઈશ; અને તે દરમિયાન જો બીજો કોઈ તે પર દાવો નહિ કરે તો—” તેણે એક વાર જેણે તે સામાનના સ્વામી હોવાનો ધન્કાર કર્યો હતો તેના તરફ ફરીને કહ્યું “તે તમને મળશે.” ગાડી ઉપડવાની તૈયારી થઈ ત્યારે ઉતાડિઓના અટ્ટહાસ્ય અને તાળીઓના અવાજ વચ્ચે તે માણસ પોતાનો સામાન લીધા વિના તે સ્ટેશન પર ઉતરી પડ્યો. તે સામાન તેને બીજે દિવસે મળ્યો; પરંતુ જે જગ્યા તેની નહોતી તે લઈ લેવાને અસત્ય બોલવા માટે તેને એ ઠીક સળ થઈ.

માર્ગરેટ સેન્સ્ટર કહે છે કે “આ એક પ્રાચીન વકતિ છે કે, અસત્યભાષીનું એક અસત્ય બીજાં અર્થો ડગલ અસત્યો બોલવાની ફરજ પાડે છે અને તેને ખખર પડે તે પૂર્વે પરિસ્થિતિ ભયંકર રીતે મુશ્કેલ બની જાય છે; પરંતુ સંકટનો પાર અહીંથીજ આવતો નથી. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં એક માણસ અસત્ય બોલે એ દર્શાવી આપે છે કે, તેનું ચારિત્ર્ય સંપૂર્ણતઃ શુદ્ધ અને નિર્દોષ નથી. મેં એક એવો સુંદર હીરો જોયો છે, કે જેની અંદર એક પ્રવીણ પરીક્ષકને એક ખામી જણાઈ હતી અને તેથી જેની કિંમત ઘણી ઘટી ગઈ હતી. જે માણસ સત્યથી લેશ પણ વેગળા જાય છે તે પોતાના ચારિત્ર્યમાં વ્યંગ આણે છે. તે કુળમાંના નાના હાથ સમાન છે કે જે કોડવાટનો પ્રારંભ દર્શાવે છે. જો તમે તમારા મનને એક વાર અસત્ય બોલવા દેશો તો બીજી વાર તમને કોઈક કાલ્પનિક કારણને લીધે સત્યથી દૂર જવું તેને વધારે સહેલું લાગશે.”

જો એક તરફ એવા દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક પોતાના જીવનને પ્રારંભ કરે કે તે પ્રત્યેક વાત સાચીજ બોલશે; તે જે જે વચન આપે તે તે અસરશઃ પાળશે; જેને જેને

મળવાનું વચન આપશે તેને તેને બરાબર વળતે મળશે અને અન્ય માણસોનો સમય બરબાદ કરશે નહિ; જો તે પોતાની કીર્તિને અમૂલ્ય ખજાનો ગણશે; જો તે આ વાત સમજશે કે, જમતની આંખો તેની ઉપર છે અને તેણે સત્ય અને ન્યાયથી કિંચિત્ પણ વેગળા જવું જોઈએ નહિ; જો તે પ્રારંભમાં જ આવો નિશ્ચય કરશે તો તે જ્યોત્ષ્ણ પીળોટીની પેઠે પ્રાયઃ અમર્યાદ આંટ અને સર્વ માણસોનો વિશ્વાસ મરતવશે અને શેષ મનુષ્ય બનશે.

જ્યારે સેનાપતિ ડૉનટ, ઇ. લી પોતાની સેનાની હિલચાલના સંબંધમાં પોતાના એક અમલદારની સાથે વાર્તાલાપ કરતો હતો ત્યારે એક ગામડીઆ કૃપિકારના છોકરા-એ સેનાપતિને એમ બોલતાં સાંભળ્યો કે "મેં હૃદિસબર્ગને બદલે જેટિસબર્ગ તરફ કૂચ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે." તે છોકરાએ આ હકીકત ગવર્નર કટિંગને તાર દ્વારા જણાવી. તે છોકરાને માટે એક ખાસ એન્જન મોકલવામાં આવ્યું. ગવર્નર બોલ્યો "આ છોકરો સત્ય કહે છે કે કેમ તે જાણવાને માટે હું મારો જમણો હાથ આપવાને સજી છું." એક દૈર્ઘ્યરહે પ્રત્યુત્તર આપ્યો "ગવર્નર સાહેબ! હું એ છોકરાને જોળખું છું; તે અસત્ય બોલે એ અશક્ય છે; તેને બિલકુલ શકું બોલવાની ટેવ નથી." પંદર મિનિટમાં યુનિયનની પલટણો જેટિસબર્ગ તરફ કૂચ કરવા લાગી અને ત્યાં તેમને વિજય પ્રાપ્ત થયો, શારિગ્ય એ બળ છે. ખરું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવું; ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખવો; સહૃદયતાપૂર્વક કામ કરવું; શ્રામ અને સત્ય કામની તૃષ્ણા રાખવી; એમાંજ મનુષ્યની ખરી મહત્તા રહેલી છે.

જો પ્રત્યેક પક્ષ પોતાના વ્યવહારમાં પોતાનું હૃદય મૂકે તો વ્યાપારમાં કહી પણ અસત્યાચરણ થશે નહિ.

હૉરેન્સ સ્ટર્ને કહ્યું હતું કે "પ્રત્યેક બાળકમાં જે માણસ પોતાનું અંતઃકરણ ન મૂકે તેનો કોઈ પણ બાળકમાં વિશ્વાસ કર્યો નહિ." જે માણસ અંગનઃ પ્રમાણિક હોય તે શું સંપૂર્ણતઃ અપ્રમાણિક નથી?

મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેનો વ્યવહાર એવો છે કે વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા અનિવાર્ય છે. એવો સમય

તમને અટકાવવા એ હું મારું કર્તવ્ય સમજીશ.” આ સાંલગતાંજ તે માણસ ક્રોધથી રાતો ચોળ થઇ ગયો અને ગાલીપ્રદાન કરવા લાગ્યો. પરંતુ પોટલાંને સ્પર્શ કરવાની તેની હામ ચાલી નહિ. કંડકટરને બોલાવવામાં આવ્યો, તેણે ઉભય માણસોનું કહેવું સાંભળ્યું અને કહ્યું કે “હીક, એ પોટલાં હું મારા તાળામાં લઇશ અને શહેરમાંના સ્ટેશને લઇ જઈશ; અને તે દરમિયાન જો બીજો કોઈ તે પર હાવો નહિ કરે તો—” તેણે એક વાર જેણે તે સામાન્ય સ્વામી હોવાનો ઇન્કાર કર્યો હતો તેના તરફ ફરીને કહ્યું “તે તમને મળશે.” ગાડી ઉપડવાની તૈયારી થઇ ત્યારે ઉતાડૂઓના અદ્દહાસ્ય અને તાળીઓના અવાજ વચ્ચે તે માણસ પોતાનો સામાન લીધા વિના તે સ્ટેશન પર ઉતરી પડ્યો. તે સામાન તેને બીજે દિવસે મળ્યો; પરંતુ જે જગ્યા તેની નહોતી તે લઇ લેવાને અસત્ય બોલવા માટે તેને એ હીક સજા થઇ.

માર્ગરેટ એન્જલ્ટર કહે છે કે “આ એક પ્રાચીન વાક્ય છે કે, અસત્યભાષીનું એક અસત્ય બીજાં અર્થો ડગલ અસત્યો બોલવાની ફરજ પાડે છે અને તેને ખખર પડે તે પૂર્વે પરિસ્થિતિ ભયંકર રીતે મુશ્કેલ બની જાય છે; પરંતુ સંકટનો પાર અહીંથીજ આવતો નથી. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં એક માણસ અસત્ય બોલે એ દર્શાવી આપે છે કે તેનું ચારિત્ર્ય સંપૂર્ણતઃ શુદ્ધ અને નિર્દોષ નથી. મેં એ એવો મુંદર હીરો જોયો છે, કે જેની અંદર એક પ્રતીક પરીક્ષકને એક ખામી જણાઇ હતી અને તેથી જેની કિંમત ઘણી ઘટી ગઇ હતી. જે માણસ સત્યથી લેશ પણ વેગળો જાય છે તે પોતાના ચારિત્ર્યમાં વ્યંગ આણે છે. તે કાળમાંના નાના લઘુ સમાન છે કે જે કોહવાટનો પ્રારંભ દર્શાવે છે. જો તમે તમારા મનને એક વાર અસત્ય બોલવા દેશો તો બીજી વાર તમને કોઈક કાચનિક કારણને લીધે સત્યથી દૂર જવું તેને વધારે સહેલું લાગશે.”

જો એક વરુણ એવો દૃઢ નિશ્ચયપૂર્વક પોતાના જીવનને પ્રારંભ કરે કે તે પ્રત્યેક વાત સાચીજ બોલશે; તે જે જે વચન આપે તે તે અચર્યઃ પામશે; જેને જેને

જવાબુ વચન આપશે તેને તેને બરાબર વખતે મળશે અને અન્ય માણસોનો સમય બરબાદ કરશે નહિ; જો તે પોતાની કીર્તિને અમૂલ્ય ખજાનો ગણશે; જો તે આ વાત ધમકશે કે, જગતની આંખો તેની ઉપર છે અને તેણે સત્ય અને ન્યાયથી કિંચિત્ પણ વેગળા જવું જોઈએ નહિ; જો તે પ્રારંભમાં જ આવો નિશ્ચય કરશે તો તે જ્યોત્સ્ના પીગોળીની પેઠે પ્રાયઃ અમર્યાદ આંટ અને સ્વર્ગ માણસોનો વિશ્વાસ ધરાવશે અને શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય બનશે.

ત્યારે સેનાપતિ ફોન્ટે. ઇ. લી પોતાની સેનાની કિલ્લાદારના સંબંધમાં પોતાના એક અમલદારની સાથે વાર્તાલાપ કરતો હતો ત્યારે એક ગામડીઆ કૃપિકારના છોકરા-એ સેનાપતિને એમ બોલતાં સાંભળ્યો કે “મેં હરિસબગને બાલે જોટિસબગ તરફ ફૂલ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે.” તે છોકરાએ આ હકીકત ગવર્નર કટિંગને તાર દ્વારા જણાવી. તે છોકરાને માટે એક ખાસ એન્જીન મોકલવામાં આવ્યું. ગવર્નર બોલ્યો “આ છોકરો સત્ય કહે છે કે કેમ તે જાણવાને માટે હું મારો જમણો હાથ આપવાને રાજી છું.” એક કૃપિાંરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો “ગવર્નર સાહેબ! હું એ છોકરાને જાણશું છું; તે અસત્ય બોલે એ અશક્ય છે; તેને બિલકુલ મૂકી બોલવાની ટેવ નથી.” પંદર મિનિટમાં સુનિયનની પદ્ધતિ જોટિસબગ તરફ ફૂલ કરવા લાગી અને ત્યાં તેમને વિજય પ્રાપ્ત થયો. આશ્ચર્ય એ બળ છે. ખરું મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવું; ઉચ્ચ ઉદ્દેશ રાખવો; સહૃદયતાપૂર્વક કામ કરવું; સારા અને સત્ય કામની તૃષ્ણા રાખવી; એમાંજ મનુષ્યની ખરી મહત્તા રહેલી છે.

જો પ્રત્યેક પક્ષ પોતાના વ્યવહારમાં પોતાનું હૃદય મૂકે તો વ્યાપારમાં કદી પણ અસત્યાચરણ થશે નહિ.

લોરેન્સ સ્ટર્ને કહ્યું હતું કે “પ્રત્યેક જાળતમાં જે માણસ પોતાનું અંતઃકરણ ન મૂકે તેનો કોઈ પણ જાળતમાં વિશ્વાસ કરી શકાય નહિ.” જે માણસ અંશતઃ પ્રમાણિક હોય તે શું સંપૂર્ણતઃ અપ્રમાણિક નથી?

મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેનો વ્યવહાર એવો છે કે વ્યાપારના ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ પ્રમાણિકતા અનિવાર્ય છે: એવો સમય

કદી પણ આવનાર નથી કે જ્યારે મનુષ્યોને કોઈ પ્રકારે એકબીજાનો વિશ્વાસ નહિ કરવો પડે; છતાં જેવી રીતે હમણાં કોઈ પણ માણસ એક રિવાજવાર લઈને બહાર નીકળે અને જ્યારે તેની ઈચ્છા થાય ત્યારે તે એક કે બે માણસોને મારી નાખી શકે; તેવી રીતે હમેશાં મનુષ્ય એક કે બે ઠગાઈઓ કરી શકશે.

માઈનાંડ જે. સેવેજ કહે છે કે “પશ્ચિમ ભાગમાં હું જે જે વ્યાપારીઓને ઓળખું છું, તેમાંના સૌથી વિશેષ સમજદાર વ્યાપારીઓ પૈકી એકની સાથે મારે એક વાર વાતચીત થઈ હતી તે મને યાદ છે. આ પ્રસંગે તેણે એક એવો દાવો કર્યો હતો, કે જે ચાલવા દેવાને હું રાજી નહોતો તેણે કહ્યું કે “એક સાટામાં લાલ મેળવવા માટે સામા માણસની અજ્ઞાનતાનો હું લાલ લઉં તો તે અપ્રમાણિક નથી. જગતમાં શી શી ઘટના બની રહી છે તેનું જો હું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવતો હોઉં તો સામા માણસની અજ્ઞાનતાનો લાલ લેવામાં હું કાંઈ અયુક્ત કાર્ય કરતો નથી. કારણકે તે અજ્ઞાન રહ્યો તેમાં દોષ તેનો પોતાનોજ છે.” તેના આ દાવાના વાજળીપણા વિષે મને શંકા છે. શું આપણે આપણા માનવબંધુઓની અજ્ઞાનતા, દુર્બળતા, અશક્તતા અને નિર્બળતાનો લાલ લેવો જોઈએ અને તેમને અગાઉ કરતાં ખરાબ સ્થિતિમાં મૂકવા જોઈએ ?

જે માણસ પોતાના પાડોશીની અજ્ઞાનતાનો લાલ લઈ તેને છેતરે છે તેના સંબંધમાં માત્ર એટલુંજ કહી શકાય કે, તેનું ચારિત્ર્ય ભ્રષ્ટ થયું છે.

પ્રત્યેક વ્યાપારીને માટે આ એક સોનેરી નિયમ છે કે “તમારી જાતને તમારા આહુકને ઠેકાણે સમજો.”

મેં એક માણસ વિષે એક વિચિત્ર વાત વાંચી છે. કહે છે કે, જ્યારે ફિલિપ વર્ટન સ્વતંત્ર રીતે વ્યાપાર કરવા લાગ્યો ત્યારે તે ઘુંટણમંડીએ પડીને પ્રાર્થના કરતો કે “હો પ્રભો! તારી સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિને ગમે નહિ એવી કોઈ પણ રકમ મારા ચોપડામાં દાખલ કરવા દઈશ નહિ.”

કિંમતના પ્રમાણમાં માલ આપવો એ સમસ્ત પ્રમાણિક વ્યાપારનો સિદ્ધાંત છે. સમસ્ત પ્રમાણિક વ્યાપારમાં જેટલી

કિંમતનો માલ લેવામાં આવે છે તેટલી કિંમતનો માલ આપવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વાજળી સાટામાં ઉભય વ્યક્તિ-ઓને સંતોષ-શાન્ત સંતોષ મળે છે; પ્રત્યેક જણને જેટલું મળવું જોઈએ તેટલું મળે છે.

આ દેશનાં આગેવાન વ્યાપારી ખાતાંઓનો ઇતિહાસ જણાવે છે કે, જે માણસોએ તેમને ઉભાં કર્યાં હતાં તેઓ હમિયાં પોતાના ગ્રાહકોને સંતોષ આપતા હતા.

અમેરિકાનો એક સૌથી સફળ ગાંધી જણાવે છે કે “મેં એક એવો નિયમ કર્યો છે કે જનતાં મુઠી ઠાઈ પણ ગ્રાહકોને અસંતુષ્ટ કરવો નહિ. કારણ કે મને લાગે છે કે, અસંતુષ્ટ થયેલો ગ્રાહક મારી દુકાનનો હુમેશાં શત્રુ થઈ રહેશે. વળી ઠાઈ પણ માણસ વાજળી રીતે મારા પર અગ્રદાતામે એથી મારા સ્વમાનને હાનિ થાય છે. કારણકે પ્રમાણિકતાના પાયા પર મારો ધંધો ઉભો થયો છે.”

જે તરુણો ક્રીમંત જની જવાની અત્યંત ઉતાવળમાં હોય છે, તેઓ વિગતોનું જ્ઞાન મેળવવા માટે કંઈ પણ ઉમેદવારી કર્યા વિના એકાદ બે વર્ષમાં સફળ ધંધો ઉભો કરવા માગે છે; કારણ કે તેમના વિચારો દ્રવ્ય સંચિત કરવામાંજ એટલા બધા એકાગ્ર થયેલા હોય છે કે તેઓ સામા માણસનું હિત જોવાનું બિલકુલ બૂલી જાય છે.

કેટલાક ચોંઠા અત્યંત દૂર માર્ગ શ્રદ્ધા કરતા હોવાથી નોકરીને અપ્રમાણિક થવાનું નિત્ય પ્રયોજન થાય છે. મુદાકંવાળા જરૂરીય લેને થોડા વખત પર એક તરુણ પુરુષ કે જેણે એક થોડી કિંમતનો પદાર્થ ચોર્યો હતો તેની સ.મેનો ચીરીનો આરોપ તેના ચોક પાસે પાડે; ખેંચી લેવાનારો હતો અને જણાવ્યું હતું કે, તે તરુણનો અડવાલીઆનો પાંચ ટાલરનો પગાર તેને ચીરી કરવાને ઉરફેરે એવો હતો. ઉઠા ન્યાયાધીશે ન્યૂયાકું નગરમાં તેને પોતાને એક અધ્યક્ષ તરુણ તરીકે મળેલો અનુભવ આ પ્રમાણે કહ્યો હતો:-

“મારે અડવાલીએ બે ટાલરના પગારે જેમ નિર્બોધ રહી શકે તેમ અટકવવાનો હતો. મારા ચોકે એક દુકાન પ્રત્યે એટલું પહોળું અગ્રે તેથી વિરોધ થવાનું મારા પ્રત્યે અપરવા નહોતું. હું જણાવું હતું કે, તેમના પ્રત્યે

મારી સેવા દર અઠવાડીએ નિદાન પગાસ ડાલરની કિંમતની હતી અને તેઓ મને એ ડાલર આપતા હતા. કેટલાક દિવસ તો હું બિલકુલ ખાતો પણ નહિ. એક દિવસ-અને તે દિવસને હું કદી પણ વિસરીશ નહિ-મને મારા ખાતાને માટે એ હજાર પાંચસો ડાલર રોકડા મળ્યા. તે દિવસે મારી પાસે લોજન ખરીદવા જેટલા પૈસા નહોતા. હું કબૂતર કંઈ છું કે, તે દિવસે મારી માતા મને સંપૂર્ણ પ્રમાણિકે માનતી હતી એવા જ્ઞાનથીજ હું ચોરી કરતાં અટક્યો હતો. તે ખાતું આ શહેરનાં મોટાંમાં મોટાં અને સૌથી વિશેષ વજનદાર ખાતાંઓ પૈકી એક હતું. આપણી સામેનો આ તરુણ જે ખડક સાથે અથડાઈ પડ્યો તે ખડકની બહુ નજીક હું પણ જઈ પડ્યો હતો, સમજ્યા ?”

આ કથનમાં પ્રત્યેક શેઠને માટે એક પાઠ રહેલો છે. ઘણા માણસોને, અને કેટલીક વાર તરુણોને, એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે કે જ્યારે તેમને માનવંતપણે નિર્વાહ પૂરતું કમાવું અને ઇજ્જત ખોઈને અઢળક ધન મેળવવું, એ બેમાંથી એક કાર્યની પસંદગી કરવાની હોય છે. ખાસ કરીને આપણાં મોટાં શહેરોમાં આવી ઘટના બને છે અને તે આપણાં વિલાસી જીવનનું એક મહાન પ્રલોભન છે. એ આપણે આપણા પૂર્વજોની પેઠે અને ગામડાંના લોકોની પેઠે માત્ર સાદા જીવનથી સંતુષ્ટ રહી શકીએ અને કોઈ માણસ આપણી પાસે એક ડાલર માગતો નહિ હોવાથી આપણે જગતની સામે જોવાને શક્તિમાન થઈએ તો વકરાની પેટી અને ત્રિજોરીમાંથી ઓછી ચોરી થાય. જે તરુણ પુરુષ રંક અને આખરેદાર થવાની ખુશી સહિત જીવનનો પ્રારંભ કરે છે તે સફળતાનું એક બળવાનમાં બળવાન સાધન ધરાવે છે.

દક્ષિણ તરફનું એક વર્તમાનપત્ર જણાવે છે કે “ત્યારે વિફલ્લિંગ જીતાયું” ત્યારે એક અમેરિકન સેનાપતિને એવો સપ્ત હુકમ મળ્યો હતો કે, સૂતરનો એક પણ કોથળો રણાંગણની બહાર જવા દેવો નહિ. થોડા સમયમાં ઉત્તર તરફની કેટલીક સૂતરની મિલોના પ્રતિનિધિઓએ તેની મુલાકાત લીધી અને તે બે થોડા સમયપર્યાંત હલ્લક કરે તો તેને પાંચ હજાર ડાલર આપવાની સૂચના કરી. તે

તે માણસોને ગાલિપ્રદાન કરું અને તેમને જેમ કરીને
 રજાંગણ ઉપી જવાનો દુકમ કર્યો કે " હું તમે મને
 લાયક આપવાનો પ્રયત્ન કરો છો ? આજ્યા જાગ્યા, નરિ તે
 હું તમને ગોળીથી વિધી ન આવીશ. " તેની પ્રમાણિકતા
 હ રહી. અદ્ય સમયમાં જેમને સુનરની આવશ્યકતા
 હતી તેમના તરફથી બીજી વાર માણસો આજ્યા અને તેમણે
 દય હજાર ડોલર આપવાની સૂચના કરી. તેમને પણ
 ગાલિપ્રદાન કરીને રજાંગણની જહાર કાઢી મૂકવામાં આજ્યા.
 ત્યાર પછી ત્રીજી વાર માણસો આજ્યા. તેમણે સુનરની માગ-
 ણી કરી અને વીસ હજાર ડોલર આપવાની સૂચના કરી.
 તેણે તેમને પણ ગાલિપ્રદાન કરીને રજાંગણની જહાર કાઢી
 મૂક્યા. અત્યાર મુખી તેની પ્રમાણિકતા કાયમ રહી; પરંતુ
 તેનું મન અસ્વસ્થ થવા લાગ્યું. તે પોતાના કમાન્ડીંગ
 જનરલની પાસે ગયો અને તેને જે દુકમ મળ્યો હતો તથા
 જે પ્રલોભન બતાવવામાં આવ્યું હતું તે તેને નિવેદન કર્યાં.
 અને પછી તે બોલ્યો કે " હું હવે રાજનામું આપી ઘેર
 જવા માગું છું. અહીંની હવા મને ખડું ઉષ્ણ લાગે છે.
 કેટલીક વસ્તુઓની સામે હું ટકી શકું છું; પરંતુ પ્રત્યેક
 વસ્તુની સામે હું ટકી શકતો નથી. માન્ય પ્રકૃતિને પણ
 મર્યાદા હોય છે અને મને ભય છે કે, મારી પ્રકૃતિ કદાચ
 તેની મર્યાદા પર આવી પહોંચશે. જુઓ, પ્રથમ મને પાંચ
 હજાર ડોલર આપવા માંડ્યા; ત્યાર પછી દશહજાર ડોલર
 આપવા માંડ્યા; ત્યાર પછી વીશહજાર અને તે સર્વની
 સામે હું ટકી રહ્યો છું; પરંતુ હવે પછી કોઈ આવીને
 કદાચ મને પચાસ હજાર ડોલર આપવાને તૈયાર થશે તો
 ભય છે કે, મારી માનવ પ્રકૃતિ અને સ્વાર્થ તેની સામે ટકી
 રહેવાને શક્તિમાન થશે નહિ. માટે હું મારી ઇજ્જત
 સુમાવું તે પૂર્વે હું રાજનામું આપીને ઘેર જવા માગું છું. "
 તે સમજી ગયો કે, દ્રવ્યની આગળ તેની ઇજ્જત પરાજીત
 થઈ જશે. તેથી તેણે ધાયું કે, સંધિ અને પ્રલોભનના
 માર્ગમાંથી દૂર થઈ જવું એ ઉત્તમોત્તમ માર્ગ છે. એ
 સંમતિ એક રતલ સૂતરનો પ્રાય: એક ડોલર ઉપજતો હતો.
 હું પુનઃ કહીશ કે, તે સમય કદી પણ આવવાનો નથી

વસ્થાનું એક અંગ બને. જો આપણે આ પ્રમાણે કરીશું તોજ આપણે અન્ય લોકોનું સુખ, ઇતર લોકોનું લાઠું ફરી શકીશું; એટલુંજ નહિ પરંતુ દીર્ઘ સમયે આપણું પોતાનું સુખ તથા કલ્યાણ સાધ્ય કરીશું. કારણ કે આપણે એકલા રહી શકતા નથી. આપણે આપણાં જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે માત્ર આપણા સુખને માટેજ નહિ, માત્ર દ્રવ્યને માટેજ નહિ; પરંતુ સગવડ, આરોગ્ય અને શાંતિને માટે જે જગતનાં આપણે અંગો છીએ તેની સામાન્ય સ્થિતિ ઉપરજ આપણે પણ આધાર રાખીએ છીએ. એટલા માટે માત્ર અન્ય લોકોને ખાતર નહિ પરંતુ આપણે પોતાને ખાતર પણ આપણે પ્રમાણિકપણે વર્તવું જોઈએ-આપણે ઈશ્વરની સાથે હાથ મેળવી શકીએ અને તેની દિવ્ય વ્યવસ્થાનું અંગ બની શકીએ અને તે વ્યવસ્થાની સંપૂર્ણતા કે જે પ્રભુનું સામ્રાજ્ય છે તે સ્વર્ગમાં સહાય કરી શકીએ; એટલા માટે આપણે પ્રમાણિકપણેજ વર્તવું જોઈએ.”

ચોટા સમય પૂર્વે અર્થાત્ અમેરિકાના બેન્કિંગના ક્ષેત્રમાં એક મહાનમાં મહાન આપત્તિ આવી પડ્યા પછી ન્યૂયૉર્કની ફેટલીક બેન્કના અધ્યક્ષે અને તે શહેરના ફેટલાક થાપણદારોએ જણાવ્યું હતું કે, સામાન્ય પ્રમાણિકતા એજ માત્ર લોકોના દ્રવ્યના સંરક્ષણનું વ્યવહારુ સાધન છે. દેઈ પણ યોજના અપરાધીઓને અન્યનો માલ પચાવી પડતાં અટકાવી શકે એમ નથી. જે નોકરોની ઉપર સૌથી વિદેષ વિશ્વાસ રાખવામાં આવ્યો હતો, તેમણે દેશનો ઉત્તમોત્તમ બેન્કને લૂંટી લીધી છે. એ હુકમીઓ સદે જોલતા હતા અથવા પોતાની કમાઈ કરતાં વિશેષ ખર્ચ રાખતા હતા, એ હદીકત પાછગથી જહાર આવી હતી; પરંતુ એ હદીકત સંસ્થાને સોંપેલાં નાણાંની અંજાગ લેનારનાં બેંકોજી અટકાવવામાં થોડીજ ઉપયોગી નીવડી હતી.

સ્વર્ગ દેવોમાં અને કર્તવ્યમાં આવે; પ્રત્યેક યોજના કિંદમાં મૂકવામાં આવે; ત્યાર પછી અંતિમ સંરક્ષણનું સાધન સામાન્ય પ્રમાણિકતા છે. જીવનનાં ઈતર ખાતાએ અને સાહસોના સંબંધમાં પણ અમલ છે જલે નવીન રોજનાઓ સ્વર્ગમાં આવે; જંધનકરક કરારો કરવામાં આવે

ધાય છે; શિક્ષાથી છૂટી શકાતું નથી. થોડો વખત બંધે સજા મુકતવી રહે, પરંતુ અંતે તે ન્યાયદેવતાનો કંટ વ્યાજસહિત હરેકેને ભોગવવોજ પડે છે.

એક વ્યાપારીની પાસે કોઈકને ભોંઈએ એવી કોઈક વસ્તુ હોય છે; અને તેના બદલામાં તે કોઈકની પાસે હોય એવી વસ્તુ માગે છે. જ્યારે થોડો થાય ત્યારે જો તે પ્રમાણિક રીતે કરવામાં આવ્યો હોય તો ઉભય પક્ષને લાભ થયે. મૂડીવાળાઓ અને મજૂરોના વ્યવહારમાં ઉભય પક્ષ જો પ્રમાણિકતા વાપરશે તો તે ઉભય પક્ષને લાભદાયક થઈ પડશે. મૂડીવાળાઓ જો પોતાના મજૂરો સાથેના વ્યવહારમાં પ્રમાણિકતાનું અત્યંત સખ્ત રીતે પાલન નહિ કરે તો તેઓ સમૃદ્ધ બની શકશે નહિ. પ્રજાના સફળ માણસોનો ૬૦ ટકા ભાગનો અનુભવ દર્શાવે છે કે, જીવનની સર્વ ખામતોમાં પ્રમાણિકતાનોજ વિજય થાય છે.

પ્રમાણિકતા એ પારસ્પરિક શ્રદ્ધાનો 'આધારસ્તંભ' છે. એના આધારે એક તરુણ નિઃશ્યાત્મક પગલાંથી આગળ વધી શકે છે. બદલર લિટન કહે છે કે "એક માણસની જ્યારે સંપૂર્ણ વિશ્વાસપાત્ર માણસતરીકે ખ્યાતિ થાય છે ત્યારે તે જગતમાં વજનદાર માણસ બની જાય છે."

"ઇલસ્ટ્રેટેડ લાંડન ન્યૂઝ" વાળો ઈન્શ્રામ તરુણાવસ્થામાં જ્યારે વર્તમાનપત્રો વેચવાનો ધંધો કરતો હતો ત્યારે એક વાર તે પોતાના ગ્રાહકોને નિરાશ કરવાને બદલે એકજ પત્ર પહોંચાડવાને માટે દશ માઈલ ચાલીને ગયો હતો. તેની ઉપર વિશ્વાસ રાખી શકાતો હતો અને તેથી વર્તમાનપત્રોનો ધંધો કરનાર માણસોની પ્રથમ પંક્તિમાં આવતાં તેને કોઈ અટકાવી શક્યું નહિ.

રુટબર્ટને પોતાની પ્રમાણિકતાને લીધે નગદ લાભ થયો હતો. "એક ધંધો ઉભો કરવામાં આરો માલ રાખનાર અને તેના સંબંધમાં સાચેસાચી વાત કરનાર તરીકેની દીર્ઘિ જોટલી ઉપયોગી છે તેના પ્રમાણમાં બલ્યમાં બલ્ય બદેરખબર કાંઈ હિસાબમાં નથી. તમારો ધંધો સત્યના પાયા પર સ્થાપિત કરો એટલે તે સફળ થશે."

કુંભકાર વેજપુડ જો કે મજૂરની સ્થિતિમાંથી ઉન્નત

૧૮૭૭ માં લ્યોન્ પિઓટી લંટન ગયો ત્યાર પછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો વ્યાપાર આફ્રિકામાં આવી પડ્યો. ઘણી બેંકોએ નાણાં આપવાં બંધ કર્યાં, ઘણાં વ્યાપારી ખાતાઓ નષ્ટ થયાં અને બીજાં હાથેના બારે સંકટમાં આવી પડ્યાં. આ આફ્રિકાના સંબંધમાં ચેટવડં એવરેટ્ટે દર્શુ દર્શુ કે “વ્યાપારી જગતની ધોરી નમ્ર જે આંટ, તે આંટ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ સમયે બંધ થઈ ગઈ હતી.” અંભવતઃ યુરોપના અર્ધો હજન માણસોની અમેરિકન ભગીનગીરીઓ વિશેની વાત જોકે આફ્રિકામાં એક દાણુ પણ સાંભળવામાં આવી ન હોત; પરંતુ લ્યોન્ પિઓટીની વાત સાંભળવામાં આવી. તેનું નામ વ્યાપારી જગતમાં અત્યાર પૂર્વે બજવાન થઈ પડ્યું હતું. તે અંધકારમય દિવસોમાં તેની પ્રમાણિકતા પ્રત્યેક વ્યાપારી આફ્રિકાને પહોંચી વળી. પિઓટીએ મેરીલેન્ડ સ્ટેટની-ગ્રેટ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની આંટ ભજવી. તેનું આદિત્ય ઘણા દાખલામાં પ્રાયઃ નકામા થઈ પડેલા કાગળને સુવર્ણમાં ફેરવી નાખનાર બહુઈ લોકડીરૂપ નીવડ્યું હતું. આટલાંટિક મહાસાગરના ઉભય તટો પરના વ્યાપારીઓએ તેને ત્યાં અનામત મૂકેલો માલ વેચાયા પૂર્વે પણ તેની પાસેથી મોટી રકમો મેળવી હતી.

ત્યારે વૉલ્ટર સ્કોટના પ્રકાશક અને મુદ્રકે દેવાળું કાઢ્યું અને છ લાખ ડોલરનું કરજ તેની સામે ડાળા કાઢવા લાગ્યું; ત્યારે તેના મિત્રો આગળ આવ્યા અને તેના હેતુદારોને સંતોષ આપે એટલા પૈસા એકત્ર કરવાની તેમણે માગણી કરી; પરંતુ તેણે અભિમાનપૂર્વક કહ્યું: “ના, આ જમણો હાથ કામ કરીને તે સર્વ તારી દેશે; જે આપણે બીજી બધી વસ્તુઓ સહે શુભાવી દંધએ પણ આપણે નિદાન આપણું માન તો નિષ્કલંક રાખવું જોઈએ.” તે મહાન કરજ ફિટાડવાને ગદા પેતરું કરતા આ શ્રેષ્ઠ પુરુષ-માં આપણને પુરુષત્વ અને પ્રમાણિકતાનું કેવું ભવ્ય ચિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે! તેણે મહાન ચોક, દુઃખ અને પાયમાલીની વચ્ચે અત્યંત ઉતાવળથી “નેપોલિયનનું” જીવનચરિત્ર “વુડ સ્ટોક” અને “એક પિતામહની વાર્તાઓ” એ પ્રથો તથા “કવાર્ટલી” ને માટે લેખો આદિ લખી નાખ્યાં. તે લખે

થયો હતો; તોપણ જ્યાંસુધી તે તેનાથી બને તેટલું ઉત્તમોત્તમ કાર્ય બજાવતો નહિ ત્યાંસુધી તે સંતુષ્ટ થઈ નહિ. તે હલકા પ્રકારનું કાર્ય સહન કરતો નહિ. વાસણ જો તેની ઇચ્છા પ્રમાણે તૈયાર થતું નહિ તો તે તેને ભાંગી નાખતો અને એમ કહીને તેને ફેંકી દેતો કે “માનું કામ જોસિયા વેજવુડની આગળ ચાલશે નહિ.” ચારિત્ર કીર્તિને જન્મ આપે છેજ; તેથી વેજવુડની પ્રમાણિકતાને લીધે તેનાં વાસણો સમગ્ર જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયાં.

જ્યારે લિંકન વકિલ થયો ત્યારે સમસ્ત અસીલ જાણતા હતા કે, તેમનો કેસ જો ન્યાયી હશે તો તેને જીતશે; અને તે જો ન્યાયી નહિ હોય તો તે તેની પાસે લઈ જવો નકામો છે. એક દિવસ તેનો અસીલ બનવાની ઇચ્છા રાખનાર એક માણસનું કથન મોભ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને કેટલાક સમયપર્યાંત સાંભળ્યા પછી તે એકાએક પોતાની ખુરશીમાં ફર્યો અને બોલી ઉઠ્યો:—

“ધારાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી તમારો કેસ ઘણો સારો છે; પરંતુ ન્યાયની દૃષ્ટિથી તે ઘણો ખરાબ હોવાથી તમે કોઈ બીજા વકિલને પકડશો તો તે તમને આ કેસ જીતી આપશે. હું એ જીતી શકીશ નહિ. જ્યારે હું ન્યુરી સમક્ષ લાપણ કરીશ, ત્યારે સઘળો વખત મને એવો વિચાર આવશે કે લિંકન! તું અસત્ય વદે છે; અને તેથી હું માનું છું કે, હું મારી જાતને ભૂલી જઈશ અને ખરી વાત ખુલ્લી રીતે કહી દઈશ.”

તેને એક કેસમાં એક સ્ત્રી તરફથી બસો ડોલરની ફી મળી હતી. એ કેસ પર ઘણો સમય વિચાર કર્યા પછી તેણે તેને એમ કહીને પૈસા પાછા આપ્યા કે “બાઈ! તમારો કેસ ચાલી શકે એવો નથી.” તે સ્ત્રીએ કહ્યું કે “પરંતુ એ પૈસા તો તમારા થઈ ચૂક્યા છે.” લિંકને કહ્યું કે “ના, ના, એ પૈસા હું લઉં એ યોગ્ય નથી. મારી ફરજ બજાવવા માટે હું લવાજમ લઈ શકતો નથી.”

અંતે તેની એ પ્રમાણિકતા તેની રજેરગમાં પ્રસરી ગઈ અને જે જે માણસો તેને મળતા અથવા તેની વાત જાણતા તેમને તે પ્રમાણિક હોવાની ખાત્રી થયા વિના રહેતી નહિ.

૧૮૩૭ માં જ્યોર્જ પિગોડી લંડન ગયો ત્યાર પછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો વ્યાપાર આફ્રિકામાં આવી પડ્યો. ઘણી ઠેકાણે નાણાં આપવાં બંધ કર્યાં, ઘણાં વ્યાપારી બંધાયાં નહીં થયાં અને બીજાં હજારો ભારે સંકટમાં આવી પડ્યાં. આ આફ્રિકાના સંબંધમાં જોડવડં જોવરેટે કહ્યું હતું કે "વ્યાપારી જગતની ધોરી નસ જે આંટ, તે આંટ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં આ સમયે બંધ થઈ ગઈ હતી." સંભવતઃ યુરોપના અર્ધો રૂબન માણસોની અમેરિકન જમીનગીરીઓ વિશેની વાત બેંક ઓફ ઇંગ્લેન્ડમાં એક દાણ પાણ સાંભળવામાં આવી ન હોત; પરંતુ જ્યોર્જ પિગોડીની વાત સાંભળવામાં આવી. તેનું નામ વ્યાપારી જગતમાં અત્યાર પૂર્વે બળવાન થઈ પડ્યું હતું. તે અંધકારમય દિવસોમાં તેની પ્રમાણિકતા પ્રત્યેક વ્યાપારી આફ્રિકાને પહોંચી વળી. પિગોડીએ મેરીલેન્ડ સ્ટેટની-ગરફેલ્ડ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની આંટ ભાગવી તેનું આશ્ચર્ય ઘણાં દાખલામાં પ્રાયઃ નકામા થઈ પડેલા દાખલાને સુવર્ણમાં ફેરવી નાખનાર બહુઈ લાકડીરૂપ નીવડ્યું હતું. આટલાંટિક મહાસાગરના ઉભય તટો પરના વ્યાપારીઓએ તેને ત્યાં અનામત મૂકેલો માલ વેચાયા પૂર્વે પણ તેની પાસેથી મોટી રકમો મેળવી હતી.

ત્યારે વોલ્ટર સ્કોટના પ્રકાશક અને સુદૃઢ દેવાળું કાદપું અને છ લાખ હાલરનું કરજ તેની સામે ડોળા કાઢવા લાગ્યું; ત્યારે તેના મિત્રો આગળ આવ્યા અને તેના દેણદારોને સંતોષ આપે એટલા પૈસા એકત્ર કરવાની વેમણે માગણી કરી; પરંતુ તેણે અભિમાનપૂર્વક કહ્યું: "ના, આ જમણો હાથ કામ કરીને તે સર્વ તારી દેશે; જો આપણે બીજી બધી વસ્તુઓ ભલે ગુમાવી દઈએ પણ આપણે નિહાન આપણું માન તો નિષ્કલંક રાખવું જોઈએ." તે મહાન દંજર ફિટારવાને ગદા વેતર કરતા આ શ્રેષ્ઠ પુરુષમાં આપણને પુરુષત્વ અને પ્રમાણિકતાનું દેવું ભવ્ય ચિત્ર પ્રાપ્ત થાય છે! તેણે મહાન ચોક, દુઃખ અને પાપમાલીની વચ્ચે ભવ્ય વ ઉત્તરગચ્છી "નેપોલેયનનું જીવનચરિત્ર" "૭૮ રૅટ્ક" અને "એક પિનાનહની વાર્તાઓ" એ કથિત વધા "સ્ટાટલી" ને મારે લેખા બહિ લખી નાખ્યા. તે લખે

છે કે “મને મારા લેણદારોનો ધન્યવાદ પ્રાપ્ત થશે તથા હું પ્રમાણિક મનુષ્ય તરીકે મારું કર્તવ્ય બજાવું છું” એવી મને પ્રતીતિ રહેશે; એવા સુખકારક વિચારથી હમણાં હું જે પ્રગાઠ નિદ્રા લઈ શકું છું તેવી ગાઠ નિદ્રા હું લઈ શકત નહિ. હું મારી સામે એક લાંબો કંટાળાભરેલો અને અંધકારમય માર્ગ જોઉં છું; પરંતુ તે નિષ્કલંક શ્રીતિ તરફ જાય છે. જો હું મારું કર્તવ્ય બજાવતો મરીશ કે જેમ બનવાનો બહુ સંભવ છે, તો હું માન સાથે મરીશ.”

સૈન્યુએલ એલ. કલેમન્સ (“માર્કટવેન”) કે જે જગતના સૌથી વિશેષ પ્રિય અને વિશેષ પ્રસિદ્ધ પુરુષ પૈકી એક છે તેણે પોતાનું દેવું ભરપાઈ કરવાને માટે એક વિશેષ પૃથ્વીપર્યાટન કરીને મનુષ્ય મનુષ્ય વચ્ચેની પ્રમાણિકતાની વાર્તામાં એક નવીન પ્રકરણ ઉમેર્યું છે. સમયે તેણે પોતાના અંતઃકરણને સંતુષ્ટ કરવાને માટે પૃથ્વીપર્યાટન કર્યું છે. હાસ્યરસના આ મહાન લેખકે સમસ્ત દેણદાર સ્વદેશબાંધવોને એક પ્રોત્સાહક દાખલો પૂરો પાડ્યો છે. પ્રથમ આપણે ટવેનના હાસ્યોત્પાદક લેખો વાંચીને માત્ર હસતા હતા. પછી આપણને પ્રતીત થયું કે, એ લેખોમાં સાહિત્યનાં તત્ત્વો રહેલાં છે. પછી આપણી ઇચ્છાવિરુદ્ધ આપણા જાણવામાં આવ્યું કે, ટવેન હાસ્યરસનો લેખક નથી, પરંતુ કોઈ બીજાજ વસ્તુનો છે—એક એવો ગંભીર આત્મા છે, કે જે પોતાના ઉત્પન્ન કરેલા હાસ્યને ચાહતો નથી. અંતે હાસ્યરસનો આ લેખક પોતાના દેશના સૌથી વિશેષ પ્રમાણિક માણસો પૈકી એક નીવડ્યો છે. જોકે જગતે એમ મનાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે કે, સમસ્ત મશ્કરાઓ અપ્રમાણિક હોય છે. આ એક એવો માણસ છે કે પોતાના દેશની હાસ્યરસ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ પણ દર્શાવી શકે છે અને તેનું માન પણ જાળવી શકે છે.

સંભવતઃ પ્રમાણિકતાની મહાનમાં મહાન કસોટી કાયદાની દૃષ્ટિથી દેણ રદ થયા પછી તે ભરપાઈ કરવાનાં વિરલ દૃષ્ટાંતોના રૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રાપ્તિ નીતિના વિચારથી ઘણા માણસો પ્રમાણિક બને છે; ત્યારે કેટલાક માણસો અંતઃકરણના ડંખથી દેણ ભરે છે. પરંતુ જે માણસને તેના કરન-

માંથી મુજબ કરવામાં આવ્યો હોય તે એ સ્વેચ્છાપૂર્વક તેણે
ભરવાને તૈયાર થાય તો તેનો દાખલો પ્રાસાદક ગણાવો નેમ્નએ
બોલ્ટન હોલ કે જે એક વહિવટ છે; જેણે કરની
બાબતમાં સુધારો કરાવ્યો છે અને જે મુખ્યમંત્રી ધર્માચાર્ય
ડૉ. જૉન હોલનો પુત્ર થાય છે તેણે મોટા વખત પર કેવળ
ઈજ્જતથી ઉત્તેજિત થઈને એક લાખ ટાલરનું રકમ ધણેણું
દેણું ભર્યું હતું.

શું વ્યાપારી પ્રમાણિકતા એક કિંમતી વસ્તુ નથી ?
ચિંતોની આગમાં પોતાની સમસ્ત સંપત્તિ શુભાવી દેનાર
હજારો વ્યાપારીઓ દ્રવ્ય વિના એકદમ પુનઃ ધંધો શરૂ
કરવાને, અને કેટલાકે તો સામટા માલનો વ્યાપાર શરૂ
કરવાને, સાચી શક્તિમાન થયા હતા ? તેમની પ્રમાણિકતા
મોટેની કીર્તિ એ તેમની મૂડી ચર્ચ પડી હતી. વ્યાપારી
ખાતાઓએ જણાવ્યું કે, 'તેઓ ચોખ્ખા માણસો છે; તેમણે
હંમેશાં રૂપિયાના સોળ આના આપ્યા છે; તેમણે જલદી
નાણાં ભર્યાં છે; તેઓ ઉઘોગી છે અને તેમણે સર્વ માણસોની
સાથે પ્રમાણિક વ્યવહાર રાખ્યો છે.' તેમનું ચારિત્ર્ય એ
તેમનો આધારસ્તંભ હતો. ચારિત્ર્યરૂપી દ્રવ્યથી સંપત્તિ-
શૂન્ય માણસો હજારોનો માલ ખરીદવાને શક્તિમાન થયા.
તેમની દુકાનો ખળવાની સાથે તેમની પ્રમાણિકતા બળી
ગઈ નહિ. તેમના ઉત્તમોત્તમ અંગને અસિ રૂપરૂં કરી
શકે એમ નહોતું અને તે અંગ બળી શકે એવું નહોતું.

થોડા સમય પર બેંકોની મળેલી એક સભામાં, સેન્ટ
લુડની એક બેંકના અધ્યક્ષે કહ્યું હતું કે "અમે ચારિત્ર્ય ઉપર
હજારો ટાલરો ધીરીએ છીએ. કારણ કે કેટલાક એવા ઉચ્ચ
ચારિત્ર્યવાન પુરુષો હોય છે કે જે પાર્શ્વિક પદાર્થોમાં શ્રી-
મંત નહિ હોવા છતાં પોતાનાથી જેટલાં નાણાં ભરી શકાય
તેથી વિશેષ નાણાં ઉછીનાં લેતા નથી." થોડો વ્યાપાર
કરનારા નાના ચાપલુદાર માણસો આંટ પર નાણાં મેળવી શકે
છે કે કેમ ? એવા તેને પૂછવામાં આવેલા પ્રશ્નના પ્રત્યુ-
ત્તરમાં તેણે ઉપર પ્રમાણે જણાવ્યું હતું. બીજો એક બેંકર
વધુ રપટ શબ્દોમાં બોલ્યો હતો. તેણે કહ્યું કે "મજબૂત
બનીનગીરી આપી શકે એવા એક શ્રીમંત બદમાશને

નાણાં ધીરવા કરતાં એક પ્રમાણિક રંક મનુષ્યને હું વધારે ખુશીથી નાણાં ધીરું છું.” સમસ્ત ઉત્તરોનો સારાંશ એ હતો કે, તે પ્રવીણ ધંધાદારીઓ પ્રમાણિકતા માટેની કીર્તિને અત્યંત કિંમતી ગણતા હતા. તે આ વાતનું મજબૂત પ્રમાણ હતું કે, સિદ્ધ થયેલી પ્રમાણિકતા એ વ્યાપારની મૂડી છે અને આવી મૂડી પ્રત્યેક મનુષ્ય મેળવી શકે તેમ છે.

એક સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારીએ તરતનાજ ધંધામાં પડેલા એક તરુણને કહ્યું હતું કે “એક ડઝન માણસો તમને આંટ ઉપર જોઈતો માલ આપશે. કારણ કે તેઓ તમને જોળખે છે. કેટલાક માણસો પાસે દશ હજાર ડોલર છે અને તમારા જેવા સુચારિન્યવાન માણસ પાસે એક પાંચ ન હોય તોપણ તમે તેમના કરતાં વિશેષ દ્રવ્યવાન છો.” એક આગેવાન વ્યાપારી જણાવે છે કે “પ્રત્યેક તરુણને દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાની સંધિઓ મળે છે. તેની પ્રમાણિકતા અને તુલનાશક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખનારા મિત્રો જો તે ધરાવતા હશે તો તે ઉક્ત સંધિઓનો ઉપયોગ કરી શકશે. આવા મિત્રો માત્ર સંભાળપૂર્વક મેળવેલી પ્રમાણિકતા માટેની કીર્તિ દ્વારાજ પ્રાપ્ત થાય છે.”

જો કેાઈ તરુણ કેાઈ પણ પ્રકારનો વ્યાપાર કરવા માગતો હોય તો પ્રારંભમાં તેણે આ વાત જાણવી અત્યંત આવશ્યક છે કે, વ્યાપારી જગત ધંધાદારી રીતભાત અને વ્યવસ્થાથી યુક્ત છે અને વ્યાપારીઓ પ્રત્યેક બાબતની નોંધ લે છે. વ્યાપારી જગતમાં પ્રત્યેક વસ્તુ મહત્વની ગણાય છે. વ્યાપારી ખાતાંઓ એક માણસ વ્યાપારમાં પ્રવેશ કરે તે સમયથી તેની પ્રત્યેક હિલચાલની નોંધ લે છે. જો તમે તમારા સમસ્ત વ્યવહારમાં પ્રમાણિક અને સાચા નહિ હશે તો તમને મહાન વિઘ્ન નડશે અને જો તમે પ્રમાણિક અને વિશ્વાસપાત્ર હશે તો વખત જતાં તમારી આંટ ઘણીજ વધી શકશે. લુચ્ચા અને અવિચારી માણસની સાથે લેણદારો કામ પાડશે નહિ. વ્યાપારીઓ અને બંકરો પોતાના વિશ્વાસના પ્રમાણમાં ધીરધાર કરે છે.

જે માણસને માલ ધીરવો હોય તેના ગુપ્ત તપાસ બહુ સખ્ત રીતે વ્યાપારીઓ રાખે છે. વળી આધુનિક સમ-

યમાં તેમણે નવીન પ્રકારની સંસ્થાઓ-ક્રેડિટ ગેરન્ટી કંપની (આંટની ખાત્રી કરનારી કંપનીઓ)-સ્થાપિત કરી છે. વ્યાપારી ખાતાંઓ અત્યંત બારીક હકીકતની નોંધ કરી લે છે. વ્યાપારની બાત, તેની વિગતો, બાગીદારોનાં જીવન-વૃત્તાંત, તેમની શક્તિ, તેમની આદતો, તેમનું ચારિત્ર્ય, એ સર્વ ખાળતો નોંધવામાં આવે છે. પ્રત્યેક વ્યાપારીનો ઇતિહાસ કાં તો તેની તરફેણમાં હોય છે કે કાં તો તેની વિરુદ્ધમાં હોય છે.

આ સર્વ સાવચેતીઓ હુઆ માણસોની સામે સંપૂર્ણ સંરક્ષણ આપતી નથી; પરંતુ જે માણસો પોતાની કમાઈ બરી રાખે છે, તેમના પંજમાંથી તે અવશ્ય બચાવે છે. જે માણસ એકાદ મહાન વ્યાપારી ખાતાની મુલાકાત લેશે, તેના પર તેના દામકાજની પણ અસર થયાં વિના રહેશે નહિ.

પ્રકરણ ૨૮ મું-પરાજયમાંથી વિજય મેળવવો

ધિયોટોર ફ્રેન્કલિન વૉશિંગ્ટનમાં એક વ્યાખ્યાન આપતાં જણાવ્યું હતું કે “પ્રત્યેક જણને વારંવાર યોદા સમયને માટે પરાજય મળે છે; પરંતુ આમ બને ત્યારે પાછા નહિ હારે. પરંતુ પરાજયમાંથી વિજય મેળવવાનો નિશ્ચય હું પ્રત્યેક સાધારણ અમેરિકન નાગરિકમાં જોવા છઠ્ઠું છું.”

“પરાજયમાંથી વિજય મેળવવો.” એ જાતમાં થઈ ગયેલા પ્રત્યેક બહાદુર અને એક મનુષ્યની આવી છે.

કદાચ ભૂતકાળમાં તમને સખ્ત નિરાશા મળી હશે; તેનો ઉપર દષ્ટિ કરતાં તમને કદાચ એમ લાગતું હશે કે, તમે નિષ્ફળ થયા છો; કિંવા બહુ બહુ તો તમે સાધારણ કામ છો છો; તમે જે કેટલાંક વિચિત્ર કાર્યો કરવાની આશા રાખતા હતા તેમાં તમને સફળતા નહિ મળી હશે; તમે ક્યારે કામ માત્ર કરવાની ચેષ્ટના પદ્ધતિ હતા ત્યારે તમે કામ સુખાચુ હો, અથવા તમે અતિ પ્રિય એવા મિત્રો અને આજ્ઞા સુચાચ્યા હો, તમે તમારો ધર્મ સુખાચો હો અથવા તમે ધીરો હોવાનું નહિ કરી શકવો.

થી કિંવા તમારી જિમારી અને તે દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી કામ કરવાની અશક્તિને લીધે તમારી પાસેથી તમારું પર ખુંચવી લેવામાં આવ્યું હશે; એકાદ ગંભીર અકસ્માતે દેખીતી રીતે તમારી શક્તિ લૂંટી લીધી હશે; નવીન વર્ષ તમને ખડું નિરાશાજનક લાગતું હશે; આ સમસ્ત આપ-ત્તિઓ કિંવા તેમાંની કોઈ આપત્તિ તમારા પર પડેલી હોવા છતાં જો તમે જીતાવાની ના પાડો તો વિજય, માર્ગમાં આગળ તમારી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છે.

નેપોલિયનના ખાર હજાર સૈનિકો પંચોતેર હજાર ઑસ્ટ્રિયન સૈનિકોથી પરાસ્ત થયા પછી તેણે તેમની સમક્ષ નીચે પ્રમાણે બાપણ કયું કે:—“હું તમારાથી અપ્રસન્ન થયો છું. તમે શિસ્ત પણ જતાવી નથી અને વીરતા પણ દર્શાવી નથી તમે એવાં સ્થાનો છોડીને નાઠા છો કે જ્યાં આગળ દુશ્મન વાળાં એક મુઠ્ઠીભર માણસોએ એક આખા લશ્કરને પકડી લીધું હોત. સ્ટાફના અધ્યક્ષ! એમની ધ્વજાઓ ઉપર આ શબ્દો લખાવો કે આ લોકો હવે ઇંટાલીની સેના સાથે સંબંધ ધરાવતા નથી.”

વાગ્માણથી વિધાયકા એવા તે કસાયકા સૈનિકોએ આંખમાં અશ્રુ લાવીને પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે “અમને જોડી રીતે વગોવવામાં આવ્યા છે. શત્રુપક્ષના સૈનિકો અમારાથી ખડું વધારે હતા. અમને પુનઃ એક વાર અજમાવો. અમને જાયતા સ્થાનમાં મૂકો અને પછી શુભો! કે, અમે ઇંટાલીની સેનાના માણસો છીએ કે નહિ.” ત્યાર પછીના યુદ્ધમાં તેમણે મહાન ઑસ્ટ્રિયન સેનાને પાછી હડાવીને પાતાની પ્રતિજ્ઞા પાળી હતી.

પોતે ક્યાંક એકાદ ભૂત કિંવા દોષ કયો હોય; પોતે ધંધામાં નિષ્ફળતા મેળવી હોય અથવા એકાદ સામાન્ય આપત્તિથી કિંવા ટાળી ન શકાય એવા કોઈ યીજ સંકટથી પાતાની સંપત્તિ નષ્ટ થઈ હોય તેટલા માટે જો માણસ કિંમત ત્યજી દે કે અને જમનને મુખ દેખાડતાં રહે કે તે સ્વદ કિંમતે મરણ છે.

તમને જો સિદ્ધિની પ્રત્યેક વસ્તુ મુશ્કેલી કિંવા પડે, તમારામાં દેવજી સત્ત્વ વધું છે તે તમારું સુકવત્તી રહેશે છે. જો તમારું તમે નીચે પડી જાવો, તમારું હાર

નાખી દો અને તમારા પરાજયનો સ્વીકાર દેદો તો તમારામાં
જાનું સત્ત્વ નથી; પરંતુ દિ'મન મૂક્યા વિના અને જાગૃત
દષ્ટિ રાખીને જો તમે પરાજય પામવાને અને આત્મમંદો
સુખાવવાને તૈયાર ન થાવો; જો તમે ખાણ દાંડળ પ્રભો
ધિકારની દૃષ્ટિથી જુઓ તો તમે દગીરી આપશો કે, તમારા-
માં શેષ રહેલું મનુષ્યત્વ તમારી દાનિ, તમારી આપણિ
અને તમારા કોઈ પણ પરાજય કરતાં મદદાન છે.

રણક્ષેત્રમાં સેનાઓ સામસામી ગોઠવાઈને લડતી હોય
ત્યારે કિંવા નામરિષ્ટ જીવનનો દૈનિક પરિશ્રમ આપતો
હોય ત્યારે વિધ્નેની સામે લડનાર અને પોતાના પ્રિયજનો-
ના નિર્ણયને માટે સુદ્ધ કરનાર સુક્ષ્મચીત્ત એસ. આન્ટ જેવા
માણસો કે જેઓ પોતાની ઉપર મૃત્યુનો શીતળ પાંતો
પડ્યો હોય ત્યારે પણ લેશ પણ હિંમત કે આશા મૂકતા
ન હોય, તેઓ અત્યંત વિપરીત યથોગ્યમાં પણ વિજય
મેળવે છે. પરાજયનો કદી પણ સ્વીકાર નહિ કરનાર અને
“અશક્ય” શબ્દનો પોતાના શબ્દકોષમાંથી બહિષ્કાર કર-
નાર નેપોલિયન જેવા મનુષ્યો કાર્યસિદ્ધિ કરે છે.

તમે કહેશો કે, તમે ઘણી વાર નિષ્ફળ થયા છો; હવે
પ્રયત્ન કરવામાં કાંઈ સાર નથી અને હવે તમારે માટે
સફળ થવું અશક્ય છે તથા તમે એટલી બધી વાર પડ્યા
છો કે તમારે પુનઃ ઉભા થવાનો પ્રયત્ન પણ કરવો ન
જોઈએ; પરંતુ આ અર્થશૂન્ય વાત છે. જે માણસોનો
જુરસો જીતાતો ન હોય તે માણસ કદી પણ નિષ્ફળ થતો
નથી. તે ગમે તેટલી વાર નિષ્ફળ થયો હોય તોપણ
સફળતા તેને માટે શક્ય છે. કઠણ, સંકુચિત મનનો,
દુષ્ટચિન્ત્ય, પેસાનો લોખી અને કંબુસ સ્ફૂજ કે જેનો આત્મા
સોનાના ચક્રચક્રિત દગલામાં ગોંધાઈ રહ્યો હતો; તે પોતાના
ઉત્તરજીવનમાં ઉદાર અને માનવજાતિને આહવાર બન્યો હતો.

વર્તમાનપત્રોમાં અને જીવનચરિત્રોમાં આપણે એવાં
ત્રીપુરુષોનાં વર્ણન વાંચીએ છીએ, કે જેમણે નિરાશામાંથી
બદ્ધત થઈને એક વાર પુનઃ સાહસપૂર્વક પોતાની જીતકાળની
નિષ્ફળતાઓનો બદલો વાળ્યો છે.

જે માણસે પોતાની હિંમત, પોતાનું આશિષ્ય, પોતાનું

સ્વમાન અને પોતાની આત્મશ્રદ્ધા ગુમાવી નહોાય તે માણસ નિષ્ફળ થઈ શકતો નથી. તે માણસ હજી રાખ છે.

જો તમે સફળતા પ્રાપ્ત કરનારાં તત્ત્વોના બનેલા હશે; જો તમારામાં શક્તિ અને બળ હશે; તો તમારી આપત્તિઓ, હાનિઓ અને પરાભવો તેમને બહાર જેંચી કાઢશે અને તમને વિશેષ બળવાન બનાવશે. બીયર કહે છે કે “પરાભવ મનુષ્યોને બળવાન અને અજિત બનાવે છે.”

કેટલાક માણસો અર્ધજીવનપર્યાંત, કદાચ સર્વ વ્યવહાર સરળ રીતે ચાલે ત્યાંસુધી, સારી રીતે નીતે છે. જ્યાંસુધી તેઓ સંપત્તિ સંચિત કરતા હોય અને મિત્રો તથા કીર્તિ મેળવતા હોય ત્યાંસુધી તેમનું ચારિત્ર્ય દૃઢ અને સુસ્થ જાળાય છે; પરંતુ જ્યાં કોઈ સ્થળે સંઘર્ષણ થાય છે—જ્યાં સંકટ આવે છે; એકાદ મહાન આક્રમણ આવે છે અને તેમને ધંધો નષ્ટ થઈ તેમની સર્વ સંપત્તિ ગુમાઈ જાય છે—તે તરતજ તેઓ પારી જાય છે. તેઓ નિરાશ થઈ જાય છે; હામ મૂકી દે છે તથા સાહસ, શ્રદ્ધા, આશા અને પુનઃ પ્રયત્ન કરવાની શક્તિ—અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુ ગુમાવી દે છે. માત્ર એક ભૌતિક હાનિથી તેમનું મનુષ્યપણું નષ્ટ થઈ જાય છે.

આ ખરેખર નિષ્ફળતા છે અને આવી ઉઠી નિરાશાને પ્રાપ્ત થનાર કોઈ પણ માણસના ઉદ્ધારની થણી પોતી આશા છે. જે પોતાનું નામ લખી શકતો ન હોય એવા અજ્ઞાન માણસમાં પણ બળ અને સામર્થ્ય હશે તો તેને માટે આશા છે. જેનામાં દિગ્ભંગ હોય એવા પાંગળા માણસને માટે પણ આશા છે. જેનામાં ટૂંકી રહેવાની શક્તિ અને બળ હોય એવો કોઈકે ચાનરદથી એવી રીતે ઘેરાઈ મરે હોય કે દેખીતી રીતે જગતમાં તેને માટે કંઈ પણ કંઈ ન હોય, તો પણ તેને માટે આશા છે; પરંતુ જે માણસ પછી મર્યાદાથી દિને અને નથી કિંવા ઉભો થઈ શકતો નથી, પરંતુ વિનવે જોઈ હામ મૂકી દે છે; અને પારી જાય પછી મર્યાદા મૂકી દે છે તે માણસને માટે કંઈ પણ આશા નથી.

જો તમે કે પ્રત્યેક વસ્તુ ગુમાવવી પડે તો તેને જગત દોષ; પરંતુ અજ્ઞાનમાં કંઈ પણ ગુમ કરે નહિ, તમને પુનઃજન્મ કે જીવન કદી મળુ નહિ. નહિ. જો તમે કે અજ્ઞાન

અને તમારા જીવન કરતાં પણ મોટું મોટી છે. તમારા સમસ્ત બળથી તેને વળગી રહો.

મનુષ્યે કોઈ પણ ભૌતિક નિષ્ફળતા કરતાં એટલા બધા મહાન બનવું જોઈએ કે તે તેના જીવનવૃત્તાંતમાં મહત્વની ઘટના તરીકે વર્ણવાય નહિ. ખરા મનુષ્યત્વમાં કંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું હોય છે, કે જે ભૌતિક સફળતા વા નિષ્ફળતાથી પર હોય છે. ખરા મહાપુરુષની ઉપર ગમે તેટલી આપત્તિઓ આવી પડે; ગમે તેટલી નિરાશાઓ વા નિષ્ફળતાઓ આવી પડે; પરંતુ તે તેમની દરકાર કરતો નથી. તે કદી પણ પોતાની સિદ્ધતા ગુમાવતો નથી. જેમાં દુર્જલ માણસો નહિ થઈ બાકી જોતાં તોફાનો અને સંકટોની વચ્ચે તેનો સ્વસ્થ આત્મા અને તેની અચળ શક્તિ સમસ્ત બાહ્યસ્થિતિઓને એટલી સંપૂર્ણતાથી જીતી લે છે કે તેમનામાં તેને હાનિ કરવાની કશી પણ શક્તિ રહેતી નથી. વાવાઝોડોની વચ્ચે ઉભેલા મહાન સિંહની પેઠે તે સમયના સમસ્ત ફેરફારો અને અત્યાચારોની વચ્ચે અચળ ઉભો રહે છે.

જોકે વાર ત્યાં પ્રથમ વાવાઝોડું થયું હતું એવા સ્થળે હું જઈ પહોંચ્યો હતો-ત્યાં હું ગયો તેને આગલે દિવસે વાવાઝોડું થયું હતું. પ્રત્યેક નિર્જળ વસ્તુ તેણે ઉખાડી નાખી હતી અને અંદરથી સડી ગયેલાં કિંવા દહાડાં તંત્રુ-રૂપિત સમસ્ત વૃક્ષોને આમળી પાડ્યાં હતાં. માત્ર અત્યંત મજબૂત વૃક્ષોજ તે ભયંકર સંકટની સામે ટકી રહ્યાં હતાં. હું જે ગામમાંથી પસાર થયો તેમાંનાં મજબૂતમાં મજબૂત અને ઉંડાં તથા દહાડા પાયાનાં ઘરો સિવાયનાં સમસ્ત ઘરો આ ભયંકર તોફાનથી નષ્ટ થયાં હતાં. આ દેશના વ્યાપાર ઉપર ત્યારે મહાન ઐતિહાસિક આફતો આવી પડી હતી ત્યારે ઘોડી મૂંઝીથી વ્યાપાર કરતા તથા અનુભવ અને શાસ્ત્રચર્યા મહાન સાધનો વિનાના હજારો નિર્જળ વ્યાપારી-ઓ પોતાનો ધર્મ ગુમાવી બેસા હતા, માત્ર સુમર્ય અને મોટી શાપડો ધરાવનારા વ્યાપારીઓજ ટકી રહ્યાં હતા. ત્યારે આફત આવી પડે છે અને કદિન સમય તથા મજબૂતને હીથે લોકો દ્રવ્ય બદાર કાઢતા નથી ત્યારે જાન, નિર્જળ, અશક્ત અને હાલસ નહિત માણસો પોતાને

રોજગાર ગુમાવી બેસે છે. વિદ્વેનો દુર્બળ માણસોને અતિરક્તિ બનાવી દે છે; પરંતુ બળવાન માણસોને સુદૃઢ બનાવે છે.

વેન્ડેલ ફિલિપ્સ કહે છે કે “પરાભવ એ શું છે? માર્ક ડેવિસ તર વસ્તુ મેળવવાના પ્રથમ પગથીયારૂપ છે.” પણ માણસો નિષ્ફળ થવાથીજ વારંવાર પ્રયત્ન કરીને સફળ થાય છે. જો તેમને કદી પણ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ ન હોત તે તેમને કદી પણ મહાન વિજય પ્રાપ્ત થયો ન હોત. પરાજયમાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે કે જે સત્વશાળી મનુષ્યને પુનઃ નિશ્ચયવાન બનાવે છે. જો તેને નિષ્ફળતારૂપી આર ન લોકે તો તે કદાચ પ્રમાણુતઃ સાધારણ કાર્ય કરીનેજ સંતુષ્ટ થઈ જાય; પરંતુ નિષ્ફળતારૂપી આર તેને પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે. એકાદ વીક્ષ્ણુ પરાભવ મળ્યા પછી તેને પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે અને કદાચ પહેલીજ વાર તેને પોતાના ખરા સામર્થ્યનું ભાન થાય છે.

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે, તેમની સમક્ષ જ્યાં સુધી પાયમાલી આવીને ઉભી રહેતી નથી ત્યાંસુધી તેમને કદી પણ પોતાના ખરા સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી. જ્યાં સુધી તેઓ એકાદ પ્રચંડ આક્રમક ઘેરાઈ જતા નથી કેવા તેમની ભાવી ઉન્નતિ, તેમનાં ઘરગાર અને સુખસંપત્તિનો નાશ સમીપ આવેલો જોઈ તેઓ ખુદ પોતાના આત્માના કેન્દ્રપર્યંત બળભળી ઉઠતા નથી; ત્યાંસુધી તેમનું સંચિત સામર્થ્ય પ્રકટ થતું નથી.

જેમણે કદી પણ કાંઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યું ન હોય એવા ટેટલાક તરુણો જ્યારે એકાદ મહાન શોક, હાનિ કેવા કોઈ ઇતર આપત્તિથી એકાએક ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે તેઓ એવા સશક્ત અને બળવાન બની જાય છે અને મુશ્કેલી કેવા સંકટની સામે થવાની એવી શક્તિ દર્શાવે છે, કે જે તેઓ ધરાવતા હશે એવી કલ્પના પૂર્વે તેમને કે તેમને પરિચય ધરાવનારાઓને સ્વપ્ને પણ નહોતી. તેમની જ્યારે સ્થિતિજ તેમને એવાં કામો કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે કે જે કામો તેમણે પૂર્વની આરામ અને વિલસમય સ્થિતિમાં શક્ય ધાર્યાં ન હોત. જ્યાંસુધી તેમની ઉપર સંકટ આવતું નથી

ત્યાંથી તેમને પોતાના સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી. તેમણે કદી પણ વ્યાવહારિક શિક્ષણ મેળવેલું હોય નથી અને તેઓ મોજશોખ અને વિલાસમાં ઉછરેલી હોય છે એવી ઘણી છોકરીઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુથી કિંવા સંપત્તિના નાશથી એકાએક તેમનાં પોતાનાં સાધનોના અધ્યય પર આવી પડે છે અને પોતાનાં માયાળુ માતૃપિતાની સેવાચાકરી તથા લાઠ પામવાને બદલે તેમને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનાં ખંધુ-કમિનીઓની અને વ્યાધિગ્રસ્ત માતાની સંભાળ લેવી પડે છે. આ સંકટ તેમનું સંચિત સામર્થ્ય બહાર ખેંચી કાઢે છે અને એવી સ્વતંત્રતા તથા જાતમહેનતની શક્તિ ખીટવે છે કે જે શક્તિ તેઓ ધરાવતી હશે એમ કોઈ સ્વપ્ને પણ ધારતું નહોતું અને જે તેમને પોતાને પણ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે છે.

આપણામાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે; કાંઈક એવું દિવ્ય બળ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કિંવા સ્પષ્ટીકરણ આપણે કરી શકતા નથી; જે આપણી કોઈ પણ સાધારણ દશિમાં રહેલું જણાતું નથી; જે કોઈ પણ દૃશ્ય શક્તિ ભર્યા હોય છે અને જે મહાન સંકટો અને મહાન આપત્તિઓમાં આપણી મદદે દોડી આવે છે. રહેવે અને રહીમરોના અકસ્માતોમાં ત્યારે મૃત્યુ કિંવા સંકટ દષ્ટિ સમીપ આવીને હળું રહે છે ત્યારે કેટલી બધી વાર આપણે પુરુષોને અને કેટલીક સ્ત્રીઓને માથે બહુમતા કસમાંથી મુક્ત થવાને માટે બીમસેનના જેટલું બળ વાપરતાં એમણે હીએ! સામુદ્રિક આફતોમાં અને ઘોટી આગોમાં તથા રેલોમાં કેટલી બધી વારનાચુક છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓએ એવા બીમસેની કાનો કર્યા છે કે જે તેમને સંકટો દારા ઉત્પન્ન થયેલી બદ્દલ આર બે યોગ્ય ન હોય તે તેમણે દરો પણ શક્ય થયા ન હોય.

અપણા ગુણ રહેલા આંતરિક બળો-સાધારણ રીતે અપણે જનને ઉત્તમતા સામાન્ય કાનોઆ ઉપયોગમાં લેવા નથી એવા બળો-અપણે પ્રચલ સામર્થ્યવાન બનાવે છે અને અપણે દિવ્ય શક્તિ અકિત કરે છે. જે મનુષ્ય

રોજગાર ગુમાવી બેસે છે. વિધ્નો દુર્બળ માણસોને ગતિરહિત બનાવી દે છે; પરંતુ બળવાન માણસોને સુદૃઢ બનાવે છે.

વેન્ડેલ ફિલિપ્સ કહે છે કે “પરાલવ એ શું છે? કાંઈક ઉચ્ચતર વસ્તુ મેળવવાના પ્રથમ પગથીયારૂપ છે.” ઘણા માણસો નિષ્ક્રિય થવાથીજ વારંવાર પ્રયત્ન કરીને સંક્રળ થયા છે. જો તેમને કદી પણ નિષ્ક્રિયતા પ્રાપ્ત થઈ ન હોત તો તેમને કદી પણ મહાન વિજય પ્રાપ્ત થયો ન હોત. પરાજયમાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે કે જે સત્વશાળી મનુષ્યને પુનઃ નિશ્ચયવાન બનાવે છે. જો તેને નિષ્ક્રિયતારૂપી આર ન લોકાય તો તે કદાચ પ્રમાણુતઃ સાધારણ કાર્ય કરીનેજ સંતુષ્ટ થઈ જાય; પરંતુ નિષ્ક્રિયતારૂપી આર તેને પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે. એકાદ તીક્ષ્ણ પરાલવ મળ્યા પછી તેને પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે અને કદાચ પહેલીજ વાર તેને પોતાના ખરા સામર્થ્યનું ભાન થાય છે.

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે, તેમની સમક્ષ જ્યાં સુધી પાંચમાલી આવીને ઉભી રહેતી નથી ત્યાંસુધી તેમને કદી પણ પોતાના ખરા સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી. જ્યાં સુધી તેઓ એકાદ પ્રયત્ન આકૃતથી ઘેરાઈ જતા નથી કિંવા તેમની ભાવી ઉન્નતિ, તેમનાં ઘરગાર અને સુખસંપત્તિનો નાશ સમીપ આવેલો જોઈ તેઓ ખુદ પોતાના આત્માના કેન્દ્રપર્યંત બળભરી ઉડતા નથી; ત્યાંસુધી તેમનું સંચિત સામર્થ્ય પ્રકટ થતું નથી.

જેમણે કદી પણ કાંઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યું ન હોય એવા કેટલાક તરુણો જ્યારે એકાદ મહાન શોક, હાનિ કિંવા કોઈ ઇતર આપત્તિથી એકાએક ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે તેઓ એવા સશક્ત અને બળવાન બની જાય છે અને મુશ્કેલી કિંવા સંકટની સામે યરની એવી શક્તિ દર્શાવે છે કે જે તેઓ ધરાવતા હશે એવી કદપત પૂર્વે તેમને કે તેમને પરિચય ધરાવનારોને સ્વપ્ન પણ નહોતી મળતી. નવકે સ્થિતિજ તેમને એવો કાંઈ કરવાનો ઉત્તેજ છે કે જે કામે તેમણે પૂર્વની આત્મિક અને નિત્યસત્ય રીતે તેમની શક્તિ ધાર્યા ન હોત. જ્ય.સુધી તેમની ઉપર સંકટ આવતું નથી

ત્યાંમુધી તેમને પોતાના સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી.

તેમણે કદી પણ વ્યાવહારિક શિક્ષણ મેળવેલું હોતું નથી અને તેઓ મોજશોખ અને વિલાસમાં ઉછરેલી હોય છે એવી ઘણી ઊંકરીઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુથી કિંવા સંપત્તિના નાશથી એકાએક તેમનાં પોતાનાં સાધનોના આશ્રય પર આવી પડે છે અને પોતાનાં માયાળુ માતૃપિતાની સેવાચાકરી તથા લાઠ પામવાને બદલે તેમને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનાં બંધુ-ભગિનીઓની અને વ્યાધિમસ્ત માતાની સંભાળ લેવી પડે છે. આ સંકટ તેમનું અંશિત સામર્થ્ય બહાર ખેંચી કાઢે છે અને એવી સ્વતંત્રતા તથા જાતમહેનતની શક્તિ ખીલવે છે કે જે શક્તિ તેઓ ધરાવતી હોયે એમ કોઈ સ્વપ્ને પણ ધારતું નહોતું અને જે તેમને પોતાને પણ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે છે.

આપણામાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે; કાંઈક એવું દિવ્ય બળ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કિંવા સ્પષ્ટીકરણ આપણે કરી શકતા નથી; જે આપણી કોઈ પણ સાધારણ શક્તિમાં રહેલું જણાતું નથી; જે કોઈ પણ દશ્ય શક્તિ કરતાં ઉંડું હોય છે અને જે મહાન સંકટો અને મહાન આપત્તિઓમાં આપણી મદદે દોડી આવે છે. રેલ્વે અને સ્ટીમરોના અકસ્માતોમાં ત્યારે મૃત્યુ કિંવા સંકટ દષ્ટિ અમીપ આવીને ઉભું રહે છે ત્યારે કેટલી બધી વાર આપણે પુરુષોને અને કેટલીક સ્ત્રીઓને માથે જંજીરોના બંધમાંથી મુક્ત થવાને માટે સીમસેનના જેટલું બળ વાપરતાં બેઠેલા હોઈએ! સામુદ્રિક આફતોમાં અને માટી આગોમાં તથા રેલોમાં કેટલી બધી વારનાણુક ઊંકરીઓ અને સ્ત્રીઓએ એવાં સીમસેની કામો કર્યાં છે કે જે તેમને સંકટો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી બહુઈ આર જો ઘોચાઈ ન હોત તો તેમણે કદી પણ શક્ય ધાર્યાં ન હોત.

આપણામાં ગુપ્ત રહેલા આત્મિક બળો-સાધારણ રીતે આપણે જેમને જીવનના સામાન્ય કામોમાં ઉપયોગમાં લેતા નથી એવા બળો-આપણને પ્રચંડ સામર્થ્યવાન બનાવે છે અને આપણને દિવ્યતાથી અંકિત કરે છે. જે મનુષ્ય

રોજગાર ગુમાવી બેસે છે. વિદ્વો દુર્ગળ માણસોને ગતિરહિત બનાવી દે છે; પરંતુ બળવાન માણસોને સુદૃઢ બનાવે છે.

વેન્ડેલ ફિલિપ્સ કહે છે કે “પરાલવ એ શું છે? કોઈક ઉચ્ચતર વસ્તુ મેળવવાના પ્રથમ પગથીયારૂપ છે.” ઘણા માણસો નિષ્ફળ થવાથીજ વારંવાર પ્રયત્ન કરીને સફળ થયા છે. જો તેમને કદી પણ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ ન હોત તો તેમને કદી પણ મહાન વિજય પ્રાપ્ત થયો ન હોત. પરાજયમાં કોઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે કે જે સત્વશાળી મનુષ્યને પુનઃ નિશ્ચયવાન બનાવે છે. જો તેને નિષ્ફળતારૂપી આર ન લોકાય તો તે કદાચ પ્રમાણુતઃ સાધારણ કાર્ય કરીનેજ સંતુષ્ટ થઈ જાય; પરંતુ નિષ્ફળતારૂપી આર તેને પોતાની ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે. એકાદ તીક્ષ્ણ પરાલવ મળ્યા પછી તેને પોતાના સત્ય સ્વરૂપની પ્રતીતિ થાય છે અને કદાચ પહેલીજ વાર તેને પોતાના ખરા સામર્થ્યનું ભાન થાય છે.

ઘણા લોકો એવા હોય છે કે, તેમની સમક્ષ જ્યાં સુધી પાયમાલી આવીને ઉભી રહેતી નથી ત્યાંસુધી તેમને કદી પણ પોતાના ખરા સામર્થ્યની પ્રતીતિ થતી નથી. જ્યાં સુધી તેઓ એકાદ પ્રચંડ આક્રમકી ઘેરાઈ જતા નથી કિંવા તેમની ભાવી ઉન્નતિ, તેમનાં ઘરગાર અને સુખસંપત્તિનો નાશ સમીપ આવેલો જોઈ તેઓ ખુદ પોતાના આત્માના કેન્દ્રપર્યંત બળભળી ઉઠતા નથી; ત્યાંસુધી તેમનું સંચિત સામર્થ્ય પ્રકટ થતું નથી.

જેમણે કદી પણ કોઈ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યું ન હોય એવા કેટલાક તરુણો જ્યારે એકાદ મહાન શોક, હાનિ કિંવા કોઈ ઇતર આપત્તિથી એકાએક ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે તેઓ એવા સશક્ત અને બળવાન બની જાય છે અને સુશકેલી કિંવા સંકટની સામે ધવાની એવી શક્તિ દર્શાવે છે. કે જે તેઓ ધરાવતા હશે એવી કલ્પના પૂર્વે તેમને કે તેમના પરિચય ધરાવનારાઓને સ્વપ્ને પણ નહોતી. તેમની જયકર સ્થિતિજ તેમને એવાં કાર્યો કરવાને ઉત્તેજિત કરે છે કે જે કામો તેમણે પૂર્વની આરામ અને વિજાસમય સ્થિતિમાં શક્ય ધાર્યાં ન હોત. જ્યાંસુધી તેમની ઉપર સંકટ આવતું નથી

ત્યાંમુધી તેમને પોતાના આગમ્યની પ્રતીતિ થતી નથી.

જેમણે કદી પણ જ્ઞાનવાદિક શિક્ષણ મેળવેલું હોય નથી અને તેઓ મોજશોખ અને વિલાસમાં ઉછરેલી હોય છે એવી ઘણી છોકરીઓ પોતાના પિતાના મૃત્યુથી કિંવા સંપત્તિના નાશથી એકાએક તેમનાં પોતાનાં સાધનોના અપ્રમય પર આવી પડે છે અને પોતાનાં માયાળુ માતૃપિતાની સેવાચાકરી તથા લાઠ પામવાને બદલે તેમને પોતાનો નિર્વાહ કરવો પડે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાનાં બંધુ-ભગિનીઓની અને વ્યાધિગ્રસ્ત માતાની સંભાળ લેવી પડે છે. આ સંકટ તેમનું સંચિત સામર્થ્ય બહાર ખેંચી કાઢે છે અને એવી સ્વતંત્રતા તથા જાતમહેનતની શક્તિ ખીલવે છે કે જે શક્તિ તેઓ ધરાવતી હશે એમ ટાઈ સ્વપ્ને પણ ધારતું નહોતું અને જે તેમને પોતાને પણ આશ્ચર્ય-ચકિત કરી નાખે છે.

આપણામાં કાંઈક એવું તત્ત્વ રહેલું છે; કાંઈક એવું દિવ્ય બળ રહેલું છે કે જેનું વર્ણન કિંવા સ્પષ્ટીકરણ આપણે કરી શકતા નથી; જે આપણી ટાઈ પણ સાધારણ શક્તિમાં રહેલું જણાતું નથી; જે ટાઈ પણ હ્રસ્વ શક્તિ કરતાં ઉંડું હોય છે અને જે મહાન સંકટો અને મહાન આપત્તિઓમાં આપણી મદદે દોડી આવે છે. રહેલે અને સ્તીમરોના અકસ્માતોમાં બ્યારે મૃત્યુ કિંવા સંકટ હાથ ધરીપ આવીને ઉભું રહે છે ત્યારે કેટલી બધી વાર આપણે પુરુષોને અને કેટલીક સ્ત્રીઓને માથે અજીમતા ભયમાંથી મુક્ત થવાને માટે સ્તીમરોના જેટલું બળ વાપરતાં જોઈએ છીએ! સામુદ્રિક આફતોમાં અને મોટી આગોમાં તથા રેલોમાં કેટલી બધી વારનાબુક છોકરીઓ અને સ્ત્રીઓએ એવાં સ્તીમરોની કામો કર્યાં છે કે જે તેમને સંકટો દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી બહુધા આર જો ઘોંચાઈ ન હોત તો તેમણે કદી પણ શક્ય ધાર્યાં ન હોત.

આપણામાં ગુપ્ત રહેલાં આત્મિક બળો-સાધારણ રીતે આપણે જેમને જીવનનાં સામાન્ય કામોમાં ઉપયોગમાં લેતા નથી એવાં બળો-આપણને પ્રચંડ સામર્થ્યવાન બનાવે છે અને આપણને દિવ્યતાથી અંકિત કરે છે. જે મનુષ્ય

પરમાત્માનાં આપેલાં સમસ્ત સાધનોનો ઉપયોગ કરે છે, તે કદી પણ નિષ્ફળ થઈ શકતો નથી. પ્રભુનાં પેદા કરેલાં પ્રાણીઓમાં સૌથી વિશેષ લબ્ધ એવા મનુષ્યનું સત્ય સ્વરૂપ જો કદી પણ લક્ષ્મી અપાવનાર અને તેને હરી લઈ જનાર અકસ્માતોની દયા પર જીવતું હોય તો તે ખરેખર વિચિત્ર ઘટનાજ થઈ પડે. પરંતુ ના, જે માણસને પોતાની શક્તિની પ્રતીતિ હોય છે, જે કદી પણ પરાજયને ઝાળખતો નથી તેને કદી પણ નિષ્ફળતા મળતી નથી. જે મનુષ્ય દૃઢતાપૂર્વક ઉદ્યોગ કરે છે તેને કદી પણ નિષ્ફળતા મળતી નથી. અજેય મનોબળ ધરાવનાર મનુષ્યને કદી પણ નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થતી નથી. જે મનુષ્ય જેટલી વાર પડે છે તેટલી વાર પાછો ઉભો થાય છે; જે રખરના દડાની પેઠે ભૂમિ પર પટકાયા પછી પાછો ઉછળે છે; બીજા સર્વ માણસો જ્યારે ઉદ્યોગ મૂકી દે ત્યારે જે આગ્રહપૂર્વક શ્રમ કરે છે અને જ્યારે ઈતર સર્વ મનુષ્યો પાછા હઠે ત્યારે જે આગળ ધસે છે; તે મનુષ્યને કદી પણ નિષ્ફળતા મળતી નથી.

ઘણી વાર એમ બને છે કે, જ્યારે આપણને કોઈ વિદ્યન નડે ત્યારે આપણે ધારીએ છીએ કે, આપણા પર લય-કર આપત્તિ આવી પડશે અને જો આપણે તેમને ટાળી નહિ શકીએ તો તે કદાચ આપણને પાયમાલ કરશે. આપણને ભીતિ ઉત્પન્ન થાય છે કે, આપણી મહત્ત્વાકાંક્ષા દબાઈ જશે અથવા કદાચ આપણાં જીવન પાયમાલ થઈ જશે. તે કલ્પિત આપત્તિ જેમ જેમ આપણી નજીક આવતી જાય છે અને તેની નિવૃત્તિનો કાંઈ પણ સંભવ હોતો નથી; તેમ તેમ આપણને અત્યંત લય ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રસ્તુત લેખકને પોતાના જીવનમાં એવા ઘણા પ્રસંગો પ્રાપ્ત થયા છે, કે જ્યારે જાણે સર્વસ્વ ગુમાઈ ગયું હોય એમ લાગતું હતું; છતાં તેની સત્તા બહારની કોઈક વસ્તુએ તે મુશ્કેલી દૂર કરી છે. માથે ઝૂમતો લય દૂર થયો છે; સૂર્ય પુનઃ પ્રકાશિત થયો છે અને પ્રત્યેક વસ્તુ એક વાર પુનઃ શાંત અને સ્વસ્થ થઈ છે. જ્યારે આપણે દૂરથી જોઈએ છીએ ત્યારે આપણને સંકટો મોટાં અને લયંકર જણાય છે; પરંતુ જ્યારે આપણે તેમની પાસે

જઈએ છીએ ત્યારે સાધારણ રીતે માર્ગ, યુક્તિ અવકાશ, આનંદી વદનો અને જરૂર પડતાં આપણને મદદ કરનારા લોકો આપણા જીવમાં આવે છે. આપણે જ્યારે આપણા બૂતકાળનું નિરીક્ષણ કરીએ છીએ ત્યારે આપણને વસ્તુતઃ કેટલા થોડા અકસ્માતો થયેલા જણાય છે ! બહુ અકસ્માતો નો આપણને ભય લાગ્યો છે, પરંતુ કોઈક પ્રકારે તે ટળી ગયા છે; અને તે જોતાં ચંકટોની કલ્પના કરવામાં અને આકૃતોની ચિંતા કરવામાં આપણે નાહક આપણું બળ ગુમાવ્યું છે; આપણે નાહકના પૃથ્થક થયા છીએ અને કલ્પ-લીઓ વળી છે; આપણે નાહક વાંકા વળી ગયા છીએ અને તારુણ્ય ઘટાડ્યું છે. આપણે આ પ્રમાણે આપણાં મુખ અને ઉપયોગિતા શા માટે નકામાં ફેંકી દેવાં જોઈએ ?

આપણે માત્ર એક જ કાર્ય કરવાનું છે અને તે આપણે પ્રતિદિન જ્યાં હોઈએ ત્યાં આપણી ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરવો; આપણી ઉત્તમોત્તમ તુલનાશક્તિનો પ્રયોગ કરવો અને યહી વિચનાં જોડાને પોતાના હાથમાં રાખનાર તથા સર્વ કાર્યોને સારી રીતે પાર ઉતારનાર પરમાત્મસત્તા ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જો છે.

પ્રકરણ ૨૭ મું-તમારા મનોયંત્રમાં તેલ પૂરો.

વ્યાપારી, ધંધાદારી, અધ્યાત્મી, લેખક, શિક્ષક, ઉપ-દેશક અથવા પોતાના ધંધામાં પ્રગતિ કરવાની ઇચ્છા રાખનાર બીજા કોઈ પણ માણસે પોતાના મનોયંત્રમાં હંમેશાં તેલ પૂરતા રહેવું જોઈએ. જો તે તેમાં તેલ પૂરતો નહિ રહેશે તો તેની સરળતાપૂર્વક કાર્ય કરવાની શક્તિ જળવાશે નહિ અને નવા વિચારો ગ્રહણ કરવાની શક્તિ, કે જેની ઉપર પ્રગતિનો આધાર રહે છે, અને જેની ઉપર ઉદ્યોગનો પાયો રચાયો છે તે જળવવાની તે આશા રાખી શકશે નહિ.

આપણા ઇતિહાસના પ્રારંભિક દિવસોમાં જ્યારે નાન્ટકેટ દ્વીપના રસ્તાઓ થોડા જ હતા અને સારા નહોતા, તે સમયે રેતીવાળાં મેદાનો ઉપર ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે

વટેમાર્ગીઓને એવી ચેતવણી આપનારી નોટિસો લગાડવામાં આવી હતી કે “ઉંડા ચીલા પાડશો મા.” એક આધુનિક લેખક જણાવે છે કે “આમ કરવામાં દેખીતો ઉદ્દેશ એ હતો કે, પુનઃ પુનઃ એકજ માર્ગે જવાને બદલે તમે મેદાનમાંથી જેટલી વાર જાઓ, તેટલી વાર નવીન માર્ગ અહણુ કરશો તો તમે પોતે વધારે સારી પ્રગતિ કરશો અને અન્યોની સગવડો વિશેષ સાચવશો.”

એકતું એક કાર્ય કરવામાં દેટલું જોખમ રહેલું છે તે આપણે સર્વ જાણીએ છીએ. જો ધંતર ઉત્તમ મનુષ્યો સાથે સંસર્ગ રાખીને આપણા મગજની અહણુશક્તિને સતેજ અને નવીન વિચારો અહણુ કરવાને માટે લાયક રાખવામાં ન આવે; જો ઉચ્ચતમ આદર્શો પ્રાપ્ત કરવાને પ્રયત્નપૂર્વક તેને જાગ્રત રાખવામાં ન આવે; તો આપણને હાનિ થશે; એટલુંજ નહિ પરંતુ આપણું મનુષ્યત્વ શને: શને: અધોગતિને પ્રાપ્ત થશે. શરીરના રનાયુઓની પેઠે મગજ પણ ઉપયોગથીજ વિકાસ પામે છે. મનુષ્ય પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં પોતાની ઉચ્ચતમ શક્તિઓનો પ્રયોગ કરતો બંધ થાય છે એટલે તેનો વિકાસ બંધ થાય છે; અને તેની અધોગતિ થવા લાગે છે.

મનુષ્ય વારંવાર પોતાના સાંધાઓમાં તેજ પૂરે અને વારંવાર તાજે થઈ ઉદ્યોગનો આરંભ કરે તો તેથી તેની વિશેષ પ્રગતિ થાય છે અને ઉચ્ચ ધોરણે જાગવી રાખવામાં તેને સૌથી અધિક મદદ મળે છે. એક માણસનો ધંધો-રોજગાર ગમે તે હોય. પરંતુ જો તે પ્રારંભમાં એવો નિશ્ચય કરે કે, તે નિદાન વર્ષમાં એક વાર એક તટસ્થ મનુષ્યના હિતિમિદ્ધથી પોતાની જાત અને પોતાની પ્રજાકીઓનું સંપૂર્ણ નિવૃત્તિ કરશે તો તેને સફળતા પ્રાપ્ત થવાને નેવું મળે છે.

જીવનને પ્રારંભ કરતી વખતે એમ કાન્યુ સંકેત છે કે હું કદા પુનઃ જન્મ લઉં છું. આથી સુદૃઢ કમલ ન હોઈ શકે. પ્રગતિ અને ઉદ્ધાર કરવા નહીં પણ નિવૃત્તિ કરવા નેવું મળે છે. આથી સુદૃઢ કમલ ન હોઈ શકે. પ્રગતિ અને ઉદ્ધાર કરવા નહીં પણ નિવૃત્તિ કરવા નેવું મળે છે.

આદ્યોને હમેશાં આપણી દષ્ટિ અમુક રાજ્ય મટે જાય છે જે નિરંતર આવવાની રાખતી પડે છે તેને આપણને કલ્પના દોની નથી; ન ગણવતી હવે અને સુદર મદત્તના દાંડાઓને વગતી રહેવાને માટે જાય છે જે જાણ અને આનંદ અમુકાની આંખે શુદ્ધ કર્યું પડે છે તેને આપણે ગણતરીમાં લેતા નથી.

અવિધ્યમાં મુખ્ય લોભવવાની આકાશ રાખવાના સંબંધમાં એક જોડે મોઝ્યજ કર્યું છે કે "એવી આકાશ રાખવી એ પ્રદાશિત રાત્રિ બનાવવા માટે પગનીચાંની મૂક પકડવો કે અધારી રાત્રે દામ આવવા માટે અંકપ્રકાશ રાત્રિમાં બરોડો તેના જેવું છે." આનંદોપલોગ મુલતવી રાખવો એ હમેશાં આનંદોપલોગ શુભાવવા સમાન છે. ધર્મ તરુણ પરોડાં સીપુરો યાદી મૂઠીથી પ્રમાણે આજેની કરી અનેક વર્ગો-પર્યંત શુભાનોનાં પેઠે દામ કરે છે અને તેમને વિશેષ અવકાશ કે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાંમુખી આનંદ કિંવા વિશ્વાંતિ માટેની પ્રત્યેક સંધિ મુલતવી રાખે છે; પ્રસંગો-પાત બદ્ધાર દરવા નીકળતાં નથી; ગામડામાં દરવા જતાં નથી કે એકાદ સાફ પુસ્તક ખરીદતાં નથી કે પુસ્તકો વાંચતાં નથી અને સામાન્ય ચિરાગ મેળવતાં નથી. પ્રતિવર્ષ તેઓ પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે, તેઓ આવતે વર્ષે વિશ્વાંતિ લેશે અને ઠહાય ઘોડો પ્રવાસ પણ કરશે, છતાં જ્યારે બીજું વર્ષ આવે છે ત્યારે તેમને લાગે છે કે, તેમણે ઘોડો વિશેષ વખત વિશ્વાંતિ અને પ્રવાસ મુલતવી રાખવે જોઈએ. આ પ્રમાણે તેઓ વર્ષોવર્ષ ચોતાને આનંદોપલોગ મુલતવી રાખે છે; પણ તેઓ ભાગ્યેજ જાણે છે કે, વારંવાર આનંદોપલોગ મુલતવી રાખવાથી આનંદ લોભવવાની શક્તિ મંદ પડી જાય છે.

અંતે એવો સમય આવે છે, કે જ્યારે તેઓ ઘોડો આનંદ લોભવવાનો નિશ્ચય કરે છે. ઠહાય તેઓ પરદેશ-પર્યટન કરવા જાય છે અથવા સંગીત અને કલાનાં કામો દ્વારા આનંદ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે કિંવા વાચન અને અભ્યાસ દ્વારા ચોતાનાં મનનો વિકાસ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ હવે બહુ મોડું થઈ ગયું હોય છે. અનેક વર્ષોથી પડેલા સીલામાં તેઓ બંધાઈ ગયેલા હોય છે, તેમના જીવન-

માંથી તાજપણું આણ્યું ગયેલું હોય છે, તેમનામાંથી ઉત્સાહ આણ્યો ગયેલો હોય છે, તેમની મહત્ત્વાકાંક્ષાનો અભિ ખુબી ગયેલો હોય છે અને દીર્ઘ કાળ સુધી તેમણે આનંદોપ-લોગ મુલતવી રાખવાથી તેમની આનંદ લોગવવાની શક્તિ નષ્ટ થઈ ગયેલી હોય છે.

આપણી આસપાસના હજારો માણસો જે આ પ્રકારનું જીવન ગાળે છે તે પ્રાયઃ નકામું છે. તેઓ માનવસુખ અને માનવપ્રગતિના સંચયમાં ઘણો થોડો ભાગ આપે છે. આવું જીવન એ ખરૂં જીવન નથી; એ માત્ર અસ્તિત્વજ છે.

શ્વાસ લેવો અને તેને પુનઃ બહાર કાઢવો એ કરતાં કાંઈ ઉચ્ચતર અર્થ જીવનનો નથી? ડાહ્યો મેળવવા, જમીન લેવી, મકાનો બંધાવવાં અને બેંકમાં પુષ્કળ નાણાં જમા કરાવવાં એથી કાંઈ વિશાળતર અર્થ જીવનનો નથી? આપણી અદ્ભુત શક્તિઓનો જે ઉપહાસ કરવાનો હોય અથવા તેમને વિકસિત કે તૃપ્ત કર્યા વિના મરી જવા દેવાની હોય તો ઇશ્વરે આપણને તે અદ્ભુત શક્તિઓ શા માટે આપી? જે મનુષ્યને પશુની પેઠે જીવન ગાળવાનું હોય તો તે માનવ-શરીર મળવાનું પ્રયોજન શું?

આપણામાં જે સુખશાન્તિ લોગવવાની વૃત્તિ છે તે કાંઈ નિષ્પ્રયોજન અપાઈ નથી. મહત્ત્વાકાંક્ષા, જ્ઞાનપિપાસા, સૌંદર્યભાવના, સદાચાર કિંવા મનુષ્યના ઇતર ઉચ્ચતર ગુણો પૈકી કોઈ પણ ગુણ આપણા વિકાસમાં જેવી રીતે પોતાનો ભાગ લજવે છે તેવી રીતે ઉપરોક્ત વૃત્તિઓને પણ વિકાસ-માં પોતાનો ભાગ લજવવાને માટે ઉત્પન્ન કરવામાં આવી છે. સાધારણ રીતે જે માણસ નિર્દોષ આનંદ લોગવવાની તથા સાફ સંગીત સાંભળી, કલાનાં વિરલ કામો જોઈ, પ્રકૃતિની સુંદરતાઓનો અભ્યાસ કરી અથવા એકાદ પ્રોત્સાહક પુસ્તક વાંચી પોતાનાં જીવન પ્રકાશિત અને વિશાળ બનાવવાની પ્રતિદિન મળતી સંધિનો ખુશીથી લાભ લે છે; તે પોતાને પુષ્કળ દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી પોતાનો આનંદોપ-લોગ અને વિશ્રાંતિ મુલતવી રાખનાર માણસ કરતાં સફળતા માટેની શરતમાં અજ્ઞાત રીતે બહુ આગળ નીકળી જાય છે.

પ્રકરણ ૩૦ મું-વિશ્રાંતિ ન મેળવી શકે એવો માણસ

જો કોઈ પુરુષ કે સ્ત્રી વર્ષોનાં, વર્ષો સુધી દરરોજ કોઈ પણ પ્રકારના ફેરફાર કે વિવિધતા વિના કામ કર્યા કરે તો તેની સુંદરમાં સુંદર અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ શક્તિઓ મંદ પડી ગયા વિના રહેશે નહિ; કિંવા તેનું આરોગ્ય બગડી જઈ તેનું કિંમતી આયુષ્ય ઘટી ગયા વિના રહેશે નહિ.

ઘણા લોકો-ખાસ કરીને શહેરના રહેવાસીઓ નિષ્ફળ થાય છે; પોતાનું આરોગ્ય ગુમાવી દે છે અને જો તેઓ પોતાની સંભાળ ટેવી રીતે લેવી તે બરાબર બાબતો હોય-જ્યારે તેમને વિશ્રાંતિની જરૂર હોય ત્યારે જો તેઓ કહા-પણપૂર્વક વિશ્રાંતિ લેતાં હોય તો તેઓ જેવાં સ્ત્રીપુરુષ બની શકે તેનો સોમો ભાગ પણ તેઓ બનતાં નથી. પરંતુ તેઓ વર્ષ પ્રતિવર્ષ બાંધી જોડેને શક્તિના મહાન બંડારનો ત્યાગ કરે છે. શક્તિ અને શાશ્વત તારુણ્યનો ઝરો કે જે દ્વારા પૃથ્વી નિરંતર નવીન બગ પ્રાપ્ત કરે છે; તેમાંથી તેઓ શક્તિ મેળવતાં નથી. દ્રવ્ય, સત્તા અને દીર્ઘિનાં સ્વપ્નેમાં નિમગ્ન રહી તેઓ શહેરના મહાલયોના ગુંગળાવી નાખનારા પરિવર્તનરહિત વાતાવરણમાં પોતાની જાતને પીણી નાખીને અશક્ત, ખવાઈ ગયેલાં હાટપિંજર બની જાય છે; ફેરફારની જરૂર જોતાં નથી; તેઓ પોતાનું કામ છોડી આમ્યપ્રદેશમાં જઈ વિશ્રાંતિ લોગવવાના-તેમના કહેવા પ્રમાણે આગમ્માં દિવસ ગાળવાના વિચારને હસી કાઢે છે. અંતે ત્યારે તેઓ વિશ્રાંતિ લેવાનો વિચાર કરે છે, ત્યારે બહુ મોડું થઈ ગયેલું હોય છે. આવા નિરંતર અમ કરનારા ઘણા માણસો પોતાનું આરોગ્ય અને બળ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાની આશાથી સર્વ પ્રકારની પેટન્ટ દવાઓ વાપરે છે અને અન્ય પ્રકારના દુર્નિમ ઉપાયો કરે છે. પરંતુ આમ્ય પ્રદેશનાં નવીન શક્તિદાયક વાતાવરણની આગળ તેમના આ ઉપાયો અત્યંત દરિદ્ર હોય છે.

જો એક વેધ તમારી યાદી મચેલી, ખવાઈ મચેલી શક્તિઓની નિર્બંજના દૂર કરી તમને ખાતરી બરેલી રીતે મજબૂત, લઘુ અને બળવાન બનાવે; જો તે તમારા પગોની

એટલો બધો ધૂન છે કે, તે એક એક પર હસ્તાક્ષર પણ બાંધેજ કરી શકે છે. તેના એક વારના દૃઢ અને ગાઢપૂત પગો ચાલતાં લથટે છે અને ખુદ તેનો દેખાવ નિર્બળતાની સાદી આપી રહ્યો છે. તેને જોતાં એમ લાગે છે કે, આ માણસ હમણાં પછી જશે; છતાં તે કામનો ત્યાગ કરવાની કે વિશ્વાંતિ લેવાની ના પાડે છે. તે માણસે જો કે દ્રવ્ય પેદા થયું છે, તોપણ તે સંપૂર્ણ નિષ્ક્રિય થયો છે. તેનો કોઈ પણ નોકર તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવતો નથી. કારણ કે તેના નોકરો તેને અત્યંત દુર્લભ વૃત્તિનો અને કંજીસ માને છે. તેનો સ્વસ્થાવ અત્યંત ચીઢિયો અને અરુચિકર હોવાથી તેના કુટુંબના માણસો અને નોકરો તેનાથી દૂરતા દૂર રહે છે. તે માત્ર વ્યાપારનું યંત્ર છે. તે સખ્ત, ઠંડા હૃદયનો અને માનુષી લાગણીઓથી રહિત છે. તેના સ્વરૂપનું-વર્ણોની સખ્ત મહેનત અને વેતરાથી ઝનેલા તેના સ્વરૂપનું-ચિત્ર જો તેને કોઈ બતાવે તો તે તેનું 'ખરું' ચિત્ર છે એમ તે માનશે નહિ. તે પોતાના તારુક્યમાં જેવો ખુદ્દા હૃદયનો અને ઉદાર હતો તેવો તે હજી પણ પોતાને માને છે.

ત્યાં ત્યાં આવા માણસો લેકડાં છીએ. આવા માણસો અનિશ્ચિત રીતે મહોલ્લાઓમાં પગ ધસડે છે અને જે શક્તિ તેઓ ધરાવતા નથી, તે શક્તિ દર્શાવવાને માટે તેઓ કેવળ મનોમગ્નથી વારંવાર પોતાની જાતને ચાલવાની દરજ પાડે છે. ઘરમાં તેઓ કુદ્દ, ખિન્ન અને ચોકાકુળ જણાય છે અને જે બાળકોને એક વાર તેઓ લાડ લડાવતા હતા અને જેમની સાથે રમવાનું પસંદ કરતા હતા તેમને તેઓ આઘાં ખસેડી મૂકે છે. તેઓ તેમની ગરબડ સહન કરી શકતા નથી અને તેમની બાહ્ય રમતગમતમાં ભાગ લઈ શકતા નથી. તે પોતાનું 'વર્તમાનપત્ર' અથવા પુસ્તક લઈને એક ખૂણામાં બેસી બેસવાનો પ્રયત્ન કરે છે. તેની પત્ની પૂર્વે તેને જેટલું માન આપતી તેટલું માન હવે આપતી નથી, એમ ધારી તે દુઃખી થાય છે. તેઓ જાણતા નથી કે તેમણે અશક્તિપૂર્વક ગંભીરતા ધારણ કરી તેની પ્રેમલક્ષિત સેવા-સુશ્રૂષાનો એટલી બધી વાર અનાદર કર્યો છે કે તે પુનઃ સેવાશુશ્રૂષા કરવા આવતાં ઈચ્છે છે. તેઓ અજ્ઞાત રીતે પોતાના કોટુખિક જીવનની મુદ્દમાં

કરવું જોઈએ. અન્યથા તમારે કામ ચાલુ રાખવાનું પરિણામ સહન કરવું પડશે. જો તમે તેની ચેતવણી પ્રત્યે લગ્ન નહિ આપશો તો તે તમને શાસન કરશે-માણુદંડ પણ કરશે. પ્રકૃતિની આગળ રાજા અને ભિક્ષુક સમાન છે. પ્રકૃતિ જે કાર્ય કરવાની તમને મના કરે તે કાર્ય કરતાં આવધાન રહેજો. તે તમને એક વાર, બે વાર, ત્રણ વાર, કદાચ ઘણી વાર ચેતવણી આપશે, પરંતુ તેની અંતિમ શિક્ષા થયા પછી તો તે ઉપર જરા પણ અપીલ ચાલી શકશે નહિ.

પુરુષ માણસો વિશ્વાંતિ લેવાનું છેવટ સુધી મુલતવી રાખવાથી પોતાનું સ્વાભાવિક આયુષ્ય પૂર્ણ થયા પૂર્વે શ્મશાનમાં જઈ સૂતા છે. કેટલાય માણસો પ્રતિવર્ષ થોડાં અઠવાડીયાંની વિશ્વાંતિ નહિ સોગવવાને લીધે મગજને અત્યંત શ્રમ પડવાથી, જ્ઞાનતાંત્રુઓ છિન્નભિન્ન થઈ જવાથી અને શરીરનું બંધારણ તૂટી જવાથી હોસ્પિટલો અને સેનિટેરિયોમાં પડ્યા છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે, જે માણસો આપણને કહે છે કે તેમના પર તેમના બંધારણગારનું ઘણું દળાણ હોવાથી તેઓ એક અઠવાડીયા સુધી પણ કામનો પરિત્યાગ કરી શકતા નથી; તેઓ સાધારણ રીતે વિશ્વાંતિ સોગવનાર અને નવીન બળ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કામનો ત્યાગ કરનાર માણસના જેટલા સારા વ્યાપારી કે બંધાદારી હોતા નથી અને તેઓ પોતાના રોજગારમાં તેમના જેટલી સફળતા પ્રાપ્ત કરતા નથી. ગત પચ્ચીસ વર્ષોમાં વ્યાપારની પ્રણાલિઓમાં મહાન ફેરફારો થઈ ગયા છે. વિશેષ પ્રાગતિક માણસોએ અને મોટી યોજનાઓ ઘડનારા તથા મોટાં કાર્યો કરનારા માણસોએ જૂની હાસતવની શૃંખલાને દૂર ફેંદી દીધી છે. હવે તેઓ પૂર્વના જેટલા કલાકો ઑફિસમાં ગાળતા નથી; પરંતુ તેઓ વધારે સારી સાર્વિક સગવડોને લીધે જોછા સમયમાં અધિક અને વિશેષ સારું કામ કરી શકે છે. લીધે સમયના વેતરાથી તેમની શક્તિઓ જડ અને શ્રમિત થઈ ગયેલી નહિ હોવાથી તેઓ વિશેષ તાજા અને સ્વાભાવિક સ્થિતિમાં હોય છે.

માણસો આ વાત ક્યારે સીખશે કે શક્તિ કાંઈ હવે-

લીએ। અને કૃત્રિમ વાતાવરણ દ્વારા પ્રાપ્ત થતી નથી. જે આપણે જાણ અને સર્ગશક્તિ જોઈતી હોય તે। આપણે સાદું જીવન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આપણે અત્યંત કૃત્રિમ બની ગયા છીએ. આપણે પૃથ્વીનું શરણ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આપણે ખજાણા અવાજ કરતા ઝરામાંથી, ખીડમાંથી અને પર્વતમાંથી શક્તિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. આપણે પુષ્પ અને ફોલ, વૃક્ષ અને સૂર્યાસ્તમાંથી સુંદરતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ; નહિ તો આપણે આગળ વધવાને બદલે પાછળ હટીશું. વિકાસ અને શ્રેષ્ઠ કાર્યશક્તિ પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું લક્ષ્ય હોવું જોઈએ. આપણે આપણી ઉત્તમોત્તમ શક્તિનો પ્રયોગ કરી શકીએ એટલા માટે આપણે નીરોગી અને બળવાન બનવું જોઈએ. જે આપણે વગર અટકે સખ્ત શ્રમ કર્યા કરીશું તે આપણે નીરોગી અને બળવાન બની શકીશું નહિ.

શું એથી લાભ છે?

તમારું આનંદીપણું પાછું મેળવવાથી શું લાભ છે?

તમારી શારીરિક અને માનસિક શક્તિ વધારવાથી શું લાભ છે?

તમે તમારું કાર્ય અધિક દૃઢતાથી કરી શકો એથી શું લાભ છે?

તમે તમારું આરોગ્ય સુધારી તમારી શુભાવેલી શ્રદ્ધા પાછી મેળવો એથી શું લાભ છે?

તમે આખા વર્ષના આઘાતો અને ઘાવોમાંથી સુકત થવા માગો છો?

શ્રમિત અને જડ મગજ કરતાં તાજું બળવાન મગજ તમને વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડશે?

જડ સ્નાયુઓને બદલે સચેત અને મજબૂત સ્નાયુઓ મેળવવાથી લાભ છે?

નવીન ઉત્સાહ અને કાર્યશક્તિ વધારવાથી લાભ છે?

શાશ્વત કુંગરો દ્વારા રક્તમાં લોહ પૂરવાથી અને લીમસેની જાણ પ્રાપ્ત કરવાથી લાભ છે?

તારુક્યનો ઉત્સાહ, હૃદયની નિર્મળતા, સ્વાભાવિકતા અને ઉદ્ઘાસ પુનઃ પ્રાપ્ત કરવાથી શું લાભ છે?

કોપી, ચીઢિયો સ્વભાવ સુધારી લોકોને તમારી પાસેથી ખસેડી મૂકવાને બદલે તેમને આકર્ષિત કરવાથી શું લાભ છે ?

ઉદ્યોગી નાગરિક જીવનથી જે ઈર્ષ્યા, દ્રેષ અને ધૂણાને ઉત્તેજન મળે છે તેને દૂર કરવાથી શું લાભ છે ?

આપણે વિશેષ ઉત્સાહી અને વિશેષ આનંદી બનીને આપણાં અને આપણી આસપાસનાં માણસોનાં સુખ અને આનંદમાં વૃદ્ધિ કરીએ એથી શું લાભ છે ?

ઈશ્વરે આપણને જે શક્તિઓ આપી છે તેમને ઉત્તમ આરોગ્ય અને બળની મદદથી વિકસિત કરી તેમનો સૌથી વિશેષ ઉપયોગ કરવાથી શું લાભ છે ?

આપણી નિરીક્ષણ શક્તિનો વિકાસ કરવાથી, વહેતા ઝરાઓમાં શ્રદ્ધા જોવાથી, પાપાણોમાં ધર્મોપદેશ જોવાથી અને પ્રત્યેક વસ્તુમાં સારાપણું જોવાથી લાભ છે ?

જીવનમાં સૌંદર્ય પૂરવાથી અને વહેતા ઝરાઓ અને પ્રકૃતિમાંના દુઃખરો અવાજોના સુમધુર સંગીત દ્વારા શાંતિ અને સ્વચ્છતા પ્રાપ્ત કરવાથી શું લાભ છે ?

મહાન વિચારો અને વિશાળ દષ્ટિમાર્યાદા ધરાવનાર સર્વાંગસંપૂર્ણ સ્ત્રીપુરુષ બનવું વિશેષ સાફ છે કે વર્ણવ્યું માત્ર જોકરું એકજ કામ કરનાર યંત્ર બનવું વિશેષ સાફ છે ?

પણ આરોગ્ય અને સુખનો ભોગ આપી ઘોડા ડાલરો મેળવવા એ શું લાભદાયક છે ? ખુદ આપણા જીવનનું મૂળ જેની ઉપર આધાર રાખે છે તેના સંબંધમાં કરકસર કરવી એ શું લાભદાયક છે ?

નાની નાની ચિંતાઓ કે જે ખિન્નતા, ગુસ્સો અને પ્રત્યષા ઉત્પન્ન કરે છે; તેમાંથી ઘોડા સમયને માટે મુક્ત થવાથી શું લાભ છે ? જુના ચીજાઓમાંથી બહાર નીકળી નવા વિચારો શ્રદ્ધા કરવાથી શું લાભ છે ?

શહેરના મહિન વાતાવરણ અને હવેલીઓમાંથી બહાર નીકળવાથી શું લાભ છે ? ગામડાંની સ્વચ્છ અને બગદાયક હવા-દારાનવીન શક્તિ અને નવીન સમયનું મેળવવાથી શું લાભ છે ?

ઉત્સાહપૂર્વક કાર્ય કરવું વધારે સાફ છે કે એક સુશમની પહે અનિશ્ચયી કાર્યો બંધ કરવો વધારે સારું છે ? નિર્બળતા, નિરાશા, દુર્બળતા અને અવરોધપૂર્વક જીવન

પ્રવર્તવે છે તે ચોધી દાઢવી સહેલી છે. ખવાઈ મગેલો ચિત્રકાર રંગ બગબગ પૂરતો નથી અને તેની ચિત્રપટ ઉપર અળેખેલી આકૃતિઓ નિસ્તેજ તથા ચૈતન્ય રહિત હોય છે તેથી આપણને તેની શ્રમ અને કાળજીની પ્રતીતિ થઈ શકે છે. અત્યંત શ્રમથી થાકી ગયેલા અથવા દુરાચારી જીવનથી નિર્ભંજ બની ગયેલા મગજનાં સર્વ ચિહ્નોથી તે અંકિત હોય છે.

તમારી સમસ્ત શક્તિઓ અખંડ અને તાજ હોય એવી દશામાં તમે પ્રતિદિન કાર્યારંભ કરો છો કે નહિ; તમારું મનુષ્યત્વ સંપૂર્ણ હોય કે નેથી તમે તમારું સમગ્ર જીવન તમારા કાર્યમાં પૂરી શકો એવી દશામાં તમે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થાઓ છો કે તમારી માત્ર થોડી શક્તિ વડે તમે કાર્યારંભ કરો છો; તમે એક સીમસેનની સ્થિતિમાં કે એક બેંદિયાની સ્થિતિમાં કાર્યારંભ કરો છો; તેની ઉપર તમારા કાર્યની શ્રેષ્ઠતા કે નિકૃષ્ટતાનો આધાર રહેલો છે. ઘણા લોકો પોતાના કાર્યમાં માત્ર પોતાના થોડા સરખાજ બળનો પ્રયોગ કરે છે. તેઓ અનિયમિત જીવન, ખરાબ આદતો, નિદ્રાશૂન્યતા અને હાનિકારક ખોરાકથી પોતાની શક્તિનો ઘણો ભાગ નષ્ટ કરી નાખે છે. તેઓ પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળમાં પોતાની તમામ શક્તિથી કાર્યારંભ કરતા નથી; પણ તેમનો એક મોટો અંશ ઘણી વાર કોઈ અન્ય ક્ષેત્રે રોકાયેલો અથવા ખવાયા કરતો હોય છે. તેઓ ઓજશોષ કરવાનો વિચાર કરતા હોય છે તેથી અત્યંત મહત્વનાં કર્તવ્યો બળવવામાં બળને બદલે નિર્ભંજતા તથા ઉત્સાહ અને ચૈતન્યને બદલે બેદરકારી અને શિથિલતાજ દર્શાવી શકે છે. જે મનુષ્ય પ્રાતઃકાળમાં મંદ, શિથિલ અને બેદરકાર સ્થિતિમાં કાર્યારંભ કરે છે તે આખો દિવસ સારી રીતે અને પ્રમાણિકપણે કામ કરી શકતો નથી અને જો તે આખું વર્ષ આવી મંદતાપૂર્વક કાર્ય કરે તો તે ઉત્તમ કારકીર્દિ અથવા શ્રેષ્ઠ કાર્યસિદ્ધિની શી રીતે આશા રાખી શકે?

સારું કામ એ સર્વાંશે મનોબળનો પ્રમ્ન નથી-ઘણી વાર શારીરિક અશક્તિને લીધે સારું કામ થઈ શકતું નથી. શારીરિક અને માનસિક અસ્વાસ્થ્યને લીધે બન્યારે તમારી પ્રત્યેક શક્તિ અને પ્રત્યેક જાત શિથિલ હોય ત્યારે તમે

શ્રેષ્ઠ કાર્ય કરી શકે નહિ. ખાત્રીપૂર્વક માનજો કે, ગમે તે કારણથી તમારામાં નિર્બળતા ઉત્પન્ન થઈ હોય પરંતુ તે તમારા કાર્યમાં પ્રાદુર્ભૂત થશે—પછી તે ગ્રંથરચનાનું હો કે ગ્રંથવિક્રયનું હો; શિક્ષણ આપવાનું હો કે અભ્યાસ કરવાનું હો; ગાવાનું હો કે ચિત્ર આજેખવાનું હો; પ્રતિમા ઘડવાનું હો કે ખાંડ ખોદવાનું હો.

સુંદરતા એ તાબપણાનું ખાળક છે. કોઈ પણ મંદ શક્તિવાળો—ખપી ગયેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિવાળો કલાવિદ મનુષ્ય સામા મનુષ્યને પ્રસન્ન કરે અથવા તો ટકી શકે એવું કોઈ પણ કામ કરી શકતો નથી. કલા અને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં કે શ્રમના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર માણસ જો દૃઢ, ચૈતન્યયુક્ત અને તેના વ્યક્તિત્વની છાપવાળું કાર્ય કરવાની સ્થિતિમાં ન હોય તો તે જગતને ઝાઝો લાભ કરી શકશે નહિ.

ઘણા લેખકો, કલાવિદો અને સંગીતશાસ્ત્રીઓ—પ્રત્યેક ધંધો કરનારાઓ—પોતાની લોકપ્રિયતા ઓછી થતી જોઈને આશ્ચર્યચકિત થાય છે; પણ તેમને ઝોળખનારાઓ તેમના કામની, આદર્શોની અને ધોરણની અધોગતિનું કારણ તેમની જાતને તાણ, ખળવાન અને મજબૂત રાખવાની તેમની નિષ્ફળતામાં રહેલું જોઈ શકે છે. જે ઘોડા પર વિશ્રાંતિ કે ખાનપાન આપ્યા વિના અને ચાખુક તથા એક મારી આપેા દિવસ સ્વારી કરવામાં આવી હોય; તે જો સાયંકાળે સવારના જેટલી શીઘ્રતાથી દોડી ન શકે તો તેમાં આશ્ચર્યચકિત થવાનું શું પ્રયોજન છે? એક મહાન ગાયિકા કે જે આખી રાત મોજશોખમાં વ્યતીત કર્યા પછી આપેા દિવસ સખ્ત કામ કરે; અન્ન, નિદ્રા કે વિશ્રાંતિનો ત્યાગ કરે; અને તે છતાંતેજ દિવસના સાયંકાળે સંગીતના જલસામાં જઈ વિશેષમાં વિશેષ કઠિન કાર્યમાં વિજય મેળવવાની આશા રાખે તેના સંબંધમાં આપણે શું ધારીશું? આપણે અવશ્ય ધારીશું કે, તે દિવાની હોવી જોઈએ. આપણે એવી આશા રાખીશું કે સાધારણ બુદ્ધિ ધરાવનાર કોઈ પણ સ્ત્રી આવા પ્રસંગને માટે પોતાની શારીરિક અને માનસિક શક્તિને ઉત્તમોત્તમ સ્થિતિમાં રાખવાને પોતાનાથી ઘની શકતો

પ્રત્યેક પ્રયત્ન કરશે. આપણે એવી આશા રાખીશું કે, તે યની શક્તી સર્વ નિદ્રા અને વિશ્રાંતિ લેવાને સંભાળ લેશે અને તે ઉદ્દેશથી, ચિંતા અને પોતાની શક્તિઓને હરી લેનાર તથા પોતાના સામર્થ્યને ઘટાડનાર પ્રત્યેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક મોજવિલાસથી દૂર રહેશે. આમ કરવાથીજ તે યની શક્તિ સમગ્ર ઉત્સાહ, સ્વાભાવિકતા અને તાજપણાથી કામ કરી શકશે.

કોઈ પણ મહેતવના કાર્યને માટે તૈયારી કરતાં કોઈ પણ મનુષ્યના સંબંધમાં આપણે સ્વાભાવિક રીતે આવી આશા રાખીશું. તાજ શક્તિઓ-તાજું મગજ, તાજ શાન-તાંત્રીઓ અને તાજ સ્નાયુઓજ ચૈતન્યયુક્ત હૃદ કાર્ય-અમર કાર્ય કરી શકે છે. જ્યારે યજ ઓછું હોય છે; જ્યારે શક્તિઓ જડ યની ગયેલી હોય છે; જ્યારે આશાએ પોતાની ધ્વજ નીચે પાડી દીધેલી હોય છે અને નિરાશા તથા ઉદાસી વધી ગયેલી હોય છે; ત્યારે આપણે ક્યાંથી રહી શકે એવું કોઈ પણ કાર્ય નીપજાવી શકતા નથી-ત્યારે આપણા કાર્યમાં અમરતાનો અંશ આવી શકતો નથી. તેની ઉપર સર્વત્ર મૃત્યુની છાપ પડેલી હોય છે.

પોતાની શક્તિઓ એવી ક્ષેત્ર દશામાં રાખવી કે જ્યાં પોતે પોતાના સર્વ ઉત્સાહ અને તાજપણાથી પોતાનું કાર્ય કરી શકે. જો મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. આવી દશામાં તે કાંઈક મહેતવનું કાર્ય કરી શકશે; તેનું જીવન કાંઈક સારું થશે.

નિષ્ફળ થયેલા ઘણા માણસો જો પોતાની નિષ્ફળતાનું કારણ શોધી કાઢી શકતા હોય તો તેમને પોતાના સમગ્ર જીવનમાં આ ચીજ બહાર પડતી જણાશે કે, અપૂર્ણ નિદ્રા, ખુશ્બો હવામાં વ્યાયામ નહિ કરવો, સ્થાનાંતર નહિ કરવું, વિશ્રાંતિ નહિ લેવી અને અનિયમિત તથા અવ્યવસ્થિત-પણે જીવન ગાળવું.

જો તરુણ જીવનનો સૌથી વિશેષ લાભ લેવા માગતો હોય; જો ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરવા અને પોતાનું તાજપણું, યજ અને ઉત્સાહ અવપડતું જાગવી રાખવા માગતો હોય તેણે નિયમિત જીવન ગાળવું જોઈએ.

જો હજી મનુષ્યનો આદર્શ હૃદયે અને છે; તેના

કુટુંબનાં માણસોને માટે ઉદાસી, શોક તથા દિલગીરી લઈ જાય છે. તેઓ ઘરમાં આવે છે કે તરતજ અચાંતિ ઉભી થઈ પોતાની પત્નીના મુગ્ધ બનાવવાના સમસ્ત પ્રયત્નોને દાખી દે છે.

આવા માણસો ઘેર આવે છે અને ઝોલી શ્રી પ્રત્યે ચીંઠ કરે છે, કે જે તેમના દોષો પ્રત્યે દુર્લ્લેખ કરી તેમને આઘાત આપે અને જે બાળકોની સેવા કરીને તથા ઘરકામ અને બાલસંભાળના હજારો અડચણો સહન કરીને આપો દિવસ ઘરમાં રહેલો હોય છે; જે પોતાનાં બાળકો અને પોતાના પતિને માટે પોતાનું ગૃહ સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ અને મધુરમાં મધુર બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને પોતાના પતિના આવવાની વાટ જુએ છે; પરંતુ પતિને જ્યારે કંઈક શોકાકુળ, અમહર્ષક, અનાર્ષક વદન સહિત પાછા ફરેલા જુએ છે; ત્યારે તે શ્રી અત્યંત દુઃખી થાય છે. તેઓ ઘરમાં પ્રવેશતાંની સાથેજ ચીંટપૂર્વક બોલે છે; બાળકોને પોતાની પાસેથી ખસેડી મૂકે છે અને જેમ જને તેમ જલદી એકાદ અંથ કે વર્તમાનપત્રનો આશ્રય લે છે અને પછી તેમનું ગૃહ વિશેષ રુચિકર શા માટે નથી લાગતું; તેમની પત્ની તેમના અંબંધમાં વિશેષ વિચાર શા માટે નથી કરતી અને તેમનાં બાળકો અમાઉના જેવા આનંદ અને ઉદ્દાસથી તેમને મળવાને શા માટે દોડી આવતાં નથી તે વિષે તેઓ આશ્ચર્ય પામે છે.

આ ઠાંટિના કેટલાક માણસો ઝોલી પણ ફરિયાદ કરે છે કે તેમનાં ગૃહો તેમને અનુકૂળ આવે એવાં નથી અને તેમને જે તેમનાં ગૃહોમાંથી પ્રાત્સાહન, ટેકો અને શાંતિ મળી શકે તો તેઓ વિશેષ સફળ થાય.

મિત્રવર્ત ! જે શાંતિ, પ્રેમ અને પ્રાત્સાહન મેળવવાને તમે નિષ્ફળ નીવડો છો તેને લાયક બનવાને માટે તમે કદી પણ કંઈ કર્યું છે? જે તીવ્ર લાગણીવાળી છોકરીને તમે શાંતિદાયક સંબોધનામાંથી તેડી લાવ્યા છો અને એક અબળપ્યા ઘરમાં મૂકી છે; જેની સાથે તમે ચીંટ અને શુરસાથી બોલો છો; તેને તેથી કેટલું દુઃખ થાય છે તેને તમે કદી પણ વિચાર કર્યો છે? થોડા સમય પછી તે નમ્ર સદૃશ્ય આત્મા હતાશ થઈ જાય અને તમારા પ્રત્યે બેરહાસીથી વર્તે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? તમારું

બાળકો તમારી વૃત્તિઓને જોળખી જઈ તેમને લાડ લડાવવાનો અને તેમની સાથે નાચવા ફૂંદવાનો અને રમવાનો તમને વખત નથી, તેમનાથી હડસેલાઈને દૂર જવાને બદલે એકલા રમવાનું અથવા અન્ય બાળકોની સાથે રમવાનું તેઓ વિશેષ પસંદ કરે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? તમારી પુત્રીઓ તમને વિશેષ નથી ચાહતી તેથી તમે આશ્ચર્યચકિત થાઓ છો? અરે! માત્ર ઉતાવળથી “રાત્રિની સલામ” કરતી વખત અને બોર્ડિંગની શ્રીને માટે એક લેતી વખતજ તે તમારા દીદાર જુએ છે. તમે તમારા કુટુંબની સાથે પરિચિત થવાનો વખત મેળવ્યો નથી. તમારાં પુત્રપુત્રીઓ જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રીની દૃશાને પ્રાપ્ત થવાની તૈયારીમાં હોય ત્યારે કદાચ તમે તેમને જોઈને જોયાં હશે. તમે કદાચ તમારા પાડોશીઓ કરતાં તેમને જોઈને જોળખતાં હશે.

તમારાં બાળકો સ્વાભાવિક રીતેજ બિલાડીનાં ખત્ત્યાંની પેઠે અત્યંત રમતિયાળ હોય છે. તેઓ તમારી વ્યાપાર સંબંધી ચિંતાઓ વિષે કંઈ પણ બાણતાં નથી. જ્યારે તેઓ તમને ઘેર આવતા જુએ ત્યારે તેઓ તમને ભેદ ભરેલા નગરમાંથી તરતના આવેલા નવીન રમતના સાથીજ ધારી લે. રમત કરતાં વિશેષ મહત્ત્વની કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કલ્પના હોઈ શકતી નથી અને તેમની વિચારશ્રેણી એથી ભિન્ન હોય એ તમને પણ પસંદ પડશે નહિ. તમે જેમ બને તેમ લાંબા વખત સુધી જીવનની ગંભીર બાબતો તેમનાથી દૂર રાખવા, તેમની બાહ્યાવસ્થા લંબાવવા માગો છો કે જેથી તેમનો સ્વાભાવિક વિકાસ થાય અને તેમનાં હૃદયો મૃદુ, વિશાળ અને ઉદાર થાય.

અહો! દેટલા બધા પિતાઓ પોતાનાં બાળકોને તેમની બાહ્યાવસ્થામાંજ પુખ્ત વયનાં બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરીને તેમના નૈસર્ગિક ઉજળતા જુસ્સાને પાદકાંત કરી નાખે છે! એક બાળકના મન પર જ્યારે એવી છાપ પડે છે કે તેનો પિતા તેને રમતને સાથી નથી અને જ્યારે ગમ્મતમાં સ્થન્ય ગાળવાને માટે તેના ઘેર આવવાની તે આનુરૂપપૂર્વક રાહ જોતો નથી; ત્યારે તેના હૃદયને આરંભ થયેલા સમજવો. જ્યારે તેને વારંવાર “આમ કરીશ નહિ” અથવા

“અહીંથી દૂર જા” એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે સહેલાઈથી હતાશ અને નિરાશ થઈ જાય છે. તેની સ્વાભાવિકતા શીઘ્ર શિથિલ થઈ જાય છે અને તેનો ઉત્સાહ શાંત પડી જાય છે. તે અકાળે વ્યાકુળ, ખિન્ન અને અનિષ્ટદર્શી બની જાય છે. એક બાળકના વદન ઉપર ચિંતા અને વ્યાકુળતા જણાય અને જ્યાં ગુલાબી રંગ હોવો જોઈએ ત્યાં શીકાશ જણાય; એના કરતાં વિશેષ દયાજનક દૃશ્ય બીજું શું હોઈ શકે? બાળકના વદન ઉપર પુખ્તાવસ્થા અને ચિંતાનાં ચિહ્નો શા માટે જણાવાં જોઈએ? બાળકે વ્યગ્રતા અને ભવિષ્યની ચિંતા શા માટે ધારણ કરવી જોઈએ? હે પિતાઓ! ત્યારે તમારાં બાળકોનો બાહીશ આનંદ હરી લો છો ત્યારે તમે શું કરો છો તે તમે જાણતા નથી.

એક બાળક જ્યાંસુધી પુખ્તાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી તેના જીવનની રંગરંગમાં જો આશાવાદ પૂરવામાં આવે તો પાછળથી તે નિરાશાવાદનો લેશ પણ બસિ જનશે નહિ. ભવિષ્યનો આદર્શભૂત પિતા અને આદર્શભૂત માતા પોતાના બાળકના જીવન પર કદી પણ ભય, ચિંતા અને વ્યગ્રતાની ભયંકર છાપ પડવા દેશે નહિ. આનંદ, મધુરતા, સૌંદર્ય, ઉદ્વેગ અને પ્રેમભાવી ગૃહમાં પોતાની પ્રબળતા એટલી બધી પ્રસારશે કે ઉદાસી, અશાંતિ અને મુખના બીજા હબર શત્રુઓને પોતાનું ભયંકર કાર્ય કરવાને કિંચિત્ પણ અવકાશ મળશે નહિ.

તમે દરરોજ જેવા સ્ત્રીક્રિયા, કોપી અને અનાકર્ષક હો છો તેવી સ્થિતિમાં તમને મળવાને તમારી પત્ની અને બાળકો આનંદપૂર્વક દોડી આવશે એવી આશા તમે રાખી શકો નહિ. માનવસ્વભાવની રચનાજ એવી નથી. તમે ઘેર જાઓ તે સમયે તમારી પત્ની અને તમારું કુટુંબ તમારા જ જેવું ઉદાસીભરેલું, નિરાશાજનક અને અનાકર્ષક હોય ઉપસ્થિત કરે તો તમને કેવું લાગશે? દરરોજ તમે ત્યારે ઘેર આવો ત્યારે તમારી પત્ની નોકરો સંબંધી નાની નાની ફરિયાદો અને પોતાને પડેલો નાની નાની અડચણો તમારી આગળ રજૂ કરે તો તમને કેવું લાગશે? આવી સ્થિતિમાં જો તમારાં બંને તો તમે ઘેર જ ન જાઓ. પણ એક

બાળકો તમારી વૃત્તિઓને ઓળખી જઈ તેમને લાડ લડાવવાનો અને તેમની સાથે નાચવા ફેફવાનો અને રમવાનો તમને વખત નથી, તેમનાથી હડસેલાઈને દૂર જવાને બદલે એકલા રમવાનું અથવા અન્ય બાળકોની સાથે રમવાનું તેઓ વિશેષ પસંદ કરે તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું શું છે? તમારી પુત્રીઓ તમને વિશેષ નથી ચાહતી તેથી તમે આશ્ચર્યચકિત થાઓ છો? અરે! માત્ર ઉતાવળથી “રાત્રિની સલામ” કરતી વખત અને બોર્ડિંગની રીને માટે એક લેતી વખતજ તે તમારા હીદાર જીએ છે. તમે તમારા કુટુંબની સાથે પરિચિત થવાનો વખત મેળવ્યો નથી. તમારાં પુત્રપુત્રીઓ જ્યારે પુરુષ અને સ્ત્રીની દશાને પ્રાપ્ત થવાની તૈયારીમાં હોય ત્યારે કદાચ તમે તેમને ઓછાં જોયાં હશે. તમે કદાચ તમારા પાડોશીઓ કરતાં તેમને ઓછાં ઓળખતાં હશે.

તમારાં બાળકો સ્વાભાવિક રીતેજ ખિલાડીનાં બચ્ચાંની પેઠે અત્યંત રમતિયાળ હોય છે. તેઓ તમારી વ્યાપાર સંબંધી ચિંતાઓ વિષે કંઈ પણ જાણતાં નથી. જ્યારે તેઓ તમને ઘેર આવતા જીએ ત્યારે તેઓ તમને લેદ ભરેલા નગરમાંથી તરતના આવેલા નવીન રમતના સાથીજ ધારી લે. રમત કરતાં વિશેષ મહત્ત્વની કોઈ પણ વસ્તુની તેમને કલ્પના હોઈ શકતી નથી અને તેમની વિચારશ્રેણી એથી ભિન્ન હોય એ તમને પણ પસંદ પડશે નહિ. તમે જેમ બને તેમ લાંબા વખત સુધી જીવનની ગંભીર બાબત તેમનાથી દૂર રાખવા, તેમની બાલ્યાવસ્થા લાંબાવવા માગો છો કે જેથી તેમનો સ્વાભાવિક વિકાસ થાય અને તેમનાં હૃદયો મૃદુ, વિશાળ અને ઉદાર થાય.

અહો! કેટલા બધા પિતાઓ પોતાનાં બાળકોને તેમની બાલ્યાવસ્થામાંજ પુખ્ત વયનાં બનાવી દેવાનો પ્રયત્ન કરીને તેમના નૈસર્ગિક ઉછળતા જીવસાને પાદાકાંત કરી નાખે છે! એક બાળકના મન પર જ્યારે એવી છાપ પડે છે કે તેનો પિતા તેનો રમતનો સાથી નથી અને જ્યારે ગમ્મતમાં સમય ગાળવાને માટે તેના ઘેર આવવાની તે આતુરતાપૂર્વક રાહ જોતો નથી; ત્યારે તેના હૃદયગ્યનો આરંભ થયેલો સમજવો. જ્યારે તેને વારંવાર “આમ કરીશ નહિ” અથવા

“અહીંથી દૂર જા” એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે તે સહેલાઈથી હતાશ અને નિરાશ થઈ જાય છે. તેની સ્વાભાવિકતા શીઘ્ર શિથિલ થઈ જાય છે અને તેનો ઉત્સાહ ગ્રાંત પડી જાય છે. તે અકાળે વ્યાકુળ, ખિન્ન અને અનિષ્ટદર્શી બની જાય છે. એક બાળકેના વદન ઉપર ચિંતા અને વ્યાકુળતા જણાય અને જ્યાં ગુલાબી રંગ હોવો જોઈએ ત્યાં શીકાશ જણાય; એના કરતાં વિશેષ દયાજનક દૃશ્ય બીજું શું હોઈ શકે? બાળકેના વદન ઉપર પુખ્તાવસ્થા અને ચિંતાનાં ચિહ્નો શા માટે જણાવાં જોઈએ? બાળકે વ્યથતા અને ભવિષ્યની ચિંતા શા માટે ધારણ કરવી જોઈએ? હે પિતાઓ! ત્યારે તમારાં બાળકેનો બાલીશ આનંદ હરી લો છો ત્યારે તમે શું કરો છો તે તમે જાણતા નથી.

એક બાળક જ્યાંસુધી પુખ્તાવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય ત્યાંસુધી તેના જીવનની રંગરંગમાં જે આશાવાદ પૂરવામાં આવે તે પાછળથી તે નિરાશાવાદનો લેશ પણ જાંઘિ જનશે નહિ. ભવિષ્યનો આદર્શભૂત પિતા અને આદર્શભૂત માતા પોતાના બાળકના જીવન પર કદી પણ ભય, ચિંતા અને વ્યથતાની ભયંકર છાપ પડવા દેશે નહિ. આનંદ, મધુરતા, સૌંદર્ય, ઉદ્વેગ અને પ્રેમભાવી ગૃહમાં પોતાની પ્રજાળતા એટલી બધી પ્રસારશે કે ઉદાસી, અશાંતિ અને સુખના બીજા હજાર શત્રુઓને પોતાનું ભયંકર કાર્ય કરવાને કિંચિત્ પણ અવકાશ મળશે નહિ.

તમે દરરોજ જેવા ચીઢિયા, કોધી અને અનાકર્ષક હો છો તેવી સ્થિતિમાં તમને મળવાને તમારી પત્ની અને બાળકો આનંદપૂર્વક દોડી આવશે એવી આશા તમે રાખી શકો નહિ. માનવસ્વભાવની રચનાજ એવી નથી. તમે ઘેર જાઓ તે સમયે તમારી પત્ની અને તમારું કુટુંબ તમારા જ જેવું ઉદાસીભરેલું, નિરાશાજનક અને અનાકર્ષક દૃશ્ય ઉપરિચિત કરે તો તમને કેવું લાગશે? દરરોજ તમે જ્યારે ઘેર આવો ત્યારે તમારી પત્ની નોકરો સંબંધી નાની નાની ફરિયાદો અને પોતાને પડેલી નાની નાની અડચણો તમારી આગળ રજૂ કરે તો તમને કેવું લાગશે? આવી સ્થિતિમાં જે તમારાથી બને તો તમે ઘેરજ ન જાઓ. પણ એક

આદર્શભૂત પત્ની અને માતા આ અર્હાચકર બાળતો પોતાના પતિને અથવા પુત્રને કહેતી નથી. તે બાલુ છે કે, એ બાળતો સાથે માથાફટ કરવા તે માગતો નથી. આનંદી વદન અને સ્મિતસહિત તેને મળવાનો તેણે નિશ્ચય કરેલો હોય છે. કારણ કે તેમ કરવાથી તેનું ગૃહ તેને પૃથ્વીપટ પર સૌથી વિશેષ આનંદદાયક સ્થળ લાગવાનો સંભવ હોય છે.

જો તમારે અન્યોની તરફથી આનંદ મેળવવો હોય તો તમારે તેમને આનંદ આપવો જોઈએ. ઉદાસી, નિરાશા ખિન્નતા અને ક્રોધના ગદલામાં આનંદ મેળવવાની તમે આશા રાખી શકશો નહિ. એવા પ્રકારની આપ લે કહી શકી નથી. તમારું ગૃહ એ તમારી મૂડી રોકવાનું એક સ્થાન છે અને તેમાં તમે જે રોકશો તે તમને પુષ્કળ વ્યાજસહિત પાછું મળશે. જો તમારી મૂડી હલકી, કંબુ-સાઈ ભરેલી અને તિરસ્કાર્ય હશે તો તમે મધુરતા, શાંતિ, વિરામ અને સુખના મોટા હિસ્સા મેળવી શકશો નહિ. ગૃહ એ સુખની બેંક છે. તેમાં જો તમે જોડું નાણું મૂકશો તો તમે સાંસારિક સુખરૂપી ખર્ચ નાણું મેળવવાની આશા રાખી શકશો નહિ. ત્યાંસુધી તમે અન્યોને સુખ આપશો નહિ ત્યાંસુધી તમે તેમની તરફથી સુખ મેળવવાની આશા રાખી શકશો નહિ.

તમારાં કુટુંબીજનોને ખાતરજ નહિ પરંતુ તમારે પોતાને ખાતર પણ સંઘળો વખત ધંધાની અને ધંધાનીજ વાત તમારા મગજમાં રાખવી નહિ. જે ધનુષ્ય હમેશાં વાંકું વળેલું જ રહે છે તે પોતાની ક્રિયતિર્યાપકતા શુભાવી દે છે અને તેથી જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે જોઈથી બાળુ છંદતું નથી. જે માણસ સત્તિદિવસ ધંધાનોજ વિચાર કર્યા કરે છે તે પોતાની શક્તિઓને નિર્બળ કરી નાખે છે અને પોતાને કિત્તાવ શુભાવી દે છે. કારણ કે તેમ કરવાથી તેમને કંઈ પણ લાભ નહીં, હાનિ અને બગ પ્રાપ્ત કરવાની તક મળતી નથી. તે માણસ સંકુચિત હિલન અને સ્વાર્થ બની જાય છે; તેની સહનુહીને અને પ્રીતિ પ્રિયિત અને સંદેશ સંદેશ છે. તે આનંદ મનુષ્યના મન અને હૃદયને વિચળ બનાવે છે અને ધંધાની પ્રવૃત્તિ દરમિયાન કુટુંબ દરમિયાન પડી પડેલી

ઘણી શક્તિઓને વ્યાયામ આપે છે.

જો તમે અવકાશના સમયમાં માત્ર આનંદ ભોગવવાનોજ, માત્ર બાળકો સાથે નાચફૂંદ કરવાનો કે સમગ્ર કુટુંબની સાથે સ્વતંત્રતા કરવાનોજ અભ્યાસ રાખશો; જો તમે આવડી કાઢે અને તે યાચ પરંતુ સાચકાણે તો આનંદ ભોગવવાનોજ નિશ્ચય કરશો; તોજ તમે બીજો દિવસે વધારે સારી રીતે પોતાનું કામ હાથમાં લઈ શકશો અને તમે વધારે તાબ તથા વિશેષ બળવાન બનશો. જોયી તમારામાં વિશેષ સ્થિતિસ્થાપકતા અને સ્વાભાવિકતા આવશે અને તમે જેટલો વખત ઘરમાં હો તે સઘળો વખત કેવળ ધંધાનોજ વિચાર કર્યા કરવાથી કરી શકો. તે કરતાં વધારે સરળતાથી અને ઘણા ઓછા શ્રમથી તમારું કાર્ય કરી શકશો.

તમારી ઇચ્છા પ્રમાણે તમારું કાર્ય ન ચાલતું હોય તો પણ જો તમે તમારા ધંધાને તમારા ઘરમાં જોડી લઈ જશો અને જે બાબતોના સંબંધમાં તમારા કુટુંબીજનોનું કાંઈ ચાલતું ન હોય તે બાબતોને માટે તેમના પર ચીઠ અને ક્રોધ કરશો તો તમે માત્ર તે ખરાબ સ્થિતિને છૂટી દેવાને તમને શક્તિમાન કરનારી માનસિક શક્તિ અને બળનો નાશજ કરશો.

જો તમે રાત્રે તમારી સઘળી ચિંતા, વ્યથતા, ખિન્નતા અને વ્યાકુળતાને તમારી દુકાન કે ઓફીસમાં મૂકતા આવવાનો અભ્યાસ પાડશો અને નિશ્ચય કરશો કે તમારો ધંધો, રોજગાર સારો ચાલે વા ન ચાલે, પરંતુ તમે ધરને તો આનંદમય બનાવશોજ-તેને તમારે માટે અને તમારા સ્વજનોને માટે પૃથ્વીપટ પર સુખીમાં સુખી, મધુરમાં મધુર અને સ્વચ્છમાં સ્વચ્છ સ્થાન બનાવશોજ-તો તેથી તમને બહારના લાભ કરતાં વિશેષ લાભ મળશે.

જેટલા કલાક કામધંધો કરવાનો હોય તેટલા કલાકજ તે કરીને તમે નિર્વાહનાં સાધનો પ્રાપ્ત ન કરી શકો તો તે તમારી કામ કરવાની શક્તિની મંદતા દર્શાવે છે. જોયી તમે તમારી પત્ની આગળ એવો સ્વીકાર કરો છો કે તમે નિર્બળ અને અશક્ત છો અને પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની કે સંકટોની સામે ધવાની તમારામાં શક્તિ નથી. સ્ત્રીઓ

સ્વાભાવિક રીતેજ પુરુષોની શક્તિ, બળ અને હિંમતની પ્રશંસક હોય છે. જે પુરુષ નિર્વાહનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તે બિન્ન કે વ્યાકુળ થયા વિના સરળતાથી પ્રાપ્ત કરે તેની તેઓ પ્રશંસક હોય છે. જો તમે હમેશાં તમારી ધંધા સંબંધી ચિંતાઓ તમારે ઘેર લઇ જશો તો તમારી પત્ની તમારા પ્રત્યે ઓછા આદરની દૃષ્ટિથી જોશે. આનો અર્થ એ નથી થતો કે, તમારે તમારી પત્નીને તમારા ધંધા સંબંધી માહિતી આપવી નહિ. પ્રત્યેક પત્નીને પોતાના કામકાજ સંબંધી વાત કરીને ખરી સ્થિતિથી વાકેફ રાખવી જોઈએ. ઘણા માણસો પોતાની ખરાબ સ્થિતિ વિષે પત્નીને અજ્ઞાત રાખવાથી શોકમાં ડૂબ્યા છે. એક સારી પત્ની પતિની સ્થિતિ જાણતી હોય તો તેનાં સંકટોમાં તેને મદદ કરશે તથા કરકસર વગેરેથી જોઈતો ટેકો આપી શકશે; તેની સહાનુભૂતિ તેનું હૃદય હરી દેશે અને સંકટો સહન કરવાને શક્તિમાન કરશે.

ઘરમાં હમેશાં આનંદ, પરસ્પર સહલાવ અને ઉપકાર તથા નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિનો વાસ હોવો જોઈએ. તેણે ઘરને એવું સ્થાન ગણવું જોઈએ કે જ્યાં તે સર્વ અસ્વસ્થતા અને અ-શાંતિમાંથી મુક્ત થઈ શકે અને શાંતિ તથા આરામ, સંતોષ તથા આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે. તે એવું સ્થાન બનવું જોઈએ કે જ્યાં જવાને તે હમેશાં આતુર રહે અને જ્યાંથી છૂટા પડતાં તેને હૃદય થાય.

ઘરને આનંદમય બનાવવામાં નિષ્કુળ થવા કરતાં દ્રવ્ય કમાવામાં નિષ્કુળ થવું સારું છે.

પ્રકરણ ૩૩ મું-તમને સદાય યુવાન રહેતાં આવડે છે ?

લોહો! ત્યાંમુખી વરોની બચર નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય કરશે નહિ-ત્યાંમુખી તેઓ માનસિક સ્વચ્છતાઓથી શરીરને વૃદ્ધ બનતું અટકાવશે નહિ ત્યાંમુખી તેઓ મોટી ઉંમરમાં પણ તરુણના જેવું શરીરવળ અને મનોવળ બાળવી શકશે નહિ. આપણે યુવાવસ્થામાંથીજ વૃદ્ધાવસ્થાનું બીજાં જોપવા માંડીએ છીએ. આપણે ૪૫ વર્ષની વયે વૃદ્ધ થવાની અને ૫૦ વર્ષની વયે મરણ પામવાની રાહ જોઈએ છીએ.

એવી રીતે વૃદ્ધાવસ્થા આવવાના વિચારો અને તૈયારી કરવાથી તે શીઘ્ર ખેંચાઈ આવે છે. જોએ કદાચ હવે કે “જે વસ્તુનો હું સૌથી વિશેષ બચ રાખતો હતો તે વસ્તુ મને પ્રાપ્ત થઈ છે.” જે લોહો પ્રતિદિન એક વસ્તુને માટે તૈયારી કરે છે; તેની વાટ જુએ છે; તેની આગાહી કરે છે અને તેનો બચ રાખે છે તેઓ તેને વહેલી પ્રાપ્ત કરે છે.

વિચારોમાં, માન્યતામાં અને ચિંતનમાં ઘણું બળ રહેલું છે. માટે તમે એક ક્ષણ પણ એવો વિચાર કરશો નહિ કે તમે વૃદ્ધ થવાથી અમુક કાર્ય નહિ કરી શકો. કારણ કે તમારા એવા વિચારો અને માન્યતાઓ અસ્પષ્ટ સમયમાં તમારા વદનને કરચલીવાળું અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં બીજાં ચિહ્નોવાળું બનાવી દેશે. કારણ કે આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ તેવા આપણે થઈએ છીએ; એ એક નિઃસંશય અને હક-સિદ્ધાંત છે.

પોતાની જાતને વૃદ્ધ ધારી લઈને તરુણના જેવો ઉત્સાહ અને કાર્ય કરવાની વૃત્તિને કદી પણ દાબી દેશો નહિ. ઘોડા વખત પર એક કોટ્ટુંબિક સંગેલનમાં છાંકરાઓ પોતાના સાઠ કરતાં અધિક વર્ષની વયના પિતાને પોતાની સાથે રમવામાં શામિલ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા હતા. પરંતુ તે બાલ્યો કે “અરે બાલ્યો, બાલ્યો, હું એટલો બધો વૃદ્ધ થયો છું કે તમારી સાથે રમવા રમી શકું નહિ.” પરંતુ તેમની માતા તેમની રમવામાં જોડાઈ અને તે બાલ્યો તેમનીજ ઉંમરની હોય

તે પ્રમાણે ઉત્સાહ અને આનંદપૂર્વક તેમની સાથે રમવા લાગી. તારુણ્યનો બુસ્સો તેની આંખમાં ચંક્રકતો હતો અને તેની પ્રત્યેક હિલચાલમાં દેખાઈ આવતો હતો. તેની અને તેના પતિની વચમાં બહુ થોડો તફાવત હોવા છતાં તે તરુણ શામાટે દેખાય છે તેનો ખુલાસો તેની છોકરાઓ સાથેની રમતમાંથી મળી રહે છે.

હમેશાં યૌવનની ભાવના ધારણ કરે અને તરુણ માણસોની સાથે જોડાઈને તથા તેમની આશાઓ, યોજનાઓ અને રમતગમતમાં રસ લઈને તમારું યૌવન જાળવી રાખો. તારુણ્યનું જાળ ચેપી હોય છે.

આગિતર વેન્ટેલ હોમ્સને તેના જોશીમા વર્ષમાં બ્યારે લેયો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો કે “તમારા અકબુત યૌવનની આગી શું છે?” ત્યારે તેણે કહ્યું કે “આનંદી સ્વભાવ, યથાશક્ય પ્રયત્ન અને યથાકાલ સંતોષ એ જોનાં પ્રધાન કારણો છે. મારે કદી પણ મહત્વાકાંક્ષા-અતિલોભ પાપનું મૂળ-ની યાતનાઓ સહન કરવી પડી નથી. અસ્વસ્થતા, અતિલોભ અને અશાંતિ એ આપણને અકાળે વૃદ્ધ બનાવી આપણાં વડનો ઉપર કચ્ચટ્ટીઓ પેદા કરે છે. જે વડનો હસતાં રહે છે તેમની ઉપર કચ્ચટ્ટીઓ ઉત્પન્ન થતી નથી. સ્મિત એ ઉત્તમ ઔષધિ છે અને સંતોષ એ તારુણ્યનો ગરો છે.”

એમણે જે સંતોષની પ્રશંસા કરી છે તે પ્રમાદજન્ય સંતોષ નથી; પરંતુ હૃદયક ચિંતાઓ, બેચેનતા અને બ્યાકુલતા કે જે આપણને આપણું ખરું જીવનકાર્ય કરતાં અટકાય છે તેનાથી દૂર રહેવાથી અથવા સ્વાર્થી ઉપજતો સંતોષ છે. જે પ્રજાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને ને ચિંતિત છે તે પણ અયોગ્ય મહત્ત્વાકાંક્ષા માટે છે કે જેની અંદર અહંતા અને નિર્વિનિમલ મિત્રી આત્મા વચ્ચે તફાવત હોય છે અને જેની અંદર અમાનતા, કિરોડેલી સ્વતંત્રી નાનપણતિની ભેદમાં અક્રિયતા બનવાની અને ક્રોધના એક કારકનો અવાજી શક્તિને ગરકે પ્રતિષેધ છે જેની પ્રજાના કામને અને અંતરના જીવનને કોઈપણ રીતે છે તે સંતોષની સુચિત્તે માં નિર્વિનિમલ અને સદૃશ્ય - હૃદયક આપણને સુચરિત છે તે અંદર સ્વસ્થતા અને નિર્વિનિમલ મિત્રી આત્મા વચ્ચે

વયે વૃદ્ધ સ્ત્રીપુરુષ બનાવી દે છે. સાદા, પરોપકારી અને નીતિમય જીવનથી મનુષ્ય સાથી વિશેષ ઉપયોગી બની શકે છે.

જો તમને દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવવાની ઇચ્છા હોય તો તમારા કાર્ય પ્રત્યે પ્રીતિની દૃષ્ટિથી જુઓ અને હંમેશાં તેજ દૃષ્ટિથી જોતા રહો. ઉંમર વધવાથી તમારી શક્તિ ઘટવા લાગી છે અથવા તમને વિશ્રાંતિની અપેક્ષા છે એમ ધારીને કામનો ત્યાગ કર્યો નહિ. તમને વિશ્રાંતિની જરૂર જણાય ત્યારે ત્યારે તે ભોગવજો; પરંતુ તમારા કામનો પરિત્યાગ કર્યો નહિ. કર્તવ્ય બજાવવામાં જ જીવન અને યૌવન રહેલું છે. એક સુપ્રસિદ્ધ નટી કહે છે કે "હું મારી કળાને આહું છું તેથીજ હું વૃદ્ધ થઈ શકતી નથી. હું તેમાંજ લીન રહીને મારું જીવન ગાળું છું. મને કદી પણ કંટાળો ઉપજતો નથી. એક વ્યક્તિ જ્યારે મુખી અને ઉદ્યોગી હોય; જ્યારે તેને કંટાળો ઉપજતો ન હોય અને હંમેશાં તારુણ્યની પ્રતીતિ થતી હોય ત્યારે તેના વદન પર વૃદ્ધાવસ્થા, શ્રમ કે અસંતોષનાં ચિહ્નો શી રીતે ઉપજી શકે? જ્યારે હું આમત ધાઉં છું ત્યારે મારો આત્મા નહિ, પરંતુ માત્ર મારું શરીરજ શ્રમિત થાય છે."

ઇમસૉન કહે છે કે "એક માણસની પાસે ગણવા યોગ્ય બીજી કંઈ પણ વસ્તુ હોતી નથી ત્યાં મુખી આપણે તેનાં વર્ણો ગણતા નથી." આપણે આપણાં વર્ણોનો જે અડીક રીતે ઉપયોગ કરીએ છીએ તે અડીક રીત આપણને જેટલા વૃદ્ધ બનાવે છે તેટલા વૃદ્ધ તે વર્ણોની સંખ્યા આપણને બનાવતી નથી.

કેાઈ પણ પ્રકારનો અતિરેક દીર્ઘાયુષ્ય અને દીર્ઘ તરુણાવસ્થાનો શત્રુ છે. પાપી અને બ્રહ્મ જીવનનાં કેટલાક સ્મરણો અકાળે વદન પર કરચલીઓ પાડે છે; આંખનું તેજ અને પગની ચપગતા ઠરી લે છે અને મનુષ્યનું જીવન સત્વહીન તથા રસહીન બનાવી દે છે.

નોંદાગી કેમ રહેવું તે જાન આપણે સારી રીતે જાણતા નથી તેથીજ આપણે બિમાર, મુસ્ત અને નિદ્રાચાહી બનીએ છીએ. યૌવન કેમ જાળવી રાખવું તેનું પૂરું જ્ઞાન નહિ ધરાવતા હોવાથી વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. બિમારી એ અજ્ઞાન અને ખોટી વિચારશૈલિનું પરિણામ છે. એક એવો સમય આવશે કે જ્યારે મનુષ્ય અગ્નિમાં દાઘ ધાલ-

ઉત્તમ વિચારો મદલ કરના રહેતું નેહુંએ; નમ.કે દુઃખ અને મન વધારે વિચાર કરતું નેહુંએ અને તમે જીવન માત્રામાં જેમ જેમ આગળ વધતા જાઓ, તેમ તેમ અન્યનું ઉત્તમાત્મ પગધિમાં અને રફરફો મમનમાં, સ્તોત્રમાં તથા મદલ કરવાને અધિકારિક કરિજાવ રહેતું નેહુંએ.

પરંતુ જુદાવસ્થાનો યોગી મદાન વિનિમ્બાતે: જાનારી, આગ્રામય અને પ્રેમી સ્વભાવ ઇ. જે માનુષ નવોને જીવી લેવાની ઇચ્છા ધરાવેના દોષ તેલું સર્વ પ્રયે ઉદ્ધારનાથી નેહું નેહુંએ. તેલું ચિંતા, દેવ, દુષ્ટતા અને ઇર્ષ્યા વગેરે કદુતાને ધોવનારી, વદન પર કદચલીને પાડનારી અને અંખને નિરતેજ બનાવનારી સમસ્ત નાની નાની કુદતાઓ ઉઠી દેવી નેહુંએ, પવિત્ર આંતઃકરણ, મુદ્દ મરીર, વિચાર નિર્વિકાર અને ઉદાર હૃદય તથા વધોની અસર નહિ થવા દેવાનો નિશ્ચય એ તારવ્યનો ભરો છે અને તે પ્રત્યેક મનુષ્યે પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે.

પ્રકરણ ૩૮ મું-ત્યાગ કરો.

જે વસ્તુઓ તમને પાછળ રાખે અથવા દુઃખ આપે તે વસ્તુઓને વળગી રહેશો નહિ. ચિંતા, વ્યાકુળતા, ખિન્નતા, હિંદ્રાન્વેષણ અને ચીદીઆપણાનો ત્યાગ કરો. દીકાનો ત્યાગ કરો. ભયનો ત્યાગ કરો. ચિંતા અને દુઃખદાયક તથા સ્વાર્થી જીવનનો ત્યાગ કરો. ખોટા, નિરુપયોગી, મૂર્ખતામયેલા વિચારોનો ત્યાગ કરો. આડંબર, નીચતા અને કુકર્મનો ત્યાગ કરો. ખોટો દેખાવ કરવાનો ત્યાગ કરો. દુરાચારનો ત્યાગ કરો. તમને પતિત કરનાર ખોટા વિચારોનો ત્યાગ કરો. જે આમ કરશે તો તમે કેટલી બધી સરળતા, સુગમતા, સ્વતંત્રતા અને સત્યતાથી કામ કરી શકશો અને તમને લક્ષ્યપ્રાપ્તિની કેટલી બધી ખાતરી થશે તે નેહુંને તમે આશ્ચર્યચકિત થશો.

જે તમારા પર એકાદ ખરાબ પ્રસંગ આવ્યો હોય તો તેને વિસરી જાણો. જે તમે તમારા બાપણમાં, તમારી ઈવિતામાં, તમારા પુસ્તકમાં, તમારા લેખમાં એકાદ બૂલ

કરી હોય; જો તમે એકાદ મુશ્કેલીભરી સ્થિતિમાં મુકાય હો; જો તમે પતન પામ્યા હો અને અયોગ્ય પગલાથી તમારે જીતને ઇજા કરી હોય; જો તમને ગાલીપ્રદાન કરવામાં આવ્યું હોય અને તમારી નિંદા કરવામાં આવી હોય; તો એવું કોઈ પણ વાત ઉપર વિચાર કર્યા કરશો નહિ. કેમકે એવું સ્મૃતિઓમાં જરા પણ સુખદાયક તત્ત્વ નથી અને તમારે ઘણા સુખી કલાકો હરી લેશે. એમાં કશો માલ નથી. તેને ત્યાગ કરો. તેમને તમારા મગજમાંથી સદાને માટે બૂંસી નાખો. જો તમે અવિવેક કર્યો હોય; જો તમે મૂર્ખતા વાપરી હોય; જો તમારી ચર્ચા થતી હોય; તમારી ઈર્જ્યત એવી કલંકિત થઈ ગઈ હોય કે તેમાંથી તમે કદી છૂટી શકશો નહિ એવો તમને ભય હોય; તો તેની એવી ભયંકર છાયાઓને-તેનાં એવાં ખડખડતાં હાડપિંજરોને તમારી સાથે ઘસડયા કરશો નહિ. તેમને તમારી સ્મૃતિમાંથી અને ચિંતનમાંથી તદ્દન બૂંસી નાખો; તેમને ફેંકી દો; તેમને બૂલી ભભો; તમારા સ્મૃતિપટને સ્વચ્છ બનાવો અને ભવિષ્યને માટે તેને સ્વચ્છ રાખવામાં તમારી સમસ્ત શક્તિઓનો ઉપયોગ કરો.

નિશ્ચય કરો કે, તમે હવેથી એવી તેવી ભૂતાવળોને સાથે લઈને ફરશો નહિ અને મગજમાં અવકાશ આપશો નહિ. તેમણે ચાલ્યા જવું જોઈએ અને આનંદને સ્થાન આપવું જોઈએ. નિશ્ચય કરો કે, તમે અશાંતિની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ રાખશો નહિ અને પ્રત્યેક પ્રકારની અશાંતિને તમારા મનમાંથી હટપાર કરશો. તે ગમે તેટલી પ્રબળ કે દૃઢ હોય પણ તેને દૂર કરો. તેને વિસરી જાઓ. તેની સાથે કાંઈ પણ સંબંધ રાખો નહિ. વ્યાકુળતા, ચિંતા, ભય અને શોકરૂપી તુચ્છ શત્રુઓને તમારી શક્તિ નષ્ટ કરવા દેશો નહિ. કારણ કે ભાવી કાર્યસિદ્ધિને માટે એ તમારી બહુ અગત્યની મૂંઝી છે.

ગ્રોકાકુળ વદન, વ્યથ ચહેરો, વ્યાકુળ મન અને ચીડી-ઓ સ્વભાવ એ તમે તમારી જીતને અંકુશમાં રાખી શકતા નથી તેનાં પ્રમાણો છે. તે તમારી નિર્ગળતાનાં અને પરિસ્થિતિને પહોંચી વળવાની અશક્તિનાં ચિહ્નો છે. તેમને હાંકી દાડો. તેમને ફેંકી દો. તમારી જીતપર કાબુ મેળવો.

તમારા શત્રુઓને સિંહાસનપર બેસવા નહિ દેતાં તમે પોતે-
જ શાસન ચલાવો.

તમારા મનમાંથી બિમારી વિષેના પ્રત્યેક વિચાર દૂર
કરો. જો તમે શસ્ત્રક્રિયા કરાવી હોય તો તે પૂર્ણ થાય એટલે
તેને તમારી સ્મૃતિમાંથી દૂર કરો. તેની ઉપર વિચાર કર્યા
કરશો નહિ. તેના સંબંધમાં વાતચીત કરશો નહિ.'

જે વસ્તુ અરુચિકર હોય; જે વસ્તુ ખિન્નતા ઉપજા-
વતી હોય; જે વસ્તુ વ્યાકુળતા પેદા કરતી હોય; જે
તમારી મનઃશાંતિનો નાશ કરતી હોય તેને બૂલી જાઓ-
બહાર કાઢી નાખો. હવે તેને તમારી સાથે કાંઈ પણ સંબંધ
નથી. શોક, ચિંતા અને નિરુપયોગી શુદ્ધ વસ્તુઓમાં
સમય નષ્ટ કરવો તે કરતાં તમારા સમયનો અધિક સારો
ઉપયોગ થઈ શકે એમ હોવાથી જો નકામી વસ્તુઓનો ત્યાગ
કરો. જો તમે નિરાશાના દાસ બન્યા હો તો તેની સાથે
યુદ્ધ કરો. તમે તમારા ગૃહમાંથી ચોરને હાંકી કાઢો તે
પ્રમાણે તમારા મનમાંથી નિરાશાને હાંકી કાઢો. તમારા
સમસ્ત શત્રુઓની સામે દ્વાર બંધ કરી દો અને તેને બંધજ
રાખો. આનંદના આગમન માટે થોભતા નહિ, પણ તેની પૂંઠ
પકડજો, તેનું સ્વાગત કરજો. તેને કદી પણ જવા દેશો નહિ.

એક વાર હતાશ બની ગયેલો એવો એક તરુણ લેખક
જણાવે છે કે "હું જ્યારે પશ્ચિમ ભાગમાં હતો ત્યારે હું
હમેશાં ધાસનાં મેદાનો પર ચરતી ગાયોને તપાસતો અને
મને તેમની ઉપર ઇર્ષ્યા ઉપજ્યા વિના રહેતી નહિ. હું
ઘણી વાર નિઃશ્વાસ નાખતો અને હું ગાય હોઉં તો કેવું
સારું! એમ મને લાગતું. મેં એક દિવસ એક ખેડુતને પૂછ્યું
કે 'આ ગાયો આટલી બધી સંતુષ્ટ થાયી રહે છે?' તેણે
પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે 'અરે, તેઓ ધાસ ખાઈને આનંદ કરે છે.'

ઘણા લોકોના સંબંધમાં સંતાપની વાત જો છે કે, તેઓ
ધાસ ખાઈને આનંદ કરતા નથી-તેઓ દુઃખો, દર્દો અને
ચિંતાઓનો ત્યાગ કરના નથી અને માત્ર આનંદ લૂંટતા
નથી. જે એકાદ ગંધાતું સ્ત્રીધર કે એવી કંઈ ખરાબ
વસ્તુને ફેંદી દઈ શકતી નથી પરંતુ નકામી વસ્તુઓને
કાતરીઆમાં ભરી રાખે છે; એવી ગૃહિણીની પેઠે આપણે

નકામી વસ્તુઓને વળગી રહીએ છીએ. આપણે આપણા શત્રુઓને ચાલ્યા જવા દઇ શકતા નથી. જે વસ્તુઓ આપણને વ્યાકુળ, ખિન્ન અને અશાંત બનાવે છે અને આપણને કદી કાંઈ પણ લાલ કરતી નથી તેમને આપણે લાત મારીને બારણા બહાર કાઢતા નથી.

આપણે ત્યાગ કેવી રીતે કરવો તે જાણતા નથી. આપણે ચિંતા, વ્યાકુળતા અને કામનાં હાડપિંજરોનો ત્યાગ કરી આરામ લેવાને બદલે ખિન્ન, વ્યાકુળ અને ચિંતાગ્રસ્ત થયા કરીએ છીએ.

ઘરમાં એક આનંદી માણસ હોય—એક શાંત, સ્વસ્થ આત્મા હોય તો તે અન્યોને કેટલું સુખ આપી શકે છે તેનું અનુમાન કોણ કરી શકે એમ છે?

એંડ્રૂ કનેંગી કહે છે કે “મારા યુવાન ભાગીદારો કામ કરે છે અને હું હસું છું. હું તમને કહું છું કે, ત્યાં હાસ્ય થોડું હોય છે ત્યાં સફળતા પણ ઘણી થોડી હોય છે. “જે કોઈ પોતાનું કાર્ય કરવામાં આનંદ માને છે અને પોતાની અડચણને હસી કાઢે છે તે અવશ્ય ઉન્નત ધાય છે. કારણકે આપણે જે કાર્ય સરળતાપૂર્વક કરીએ છીએ અને જે કાર્ય આપણને પસંદ હોય છે તેજ કાર્ય આપણે સારી રીતે કરી શકીએ છીએ.”

આપણે મ.ન. ઘણું મૂર્ખતાપૂર્વક નિરુપયોગી જોગ ઉદાગ્ર્ય કરીને પોતાના પાંડો દુઃખની નાજે છે. આપણે એવી નકામી વસ્તુઓ ઉપાડી શરીરે છીએ કે જે કાંઈ પણ ઉપયોગી નહિ થતાં આપણું બળ હરી લે છે અને આપણને નિઃપ્રયોજન થકવી નાખે છે. જે આપણે માત્ર કિંમતી વસ્તુઓને પકડી રાખતાં અને નકામી વસ્તુઓને ફેંકી દેતાં શીખી શકીએ નિરુપયોગી અને બાધક વસ્તુઓનો ત્યાગ કરતાં શીખી શકીએ તો આપણે ઉન્નતિ કરી શકીએ એટલુંજ નહિ, પરંતુ આપણે સુખ અને શાંતિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકીએ.

પ્રકરણ ૩૫ મું-મહાપુરુષોની યાદી

જે ખરેખર મહાપુરુષોની ગણતરી કરવામાં આવે તો તેમાં કેનો સમાવેશ થશે ? જેમનાં દૃઢ્ય અને આચરણ પવિત્ર હોય; જેમણે કોઈની નિર્ગંજતાનો લાભ લીધો ન હોય પરંતુ પ્રત્યેકને સહાય કરી હોય અને જેમણે કોઈની ચંદની શ્વેતામાં અંતરાય કર્યો ન હોય; જેમનાં જીવનો જ્ઞાનંદ, શ્રોત્રસાહન, સહાય અને સ્ફૂરણના અખૂટ સંગરૂપ હોય. જેમણે જાન્યોના માર્ગમાં જાણા કરી હોય અને તેમના કલ્યાણની દરકાર રાખ્યા વિના પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે તેમનો પગથીયાં તરીકે ઉપયોગ કર્યો હોય; આવા મનુષ્યો બધે પ્રપંચવશ જગતમાં અને વર્તમાનપત્રોનાં કોલમોમાં સૌથી વિશેષ આગળ પડતા જણાતા હોય; તેથી શું તેમનો સાચા મહાપુરુષોમાં સમાવેશ થશે ?

જે મહાપુરુષો તરીકે માત્ર ખરેખર પ્રમાણિક માણસોનોજ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો હજારો કહેવાતા સફળ ધનિકો અને જેમણે જગતમાં ખ્યાતિ મેળવી છે એવા ધણા માણસો પણ ચૂપ નહિ થઈ જાય ? જે માણસોની સફળતા પાયમાલ જીવોનાં ગુરદાંઓથી ભરેલી છે તેની જીલ્લા શું બંધાઈ નહિ જાય ?

લોકો ક્યારે શીખશે કે, શુદ્ધ-સરળ દૃઢ્યરૂપી દ્રવ્ય એજ માત્ર ખરું દ્રવ્ય છે અને ઉદાત્ત કાર્યોની તુલનામાં લક્ષ્મી બહુ તુચ્છ પદાર્થ છે ! આપણે ક્યારે શીખીશું કે, દ્રવ્યસંપ્રદાય એ ઘણી વાર હલકામાં હલકા તુચ્છ માનવીનું લક્ષણ હોય છે; તે ઘણી વાર જેનામાં દેવી સંપત્તિનો છાંટો પણ હોતો નથી તેવા આશ્ચર્ય મનુષ્યનું લક્ષણ હોય છે. બ્રહ્મણ કરવું, લઈ લેવું, નાણાંની થેલીઓ સિંચવી, એ કાંઈ જીવનની સફળતા કે મનુષ્યની મહત્તા નથી.

દુનિયાની સાધારણ દૃષ્ટિએ જેઓ નિષ્ક્રમ ગણાયા છે તેમણે જગત પર કેટલો બધો ઉપકાર કર્યો છે તેનો અંદાજ કોણ કાઢી શકે એમ છે ? એવા સાચા મહાપુરુષોએ જગતને વિશેષ ઉજ્જવલ બનાવવાને માટે, તેને સાચું નિવાસસ્થાન બનાવવાને માટે તેમણે એટલો બધો ઉદ્યોગ કર્યો છે કે,

તેમણે નહ કરી હતી; જેમની મંથિઓ તેમણે સંકુચિત કરી નાખી હતી અને જેમના પ્રત્યે તેઓ કદાચ પણ માન્યતા કે કાલ્પનાદક શબ્દો સાથે નહોતા; તેમનાં નામો ને મંથ મનુષ્યોની સૂચિમાં ઉલ્લેખ વગર જગતી દેશો છે અને તેમાં તેમનાં (ચોકોનાં) નામોનો તો ક્યાંય પત્તો પડ્યો નથી.

ઘણા મિત્રમાલિકો જોઈને આશ્ચર્યચકિત થશે કે વર્ષાનાં વર્ષેથી અધિકારમય, રાગોત્પાદક મિત્રમાં મજરો અને રાત્રે કામ કરનારા તેના રંક કામદારો કે જેમને તેઓ કદી જોળખતા પણ નહોતા; તેમનાં નામો-નિર્બળ છાકરાઓ અને છાકરીઓ કે જેમને ખરાબ આર્થિક દેશને લીધે નિશાળે જવાના સમયે કામ કરવાની ફરજ પડે છે; તેમનાં નામો અને વાંકાં વળી ગયેલાં તથા અચાનક માર્ગ ગયેલાં માતાપિતાઓ અને બાલ્યાવસ્થાના આનંદોથી સદા વિમુખ રહેલાં નાનાં બાળકોનાં નામો-તે સૂચિમાં તેમને કપડો આપનાં દીપી દેશો છે અને તેમનાં પોતાનાં અને તેમનાં લાડમાં ઉછરેલાં બાળકોનાં નામ ક્યાંય પણ જણાતાં નથી.

અભિમાની કરોટાધિપતિને જણાશે કે તેનો દેવચર્મન, દાસી અને રસોઇઓ-કહેવતો હલકા લોકો-કે જેમને કદાચ તે અને તેના કુટુંબનાં માણસો પણ સમાન ગણતા હતા; તેમનાં નામો તે સૂચિમાં તેના પોતાના નામથી બહુ ઉચે વિરાળ છે.

ઘણા સફળ વ્યાપારીઓને તે સૂચિમાં પોતાના અતિ પ્રિય અને અત્યંત લાડમાં ઉછરેલા પુત્રનું નામ જણાશે નહિ. પરંતુ તેના એકાદ તિરસ્કૃત ઓફિસ બોય, એકાદ અચાત કારકુન કિંવા એકાદ અતિથમ કરનાર અને જોછો પગાર મેળવનાર ગુમાસ્તાનું નામ તેના જોવામાં આવશે.

જે માણસે સ્વાર્થી બની દ્રવ્યસંચય કરવા ઉપરાંત કિંવા અંગત હિતો અને અંગત મહત્ત્વાકાંક્ષાના સંકુચિત ક્ષેત્રમાં કામ કરવા ઉપરાંત કાંઈપણ કાર્ય ન હોય; તેવાઓનું સ્મરણ કદી પણ લોકો કરશે નહિ અને તેને મહાપુરુષોના સૂચિમાં સ્થાન મળશે નહિ.

‘કાર્યસિદ્ધિ’ એજ હમેશાં સફળતા હોતી નથી; અને ‘પ્રસિદ્ધ નિષ્ફળતા’ ઘણીવાર ઉત્તમ સફળતા હોય છે. પ્રમા

શુક ઉદ્યોગ, કોઈ પણ અને સર્વ સંયોગોમાં બની શકતું ઉત્તમોત્તમ કાર્ય કરવા માટે આગ્રહી પ્રયત્ન, પ્રેમ અને ઉદારતાપૂર્વક કરેલાં નાનાં નાનાં કામો અને જગતમાં ઉપયોગી થઈ પડવાની આકાંક્ષા, એથીજ મનુષ્યને શ્રેષ્ઠ મનુષ્યોની પંક્તિમાં સ્થાન મળે છે.

કીર્તિ, દ્રવ્ય, ઉચ્ચ દરજ્જો, લૌકિક માનપાન-એ વસ્તુઓને ખરી સફળતાની સાથે લેશપણ સંબંધ નથી. સાચી વિશેષ સફળ પુરુષને મનુષ્યોએ ધિક્કાર્યો હતો અને તે એટલો બધો રંક હતો કે તે પોતાનું મસ્તક મૂકવા જેટલી પણ જગા આ સંસારમાં ધરાવતો નહોતો.

અહો ! આ પ્રપંચી સંસારમાં સ્વાર્થી સ્ત્રીપુરુષોની કહેવાતી સફળતા અને મહત્તા કેવી શોચનીય વસ્તુ છે ! કેવો ભ્રમ છે !

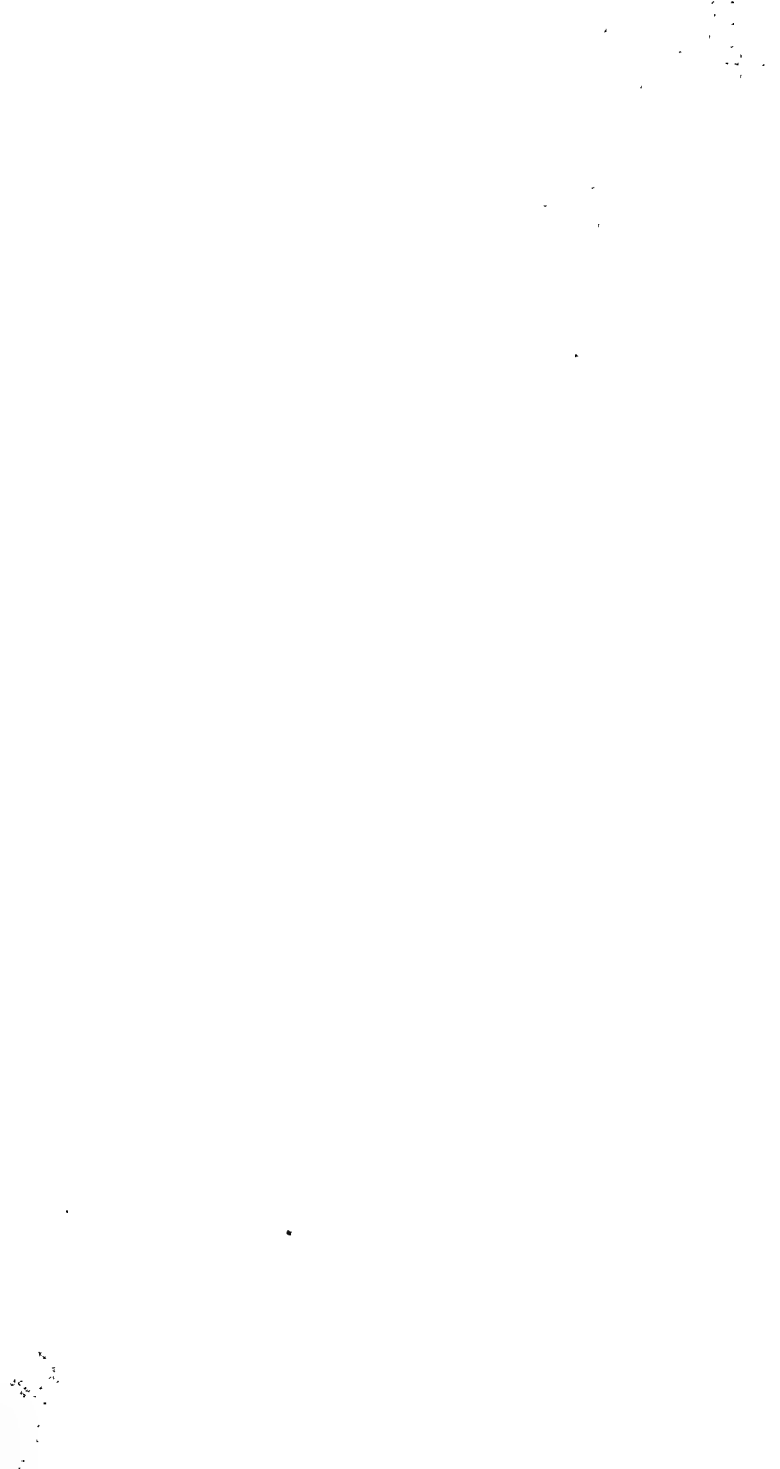
જે માણસો માનવદયા, પ્રેમ અને ઉદારતાની ભાવનાને કચરી નાખે છે; જેઓ અન્યોનાં જીવનને આનંદમય બનાવવાની સંધિઓને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાના માર્ગમાં બાધારૂપ ગણીને તેમને ફેંકી દે છે; તેમનો જ્યારે હિંસાળ લેવામાં આવશે ત્યારે તેઓ કેવા લજ્જીત થઈ જશે ! ગંદેરિયસે જ્યારે ધરાનીઓની છાવણીપર હડ્ડો કર્યો ત્યારે એક સૈનિકના હાથમાં “ મોતીઓથી ભરેલી ચળકતા ચામડાની એક કોથળી ” આવી હતી; પરંતુ ઇતેહાસકાર ગેળનના જણાવ્યા પ્રમાણે તેણે તે કોથળાને સંભાળપૂર્વક સાચવી રાખી હતી અને તેમાંના માલ ફેંકી દીધો હતો. ” આજ પ્રકારે ઉક્ત માણસોને પ્રતીત થશે કે તેમણે ખોટો માલ ગ્રહણ કરી સાચી સંપત્તિ અને સફળતાને ફેંકી દીધી છે.

આપણે જે કાર્યો કરી હોય તે ઉપરથી આપણી તુલના કરવામાં આવશે નહીં. આપણે જેવા છીએ તે આપણે જે હેતુથી જે કરવાનું નક્કી કર્યો છે તે ઉપરથી આપણી તુલના કરવામાં આવશે.

તે સર્વજ્ઞ ન્યાયાધીશ કે જેના ઉપર કરી અપીલ લીધી શકનાર નથી તે જગતમાં ! ધર્મી નિષ્કળતાઓને તો ઠરાવશે અત્યંત નિષ્કળતા. ઉત્તરશે. તેમણે જીવ. તે ઉપર રીતે અનન્ય.

હોય; જે અજાત કાર્યકર્તાઓએ-જેમાંના કેટલાક અંધ હશે; કેટલાક હાથ કિંવા પગ ગુમાવવાથી પંચુ બની ગયા હશે; કેટલાક વ્યાધિગ્રસ્ત હશે-માનવજાતિની સેવા બજાવી હોય; તેના કટ્યાણને માટે બહાદુરીપૂર્વક સંઘટો સહન કર્યા હોય; જેમણે પ્રાર્થનાકાળના ધર્મવીરોની પેઠે હિંમત-પૂર્વક જીવનના બોજાઓ ઉઠાવ્યા હોય અને પરમાત્માએ આપેલી શક્તિઓ અને સંધિઓનો બહાદુરીપૂર્વક વિશેષ-માં વિશેષ ઉપયોગ કર્યો હોય તેમનાં નામો, આપણી જાણમાં નહિ હોય એવા માણસોનાં નામો સફળ અને શ્રેષ્ઠ-જનોની સૂચિમાં અમર અક્ષરોમાં અંકિત થશે.

परिशिष्ट अथवा उमेरो

१-उन्नति का स्वरूप

वर्तमान जगत में होने देने से उन्नति की आवाज आ रही है. चारों ओर उन्नति की चर्चा है. सभी क्षेत्रों में होज उन्नति करना चाहते हैं. कहा जाता है कि 'सभी क्षेत्रों में' शताब्दी के उन्नति के युग में जो देय, जाति, सम्प्रदाय, समाज या व्यक्ति उन्नति की दौड़ में पीछे रह जायगा; वह नितांत ही पुरुषार्थहीन समझा जायगा. इसी लिये आज सभी मुड़ी बांध कर उन्नति के भेदान में मानों जाल रथ कर दौड़ लगा रहे हैं और उन्नति उन्नति की पुकार मचा रहे हैं.

दोनों के कथनानुसार उन्नति हो भी रही है. जगह जगह उन्नति या उत्थान के विविध उदाहरण भी उपस्थित किये जाते हैं कि "युरोप जगदी था, आज सुसज्ज और परम उन्नत है, उसकी धाक सारे संसार पर अभी दृढ़ है. जापान कुछ समय पूर्व अवनति के गत में पड़ा था, आज धन-जन-समान से परिपूर्ण है. अमेरिका की उन्नति का तो कहना ही क्या है? संसार के सभी राष्ट्र आज धन के लिये इसीकी ओर सतृष्ण दृष्टि से ताक रहे हैं. सभी नर-नारी जहां स्वतंत्र हैं, वही ने भस्मियों का नीलाभी छस्त्रधार निकाल कर, अरणी लिपिका बह्मिन्कार कर, औरतों के मेहरों से जुके दटा कर और भविष्य के पद के पदलित कर जरी जारी उन्नति कर रही है. अफ़ग़ानिस्तान तो आज उन्नति के लिये अपना बलिदान दे रहा है. भारत भी उन्नति में किन्तीसे पीछे क्यों रहेगा? नील-मदक, टेविशन-रेडियो, मोटर-विमान, डाक्टर-पेडिग, टैटल-उपहारगृह, ग्रेस-पत्र और नाटक-

સિનેમા આદિ સર્ણી ઉન્નત સભ્ય સમાજ કે સામાન મોજૂદ હે'. સળ તરફ કી આજાહી પાને કે લિય 'ક્રાંતિ' શુરુ હો હી ગયી હે. સભા સમાજ ઔર વક્તા ઉપદેશક અપના અપના કામ કર રહે હે'. પૂરી ઉન્નતિ અભી નહીં હુમ્મ તો કયા હુઆ, કાર્યક્રમ જારી રહ્યા તો વહ દિન બી ફર નહીં સમજના આહિયે. ળસ, દૌડતે રહો, ખઢતે રહો, ખખરઘાર! કોઈ પિછડ ન જાય !' સારાંશ યહ કિ આજ અખિલ વિશ્વ કા આકાશ ઉન્નતિ કે દિગ્દિગન્તવ્યાપી ધન મેઘોં સે આચ્છાદિત હે."

મન મેં કઈ બાર પ્રશ્ન ઊઠતા હે, કયા યહી યથાર્થ ઉન્નતિ હે? કયા ધન-જન, શારીરિક શક્તિ, અમ્મળલ, માન-પ્રતિષ્ઠા, પદ-ગૌરવ, રેલ-વિમાન, મોટર આદિ લોગ-સામ-ગ્રિયોં કે પ્રાપ્ત કર લેને સે હી હમ ઉન્નત હો જાતે હેં? કયા જાગતિક મોહમયી વિદ્યા કા અનુશીલન કર યથેચ્છા-ચરણ કરને સે હી હમારી ઉન્નતિ હો જાતી હે? દેખા જાતા હે, વિષય-સંગ્રહ કે સાધનોં મેં ઔર ઉનકે સંગ્રહ હો જાને પર લોગોં મેં રાગદ્વેષ જાઢ જાતે હેં, અભિમાન સે હૃદય ભર જાતા હે. કામ, ક્રોધ, લોભ, દંભ ઔર મદ કા વિસ્તાર હો જાતા હે. મન-ઇંદ્રિયાં કાળૂ સે જાહર હો જાતી હેં. ઘાવીસોં ઘંટે ઉન્નત કી ભાંતિ ધન-પુત્ર-સ્ત્રી-માન-યશાદિ કે લોગને મેં ઔર ઉનકે સંગ્રહ કરને કી ચિંતા મેં ચિત્ત સંલમ રહતા હે! કયા યહી ઉન્નતિ કે ચિહ્ન હે? કયા આત્મિક ઉન્નતિ દો ભુજા કર દેવલ ધન-માન-મદ કે સંગ્રહ મેં લગે રહને સે ઉન્નતિ કે નામ પર હમારા મન મોહ સે અભિભૂત નહીં હો જાતા? ઔર કયા વદ મોહ અવનતિ કે સમુદ્ર મેં હમેં નહીં હુઆ દેતા? કોક બાર વિચાર ઈજિયે! શાંત ચિત્ત સે સોચિયે!!

કોક મનુષ્ય ને જાદુત ધન કમાયા; આજ વહ અરજોં કી સંપત્તિ કા સ્વામી હે; ઉસકે લોગચુળોં કે સાધન કા પાર નહીં હે; પરંતુ ઉસકે ઈને ધની લોને મેં કાળોં મરીજ તરફ હો ગયે. હિંસા, અસન્ન ઔર ઘાબેજાશુ કે સાધનોં સે ઉસકા હૃદય મદિન હો ગયા; દયા જાતી રહી! આજ કી ઉસકા મન મદિન હે; ઉસમેં રાગદ્વેષ જાઢ હે; વદ

इसमें ही उत्पत्ति देण के जलना और अपनाने से पित
 उठना है। सत्य, शीघ्र, अतोप और परमात्मा की कुछ भी
 परवाद नहीं है। धन के भद्र में मतवाला हो कर वह व्यर्थों
 पदर लोग-विश्राम, मान-सुखम या नाम पैदा करने में
 रत है। दूसरी ओर जो मनुष्य ने परोपकार में या आनन्द-
 वश व्यापार के लुकेसान में अपना सारा धन दे दिया
 या वह जन्म से ही दरिद्री है, आज उसे पेट भरने के
 लिये अन्न और सरसदी गार्गी से जयने के लिये पूरा कपड़ा
 नहीं मिलता; परन्तु धंस संकट में भी उसने सद्विचार
 और सत्संग से अपने हृदय को शुद्ध कर रखा है। उसमें
 व्यावृत्ता, सरलता, सदाशुभ्रति और शांति आदि गुणों का
 प्रादुर्भाव हो गया है, वह सदा इसमें का बड़ा आनन्दता
 है और यथासाध्य करता भी है; समय पर परमात्मा को
 याद कर दुःख में भी उसकी इया का अनुभव करता हुआ
 प्रसन्नचित्त रहता है; जतलाएये, धन दोनों में किसीकी
 यथायं उत्पत्ति हुई और हो रही है ?

जो मनुष्य जटा धर्मरक्षक या देशभक्त कहलाता
 है; स्थान स्थान में उपदेश देता फिरता है; आचार्य या
 नेता की दृष्टियत से सर्वत्र पूजा जाता है; जगह जगह
 मान या मानपत्र प्राप्त करता है; हजारों लाखों नरनारी
 जिसके इशान और आपण के लिये लावायित रहते हैं; पर
 यह सब कुछ वह रागद्वेष से प्रेरित हो कर मान प्राप्त
 करने या धन कमाने के लिये कर रहा है। अपनी बड़कीली
 वकृताओं से अल्पशुद्धि और अनुभवरहित लोगों को
 उत्तेजित और पथभ्रष्ट कर उनको धंस लोक और परलोक
 में दुःखी बना देता है। दूसरी ओर जो सीधा-सादा
 धर्मरक्षक व्यक्ति है जिसको कोई पूछता जानता भी नहीं,
 जो सुपचाप अपने जगवान के सामने रीता है, जो अपने
 सामर्थ्य के अनुसार सुपचाप शरीर-मन-वाणी से रीती के
 जो सूपे दुकड़े से, सुदुष्कर पानी से, निमारी की हावत
 में सेवा से, सङ्घव्यवहार से और सख्ये सन्मार्ग की शिक्षा
 से जनता की सेवा करता है या जोकांत में बैठ कर, जनता
 की आंखों से जोखता हो कर सुपचाप जगवद्विजय ही

करता है. जलवायुमें, धन होनेमें मैं डीन उन्नत हूँ ?

एक तद्दुस्तर आदमी प्रतिदिन अण्डादे में ल कर
 दुस्ती करता है. जल ही जल में आते जिसे पछाड होता है.
 धनी जिसे जल सांजद करता है कि वह रागद्वेषवश जिनको
 अपना शत्रु समझता है उन्हें पछाड सके, अपने शरीर
 जल के अविमान से फिरीको कुछ समझता ही नहीं, शक्ति
 के जल पर दूसरों के मन में जल उत्पन्न करने और
 जल लोगने में ही लगा रहता है. दूसरी ओर एक कोही
 मनुष्य है; शरीर अत्यंत अशक्त हो रहा है; लोग धृष्ट
 करते हैं परंतु जिसका आंतरिक प्रेमसे पूर्ण है; जो सदा
 सर्वदा सणभ दित आहता है; किसीसे द्वेष नहीं करता;
 जो कुछ मिलना है उसे ही जा कर एक होने में पडा
 धर्म का स्मरण करता है. जलवायुमें धन होनेमें मैं आप
 किसको उन्नति के पथ पर आइद समझते हैं ?

एक जडे उच्च वर्ण का मनुष्य है. राज धर्मों नडाता
 है; शरीर को भूषण मल मल कर धोता है; तिलक-मुद्रा में
 और पूजा में धर्मों जाता होता है; किसीको कभी स्पर्श
 नहीं करता; जडा नागी धर्मात्मा कहलाता है; परंतु अपने
 वर्ण या जति के अविमान में रागद्वेष से प्रेरित हो कर
 दूसरे अपने ही जैसे मनुष्यों से धृष्टा करता है. उन्हें पुरा
 लदा कहता है; सणको अपने से नीचा समझता है. परम
 पिता परमात्मा की दूसरी संतान से द्रोह कर परमात्मा
 की आज्ञा का उल्लंघन करता है और जिसके मन में
 हांग समाया है. दूसरी ओर एक नीच वर्ण का मनुष्य
 है; परंतु उसका हृदय लगवहृलक्ति से लारा है. वह जडे
 प्रेम से रामनाम लेता है. अपना सण कुछ लगवान् का
 समझता है. कभी किसीकी पुराई नहीं करता और अपने को
 सणसे नीचा समझ कर सणकी सेवा करना ही अपना धर्म सम-
 जता है. जलवायुमें धनमें कौन यथार्थ उन्नति कर रहा है ?

एक मनुष्य जिसे कोछ जडा अधिकार प्राप्त है;
 सैकड़ों मनुष्य जिनकी सलामी लारते हैं; छजरो कांपते
 हैं और 'शु हुजूर' 'शु सरकार' के नाम से संशोधन
 करते हैं; पर जो रागद्वेषवश अपने अधिकार का दुर्प्रयोग

કરતા હે; સ્વાર્થવશ અન્યાય કરતા હે; ન્યાયાન્યાય ઠા વિચાર ત્યાગ કર મનમાની કરતા હે ઓર પદગૌરવ મેં પાગલ હોં કર હર કિસીકા અપમાન કર બેકતા હે. ફસરી ઓર એક મનુષ્ય જિસકો કોઇ અધિકાર પ્રાપ્ત નહીં હે; જો ખાત ખાત મેં ફટકારા જતા હે પર જિસકા મન સ્વચ્છ સચ્ચિવ હી ભાંતિ નિર્મલ હે. જિસસે દુહય મેં કિંસાદેષ ઠા સ્થાન નહીં હે; જો ઈશ્વર હી ભક્તિ કરતા હે ઓર ઉસ-સે સબકા ભડા મનાતા હે. જતલાઇયે ઇનમેં કોનસા ઉત્પત્તિ ઠા પચિકે હે ?

એક મનુષ્ય દિનરાત અપને 'ધર્મ' કે પ્રચારકાય' મેં લગા હે. પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનદાંતા હે; રાગદેષવશ જગહ જગહ વિધર્મિયોં હી નિંદા કર, ઉનકે ઈશ્વર ઠા અપૂર્ણ ઓર નીચ જતવા કર લોગોં કે મન મેં ઘૂણા ઉત્પન્ન કરતા હે ઓર અપને ધર્મ' કે દોષોં ઠા છિપા કર ફસરોં કે થોડે દોષોં ઠા જી વિસ્તાર સે વર્ણન કરતા હે. ફસરી ઓર એક મનુષ્ય સુપચાપ ધર્મ'પાલન કરતા હે; કહીં જી ઉસકી પ્રસિદ્ધિ નહીં હે પરંતુ જો અપને જીવન ઠા ધર્મ'મય જના કર કિસી-હી જી વ્યર્થ નિંદા-સ્તુતિ મેં સમય ન લગા કર અપને આદર્શ જીવન સે ફસરોં પર અનાયાસ પ્રભાવ ઠાલતા હે; પર વહ પ્રભાવ ઠાલને હી કામના સે ધર્મ'પાલન નહીં કરતા. કેવલ કર્તવ્યવશ હી કરતા હે. જતલાઇયે ઇનમેં કિસકી ઉત્પત્તિ હો રહી હે ?

એક સત્જનને જડા વિદ્યાધ્યયન કિયા; શાઓં હી ખૂબ અલોચના હી; ધડાધડ પરીક્ષાયેં પાસ હીં; નામ કે સાથ ઉપાધિયોં કે બહુત સે અક્ષર જુડ ગયે; શાસ્ત્રાધ' મેં બટે બટે પ્રસિદ્ધ પંડિતોં ઠા પરાસ્ત કિયા; વ્યાખ્યાનોં સે આકાશ ગુંજ દિયા; પરંતુ વિદ્યા ઠા ઓર વિદ્વાન હોને પર પ્રતિષ્ઠા ઠા અસિમાન બદ ગયા. અનેક પ્રકાર કે તર્ક'બલોં મેં ફંસ કર મન શદ્દા ઓર વિશ્વાસ સે હીન' હો ગયા. પરમાત્મા હી કોઇ પરવા નહીં; તર્ક' ઓર પાંડિત્ય સે પર-માત્મા હી સિદ્ધિ અસિદ્ધિ હી જાને લગીં; શાસ્ત્ર મનોવિનોદ હી સામગ્રી જન ગયે; ઈશ્વર હી દિદ્દગિયાં ઉડને લગી ઓર યથેન્ધાચાર ઠા સામ્રાજ્ય હો ગયા. ફસરી ઓર એક અશિ-

ક્ષિત ગ્રામીણ હૈ. એક ભી પરીક્ષા પાસ નહીં કરી હૈ; ઉમ્મરે નામ સે ભી લોગ અપરિચિત હૈ; અચ્છી તરફ ગ્રાહના ભી નહીં આતા; પરંતુ જિસકો સરલ હૃદય વિશ્વાસ ઔર શ્રદ્ધા સે ભરા હૈ; જો નમ્રતા સે સળકા સત્કાર કરતા હૈ; પરમાત્મા કા નામસ્મરણ કરતા હૈ; ઈશ્વર કો જગત કા નિયંતા સમજ કર પાપ કરને મેં ડરતા હૈ ઔર પરમ મુહુર્ત તથા પરમ પિતા સમજ કર પ્રેમ તથા ભક્તિ કરતા હૈ; પરમ ક્યાહુ સ્વામી સમજ કર અપનેકો ઉસકા હાસાનુહાસ સમજતા હૈ. પ્રેમ મેં કભી હંસતા હૈ, કભી રોતા હૈ ઔર આનંદ સે ગ્રુપચાપ અપના શાંત શૃવન ગિતાતા હૈ. બતલાઇયે, ઇન દોનોં મેં કિસકી ઉન્નતિ હો રહી હૈ ?

મેરે એક મિત્ર હૈ. બડે હી અચ્છે પુરુષ ઔર પ્રેમી હૈ. કુછ સમય પૂર્વ આપકો બહુત પરિમિત આય થી, પરીક્ષાયેં ભી થોડી હી પાસ કરી થી; માનપ્રતિષ્ઠા ભી મિત્રોં તક હી મર્યાદિત થી; તબ આપ બડે પ્રેમ સે મુઝે ભાગવત સુનાયા કરતે; પ્રેમભક્તિ કરી કવિતા બનાતે ઔર કભી કભી ગદ્ગદ્ હો જાતે થે. અબ ઉનકી આમદની બહુત બઢ ગયી હૈ, પરીક્ષાયેં ભી કઈ પાસ કર લી હૈ; ઔર માન-પ્રતિષ્ઠા કા ભી વિશેષ વિસ્તાર હો ગયા હૈ. હાલ મેં ઉનસે લેંટ હોને પર વે સરલચિત્ત સે કહને લગે કિ 'ભાઈ ! મેંને જિતના જિતના શાસ્ત્રોં કા અધિક અધ્યયન કિયા, ઉતની ઉતની હી મેરી શ્રદ્ધા હટતી ગયી. અબ મુઝે ઈશ્વર તથા પરલોક કરી તો કોઈ ચિંતા હી નહીં રહી.' મેંને ઉનસે કુછ ભી નહીં કહા. કહને સે કોઈ ફલ ભી હોને કરી આશા નહીં થી. પરંતુ મુઝે એક પ્રેમી મિત્ર કો નાતે ઉનકી ઈસ સ્થિતિ પર અસંતોષ અવશ્ય હુઆ ! મેંને સમજા કિ મેરે મિત્ર ને મોહ સે ભૌતિક સામગ્રિયોં કો ઉન્નતિ કા સાધન સમજ કર ઉનકે સંગ્રહ મેં મન લગા રખ્યા હૈ. અવશ્ય હી ઉનકે હૃદય મેં અસી તક અન્યાન્ય દોષ બહુત કમ માત્રા મેં આયે હૈ; પરંતુ ઈશ્વર મેં અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન હોને લગના એક ઇતના બડા દોષ હૈ જો ભવિષ્ય મેં સબ દોષોં કા પિતા બન જાતા હૈ !

જો લોગ અપની રાગદ્વેષયુક્ત ક્ષુદ્ર આનંદચાતુરિકા

बुद्धि की कसौटी पर धर्म के स्वरूप का कसना चाहते हैं; उन्हें धर्म में कभी विश्वास नहीं हो सकता. जो बुद्धि वागद्वेष से दूषित है; काम-हीन का आगार नहीं दुर्घ है; शरीर का ही आत्मा समझती है; उस बुद्धि से धर्म के दियो कर्मों की जाँच पड़ताल करना, उसी बुद्धि के निर्णय के अनुसार धर्म का चलाने की कामना करना और उसी निर्णय से धर्म का धर्मरत्व या अधर्मरत्व सिद्ध करने जाना कितना बड़ा अज्ञान है ! यह स्मरण रखना चाहिये कि सरल विश्वास और सदा जिना धर्मरीय ज्ञान कभी नहीं हो सकता.

हाल में डॉ. जॉन माट नामक एक अमेरिकन सन-न मैरर में होनेवाले ' विश्व छात्र दिग्दर्शन ' के सभापति बन कर अमेरिका से भारत आये थे. उन्होंने महात्मा गांधीजी से विभिन्न विषयों पर बातें की. बातचीत के प्रसंग में ही महात्माजी ने कहा कि ' मैं सुबहों से धर्म-प्रार्थना करने का हूँगा. ' इस पर डॉ. माट ने पूछा:-

' यदि इससे उनका लाभ नहीं पहुँचा अर्थात् उनकी प्रार्थना नहीं सुनी गयी तो ? '

म०—तब वह उनकी प्रार्थना ही नहीं कही जायगी. वह तो उनकी भौतिक प्रार्थना दुर्घ. प्रार्थना तो वह है जिसका असर हो.

डॉ० माट—हमारे सुबहों के साथ यही तो कहिनाथ है. विज्ञान और दार्शनशास्त्र की शिक्षाओं ने उनकी धर्म सारी धारणाओं का नष्ट कर दिया है.

म०—यह तो धर्म का स्वरूप हुआ है कि वे विश्वास की बुद्धि की चेष्टा समझते हैं; आत्मा का अनुभव नहीं. बुद्धि हम लोगों का जीवनक्षेत्र में कुछ दूर तक ले जा सकती है, परंतु अंत में वह भौतिक पर धमका दे देती है. विश्वास से कतराई की उत्पत्ति होती है. जिस समय हमें सारी डॉ० अथवा ही अधिकतर विधायी पदों के अंतर्गत हमारी बुद्धि के काम में जाती है, जिस समय विश्वास ही हमारी बुद्धि का काम है. यही वह विश्वास है जिसकी हमारे नवजुवकों के अ. व. व. व. व. और वह नयी प्रार्थना

होता है जबकि बुद्धि के गर्व को जितकुल चूर कर धर्म की धरणाओं पर अपनेको पूर्णतया समर्पित कर दिया जाय।

पूज्य महात्माजी का यह कथन अक्षरशः सत्य और सदा स्मरण रखने योग्य है। मौके जमौके बुद्धि के जेकाब हो जाने पर धर्मवीर्य विश्वास ही रक्षक होता है। धर्मवीर्य विश्वास के जल से रक्षित पुरुष ही ऐसी पात छड़ सकता है। परंतु आज के उन्नतिशील (?) जगत की स्थिति क्या है? जे लोग आज अपनेको उन्नत या उन्नति-पथाइक समझते हैं उनके हृदय में यथार्थ में क्या पात है? अपने अपने हृदयों को टटोल कर देखिये। जेह है कि धर्म की मानना तो हर रखा, आज के उम उन्नत मानवों का हृदय तो मोह से घटना अलिभूत हो गया है कि अपनी उन्नति अवनति के यथार्थ स्वरूप को समझने की बी शक्ति प्रायः जाती रही है। बुद्धि सूक्ष्म होते होते घतनी सूक्ष्म हो गयी कि अण कड़ी उसका पता ही नहीं लगता। धर्मीसे राग-द्वेष के विषये भावों से प्रेरित हो कर आज का मनुष्य-समाज परस्पर ध्वंसात्मक चेष्टा और क्रिया कर रहा है तथा इसीमें अपनी उन्नति मान रहा है।

जिस युरोप की उन्नति पर हम मोहित हैं, उसकी उन्नति के परिणाम में अंक तो धन-जन और शांति-सुखध्वंसकारी महायुद्ध हो गया और दूसरे की अंदर ही अंदर तैयारी हो रही है। पता नहीं, यह अंदर का लयानक विस्फोटक कब फूट उठे! विज्ञान में उन्नत जगत का वैज्ञानिक अविष्कार गरीबों का सर्वस्व नाश करने और अल्पकाल में ही जलुसंध्यक मनुष्यों की जल्ला करने का प्रधान साधन बन रहा है। पैट्रियेटिज्म और इंग्लैम पर देशद्वेष का नामान्तर मात्र रह गया है। पर-राष्ट्र के अहितचिंतन और संघर्ष के रूप में रह गई। उन्नति के मिथ्य। मोह-पथ में अजब नज्म आज रक्षापिपासु लिखक पशु की जाती अकड़कर है। जलने के लिये उमर उमर लेवा है! यह पक्ष व समाज ने जे मांमिक शब्दों में आज का उन्नत मानव के दिव्यजन कनाय है। वह कहते हैं...

“આજ પદવી બદલેને મેં હી સભ્યતા કી શાન હે. સ્વાભાવિક હંસી કેા દબા કર ઉસકે બદલે મુસ્કુરા દેના; સ્વાભાવિક સ્થિતિ કેા છિપા કર સળસે અગ્ગે ભાગ કેા સામને રખના; વસ્તુતઃ હમ જેસે નહીં હે ઉસસે અધિક બઢે ઓર અગ્ગે હોને કેા ઢોંગ રચના તથા અપને વિચાર, આલદાલ, આચરણ, પોશાકે ઓર ધર્મેશ્વર્ય કેા અગ્ગા સમજના યહી ગૌરવ કી ખાત હે ! ગરીબ મનુષ્ય કેા ચતુરાઈ સે ઠગ લેના, યહી સભ્યતા હે !”

“ગરીબી પોશાકવાલે મનુષ્ય કેા દેખતે હી મુંહ ફિરા લેના; ઉસકે સભ્યતાપૂર્ણ પ્રશ્ન કેા ઉત્તર ન દેના; વિદેશી અપરિચિત કી ઓર ઉઠાસીન ભાવ સે દેખના ઓર જળ વહ બાતચીત શુરુ કરે તબ ન બોલના, યહી યાકબન ઓર શરાફત હે. બિના ચતુતા કે એકદ્વસરે કી હત્યા કર ઠાલના—યહી સભ્યતા કેા નિશાન હે.”

“આજ માનવરક્ત સે વસુન્ધરા કી ખ્યાસ છુગાચી જાતી હે ઓર ઉસકે પવિત્ર ક્ષેત્ર માનવી અસ્થિયોં કે ચૂર્ણ સે ઉપભાઉ બનાયે જાતે હે. એકે રાષ્ટ્ર કેા ગૌરવ દ્વસરે રાષ્ટ્ર કે સત્યાનાશ મેં હે.”

જિસ ઉન્નતિ કેા યહ સ્વરૂપ હે, વહ કયા યથાર્થ ઉન્નતિ હે ? એક હી દેશ મેં રહનેવાલે મુસલમાન હિંદુઓ કેા ઓર હિંદુ મુસલમાનો કેા કુસલા ધમકા કર અપને ધર્મ (i) મેં શામિલ કરને ઓર એકદ્વસરે કેા નાશ કરને કી ઘેષ્ટા મેં લગે હુએ હે. કયા યહી ઉન્નતિ કેા માર્ગ હે ?

રાગદ્વેષ કે વિષવૃક્ષ કેા સિંચતે રહ કર છોટે છોટે સમૂહોં કેા હી અપના સ્વરૂપ માનના તથા એકદ્વસરે કેા અપના પ્રતિદંદી ઓર ચતુ સમજ કર સદા કે સિયે લડાઈ ઠાન લેના ઓર ગાનમર્યાદા, ધન-જનાદિ કે સંપદ મેં હી અલ્પકાલરચાયી અમૂલ્ય માનવજીવન કેા ખો દેના; યહ વાસ્તવ મેં ઉન્નતિ નહીં હે !

આત્મા કેા ઉત્થાન હી ઉન્નતિ હે ઓર આત્મા કેા પતન હી અવનતિ હે. જિસ સાધન યા ક્રિયા સે આત્મા કી ઉન્નતિ હેતી હે; વહી કાર્ય યા સાધન ઉન્નતિ કેા ઉપાય હે ઓર જિનસે આત્મા કેા પતન હેા વહી અવનતિ કે

कारण हैं। दैवी संपत्ति के सुरक्षित पुष्प जण हृदय में भिल उठते हैं, तभी मनुष्य की यथार्थ उन्नति होती है, और तभी उसके अंतःस्तर से उठी हुई वह सुंदर सुगंध बाहर भी आरों और फैल कर सज्जो सुभी बनाती है। इससे विपरीत जण आसुरी संपत्ति के कूड़े कचरे और मल से हृदय भर जाता है तभी मनुष्य की अवनति समझी जाती है। ऐसे मनुष्य के हृदय में पापों की सड़न पैदा हो कर आरों और फैल जाती है और फिर वही बाहर निकल कर संकामक व्याधि की लांछि सज्जो आकांत कर दुःखी कर डालती है!

लौकिक पदार्थों की प्राप्ति अप्राप्ति से आत्मा की अवनति उन्नति का कोण भास संबंध नहीं है। यह संबंध तो अंदर के भावों से है। एक मनुष्य जूठ जोड़ कर धन कमाता है और दूसरा असत्य का आश्रय ले कर धन कमाने की अपेक्षा दरिद्र रहना ही उत्तम समझता है। एक मनुष्य दंड रख कर मान जडाई प्राप्त करता है और दूसरा सरलता से अपमान सहता हुआ अपना एवम गिताता है। धनमें पड़ले दोनों उन्नत के मोड़ में आत्मा का पतन करते हैं और दूसरे आत्मा का यथार्थ उन्नति करते हैं। संसार के लोग्य-पदार्थों के लिये अंतःकरण के सहस्रशोकां नष्ट कर उनके स्थान में दुःखों के लहर लेना 'धर कूंक तमाशा देवने से' ली जा कर भूभता है। जिस घर में मनुष्य सुषुप्त पूर्वक निवास करता है, वही से भी से भयता है; उसी घर को यदि वह थोड़ी देर के मनोरंजन के लिये भूभता से जला कर जलता है और सदा के लिये निराश्रय हो जाय तो उससे क्या भय और डर होगा? परंतु जो लोग थोड़े से एवम के लिये रूढ़नेवाले लौकिक पदार्थों के संग्रह के लिये हृदय के परम आश्रय रूप दैवी शक्तियों को वहां से निकाल देते हैं, उनकी भूभता के सामने तो उपर्युक्त मूढ़ ली शुद्धिमान ही समझा जाता है। जो मनुष्य अपने जलने लगे घर की अग्नि के प्रकाश में काम करने की धृष्टि से दूर जाता है; उससे वह मनुष्य कहीं अधिक भूभ है जो

ને કે લિયે અપને સફળ્લોં કો ત્યાગ કર મુખી હોના ચાહતા હે. પ્રથમ તો બોગોં કા પ્રાપ્તિ હોના બી નિશ્ચિત નહીં હે. સારી ઊંચ-તોડ પરિશ્રમ ઓર સચ્ચે મન સે છલ છોડ કર પ્રયત્ન કરને પર બી બહુતોં કો વે નહીં મિલતો. મિલ બી જાતે હેં તો ઉનકા કિસી બી ક્ષણ મેં નાશ હો સકતા હે. પદ્ધતિ નાશ ન બી હુએ તો મરને કે સમય તો અવશ્ય હી વે છૂટ જાતે હેં. એસે પદ્ધતિોં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે હુલ્મ મનુષ્ય-જીવન કે સત્ય, અહિંસા, દયા, ગ્રેમ, આસ્તિકતા, શોચ, સંતોષ, સદાચાર ઓર બ્રહ્મચર્ય આદિ રત્નોં કો હુટા દેના બરા હી મારક મોહ હે. યદિ યહ કહા જાય કિ હમારી તો ઓર કોઇ ઇચ્છા નહીં હે; હમેં તો ભૌતિક પદ્ધતિોં કા સંબંધ કર કે દેવલ લોકોપકાર કરના હે; તો યહ કોઇ જુરી બાન નહીં હે. ભૌતિક પદ્ધતિોં કી પ્રાપ્તિ કર કે યા દિનરાત ઉન્હીં કી પ્રાપ્તિ કે સાધનોં મેં સંલગ્ન રહ કર યદિ કોઇ પાપોં ને બચા રહ સકે; અપને સફળ્લોં કો બચાવે રખ સકે ઓર ઇશ્વર કે લિયે દુહ્ય મેં સદા કે લિયે સ્થાન સુરક્ષિત રખ સકે તો બહુત હી અગ્રી જાત હે. પરંતુ એસા હોના હે બહુત હી કઠિન ! લોગ ઓર લગવાન કા એક મન મેં એકસાથ રહના તો અસંભવ હી હે. હાં, યદિ સારે પદ્ધતિોં ઇશ્વરાર્થ સમર્પિત કર દિયે જાય ઓર પદ્ધતિોં કા સંબંધ બી ઉસીકે લિયે હોતા રહે તો દુસરી જાત હે. યહી નિષ્કામ કર્મયોગ હે. પરંતુ યહ જાત કહને મેં જિતની સહજ હે; યથાવત સમજને ઓર કાર્યરૂપ મેં પરિણત કરને મેં ઉતની હી કઠિન હે !

આજ કિતને એસે હેં જો ઇસ બાવ સે સંસાર મેં કાર્ય કરતે હેં ? કિતને એસે હેં જો યથાર્થ આક્યંતરિક ઉન્નતિ કા ખયાલ કર રહે હેં ? સંસાર કે મુખોં કી ઇચ્છા આક્યંતરિક ઉન્નતિ કી બાવના કો દબા દેતી હે; કામના સે જ્ઞાન હરા જાતા હે ઓર મોહ સે જુદ્ધિ કુઠિત હો જાતી હે, ઇસીસે મનુષ્ય ઉન લોગ્ય પદ્ધતિોં કી પ્રાપ્તિ મેં હી અપની ઉન્નતિ સમજ રહે હે કિ જિનકા સંબંધ દેવલ ઇસ શરીર તક હી હે ઓર ઉન્હીં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે અપના તન મન લગા રકખા હે. ઇસી લિયે આજ હમ સજ એક હી પરમપિતા ઇશ્વર

મેં કે સિયે અપને સફળતાનાં કે ત્યાગ કર મુખી હોના ચાહના હે. પ્રથમ નો ભોગોં કા પ્રાપ્તિ હોના બી નિશ્ચિન નહીં હે. આરી ભિન્ન છ-તોડ પરિચય આર સચ્ચે મન સે છલ છાક કર પ્રયત્ન કરને પર બી બહુતોં કે વે નહીં મિલને. મિલ બી જાતે હેં તો ઉનકા કિમ્તી બી કષ્ટ મેં નાશ હો સકતા હે. પદલે નાશ ન બી હુએ તો મરને કે સમય તો અવશ્ય હી વે છૂટ જાતે હેં. એસે પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ કે સિયે દુર્લભ મનુષ્ય-જીવન કે સત્ય, અસિંશા, દયા, પ્રેમ, આસ્તિકતા, શોમ, સંતોષ, સદાચાર આર પ્રદાયક આદિ રત્નોં કે હુડા હોના બહા હી મારકે મોહ હે. યદિ યહ કહા જાય કિ હમારી તો આર કોઇ ઇચ્છા નહીં હે; હમેં તો ભૌતિક પદાર્થોં કા સંબંધ કર કે દેવલ લોકાપકાર કરના હે; તો યહ કોઇ ખુરી ખાત નહીં હે. ભૌતિક પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ કર કે ચા દિનરાત ઉન્હીંકી પ્રાપ્તિ કે સાધનોં મેં સંલગ્ન રહ કર યદિ કોઇ પાપોં સે બચા રહ સકે; અપને સફળતાનાં કે જાચાયે રખ સકે આર ઇશ્વર કે સિયે દુહય મેં સદા કે સિયે સ્થાન સુરક્ષિત રખ સકે તો બહુત હી અમ્મી ખાત હે. પરંતુ એસા હોના હે બહુત હી કઠિન ! ભોગ આર ભગવાન કા એક મન મેં એકસાથ રહના તો અસંભવ હી હે. હાં, યદિ સારે પદાર્થ ઇશ્વરાર્થ સમર્પિત કર દિયે જાય આર પદાર્થોં કા સંબંધ બી ઉસીકે સિયે હોતા રહે તો દુસરી ખાત હે. યહી નિષ્કામ કર્મયોગ હે. પરંતુ યહ ખાત કહને મેં જિતની સહજ હે; યથાવત સમજને આર કાર્યરૂપ મેં પરિણત કરને મેં ઉતની હી કઠિન હે !

આજ કિતને એસે હેં જો ઇસ બાવ સે સંસાર મેં કાર્ય કરતે હેં ? કિતને એસે હેં જો યથાર્થ આધ્યત્મિક ઉન્નતિ કા ખ્યાલ કર રહે હેં ? સંસાર કે સુખોં કી ઇચ્છા આધ્યત્મિક ઉન્નતિ કી બાવના કે દબા દેવી હે; કામના સે જ્ઞાન હરા જાતા હે આર મોહ સે શુદ્ધિ કુદિત હો જાતી હે, ઇસીસે મનુષ્ય ઉન લોગ્ય પદાર્થોં કી પ્રાપ્તિ મેં હી અપની ઉન્નતિ સમજ રહે હે કિ જિનકા સંબંધ દેવલ ઇસ શરીર તક હી હે આર ઉન્હીંકી પ્રાપ્તિ કે સિયે અપના તન મન લગા રહ્યા હે.

ઇસી સિયે આજ હમ સજ એક હી પરમપિતા ઇશ્વર

की संतान होने पर भी अलिमानवश ऐकहंसरे को भिन्न समझ रहे हैं। धर्मीसे हमने अपने प्रेम की सीमा धतनी संकुचित कर ली है कि आज जरा जरा से स्वार्थ के लिये ऐकहंसरे का नाश करने में नहीं सकुचाते तथा मोहवश धर्मीको धर्म के नाम से पुकारते हैं और धर्मीको उन्नति मानते हैं। लागवान ने गीता के सोलहवें अध्याय में आत्मा का पतन करनेवाली आसुरी संपदा के लक्षणों का विस्तार से वर्णन किया है—

आसुरी संपत्तिवाले मनुष्य जगत को आश्रयहीन, असत्य, धर्मरहीन, श्री-पुरुष के संयोग से ही उत्पन्न और लोगों के लिये ही बना हुआ भतलाते हैं। धंस प्रकार के दृष्टिकोणों को ले कर वे दुष्ट स्वभाव के, मंदबुद्धि, पराया अहित करनेवाले, क्रूर कभी मनुष्य जगत का नाश करने के लिये उत्पन्न होते हैं। ढोंग, भान और धमंड से लदे हुये वे लोग कभी पूरी न होनेवाली कामनाओं का आश्रय ले कर मोह से मिथ्या सिद्धांतों को ग्रहण कर संसार में ब्रह्माचर्य करने लगते हैं। विषयलोगों में लगे हुये वे लोग अस, उतना ही आनंद मान कर मृत्युकालपर्यंत अनंत प्रकार के विषयों की चिंता में लगे रहते हैं। सैकड़ों प्रकार की आशा की झुंझियों में पड़े हुये, कामक्रोध से ही जीवन का उद्देश्य सिद्ध होना समझनेवाले वे लोग विषयलोगों की प्राप्ति के लिये नाना प्रकार से अन्यायपूर्वक धनसंग्रह करने की चेष्टा में लगे रहते हैं। आज यह पैदा किया; कल उस मनोरथ की सिद्धि होगी; धतना धन तो मेरे पास हो गया; धतना और हो जायगा; ऐक को तो आज मार ही डाला; शेष शत्रुओं को भी मारे गिना नहीं छोड़ूंगा; मैं ही तो धर्मरक्षक; मैं ही धनशैश्वर्य के लोग का अधिकारी हूँ। सारी सिद्धियाँ, शक्तियाँ और सुख मुझमें ही तो हैं। मैं पडा धनवान हूँ; मेरा पडा परिवार है; मेरी समता करनेवाला हंसरा कौन है? मैं धन कमा कर नाम के लिये दान करूँगा; यज्ञ करूँगा और मौज डडाऊँगा। (गीता १६, ८ से १५)

धंस तरह अपने आपको ही सभसे श्रेष्ठ समझनेवाले जैसे अलिमानी मनुष्य धन-मान के भद से भक्त

હો. ઠર દંબ સે મનમાને તોર પર નામમાત્ર કે લિયે યજ કરતે હેં. અહંકાર, શરીરબલ, માનસિક દર્પ, કામના, ક્રોધ આદિ દુશુણી કે પરાયણ હો ઠર વે પરનિંદા કરનેવાલે દુષ્ટ લોગ અપને ઝોર પરાયે સભી શરીરોં મેં સ્થિત ભગવાન સે દેશ કરતે હેં.

છાતી પર હાથ રખ કર કહિયે, ઇસ ખીસવીં શતાબ્દી કે ઉન્નત માનવસમાજ કે હમ લોગોં કે હૃદય મેં ઉપશુન્ન આમુરી સંપદા કે કોન સે ધન કી કમી હે? જહાં લોગોં કી લાલસા હોગી વહાં ઇસ ધન કી કમી રહેગી બી નહીં! ઇસી લિયે મહાત્માઓં ને લોગોં કી નિંદા કર ત્યાગ કી મહિમા ગાથી હે. ઇસી લિયે ભારત કે ત્યાગી મહર્ષિયોં ને હિંદુઓં કે ચાર આશ્રમોં મેં સે ત્રીન પ્રધાન આશ્રમોં કે (બ્રહ્મચર્ય, વાનપ્રસ્થ ઝોર સંન્યાસ) ત્યાગપૂર્ણ બનાયા હે.

ઇસ ત્યાગ કી ભાવના હો તિલાંજલિ હે. ઠર લોગોં મેં હી ઉન્નતિ કી ઇતિથી સમજનેવાલે આમુરી સંપત્તિ કે મનુષ્યોં હો પતન હો બતા હે. વે અનેક પ્રકાર સે ભ્રમિત થિત હો મોહબલ મેં ફંસ કર વિષયલોગોં મેં હી આસક્ત હો રહતે હેં કિ જિસકે પરિણામ મેં ઉન્હેં અતિ અપવિત્ર નરકોં મેં ગિરના પડતા હે (ગીતા ૧૬, ૧૬). ભગવાન કહતે હેં કિ, સબકે હૃદય મેં સ્થિત અંતર્યામી પરમાત્મા સે દેશ કરનેવાલે ઉન પાપી, કૂર નરાધમોં હો મેં ભારંભાર આમુરી ચોનિયોં મેં પડકતા હું. વે જન્મ જન્મ મેં આમુરી ચોનિયોં હો પ્રાપ્ત હો ઠર ફિર ઉસસે બી અતિ નીચ મનિ હો પ્રાપ્ત હોતે હેં; પરંતુ મુજ હો નહીં પા સકતે. 'મામ પ્રાપ્યૈવ જૈન્તેય તત્તો યાન્ત્યધર્મો ગતિમ્' (ગીતા ૧૬-૧૭, ૨૦)

અત્યેવ હમ લોગોં હો અહિયે કિ બીતિક ઉત્પત્તિ કે પથાર્ય આમુરી સ્વરૂપ હો બહીબાતિ પદચાન ઠર ઇસકે મોહ સે શીઘ્ર અપને હો મુજા ઠર હેં ઝોર પથાર્ય ઉન્નતિ કે પ્રયત્ન મેં લોગોં. સસાર મેં વહ મનુષ્ય ધન્ય હે જિસકે ધન, જન, પરિવાર, કુટુંબ, માન-પ્રતિષ્ઠા, પદ-પોરબ આદિ કુષ્ઠ કી નહીં હે, જો સબ વન્દ મેં દીન-દીન, બુદ્ધિત ઝોર ઉપેક્ષિત હે પરંતુ જિસકે અંગ-કરણ દેવી સંપદા કે દિવ્ય ગુણોં સે વિભૂષિત હે; જિસકા મન પરમાત્મા કે પ્રેમ મેં

હે, યહ લેખની લિખને મેં અસમર્થ મેં વદ દેવતા દ્વંદ્વ
કા અંતરંગ પ્રેમપૂર્ણ બાવ હે.

ઇસ પ્રેમશક્તિ મેં ઇતના આત્મબલ હે કિ યહ
સમસ્ત પ્રકાર કે અધિષ્ટતા દેા લી કરતલગત કર સકતી
હે યહ શક્તિ અવ્યય તથા અવિનાશી હે. જળ તકે ભારત
મેં પ્રેમ-શક્તિ કે પૂજારી થે; એકદસરે કા દ્વંદ્વ પ્રેમરત્ન
સે બંધા યા; તળ તકે ભારત બલ-બુદ્ધિ મેં, કલા-કોશલ
મેં, જ્ઞાન-વિજ્ઞાન મેં, ધન-ધાન્ય મેં સબકા સિરમોર યા.
જિસ સમય સે દ્વંદ્વ કા બંધન દૂટને લગા; પ્રેમ-શક્તિ કા
હાસ હોને લગા; રાગ-દ્વેષ કા અધિકાર જમને લગા; ઉસી
સમય સે ભારત કે અહ બહલ ગયે. અંત મેં પરતંત્રતા
કા મહાકલ્પ લોગા. ઇસ મહાકલ્પ કે પશ્ચાત્ આજ ભારત
મેં મહાત્માજી ને કર્તવ્યપથ કા ફિર નિર્દેશ કિયા. વહ
પથ અતિ સરલ તથા સુગમ હે.

એક સમય સમસ્ત ભારત-સંતાન સરસ્વતી કે ભક્ત,
વિદ્યા કે ઉપાસક તથા અધ્યાત્મ કે જ્ઞાતા થે; કિંતુ ભાગ્ય-
દોષ સે આજ વહ જ્ઞાન ભ્રમ હો રહા હે. ઉસી પ્રેમ-શક્તિ
કે શુદ્ધ અધ્યાત્મ કા મહાત્માજી ને પૂર્ણરૂપ સે પરિચીલન
કિયા હે તથા ઉસકા મધુર અમૃતપાન કિયા હે. વહ અમૃત
ઇતના મધુર હે કિ ઉસકે સામને સંસાર કે સમસ્ત પદાર્થ
અપૂર્ણ જાત હોતે હે. વહાં રાગદ્વેષ કા કામ હી ક્યા હે ?

ઉસ પ્રેમ-શક્તિ મેં એસા મધુર સ્વર હે, ઉસ સ્વર
મેં સરસ્વતી દી વીણા કી જંકાર મેં ચતુર્વેદ કા ગાન હો
રહા હે; ચતુર્વેદ સૂત્ર કા શુદ્ધ ઉચ્ચારણ હો રહા હે; કિંતુ
નિદ્રિત પુરુષ કુછ લી સુનને મેં સમર્થ નહીં હે. વહ જંકાર
કેવલ જાગ્રત કર્મચોગી હી શ્રવણ કર સકતે હે.

ઇસી સરસ્વતી દી વીણાજંકાર કો માનવબુદ્ધિ ને શ્રવણ
કિયા ઐર વહ ઇસ જંકાર મેં ઉન્મત્ત હો ગઇ. યદી નહીં
સત્ય-સંકલ્પ હે કર જંકાર કા પ્રચાર કિયા, જિસકા લોકલેખાણ
કરના હી મુખ્ય ધ્યેય યા. ઉસી સત્ય સંકલ્પ સે ઇસ સમય
કિતને હી મનુષ્ય જીવન ધારણ કર રહે હે. જો દીન-જન-
લેખાણ અપને જીવન કો ઉત્સર્ગ કર દેં વે હી ધન્ય હે.

સમસ્ત સંકલ્પ-સાધન ઇસી પ્રેમ-શક્તિ કે આશ્રયંતર

હે. નિરાકાર હૃદય પ્રેમ-શક્તિ ક્રી ઉપાસના મેં કતબિત હો જાતા હો વદ જાડે સો જાડા સંકલ્પ અતિ સુગમતા-પૂર્વક આમ્ય કર લેતા હો. ઇસી શક્તિ દ્વારા સમસ્ત મહાન પુરુષ આપની અદ્વલ કીર્તિ ક્રી સ્થાપના તથા લોક-કલ્યાણુક ઉપાય કર ગમે હો.

ઉન્હીં મહાન પુરુષોં કો ધન્યવાદ હે જિન્હોને અપને જીવનખર પ્રેમ-શક્તિ-દ્વારા સંસાર કો શાન્તિ કાન કર કર્તવ્ય કર્મ કો અનુધાન ક્રિયા હે. ઉન્હીં મહાપુરુષોં કો નિશ્ચિત માર્ગ પર સાધારણ જનસમુદાય ચલતે હો. જે લોગ સરસ્વતી કો પૂજારી હો; સરસ્વતી કો અનુધાન કરતે હો; વે અવશ્ય હી પ્રેમ-શક્તિ કો પ્રાપ્ત કરતે હો.

("સરસ્વતી" મેં લેખક શ્રી. પુલિન બંધોપાધ્યાય)

૩-આદર્શ વિના ઉન્નતિ નહિ.

જળ મનુષ્ય ક્રી વિચારદષ્ટિ સ્થૂલ આધિભૌતિકતા મેં હી આબદ્ધ હો જાતી હે, તળ ઉસે આધ્યાત્મિકતા નિરા-કંખર ઔર સ્વપ્ન-સી નિઃસાર પ્રતીત હોને લગતી હે. પાશ્ચાત્ય દેશોં મેં તો ઇસ આધિભૌતિકતા કો ઇતના પ્રોત્સાહન મિલા કિ વહાં જન-સાધારણ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, ધર્મદર્શન સભી-કો ઐહિક સફલતા ક્રી દષ્ટિ સે હી દેખને લગે. ઉન્હોં ઇસ ખાત પર ગર્વ હોને લગા કિ ઉનકે ખડે-ખડે મેધાવી વિદ્વાન પ્રકૃતિ ક્રી અપરિમિત શક્તિયોં કો માનવજાતિ કો સુખ-સંલોગ મેં લગા સકતે હો. ઔર યદિ ઇશ્વર સે ઉનકા સાક્ષાત્કાર હોતા તો ઉસે બી વે ઉસ ક્રી મહત્તા કો હી અનુરૂપ કિસી વિશાલ આધિભૌતિક સાધન મેં હી નિયુક્ત કરતે. યદિ કેવલ અસત્ય સે ઉન્હોં વ્યાપારિક સફલતા મિલતી, તો વે સત્ય કો પાસ કબી ન જાતે. યદિ પરધનાપહરણ સે હી ધનોપાર્જન ક્રી આશા હોતી, તો વે અસ્તેય કા કભી નામ ન લેતે. યદિ હિંસા સે હી સારી દુનિયા કો માલિક બન સકતે, તો વે અહિંસા ક્રી ચર્ચા બૂલ કર ભી ન કરતે. તાત્પર્ય યહ કિ સત્ય, અસ્તેય, અહિંસા આદિ સામાન્ય

धर्मों का अनुशीलन भी वे मनुष्यः व के नाते नदी वरन् आधिभौतिक सफलता के लिये ही करते हैं.

धर्म पाश्चात्य विचारधारा ने अतः महासमर में झेक धक्का खाया; पर उसका प्रभाव अधिक दिनों तक रहेगा या नहीं, इसमें सन्देह है. फिर भी वहाँ के कुछ तत्त्वदर्शियों ने आधिभौतिकता के विपक्षे परिणामों की ओर जन-ग्राधारण का ध्यान आकषिप्त किया है.

प्रकृति का यह नियम है कि सूर्य पश्चिम में दूषता है और पूर्व में निकलता है. तद्वत् के एक स्थान में जब धक्का होता जाता है तो दूसरा स्थान धक्का पड़ जाता है. अतएव एक ओर आध्यात्मिकता की धारा पूर्व से पश्चिम को लौ रही है तो दूसरी ओर आधिभौतिकता का प्रवाह पश्चिम से पूर्व को आ रहा है. अथ दृष्टान्त यह है कि "पूर्व-परिवर्तन" प्रकृति के नियम के अनुकूल है या प्रतिकूल.

अस्तु. यदि भारतवर्ष—सा हरिद्र देश इस आधिभौतिकता के नूतन प्रवाह में गड़बड़े, तो इसमें आशय ही क्या है. क्योंकि देश की चार हरिद्रता का कारण बड़े देशी विद्वान् वर्तमान परतंत्रता ही बतावे; पर शिक्षित मंडली के गैरसंग-शुद्धियों ने तो यहाँ का सनातन अध्यात्मवाद ही मतलाया है. इसीसे यहाँ के शिक्षित युवक आध्यात्मिकता के नाम से कानों पर बागते हैं. इस प्रवृत्ति में आधुनिकता अवश्य है और इसमें परिवर्तन और क्रांति के भी शुभ लक्षण देखा पड़ते हैं; परंतु जेद का विषय तो यह है कि वे उच्च विचार और आदर्श में भी आध्यात्मिकता की गंध पा कर धनसे अलग ही रहने में अपना हित समझते हैं. धन के समाज में यदि कोई अति सामान्य दैहिक विचारों से बड़ा भी उपर उठना चाहता है तो सारे और से यही अपाण सुनाई पड़ती है कि "यह तो आदर्शवाद है," "यह तो आध्यात्मिकता है," "यहाँ मानव-लवन की दृष्टि से जाते हैं." मानों मानव-लवन अरुण विकास का प्राप्त हो चुका है; मानों लवन में आदर्श की कानि आवश्यकता ही नहीं. उनकी परतंत्र जुद्ध में यह जात नहीं आती कि आदर्श के

પર અનુશીલન ન કર સકે; પર ઇસ આદર્શ-ચિત્ર કે વિના વહ એક રેખા બી નહીં ખિંચ સકતા. વહ આદર્શ-ચિત્ર કા હી પ્રભાવ હે કે ઉસકી એક બી રેખા નિરર્થક નહીં ખિંચતી; ઐર પ્રત્યેક રેખા ચિત્રકાર હી કલા હે. ઉસ આદર્શ-ચિત્ર કી પૂર્ણતા કી ઐર હી અગ્રસર કરતી હે.

ઇસી પ્રકાર કુશલ ગાયક કે અંતઃશ્રુ કે આગે પહલે રાગિની કા શુદ્ધ રૂપ સ્થિર હો જાતા હે. તણી વહ પ્રત્યેક સ્વર ઐર પ્રત્યેક મૂર્છનાં કા ઉસ રાગિની-કી પૂર્ણતા મેં નિયુક્ત કર સકતા હે. ઇસી અભિપ્રાય સે પ્રાચીન શાસ્ત્રકારોં ને પ્રત્યેક રાગ-રાગિનિયોં કા એક-એક રૂપ હે રખખા હે.

માનવજીવન કે વિષે બી એક માનસિક ચિત્ર કી આવશ્યકતા હે. વહી ચિત્ર માનવજીવન કા ધ્યેય હે; વહી ઉસકા આદર્શ હે. વિના ઇસ આદર્શ કે જીવન “અંધેન નીચમાના ચધામ્ધાઃ” કી નાંધ નિરુદેશ્ય ઐર નિરર્થક હો જાતા હે. વિના ઇસ આદર્શ કે માનવજીવન સ્થિતિ કી અવસ્થા મેં, મરુભૂમિ કી તરહ સૂન્ય, નિર્જીવ ઐર ગાંત કી અવસ્થા મેં આંધી કી તરહ અનિયંત્રિત એવં વિધ્વંસ-કારી હો જાતા હે.

આદર્શ હી જડ જીવન મેં ચિત્રિત લાતા ઐર ચંચલ જીવન મેં શાંતિ પ્રદાન કરતા હે. આદર્શ હી સમાજ કી આધારભૂત વૃત્તિયાં કા પ્રોત્સાહિત કરતા હે ઐર વિનાશકારી, ઉત્ક્રાંત વૃત્તિયાં કા સંયત કર સમાજ હી સેવા મેં નિયુક્ત કરતા હે. દ્વલતઃ આદર્શ મનુષ્ય કી સદૃષ્ટિયાં કે વિષે જાણક કા કામ કરતા હે ઐર અસદૃષ્ટિયાં કે વિષે લગામ કા. ઇસીસે આદર્શ મેં બંધન હે; પર વહ બંધન પ્રેય હે, હેય નહીં. સુજક ઐર લોહ કા પારસ્પરિક અદૃષ્ટ બંધન હી ગતિ કા કારણ હે ગંગા અપને દૂસ કે બંધન કે બલ સે હી કિતને હી દેશે કા પવિત્ર કરતી દુધ અંત મેં અનંત સાગર કા પ્રાપ્ત કરતી હે. મનુષ્ય બી આદર્શ કે બંધન મેં બંધ કર હી અપની જીવનનોકા હે. સંસારસાગર કે કિન્નરે લગા સકતા હે.

ઉદ્ધાન જીવન કે વિષે આદર્શ વહી કામ કરતા હે એ જાંવુ નાવિક કે વિષે મુવનકર ચિત્ર નાવિક હે. મુવ કા વધારા જાન નહીં; વહ અનિર્વેર હે. તક ઘોર અમ

કારમય સાગર મેં ભ્રમણ કરતા રહતા હે ઓર અંત ને કિસી મિથ્યા પ્રકાશ કા અનુસરણ કર માયાબલ મેં જાતા હે. આદર્શ-ભ્રાંત જીવન-નાવિક કી બી યહી અંતિમ ગતિ હે. ઇસ લિયે જીવન મેં સચ્ચી ઓર સ્થાયી સફળતા કે લિયે આદર્શ જ્ઞાન ઓર ઉસકા તત્પરતા કે સાથ સરણ અતીવ આવશ્યક હે.

વિકાસ પ્રકૃતિ કા અટલ નિયમ હે. ઇસી નિયમ ને અનુસાર અવ્યક્ત સે વ્યક્ત ઓર વ્યક્ત સે જડ-ચેતન કી સૃષ્ટિ હોતી ઓર અંત મેં ચેતનાશક્તિ, વિવેક-બુદ્ધિ ઓર ઇચ્છા બી સ્વાતંત્ર્ય કે રૂપ મેં વિકસિત હો જાતી હે. માનવ જાતિ ઇસ અંતિમ સોપાન તક પહુંચ ગઈ હે. ઇસ બુદ્ધિ દે પ્રાપ્ત કર મનુષ્ય યદિ આપની બુદ્ધિ ઓર સંકલ્પ ને ઉપયોગ ઉત્તરોત્તર વિકાસ મેં લી કરે, તાજ તો ઉસે પરમ પુરુષાર્થ કા લાભ ડોગા ઓર યદિ ધ્રુસ મેં કરે તો ઉસને મલ-વિનાશ હોગા. ઉપનિષદ ને ઇસી ભાવ દે ઇસ પ્રકાર વ્યક્ત કિયા હે.

इह चेदेदेदीदय मन्यमस्मि न चेदिहावेदीन्माहर्षी विनाशिनः।

मूलेषु मूलेषु विचिन्त्य धीरा प्रत्यान्माह्लોકादमुता मयन्ति॥

જડ મનુષ્યજીવન ને યાદ ઝાન લિયા નો સત્ય હે; યદિ ન જાન ને. મહા-વિનાશ હે. કય. જાતનું કા આદર્શ હે? "યોર હુરુર જીવનનું ને અન્નમન્ય કે જિવન જાત ને હુરુર આદર્શ કા ત્યાગ ને અનુભવ ત્યાગ કરને હે." ઇસી "અનુભવ" ને વિકાસ કા પરિણામ હે. યદિ વિકાસ ને અન્નમન્ય હે; વિકાસ કે ઇતી પરમ આદર્શ કે જાત કી સેવ હે. નિવિરહ કા નેત્ર હે. ઇતીકે જાત કા મનુષ્યજીવન પુનરુત્થા હે. અન્નમન્ય કરવડે ન હે જાત. યુરુર હે જાત. હે

વિકાસ કા પરમ નિયમ ને કિયા ને અન્નમન્ય અવિરહ કા પરિણામ જીવનનું હે. કિયા કર અનુભવ કર જાત ને અન્નમન્ય કરવડે હે. અન્નમન્ય કર ને હુરુર જાત ને હુરુર આદર્શ કા ત્યાગ ને અનુભવ ત્યાગ કરને હે. ઇતી પરમ આદર્શ કે જાત કી સેવ હે. નિવિરહ કા નેત્ર હે. ઇતીકે જાત કા મનુષ્યજીવન પુનરુત્થા હે. અન્નમન્ય કરવડે ન હે જાત. યુરુર હે જાત. હે

વિશેષ મેં સફળ હોતી છે. હંમેશાં નિર્જન દ્વારા નિર્મિત પરિણામ પર પહોંચતે હો સમગ્ર આ જાતી છે. આદર્શ મેં શક્તિ સંચય કર સંકલ્પ મેં જાણ, નિષ્ઠા, દૃઢતા આદિ લગત આતી છે. હંમેશાં પ્રકાર આદર્શ જીવન કે પરમ આદર્શ કે વિશેષ અનેક શક્તિયોં હા ઉદ્ગમસ્થાન છે; સૂર્ય હી નાઈ પ્રચુર શક્તિ હા ભંડાર છે.

જીવનસાક્ષ્ય આર આદર્શ હા નિત્ય સંબંધ રેખા કર હી પ્રાચીન મહાકવિયોં આર ઋષિયોં ને ઇતિહાસપુરાણોં મેં અનેક આદર્શોં હા નિર્માણ કિયા છે. આર્થોં કે બિન્ન બિન્ન દેવતા બી એક હી પરમાત્મા હી બિન્ન બિન્ન શક્તિયાં કે આદર્શ છે. યહી આદર્શ જનસમુદાય કે ઇદ છે. ઇન ઇષ્ટોં હા આદર્શ રૂપ સે ધ્યાન કરનેવાલા કમચા: પિકાસ કે માર્ગ પર અગસર હોતા ચલા જતા છે. હંમેશાં રીતિ સે એસે સાધારણ મનુષ્ય બી, જિન્હેં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન હા હાવા નહીં આર ન જો ધર્મ કે ગૂઢ તત્ત્વ હા હી સમજ સકતે છે; આદર્શ પ્રણિધાન આર આદર્શચિંતન દ્વારા અપને જીવન કે ચત્કિચિંત આલોકિત કર સકતે છે.

આદર્શ કે વિના તો આધિભૌતિક સફલતા બી સુલભ નહીં. પાશ્ચાત્ય દેશોં મેં તો એસે અનેક વિદ્વાન છે, જિન-હી આધ્યાત્મિકતા મેં તનિકે બી આસ્થા નહીં; જિનકે કાર્યક્ષેત્ર આર વિચારપરિધિ હી સીમા આધિભૌતિકતા સે આગે નહીં જઈતી; કિંતુ ઉનકી મહદાકાંક્ષા, ઉનકા ત્યાગ, આધિભૌતિક આદર્શ કે અનુસરણ મેં ઉનકી લગન, આર ઉનકી વિલક્ષણ કર્મનિષ્ઠા તથા આત્મવિશ્વાસ રેખા કર ચકિત રહ જાના પડતા છે. ઉનકી ઉર્વાર કલ્પના બાવિધ્ય હા ચિત્ર ઉનકે સંમુખ ખડા કર દેતી છે; ઉનકે મસ્તિષ્ક હા જલ ઉન્હેં અપૂર્વ સ્વપ્નરાજ્ય મેં લા ખડા કરતા છે. અનુસંધાન સે કબી ઉન્હેં આંતિ નહીં હોતી; જ્ઞાન સે કબી ઉન્હેં અરુચિ નહીં હોતી. ઇન કર્મયોગિયોંકી બુદ્ધિ-નિર્મલતા આર સંકલ્પ હા જલ રેખા કોન કહ સકતા છે કિ ઇનકે જીવન મેં આદર્શ નહીં ? નિરંતર આદર્શ ચિંતન દ્વારા હી પાશ્ચાત્ય વિદ્વાન આધિભૌતિક સફલતા કી સીમા કે નિત્ય આગે જઈતે જાતે છે. ઉનકા આદર્શ તો નિત્ય

ઉચ્ચાત્યુચ્ચ હોતા ચલા જાતા હૈ. અસ્તુ. યહ કહના કઠિન હૈ કિ ઉનકા અંતિમ ધ્યેય ક્યા હોગા.

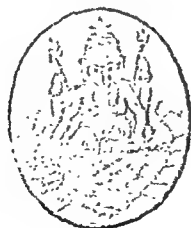
પરંતુ પાશ્ચાત્ય જીવન કા હમારે જીવન પર ઉલટા હી અસર પડતા હૈ. શાયદ પરતંત્રતા સે શુણ્ણગ્રાહકતા નષ્ટ હો જાતી ઐર દોષ-ગ્રહણ કી ઐર હી અભિરુચિ હોતી હૈ. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ કે સંઘર્ષ સે હમ આધ્યાત્મિક આદર્શ સે તો ઘૂણા કરને લગે; પર આધિભૌતિક આદર્શ કા ભી અસ્તિત્વ હૈ ઐર ઉસકે લિયે ભી ત્યાગ તથા અભિનિવેશ કી આવશ્યકતા હૈ; યહ બાત હમારી જડ બુદ્ધિ મેં નહીં આતી. ઈસીસે હમારા જીવન આદર્શ-વિહીન હો ગયા. ફિર નિરુદ્દેશ્ય જીવન મેં સફલતા કહાં? જિસ જીવન કા કોઈ ધ્યેય નહીં, વહ સંસાર કે ધાત-પ્રતિધાત કે કબ તક સહન કર સકેગા? ઉસકે લિયે તો અસંખ્ય આવર્ત પહલે હી સે મૌજૂદ હૈ. હમારે દેશ મેં નિત્ય સહસ્રો જીવન લક્ષ્યહીન હો નાશ કે ગ્રાસ હોતે હૈ. દેશ સમષ્ટિરૂપ સે ન તો આધ્યાત્મિકતા કી ઐર આગે બઢતા હૈ ઐર ન આધિભૌતિકતા કી ઐર. દોનોં હી ક્ષેત્રોં મેં આદર્શભાવ કે ઘોર અંધકાર મેં મહાવિનાશ કા તાંડવ નૃત્ય હો રહા હૈ. ફિર ભી હમે જીવનસાક્ષ્ય કે લિયે આદર્શ કી કોઈ આવશ્યકતા નહીં જાન પડતી; યહ હમારા ઘોર દુર્ભાગ્ય હૈ.

(“માધુરી”ના એક અંકમાં લખનાર શ્રી. લલિતકિશોર સિંઘ)

x

x

x

४-मुस का सच्चा साधन

आर्थिक संघर्ष के धर्म युग में आस्तिकता का प्रायः कोपसा ही हो रहा है। जटायु, विज्ञानवाद जैसे सार्वस्व-तवाह जैसे सदेवास्पद सिद्धांतों की रचना से न केवल पश्चिमीय देश ही प्रभावित हैं, बल्कि उनका विपश्य प्रभाव समस्त जगत् में होने लगे हैं। इनके द्वारा भारतीय दार्शनिकों ने तर्क के जटायु उच्च स्थान प्रदान किया था, किंतु वह तर्क मुसक रूप से नियमित और व्यवस्थित था। तर्क को स्वतंत्र हसीटी है जिस पर निम्न निम्न विषयों की परीक्षा सरलता से हो जाती है। कुछ विद्वानों ने इस हसीटी के उद्देश्यता का रूप दे कर जटायु अथवा प्रकृतिवाद जैसे जटायुसे अनर्थकारी सिद्धांतों की रचना की। इनके आगे आगे और अशांति के ही जाहल भंडरा रहे हैं जिनके लक्ष्य में अर्थ से सारी पृथ्वी कपित है।

भारत के विवेक अनीयस्वाद के समर्थक सिद्धांत के अर्थ नवीन नहीं है। यह संस्था निर्विवाद है कि भारत प्राचीन-काल से धर्मप्रधान देश रहा है। यहां की उर्वरा में ही ज्ञान, लक्ष्मी और वैराग्य के जैसे कष्ट बरे हुए हैं, जिनके परिणामस्वरूप असंख्य अनुभवों के लक्ष्य में व्यक्ति की धनधारा प्रवाहित हो चुकी है तथा अणु भी हो रही है। किंतु भारत की आस्तिकता के युग में भी आर्थिक आदि जैसे नास्तिक विद्वान वर्तमान थे। तर्क का दुरुपयोग वास्तव में धर्म विद्वानों द्वारा किया गया। उनके तर्कों की आधार-शिला ही अज्ञात व्याधियों पर रखी गई थी; जिसका देव अत्यंत घातक सिद्ध हुआ। अर्वाचीन सभ्यता में पहले हुए अधिकांश औद्योगिक धर्मियों के हास जन केवल धनोपायन के यंत्र बन गये हैं। उनका लक्ष्य केवल आर्थिक उत्थिति है। यदि धर्मोपासना उस उत्थिति की प्रगति में बाधक है तो वह उनकी दृष्टि में त्याज्य है आशंकातः धन धन की गरीबों ने संसार में उस अधर्मयुक्त लक्ष्य पर विचार का सूत्रपात किया है, जिसके जटायु में सारा संसार पुरी तरह पीस

रहा है। यह उनके कुतर्क का इल है जो जड़वाद जैसे सिद्धांत का पृष्ठपोषण करते हैं। क्या कोई ऐसा व्यक्ति है जो धनी देशों के सच्चा सुभी कह सकता है? यदि धनी सुभ का साधन होता तो कर्नेगी से ऋण कर कोई दूसरा सुभी नहीं हो सकता था, किंतु कदाचित् ही ऐसा कोई व्यक्ति होगा जो संसार में उसे सभसे ऋण सुभी स्वीकार करेगा। भारतविनयी भडभूद गजनवी मृत्युशय्या पर पड़ा हुआ अपनी संपत्तिराशि पर दृष्टिपात कर हृदय के सतृष्ण उद्गारों के आश्रु के रूप में गड़ा रहा था। अंतकाव में ली क्षीरे और मोतियों की विपुल राशि उसे सुभ नहीं दे सकी। जैसे संपत्तिशाली दुःखियां की ओर नहीं, सैकड़ों कहानियां हैं।

अब यह प्रश्न स्वाभाविक ही हृदय में उठता है कि सुभ का साधन क्या है? वह कौनसा मार्ग है जो युक्तियां और विचारों के संकेतमय पथ से निकाल कर सच्चे सुभ की प्राप्ति करा सके? धन प्रश्नों का उत्तर ओर सच्चे आस्तिक के हृदय में है। जिसने कभी मिष्ट पदार्थ का स्वाद न लिया हो उसे उस पदार्थ का, स्पष्ट परिभाषा करने पर भी ज्ञान नहीं हो सकता। उसका ज्ञान तो अनुभव से ही हो सकता है। तर्क की प्रवृत्ति अनुभव से पूर्व तक ही रहती है। अनुभव के राज्य में उसका कोई कार्य नहीं। वही तर्क उपादेय एवं माननीय है, जो अनुभव से समान है। यदि तर्क तथा अनुभव के इल भिन्न भिन्न हैं तो दोनों में कोई दुष्ट अवश्य है, विशेषतः तर्क ही दोषी ठहराया जा सकता है। आस्तिकों का हृदय सुतर्क एवं अनुभव की ओर लड़ी है जो निरंतर किसी अज्ञात की प्राप्ति के लिये गतिशील बनी रहती है। वह लड़ी अनवरत परिश्रम करने पर भी सुभ का ही अनुभव करती है। दुःख तथा ग्राधाओं उससे सैकड़ों कोस दूर रहती हैं।

वह अज्ञात क्या है? यों तो इसका निरूपण करना अत्यंत कठिन है। क्योंकि सभ ज्ञात वस्तु के निरूपण में इतिहास प्रतीत होती है तथा अज्ञात का क्या कहना है? किंतु इस विषय में हमें आचार्यों की संमति पर ही निर्भर

કરતા હે. બ્રહ્મસૂત્ર મેં 'જન્માવસ્ય યતઃ' આદિ વચનોં સે
 વહ સિદ્ધ હોતા હે કિ 'જિસકે દ્વારા જગત કી ઉત્પત્તિ,
 જગત કી સ્થિતિ ઓર લય હોતા હે વહી ઇશ્વર હે.' વહી
 મુખ્ય કા સાધન હે ઓર ઉસીકી પ્રાપ્તિ કા માર્ગ, સમ્યક્ મુખ્ય
 કા માર્ગ હે વહ બાહ્યદ્રિયોં દ્વારા અજ્ઞાત હે કિંતુ અભ્યંત-
 રેન્દ્રિયોં દ્વારા જ્ઞાત હે. વહ પ્રેમસ્વરૂપ હે. કહા હે—

“સ ईश्वर अनिर्वचनीयः प्रेमस्वरूपः ।”

અર્થાત્ શબ્દોં દ્વારા ઉસકા વર્ણન નહીં હો સકતા,
 વહ પ્રેમસ્વરૂપ હે. ઇસી જ્ઞાતાજ્ઞાત (પરમાત્મા) તંથા
 આત્મા કા મધુર મિલન હી સમ્યક્ મુખ્ય કા સ્થાન હે. આધ્યા-
 ત્મિક અતુભૂતિ કી ઇસ કોટિ પર હી પરમ પરિતુષ્ટિ હોતી
 હે. ફિર સમસ્ત સાંસારિક મુખ્ય તુચ્છ તથા નગર્ય પ્રતીત
 હોતે હે. આત્મા ઉસ પ્રભુ કી સત્તા મેં વિલીન હો રાગ-
 દંબ દો બૂલ જતા હે. મહર્ષિ પતંજલિ ને ઇસ લગ્ન કા
 'પ્રણિધાન' શબ્દ સે નિર્દેશ ક્રિયા હે. લોજ ને 'ઈશ્વરપ્રણિ-
 ધાનાદ્યા' ઇસ સૂત્ર કી વ્યાખ્યા મેં કહા હે—

‘પ્રણિધાનં તત્ર મક્તિવિશેષો વિશિષ્ટમુપાસનં સર્વક્રિયાના-
 મપિ તત્રાર્પણમ્ । વિગધનુસાદિકમ્ ફલમાનિચ્છન્ સર્વાઃ
 ક્રિયારત્યમસ્મિન્ પરમગુરાવપર્યતિ,

(પાતંજલ દર્શન, અ. ૧, સૂત્ર ૨૩ કી ભોજ્યતિ)

‘પ્રણિધાન કા અર્થ’ વહ બક્તિ’ હે જિસમેં સારે
 ફલ કી ઇચ્છા કો તિલાંજલિ દે કર અપની સારી ક્રિયાઓં
 કો પરમ શુરુ (પરમાત્મા) કો સમર્પણ કર દિયા જાતા હે.’
 મહર્ષિ વ્યાસ, પ્રણિધાન કી “પ્રણિધાનાદ્યક્રિયવિશેષાદાવ-
 જિત્વ ઈશ્વરસ્તમનુગૃહ્યાત્યભિધ્યાનમાત્રેણ” ઇત્યાદિ વ્યાખ્યા
 કરતે હુએ ઇશ્વર કી કૃપા દ્વારા સમસ્ત વાસનાઓં કી પૂર્તિ
 સિદ્ધ કરતે હે. લગવાન શ્રીકૃષ્ણ ને બી ઇસી આશય કા
 વચન ગીતા મેં કહા હે—

“તમેય જરણં ગચ્છત્ત સર્વભાવેન મારત ।”

ઇશ્વર મેં પ્રગાઠ અનુદાન ઓર નિષ્કામ બક્તિ કી
 મુખ્ય કા સમ્યક્ માર્ગ હે ઇન્હી સાધનાઓં દ્વારા વહ પ્રાપ્ત
 ક્રિયા જાતા હે મન મેં પ્રભુપ્રાપ્તિ કી ચિંતાશક્તિ યતઃ યતઃ
 જલતી રહતી હે ઓર વહી ઉસી એક વચ કી ઓર લગાવે

પરિણિત ગાથા ઉમેરો કે વિષય મેં ગીતા મેં કહ્યો છે—

‘અમ્ભાતેન ન ચ પર્વતોઽપિ પૈન્યમેણ ચ યુગ્મતે ।’

‘તે અમ્ભાતે । અમ્ભાત નવા પેશવ્ય છે દારા હીયહ પ્રાપ્ત હોતી ને’ એવો વિચારાણિ કા ઉદયગર્યાન કયા હૈં ? એવો પ્રશ્ન કા અમ્ભાત ઉત્તર હોવા ની શક્યા હૈં, વહ છે ઈશ્વર મેં ‘આસક્તિ’ અથવા ‘પ્રગાઠ પ્રેમ’ આસક્તિ મેં માહત્તા મિતી હોતી હૈં જો દ્રુત વેગ સે નિર્દિષ્ટ લક્ષ્ય તક પહુંચ કર શાન્ત હોતી હૈં. તક લક્ષ્યપ્રાપ્તિ કે પૂર્વ અનિયંત્રિત શીકસાંત કી જાતિ પ્રચારિત હોતી હૈં. ઇસ પ્રગાઠ પ્રેમ કા અભિગમ શ્રેય પરમ પુરુષ હૈં. પ્રભુ મેં સારથી આસક્તિ હોના ની લક્ષિ કી સ્વરૂપ સીમા હૈં. લક્ષિયોગ લી કહતા હૈં. ઉસ પરમપુરુષ મેં આસક્ત હો, ઉસમેં લગે રહો. ઉપનિષદ મેં લી કહ્યા હૈં—

તમેવૈકં જાતથ આત્માનમન્યથા । વાચોધિમુચ્ચથા નૃતર્યૈવ સેતુઃ ॥
(મુંડકોપનિષદ, મુંડક ૨, ખંડ ૨, મંત્ર ૫)

કેવલ ઉસીકી ચિંતા કર ઔર સળ છોડ. અબ યહ દેખના હૈં કિ ઇસ આસક્તિ કા પરિણામ સુખમય હૈં અથવા દુઃખમય. લક્ષિયોગ કી ઇસ વિષય મેં ધ્રુવ ધારણા હૈં કિ “મેં તુમહારે સંબંધ મેં ઔર કુછ નહીં જાનતા, કેવલ યહ જાનતા હું કિ તુમ મેરે હો, તુમ સુંદર હો, અતિ સુંદર હો, તુમ સ્વયં સર્વકર્મસ્વરૂપ હો.” પુનઃ કુંડોપનિષદ મેં લી કહ્યા હૈં—

“ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચંદ્રતારકં નેમા વિદ્યુતો ભાન્તિ કુતોઽયમગ્નિઃ । તમેવ ભાંતમનુભાતિ સર્વં તસ્ય ભાસા સર્વમિદં વિભાતિ ॥”

ઈશ્વર કે પ્રેમરાજ્ય મેં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારે, વિદ્યુત તથા અગ્નિ પ્રકાશિત નહીં હોતી (યે કેવલ સાંસારિક પદાર્થો કા આલોકિત કર સકતે હૈં). ઉસી પરમાત્મા કે અનંત પ્રકાશ સે યે સભી પ્રકાશિત હો રહે હૈં. ઈશ્વર કી તન્મયતા મેં સર્યે ભકત કો ‘સર્વં ક્ષલ્વિદં બ્રહ્મ’ પ્રતીત હોતા હૈં. ઉસે કણ કણ મેં ઉસકી મનમોહક જ્યોતિ કા આભાસ દષ્ટિ-ગોચર હોતા હૈં. ફારસી કા પ્રસિદ્ધ એવં ઉદ્ભટ કવિ ખુશરો પ્રભુ કી સ્મૃતિ મેં નાચ કર કહ ઉઠતા હૈં—

હરગિજ ન આયહ દરનજર સૂરત જે રૂપે ખૂબતર,

અમરી ન દાનગ ચઃ દમર ચા લોડગે ચા મુગરી.

x

x

x

x

મંતો મુદમ તુ મન્દુરી મન્તન મુદમ તુ લ મુરી,
તા કરન ગાયદ બાદ અદુ મન દીગરં તુ દીગરી.

“તુમને બાદ કરે કોઈ દુસરી સુત્ર મુત્રે અંગાર મેં
દિખાવી નહીં પડી, તેજે સ્વરૂપ કે અમદા તો સૂર્ય, ચંદ્ર
એવં તારે (અથવા સારી સ્વર્ગીય વિભૂતિયાં) સારે નિદ્રિત
એ બન પડતે હેં.”

મેં તુમ્હારા હો ચુકા બોર તુમ હમારે હો ચુકે,
મેં શરીર હં બોર તુમ આત્મા હો, યદ કોઈ કહને કા
સાહસ ન કરે કિ તુમ દુસરે હો બોર મેં દુસરા પૂં.”

યહ હે એક ક્ષારસી શકત કવિ કે શક્તિ-ભાવ કી
પ્રસાદાણા ! કયા અજ બી કોઈ એસા હૃદયહીન વ્યક્તિ હે
જે ઇંસ ‘આસક્તિ’ કે પરિણામ હો દુઃખમય કહ સકતા
હે ? યદિ કહ સકતા હે તો ઉસકે સમાન દુર્ભાગ્યાણી કોઈ
વ્યક્તિ નહીં હે. હાં, યહ જાત દુસરી હે કિ હમ પ્રભુ-
મિત્ર મેં સમર્થ હો સકે અથવા નહીં. કિંતુ ઇંસમેં દોષ
કિશકા હે ? ઇંસમેં સર્વથા હમારા હી દોષહે, હમારી બક્તિ
અથવા પ્રગાઠ પ્રેમ કી ન્યૂનતા હી બાધક હોતી હે. મહાત્મા
શ્રીકૃષ્ણ ધ્યેતન્ય ને ઇંસીકો લક્ષ્ય કર કહા હે—

નાજ્ઞામકારિ વદ્યુષા નિઃસર્વશક્તિસ્ત્રાપિંતા નિયમિતઃ
સ્રાજેન કાલઃ । પ્રતાદર્શી તવ કૃપા મગચન્ મમાપિ દુર્વેચ-
મીદશમિદાજ નિનાનુરાગઃ ॥
(શ્રીકૃષ્ણ ધ્યેતન્ય)

“લોગ તુમ્હે કિતને બિશ નામેાં સે પુકારતે હેં, કિંતુ
ઇંસ પ્રત્યેક નામ મેં માનેાં તુમ્હારી પૂર્ણ શક્તિ વર્તમાન
હે જે ઉપાસકે બિશ બાવ સે ઉપાસના કરતા હે ઉસકે
લિયે તુમ ઉસી બાવરૂપ મેં પ્રકાશિત હોતે હો. યદિ આત્મા
મેં તુમ્હારે લિયે સચ્ચા અનુરાગ ઉત્પન્ન હો બાવ તો તુમ્હે
પુકારને કે લિયે, તુમ્હે સમર્પણ કરને કે લિયે કોઈ નિદ્રિત
સમય નહીં હે તુમ્હારે પાસ બહુત સરલતા સે પહુંચા બ
સકતા હે; કિંતુ હમારા દુર્ભાગ્ય કિ તુમ્હારે લિયે હૃદય મેં
અનુરાગ નહીં ઉત્પન્ન હોતા.”

પરમાત્મા સુખ કા બંદાર હે. જમર કી ભાંતિ શકત.

हैं। इसी प्रकार वह अत्येक भांति है धर्मा-द्वेष से परे हो कर परमभुध का प्राप्त होता है। पुनः यन्त्रवेद में यह भंग मिलता है—

“यस्मिन्सर्वाणि भूतान्यात्मैषाम्बुद्विजानतः ।

तत्र को मोहः कः शोक एकत्वमनुपश्यतः ॥”

(यजु० ४०-७)

जो विस्र प्रभु का प्राप्त कर लेते हैं उनका सग जगह परमात्मा ही विभवायी होता है (मेरे और तेरे के भाव का बोध हो जाता है)। उनके विये मोह, कहां तथा शोक किसका? भक्त ही सारी शक्ति तथा चिंतनशक्ति उसी ओके प्रभु में केन्द्रीभूत हो जाती है। संसार की अनित्य तथा असार वस्तुओं के प्रति वह उदासीन हो जाता है। उसका हृदय तो परमभुध के भांडार प्रभु से भिदा रहता है। उसके अतिरिक्त और ठाढ़ ही अन्य वस्तु कभी पास नहीं रहती! ओके द्वारसी के ठवि ने कितना सुंदर कहा है—

“हर गयावे इये तो धीनम दरोदीवार गुल,
दस गुल पा गुल गहन गुल रह तने रह तार गुल。”

हो प्रभो! तुम्हारे स्पर्श का स्मरण करते हुये जे मैंने (सांसारिक वस्तुओं पर) दृष्टिपात किया, तो अत्येक स्थान तथा दीवार के द्वार के सदृश पाया। हाथ, पैर, शरीर तथा अनि आदि सभी दूरे के सदृश जान पड़ने लगे।

यह तन्मयता का उत्कृष्ट उदाहरण है। भक्त अनु-
भूति ही ही अवस्था में रह रहता है—

नित्योऽनित्यानां चेतनोत्तनानाम्

एवो महतां यो विदधाति कामान् ।

समात्मस्य चेऽनुपश्यन्ति धीरा-

स्तेषां शान्तिः शाश्वती नेमेषाम् ॥ (३० ५-१३)

वह नित्यो का नित्य है; चेतनों का चेतन है; अठेला महतां की कामनाओं का पूरा करता है, जैसा वह आत्मा नित्य है किंतु प्रभु से दूर हो कर अनित्य वस्तु ही जानि भुलकण है धर्म-प्रभु ही आत्मा का जीवन है, उसके बिना आत्मा जीवन है न। हृदय का जीवन है जो कि दित्य के ठवि ने स्व ही कहा है—

“જા ઘટ પ્રેમ ન સંચરે, સો ઘટ જાન મસાન;
જેસે ખાલ લોહાર કી, શ્વાસ લેત બિન પ્રાન.”

જિસ ભક્ત ને પ્રભુ કી અનુભૂતિ કા આનંદ લૂટ લિયા
હે ઉસે ઉસ પરમ પુરુષ કા વિયોગ સર્વથા અસહ્ય હે વહ
ખાર ખાર ઉસીકી ધૂન લગાયે રહતા હે; પર જિસકા હૃદય
કેવલ સ્કૂલિંગ માત્ર સે ભી કભી મુગ્ધ હો ઉઠા હે વે બી
ઉસકે અનંત સ્વરૂપ કે દર્શન કે લિયે ઉત્કંઠિત રહતે હે.
ઉત્કંઠા સે આકાંત હૃદય બિલખ બિલખ કર કહતા હે—

“ખ્વાહમ તુરા મેહમૌ કુનમ તા જાનો દિલ કુર્ખાં કુનમ,
જાયે તો દર અશ્મા કુનમ અજમન ચરા રંજીથી.”

(શેખ સાદી)

‘હે પ્રભો ! મેરી ઇચ્છા થી કિ મેં તુમહેં અતિથિ
કે રૂપ સે આમંત્રિત કર હૃદય તથા આત્મા દોનો ન્યોખ-
વર કર હું. યદિ તુમ આચો તો તુમહેં નયનોં મેં રંખૂં,
ભલા તુમ મુઝસે ક્યોં અપ્રસન્ન હો કર નિષ્કુર બને હો !’
પ્રસિદ્ધ રહસ્યવાદી ફારસી કવિ ઉમર ખયામ ભી પ્રભુ-
દર્શન કે લિયે દુષ્કર્મોં સે બચને કી પ્રાર્થના કરતા હે તથા
દયા કી ભિક્ષા માંગતા હે—

ખર સીનયેગમ પજીરમન રહમત કુન
ખર જાનો દિલ આસીરમન રહમત કુન,
ખર પાયે ખરાબાત રૂ મન બખ્શાયે
ખર દસ્ત પિયાલાગીર મન રહમત કુન.

‘પ્રભો ! મેરે શોક કો નિમંત્રિત કરનેવાલે વક્ષઃસ્થલ,
જીવન તથા બંદી હૃદય પર અપની દયા કી વર્ષા કરો. પાપ
કે પથ પર સંચરણ કરતે હુયે મેરે પૈરોં પર અપની ભી
વિભૂતિ પ્રદાન કરો (જિસસે હમ પાપ મેં અપ્રસર ન હોં)
ઓર (અંત મેં) ખ્યાલે દો લે જાતે હુયે મેરે હાથ પર દયા કરો.’

ઉપર્યુક્ત પદોં મેં કવિ પ્રભુદયા કી વિનમ્ર શબ્દોં
મેં યાચના કર રહા હે, જિસસે ઉસકી, હાથપૈર આદિ
સભી ઇન્દ્રિયાં નરક કી બીજાત્મક યંત્રણાઓં સે મુક્ત રહેં.
પુનઃ કહતા હે—

“ઐ વાકિદે ઇસરાં જમીર હમાકસ
દર હાલતે ઇત્તજ દસ્તગીર હમાકસ,

“જા ઘટ ગ્રેમ ન સંચરે, સો વટ જાન મસાન;
જેસે ખાલ લોહાર કી, શ્વાસ દેત બિન પ્રાન.”

જિસ ભક્ત ને પ્રભુ કી અનુભૂતિ કા આનંદ લૂટ લિય
હે ઉસે ઉસ પરમ પુરુષ કા નિયોગ સર્વથા અમ્મદા હે વડ
ખાર ખાર ઉસીકી ધૂન લગાયે રહતા હે; પર જિસકા હૃદય
કેવલ સ્ફૂલિંગ માત્ર સે ભી કભી મુઘ્ધ હો ઉકા હે વે ભી
ઉસકે અનંત સ્વરૂપ કે દર્શન કે લિયે ઉત્કંઠિત રહતે હે.
ઉત્કંઠા સે આકાંત હૃદય બિલખ બિલખ કર કહતા હે—

“ખવાહમ તુરા મેહમૌ કુનમ તા જાનો દિલ કુર્ખાં કુનમ,
જાયે તો દર ચક્ષમા કુનમ અજમન ચરા રંછવૈ.”

(શેખ મારી)

‘હે પ્રભો ! મેરી ઇચ્છા થી કિ મેં તુમહે અતિથિ
કે રૂપ સે આમંત્રિત કર હૃદય તથા આત્મા દોનો ન્યોખ-
વર કર હું. યદિ તુમ આચો તો તુમહે નયનોં મેં સ્ખર,
ભલા તુમ મુઝસે કયોં અપ્રસન્ન હો કર નિહુર બને હો ?’
પરિશિષ્ટ રહસ્યવાદી ક્ષારસી કવિ ઉમર ખયામ ભી પ્રભુ-
દર્શન કે તિરે હુકમોં સે બચને કી પ્રાર્થના કરતા હે તથા
કયા કી શિક્ષા ગાંગતા હે—

ખર સીનચેગમ પજીરમન રહમત કુન
ખર જાનો દિલ આસીરમન રહમત કુન,
ખર ખાગે ખરાબાત રૂ મન બખ્શાયે
ખર હસ્ત પિયાલાગીર મન રહમત કુન.

‘પ્રભો ! મેરે શોક કા નિમંત્રિત કરનેવાલે વક્તવ્યક,
જીવન તથા જાંતી હૃદય પર અપની દયા કી વર્ષા કરો. પાપ
કે પાપ પર સંચરણ કરતે હુમે મેરે પેરોં પર અપની ભી
નિબૂનિ પ્રદાન કરો (જિસરો તમ પાપ મેં અપ્રસન્ન ન હો)
ઓર (અનંત) ખ્યાલે કા લે જાતે હુમે મેરે લાથ પર દયા કરો.’
ઉપર્યુક્ત પદોં મેં કવિ પ્રભુદયા કી અનંત શબ્દોં
મેં ગાયના કર રમ રા. જિસરો ઉસકી, હૃદય પર આંકે
સબી ઇંદ્રિયાં નરક કી બીજાતમય સંચાલના ન મુક્ત રહે.
પુનઃ કહતા હે—

“જે વાકિરે મગસાક રજીરે હમાકન
દર દાવાને મ દખલીર હર

या रण तू मरा तोणादह वो उज पछर
ओ तोणादह वो उज पछर हमाकस."

"प्रतो ! तुम सणके हृदय के लोहों से परिचित हो। तुम अत्यंत विपत्तावस्था में सणकी सहायता करते हो। हे भगवन् ! पश्चात्ताप ही हमें शिक्षा हो और हमारी प्रायश्-
नाओं का स्वीकार करो।"

भक्त हृदय जितना ही अपने दुष्कर्मों पर पश्चात्ताप करता है उतनी ही उसके हृदय में प्रभुबल्लि नश्यत होती जाती है। शनैः शनैः प्रेम द्वारा उसका हृदय डोमल तथा विमल हो उठता है जिसके ऊपर प्रभु की छाया पूर्णतया अंकित हो जाती है। कहा है:-

"जब हृदय प्रेम से डोमल हो कर प्रभुबल्लि की ओर अग्रसर होता है तब अधिकारमय निराशा में पड़े हुये लोगों का स्वर्गीय शान्ति प्राप्त होती है।"

विमल हृदय ही अमल प्रभु की सत्ता में लीन होने में समर्थ है। श्रेया साधक आत्मा परमार्थता में मिल कर तद्रूप हो जाता है। उपनिषद् में भी कहा है:-

यथोदके शुद्धे शुद्धमासिकं तादृगेय भवति ।

एवं मुनेर्विज्ञात आत्मा भवति गौतम ॥

जिस प्रकार शुद्ध जल, शुद्ध और पवित्र जल में ढाल देने से मिल कर अकस्मान हो जाता है; इसी प्रकार भक्त का आत्मा (तमाम मैल से शुद्ध हो कर) परमात्मा में विलीन हो जाता है। दोनों की सत्ता बिलग नहीं रह जाती।

यह भावनाओं द्वारा के प्राचीन ऋषियों तथा क्षरभ के संत ऋषियों की है। यदि उन्हें प्रभुबल्लि में अपार आनंद नहीं मिलता तो उन्हें छतने प्रयास की क्या आव-
श्यकता थी? अर्वाचीन जडवाह के जड सिद्धांतों से जड हुआ हमारा मस्तिष्क आज लवे ही प्रभु में अविनाश के भाव उत्पन्न करे; किंतु ये भाव किसी भी जल के उत्थान के बिना अवश्य ही नहीं हैं। आस्तिकता ही लहर से प्रभावित हुआ हृदय गुण के अक्षय कोष का दर्शन करता है। परं परं में वह अनंत संगीत की मधुर ध्वनि

તપસ્વિયોં ક્ષી નિતાંત શાંત તપોબૂમિ જના; જિમ્મ પર હજારોં
અનમોલ વનસ્પતિયાં ઉગતી હેં; ઉસ અત્યુચ્ચ નગાધિરાજ
ને અપની આર્થબૂમિ કા ઉત્તરપ્રદેશ મંડિત ક્રિયા હે.

જિસકે પાની સે બિલ્લ બિન્ન રોગજંતુ નહ્ત હો
જાતે હેં આર યહ ગુણ પશ્ચિમ કે સામ્રાજોં ને પરીક્ષા
કરને કે પશ્ચાત્ સિદ્ધ ક્રિયા હે; જિસકે કિનારે પર અનેક
પવિત્ર તીર્થ જસે હેં; જિસકે જલ સે સેકડોં યોજન જમીન
સિંચી જાતી હે આર અનેકવિધ ધાન્ય, ફલ, ફૂલ આદિ
અપરિમિત હોતે હેં; એસી ગંગામાઇ-જહનુનરેંદ્રકન્યા-ઇસી
આર્થ દેવી કે ઉત્તરીભાગ મેં જહતી હે. વહાં યમુના નદી
ઇસ આર્થ માતા કા પાદપ્રસ્થાવન કરતી હે. અપની ભગિની-
ચતુષ્ટયોં ક્ષી સહાયતા સે વાયવ્ય પ્રદેશ કો પંજાબ સંસા દિલા
કર ઉસે ગેહું કા આગાર જનાનેવાલી સિંધુ નદી, સેકડોં
મુખોં સે બંગાલ સે મિલનેવાલી બ્રહ્મપુત્રા, શોણભદ્ર, ગોદા-
વરી, ભીમા, તાપ્તી, નર્મદા, તુંગભદ્રા આદિ પવિત્રતમ નદિયાં
ઇસી આર્થજનની કે મહત્તમલોં ક્ષી સેવા કરતી હેં.

બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય કે શાહનશાહ પંચમ જૉજ' કે
સુક્રુટ પર વિરાજમાન હોનેવાલા દેહીખ્યમાન કોહિનૂર હીરા
ઇસી હિંદુસ્થાન કે ગોલકુંડા ક્ષી ખદાન મેં મિલા યા.
બ્રિટિશ અ્યુઝિયમ મેં સ્થિત મયૂરસિંહાસન જિન કારી-
ગરોં ને જનાયા ઉન્હેં ઇસી આર્થજૂ ને જન્મ દિયા યા.
ઇસ ભારતજૂમિ કે ઉદર મેં સોના, ચાંદી આદિ સર્વ પ્રકાર
કી વરિધ એવં કનિષ્ઠ નિત્ય બ્યવહાર કે લિયે ઉપયોગી
ધાતુએં મિલતી હેં. સારાંશ યહી કિ નિત્ય કે બ્યવહારો-
પયોગી ધાતુ, ઉપધાતુ તથા ઐશ્વર્યપ્રદશોંક અનર્થ હીરા,
માણિક, રત્ન, મોતી આદિ કી કમી ઇસ હિંદુસ્થાન કો
કમી નહીં હુઇ. પરદેશ સે ચલાઇ કરને આએ હુએ તૈમૂર
લંગ, નાહિરશાહ, મહમૂદ ગઝનવી આદિ જોટોં કો લાદ કર
ઇતના સોના, ચાંદી, મૂલ્યવાન દ્રવ્ય, હીરા, માણિક લે
જયે કિ ઉનદી નાપ નહીં કર સકતે.

પ્રસિદ્ધ શકકર્તા વિક્રમ તથા શાસિવાહન રાવજોં ને
અપની યશોદુંદુબી કે નિનાદ સે એક સમય ઇસી દેશ કા
નભોમંડલ ગુંબા દિયા યા.

સુનતા છે. ઉસકે સામને જ્યોતિર્મય બ્રહ્માંડ સંગીતમય
ઉઠતા છે. ઓર વહ ઉસકે સ્વર મેં અપના સ્વર મિલા
ઉસીમેં તક્લીન હોના ચાહતા છે. વહ પિતાતુલ્ય
અરથે કી ભાંતિ નિહોરા કર કહતા છે:-

બુલબુલે બે ખાનુમા, ચે તૂતિયે શીરી જનાં,
કુમરિયે બાગે જનાં યા બમિયે ચેહાસ્તીં.

પ્રભો ! સ્થાનરહિત બુલબુલ, મધુરભાષિણી
તથા સ્વર્ગ કે ઉપવન કી કુમરિયાં (એક પક્ષી)
તુમહારે પ્રેમ મેં ઉન્મત્ત હો કર નહીં જતી છે;
પરમ પિતા યહ જામી લી પ્રેમી બના ઉસી સ્વર
અપના સ્વર મિલા રહ્યા છે.

જળ ઈસ પ્રકાર ભક્ત કી હૃદયતંત્રી પ્રભુ કી અવતર
તંત્રી સે મિલ જતી છે તળ વહ ઉન્મત્તતા કે આવેશ
અપને શરીર કે પ્રત્યંગ મેં ઉગા ધવલ જ્યોતિ કો ફૂટી
દુર્ધ પાતી છે. રોમ રોમ મેં સહસ્રોં ચંદ્ર કી જ્યોત્સ્ના
દર્શન કરતા છે. યહી છે અજ્ઞાત કાલ સે અભિવ્યક્ત બક્ષી
કા ‘મધુર-મિલન.’

(“કથાણુ” ભાગ ૩, સંખ્યા ૫ માંનો “મધુર મિલન” શીર્ષક વેશ)

૫-દુર્લભં ભારતે જન્મ

નિસકા પુણ્યસાચય બહુન ભારી છે. ઉસીકે જન્મ
વર્ષ મેં જન્મ મિલ સકતા છે. કોનસી જાત છે જિતને
ભારતવર્ષ કી મહત્તા ઇતની બહુ બધી? ઇસ છોડે કોઈ મેં
ચહી બતાવને કા પ્રયત્ન કિયા જાયેગા.

હમારો ભરતબંદ નિસર્ગનિર્મિત સીમાઓ મેં આવ
કે. ઇન્દ્રી સીમાઓ યા તે. અનુસૂચ્ય પર્વતો મેં જાતી
યા અતિ મહત્તે તાલુકો મેં. અનુસૂચ્ય ઇન્દ્રી ભારતવર્ષ મેં
અનુસૂચ્ય કા ભવ ભારત મેં નહીં હો સકતા.

“અમરવર્ણા વિશ્વવર્યા” ઇસ પ્રકાર જિતકે ભારત
જન્મ કોનવરત મેં કિયા છે. જિતકે અનુસૂચ્ય પર્વતો
અનુસૂચ્ય કા ભારત મેં જન્મ મેં હો જાયેગા. કોઈ મેં
સાંચે જન્મ મેં કોઈ જિતકે અનુસૂચ્ય પર્વતો મેં જન્મ મેં

तपस्विणों की नितांत शांत तपोभूमि बना; जिस पर छत्रों
अनमोल वनस्पतियां उगती हैं; इस आत्युच्च नगाधिराज
ने अपनी आर्यभूमि का उत्तरप्रदेश भेंटित किया है।

जिसके पानी से सिन सिन रोगजंतु नष्ट हो
जाते हैं और यह शुष्क पश्चिम के शास्त्रज्ञों ने परीक्षा
करने के पश्चात् सिद्ध किया है; जिसके किनारे पर अनेक
पवित्र तीर्थ जैसे हैं; जिसके जल से सैकड़ों योजन जमीन
सिंधी जाती है और अनेकविध धान्य, दूध, दूध आदि
अपरिमित होते हैं; ऐसी गंगाभाष-जलधुनदे-प्रकन्या-धसी
आर्य देवी के उत्तरीभाग में गहती है। वहां यमुना नदी
धंस आर्य माता का पादप्रक्षालन करती है। अपनी लगिनी-
अतुष्टियों की सहायता से वायव्य प्रदेश को पंजप भंडा दिला
कर उसे गेहूं का आगार बनानेवाली सिंधु नदी, सैकड़ों
मुहों से जंगल से मिलनेवाली ब्रह्मपुत्रा, शोणभद्र, गोदा-
वरी, भीमा, ताप्ती, नर्मदा, तुंगभद्रा आदि पवित्रतम नदियां
धसी आर्यजननी के पदभक्तों की सेवा करती हैं।

ब्रिटिश साम्राज्य के शासनशाह पंचम जॉर्ज के
मुकुट पर विराजमान होनेवाला देहीभ्यमान डेडिनूर हीरा
धसी हिंदुस्थान के गोवकुंडा की भटान में मिला था।
ब्रिटिश म्यूजियम में स्थित भूरसिंहासन जिन कारी-
गरों ने बनाया उन्हें धसी आर्यभू ने जन्म दिया था।
धंस भारतभूमि के उदर में सोना, चांदी आदि सर्व प्रकार
की परिष्ट जेवं कनिष्ठ नित्य व्यवहार के लिये उपयोगी
धातुओं मिलती हैं। सारांश यही कि नित्य के व्यवहारों-
पयोगी धातु, उपधातु तथा औद्योगिक अन्वय हीरा,
मालिक, दल, मोती आदि की कभी धंस हिंदुस्थान के
कभी नहीं दुष्ट। परदेश से खटाई करने आये दुजे तैमूर
लंग, नादिरशाह, महमूद गजनवी आदि जैटों के बाद हर
धतना सोना, चांदी, मृत्पान दपरा, हीरा, मालिक वे
गये कि उनकी नाप नहीं कर सकते।

प्रसिद्ध शकटार्ता विहम तथा शालिवाहन राज्यों ने
अपनी यशोदुहली के निनाह ने एक समय धसी देश का
नक्षेत्रांश गुंवा दिया था।

પુણ્યલોક નલરાજ; એકવચની, એકબાણી, એકપત્ની-
મતી, પિતા કે ગચન કી પૂર્તિ કે લિયે ચાદહ વર્ષ વન-
વાસ મેં જાનેવાલે શ્રીરામચંદ્ર પ્રભુ; સ્વપ્નસૃષ્ટિ કે વચન
કેા સત્ય કરને કે લિયે સ્વતઃકેા, સ્વપત્ની કેા ઔર સ્વપુત્ર
કેા બેચનેવાલા સત્વધીર રાજા હરિશ્ચંદ્ર; 'મિથિલાયાં પ્રદી-
પ્તાયાં ન મે દહ્યતિ કિંચન,' 'મેરે એક હાથ મેં ચંદન કા
લેપ કિયા ઔર દૂસરા હાથ ખડ્ગ સે કાટ કાલા તલી મુઝે
એકસા હી આનંદ હોગા ' ઇસ પ્રકાર કહનેવાલા વેદેહી જનક;
સત્વરક્ષા કે લિયે નિજપુત્ર કે પ્રિયતમ પ્રાણેં કી પરવાહ ન
કરનેવાલા રાજા શ્રીચાલ; સત્યવક્તા, મૂર્તિમાન ધર્મ કે સદશ
રાજા યુધિષ્ઠિર; બલસાગર ભીમ; સંવ્યસાચી, કપિધ્વજ,
અદ્વિતીય કૃષ્ણસખા અર્જુન; અશ્વિનીકુમાર કે અવતાર
નકુલ-સહદેવ; રાક્ષસી મહત્ આકાંક્ષા કે કારણ રામરાજ્ય-
વિયોગ કરાનેવાલી જન્મદાત્રી કા ધિક્કાર કરનેવાલા, અના-
યાસ પ્રાપ્ત હુઈ રાજ્યલક્ષ્મી કા ત્યાગ કર શ્રીરામચંદ્રજી કી
ખડાઉં કી સિંહાસન પર સ્થાપના કર સ્વતઃ પ્રતિનિધિ કે
નાતે રાજ્યશકટ ચલાનેવાલા, નિશ્ચિત અવધિ મેં શ્રીરામચંદ્ર
યદિ ન લેાટે તો અશિક્ષણ લક્ષણ કરને કેા ઉદયત હોનેવાલા,
નિઃસીમ બન્ધુપ્રેમ કી મૂર્તિ ભરત; શ્રીકાપેલ્લમુનિ કે શાપ
સે દગ્ધ હુઈ સૂર્યકુલોત્પન્ન પિતરેં કે ઉદ્ધાર કે હેતુ શ્રી-
શંકરજી કી ઘોર તપસ્યા કર સ્વર્ધુની કેા સ્વર્ગ સે મૃત્યુલોક
મેં લાનેવાલા રાજા ભગીરથ; નરપુંગવ સ્વ ઔર દિલીપ;
અઠારહવે વર્ષ તોરણા કિલે પર સ્વરાજ કા તોરણ બાંધને-
વાલા જીવબાઈ કા બાલક, માવલેં કા મિત્ર, દાદાજી કા શિષ્ય,
શ્રીસમર્થ રામદાસ સ્વામી કા શિવબા, ગોબ્રાહ્મણપ્રતિપાલક
શ્રી છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ આદિ વિભૂતિયેં કેા જન્મ
દેને કા આદર ઇમ્મી સ્વર્ણભૂમિ કેા પ્રાપ્ત હે.

પાર્થ કા સારથ્ય કરનેવાલે, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા જેસે
અસામાન્ય તત્ત્વજ્ઞાન કે ગ્રંથ કે પ્રણેતા, વિદુર કે ઘર કી
કનકી ખાનેવાલે, કૌરવસભા મેં દ્રૌપદી કી લગ્ન કી રક્ષા
કરનેવાલે, યોગેશ્વર કૃષ્ણચંદ્ર; મહાભારત જેસે અદ્ભુત, રમ્ય,
ઐતિહ્ય એવં પારમાર્થિક દૃશ્યાણુ કા મેલ કરાનેવાલે, પંચમ
વેદ કે આચાર્ય, સત્યવતીદૃઢચરત્ન વ્યાસ ઋષિ; વર્ષાનુવર્ષ

લોકપિષ્ઠ બક્ષણ કર કે કડી તપસ્યા કરનેવાલે વિશ્વામિત્ર
ઋષિ; યોગશાસ્ત્ર કે લેખક ભગવાન પતંજલિ; યાજ્ઞવલ્કય,
વસિષ્ઠ, કૃષ્ણપ કે સ્વયં શાપાદપિ શરાદપિ ઋષિમંડલ; શાંકર-
ભાષ્યકાર હિંદુધર્મસંસ્થાપક શ્રીશંકરાચાર્ય; સંસાર કે નાના
પ્રકાર કે દુઃખપીડિત લોકોં દેા દેખ કર તથા ઐહિક સુખ-
વિલાસોં છી નશ્વરતા જાન કર રાજલક્ષ્મી, ગૃહલક્ષ્મી ઓર
ગૃહરત્ન કા જિન્હોંને શાશ્વત સુખ કે લિયે ત્યાગ ક્રિયા વે
બૌદ્ધધર્મસંસ્થાપક ગૌતમ બુદ્ધ; જૈન ધર્મ છી સ્થાપના
કરનેવાલે મહાવીર; નાનકપંથ કે સંસ્થાપક ગુરુ નાનક;
જિતેન્દ્રિય, શ્રીરામચંદ્ર કે એકનિષ્ઠ એવક એવં ભક્ત, અંજની-
પુત્ર, મહારુદ્રાવતારી શ્રીકૃષ્ણમાન જંસે પ્રહાર્યારી; પિતા છી
વૈષ્ણવિક સુખેચ્છા કે લિયે રાજવિલાસોં કા એન જવાની મેં
તિલાંજલિ દેનેવાલે, અપની બીયણ પ્રતિજ્ઞા છી પૂર્તિ કે
લિયે આજન્મ પ્રહાર્યથં કા પાલન કરનેવાલે, ઇચ્છાગરણી
બીખાચાર્ય; વ્યાસપુત્ર શુક્રશુનિ; આદિ અનેકાનેક મહાભાગોં
છી ધવલ દીપ્તિં સે આર્યભૂમંડલ જાળ તક જગમગા રહ્યા હે

ગિર્વાણ ભાષા કા પદ પદ પર નિયમબદ્ધ કરનેવાલે
સર્વાર્થવિદ વૈયાકરણી પાણિની; પદનેશ્વર કે 'કર્તુમકર્તુમન્યથા-
કર્તુમ્' સામર્થ્ય છી પદચાન કરાનેવાલા, અસંખ્ય તેજ-
ગોલકોં સે શુક્લ અમર્યાદ એવં અનંત વિશ્વ કે દેશાવ સે
મન કા સંકલ્પ નષ્ટ કરનેવાલા બે જ્યોતિષશાસ્ત્ર ઉચકે
લેખક વરાહમિહિર, ભાસ્કરાચાર્ય; વેદ સે દૂર ગયે ભારત-
વર્ષ કા વૈદિક ધર્મ છી જ્યોતિ બનાવેવાલે ઋષિ દયાનંદ;
ચરકસંદિતા, વાસ્તક, ચારકૃષ્ણ, માધવનિદાન જેમે જગન્મા-
ન્ય વેલક ધંધોં કે લિખનેવાલે મહાન પુરોહોં છી દીપાવલિ
કે પ્રકાશ છી જ્યોતિ ઇસી આર્યજૂ કે પ્રદેશ મેં પ્રકાશિત હે

દાસબોધ કે લિખનેવાલે રાજગુરુ સમર્થ શ્રીરામ-
દાસ; સંતસિદ્ધમણિ તુલસીદાસ મહારાજ; અનાદી કે સુખ
સે વેદ કલહાનેવાલે શ્રીજનેશ્વર, સંત કવિ: જ્ઞાનદાસ
મહારાજ, તુલસીદાસ, શ્રીજ નરસિંહ પદમદંત, સીતમહાલય
ચંદ, અડીલક અખાન ક મધ્ય અર્ધદેવ સંવત્સરોં કે
પરિશીલન સે કાલ મુદ સે લિખ કર પૂર કરનેવાલે કમલેશ્વરી,
x x x એને હેતુકાન્ય પ્રિય, કાનિદેશ કે અન્ય

અવતાર હી એસે વર્તમાન નેતા મહાત્મા ગાંધી; ઇન અસા-
માન્ય વ્યક્તિયોં કો જન્મ ધારણ કરને કે યોગ્ય થહી આત્મ-
ભૂમિ જાન પડી.

મેઘદૂત, શાકુંતલ આદિ હૃદયવૃત્તિયોં કો હિલા
દેનેવાલે કાવ્યોં કા કર્તા, ઉપમા કે પ્રયોગ મેં નિસકી બરા-
બરી કા અન્ય કોઈ હે હી નહીં એસા વાણીકંઠમાણ કવી-
શ્વર કાલિદાસ; અર્થગૌરવ મેં નિપુણ ભારવિ કવિ; દશ-
કુમારચરિત મેં પદલાલિત કી બહાર ઉડાનેવાલા દંડી;
તીનોં ગુણોં સે મંડિત માઘ કવિ; ભવભૂતિ આદિ સંસ્કૃત
કવિ; મોરોપંત, શ્રીધર, વામન પંડિત, આદિ મરાઠી કવિ;
તુલસીદાસ, ભૂષણ, બિહારી આદિ હિન્દી કવિ; પશ્ચિમ કે દેશોં
મેં 'નોબેલ' પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરનેવાલે જગવિખ્યાત આધુનિક
કવિરાજ રવીન્દ્રનાથ ઠાકુર આદિકોં કે ગ્રંથ યાવચ્ચન્દ્ર-
દિવાકરો જનમન કો આહ્વાદ દેતે રહેગેં ઇસમેં તિલમાત્ર
સંદેહ નહીં હે. ઇન સબકી જન્મભૂમિ કોનસી હે? આર્યાવર્ત
હી. ધન્ય હે આર્યાવર્ત! તુઝે ધન્ય હે!!

માનવી પ્રાણી કો જેસી સંવેદના હે વેસી હી સંવેદના
વનસ્પતિયોં કો ભી હે, ઇસે સ્વયંનિર્મિત યંત્રસામગ્રી
સે પ્રમાણસહિત સિદ્ધ કરનેવાલે; અતિસૂક્ષ્મ ઐર સત્ય
વનસ્પતિશાસ્ત્ર કે પ્રયોગોં સે પશ્ચિમ કો ભી આશ્ચર્ય સે
દાંતોંતલે અંશુલી દખાને કો વિવશ કરનેવાલે, હિન્દુસ્થા-
નિયોં મેં બુદ્ધિવૈભવ કી કમી નહીં હે કિ ઉમ્મકે વિકાસ કે
લિયે નિસ સધનસામગ્રી કી આવશ્યકતા હે વહ પૂરી
હોતે હી સંસાર કે કિસી ભી બુદ્ધિમાન વ્યક્તિ કી અપેક્ષા
કિસી ભી શાસ્ત્ર મેં હિંદવાસી બુદ્ધિ કે પ્રકર્ષ સે અગ્રસર
હોતા હે, ઇસ સિદ્ધાન્ત કી સત્યતા સ્વોદાહરણ સે સંસાર
કો દિખલાનેવાલે વનસ્પતિશાસ્ત્રજ્ઞ શ્રી૦ જગદીશચન્દ્ર બોસ;
પશ્ચિમ કે દેશોં મેં અપની ચિત્રકલા કી નિપુણતા કે લિયે
પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનેવાલે ચિત્રકાર રાજ રવિવર્મા આદિકોં
કા જન્મ ઇસી હિન્દુભૂમિ મેં હુઆ.

“ત્વધર્મે નિચનં શ્રેયઃ” કહ કર મુક્તકંઠ સે કહનેવાલા
હિન્દુધર્મ, નિસકે પ્રચાર કે લિયે કભી ભી ઐર કિસીકા
ભી ઇત્ત નહીં હુઆ એસા હિન્દુધર્મ; લક્ષ્મીદેવી કા માનો

निवासस्थान ही बना हुआ जो अमेरिका देश उसमें अपनी अभूतोपम और अदृश्यवासी से यतीश्वर विवेकानंद और रामतीर्थ ने जिसका विजयध्वज दृढ़राया, जिसके उद्घाटन तत्त्वों का अपनी अग्रतिम शुद्धिमत्ता से सारे संसार को विशदीकरा कर के अमेरिका जैसे विद्यावैभव-संपन्न राष्ट्र में भी जिसकी दीक्षा; अनेकों ने भुशी से ही वह हिन्दुधर्म और वे यतीद्वय धृष्टी आर्यावर्त की सनातन दैवत का अद्भुत महत्त्वपूर्ण हिस्सा है।

रामा नौकर से रामशास्त्री होने लगे थे ये के निःस्पृह अग्रजाता तक को उसके अपराध के लिये प्राणदंड ही उचित है ऐसा त्रिवार कड़नेवाले रामशास्त्री प्रभुष्टे; श्रीवर्धन के लट-कुटुंभ को अपने अपार कर्तृत्व से ये-पद दिलानेवाले भावाल विमनाथ; ये-पद; गोहावरी के किनारे के घाटों के सिंधु नदी पार करा कर भराठों का गेरुआ जंदा अटक पर दूररानेवाले रघुनाथराव; भराठों का गिरी दशा में अपनी विलक्षण राजनीति से भराठों के राजन्यशकट के संधास कर श्रीधर रास्ते में लानेवाले नाना दंडनवीस; ये-पद के सेनापति परशुराम बाबू पटवर्धन; आपू गोभले; विमनाल आपा; स्वामी ही आश का पालन करने के लिये तथा राष्ट्र के हित के लिये धारातीर्थ पर शरीर छोड़नेवाले भाल प्रभु देशपांडे; दोस्त तानाए भाबुसरे धत्याघनेक नरभुजों के जन्म देनेवाली कैन ? यही भारतमाता।

हाथी को छेदे के समेत दांकेने योग्य दांके की मल-मल ओक छोटीसी आभ की शुक्ली में रह जाती थी ऐसा पतला कपड़ा छुननेवाले कारीगर; जिसको बना कर निकटों वर्षों को गले-तल भी जो ऐसा लगता है मानो हल ही पूरा हुआ हो, वह यमुना नदी के किनारे पर स्थित ताजमहाल को बनानेवाले कारीगर; जिनका उल्लरो वरों के पूर्व का रंग आधुनिक रंगशास्त्रविदों को भी अकमा दे रहा है, जिनकी चित्रकारी की कुशलता से माहित हो पश्चिम के चित्रकार जिनके हाटो खेने के लिये वरों तक यहाँ आ कर रहते हैं, जिनके हाथों को पूरा करने के लिये अनेक वर्षों उत्साह, अध्यवसाय और दृढ़ परिश्रम की

આવશ્યકતા થી વે અજંટા, એલોરા કી ગુફાઓ; જિનકા રચના-રહસ્ય મહાન્ એન્જિનિયરોં કો ભી અબ તક વિદિત ન હુઆ વે હિતતી મિનારેં ઔર દીપમાલિકાઓં બનાને-વાલે લોલે-ભાલે ઔર સાદે કારીગર ઉત્પન્ન કરને કા ઔરવ કિસે પ્રાપ્ત હે? ઇસી આર્યભૂ કો!

દીપરાગ અલાપ કર દીપમાલિકા પ્રજ્વલિત કરનેવાલે, પર્જન્યરાગ ગા કર વર્ષા કરાનેવાલે, કોકિલ કંઠ સે સર્પ જૈસે વિષહરે જીવોં કો મુગ્ધ કરનેવાલે, હિરન જૈસે ચપલ ઔર ભીરુ પ્રાણી કો કંઠ કી મધુરતા સે તક્લીન કરનેવાલે સંગીત-શાસ્ત્ર-વિશારદોં કી જનની કૌન હે? યહી હિન્દભૂમિ.

હિન્દભૂમિ કે નામ કા ડંકા કેવલ હિન્દપુત્રોં ને હી નહીં બજાયા હે, કિન્તુ ઉનકો ઇસ પવિત્ર ભૂમિ કી ધવલ કીર્તિ દિગંત મેં પ્રસૂત કરને મેં અનેક સ્ત્રિયોં ને ભી સહાયતા કી હે જો સાધ્વી, પતિવ્રતા, તત્ત્વજ્ઞાની ઔર શૂરવીર થીં. રાજા હરિશ્ચંદ્ર કી તારામતિ, શ્રીરામચંદ્રજી કી જનકી, રાજા નલ કી દમયંતિ, પાંડવોં કી દ્રૌપદી, અત્રિ-ઋષિપત્નિ અનસૂયા, ઇનકા પતિવ્રતાધર્મ આચાવર્ત કે પુણ્ય-સંચય કી વૃદ્ધિ કરને હી મેં સહાયક હુઆ.

બડે બડે ઋષિયોં કો અપને બ્રહ્મજ્ઞાન સે નીચા દિખાને-વાલી ગાળીં, વૈસે હી મૈત્રેયી ઇન સ્ત્રીરત્નોં કે શ્વસન સે ઇસી આર્યભૂમિ કા વાયુમંડલ સુગંધિત એવં પવિત્ર નહીં હુઆ, યહ બાત કહને કી ધૃષ્ટતા કૌન કર સકતા હે?

ઝાંસી કી રાની લક્ષ્મીબાઈ, વીરમાતા જીજ્ઞાબાઈ, પરમ પવિત્રતા કી જો પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા હી થી વહ દેવોં અહંક્યાબાઈ, ઇનકે ચારિત્રોં કે અવગાહન સે કિસકે હૃદય મેં અભિમાન કી, આનંદ કી ઔર આશ્ચર્ય કી વૃત્તિયા રફૂરિત ન હોંગી?

બડે બડે વીરોં કે હૃદયોં મેં બલ ઉત્પન્ન કરનેવાલા લક્ષ્મીબાઈ કા શૌર્ય ઔર ધૈર્ય, અપના પુત્ર ત્રાહુત કાર્ય મેં યશસ્વી હોવે ઇસ હેતુ સે મળતા જીતબલ કા સમય સમય પર ક્રિયા હુઆ ઉપદેશ, ઔર અહંક્યાબાઈ કી કીર્તિ તપસ્વી વૃત્તિ દમરજી કર કિસ આર્યપુત્ર કે હૃદય મેં તરતર માન કે બાવ ન ઉમડેગે?

અપાર સપ્ત, અપરંમત સત્તા, અપ્રાપ્ત મુક્તિ.

સે મુજ રહતે બી જિન્હોને આમરણુ અપના આચરણુ શુદ્ધ
એવં નિષ્કલંકે રહ્યા; માતૃસ્નેહ સે જિન્હોને પ્રજાપાલન ક્રિયા,
જિન્હોને આરુનિંશ ઇશ્વર સે ચક્ષી પ્રાર્થના કી કિ ઉનસે કબી
બી ઝાર કિચી બી પ્રકાર કા અન્યાય ન હો; જિન્હોને કરોટોં
રૂપયે ખર્ચ કર દેવલ જૂનદયા સે તાલાવ, કુચે, ધર્મશાલા
ઝાર ઘાટ બનવાએ, આગર ચલાએ, મન્દિર બનવાએ ઝાર
કેકેટોં દેવસ્થાનોં કા વર્ષાસન નિયત કર દિયે; ઉસ અદ્વત્યા-
બાઈ કી છવની અખિલ માનવજાતિ કે શ્રીપુત્રોં કા
આદર્શ હે. વે દેવીછ અહિત્યાબાઈ પરમ કર્મયોગી ઝાર
છવન્મુખ થી. ઇસ દયન કા વિરોધ દોન પાપી કરેગા ?

ઇસ પ્રકાર જિસ દેશ મેં જડે જડે સત્વધીર રાજા,
તરવેતા, પ્રસિદ્ધ પ્રંથકાર, પંચાકન્ડી, ધર્મસંસ્થાપક,
સાધુ, કવિ, સંયોધક, કારીગર પુત્ર એવં શૂર, આત્મી,
રાજકાજકુશલ સિયાં હુઇ; ઉસ દેશ કી મહત્તા જિતની
ગાઇ જાય યાદી હી હોગી.

જિસમેં ચારોં કરિબંધોં કી જલવાયુ મિલતી હે;
જિસમેં સળ પ્રકાર કે ધનધન્ય કી સમૃદ્ધિ હે; જડી
બરી પવિત્ર નદિયાં, અનુચ્ચ પર્વત, અનેક તીર્થ, નાનાધર્મ
એવં પથ કે લોગ હે; જહાં કી જમીન ઉપજાઉ હે; જહાં
અગણિત સંપત્તિ થી ઝાર અળ બી હે; જિસકે જૂનજૂં સે
અસંખ્ય માતૃ ઝાર ઉપધનુ નિકાલે જાને મેં; વહ સુરજ-
ભૂમિ, વહ હિન્દુસ્તાન વાસ્તવ મેં ધન્ય હે ઇંદી દિવે
વહ વચન બી સત્ય હે કિ - દુર્લભ મારને ઝનન."

(વેદિક ધર્મ ને એક અંકનદી)

૬-સદાચાર-શિક્ષા

પ્રજાદે પ્રસવેત્ય નાથવિજ્ઞાનમદ ।
કિ તુ મે વદન્તિનુચ્ચ વિ તુ શત્રુપરિગરિ ।
અગ્રામ્નુ રાજા જાન જાન દુષ્ટે દરિ જ રાક્ષસે ।
સ્વામ્યસ્યુત્તમસ્ય મનસ્યો નાથસંદર્શિ ય
દર્શિત્વ નાથસંત રક્ષિ શુરેન સમુદિત ।
સાંસ્કૃતિકદે મેકી જ નાથવિજ્ઞાન વિજ્ઞાનસંપદ ॥

જલવિન્દુનિપાતેન ક્રમશઃ પૂર્યતે ઘટઃ ।

સ હેતુઃ સર્વવિદ્યાનાં ધર્મસ્ય ચ ધનસ્ય ચ ॥

યથા ચતુર્ભિઃ કનકં પરીક્ષ્યતે, નિર્વર્પણચ્છેદનતાપતાડનૈઃ ।

તથા ચતુર્ભિઃ પુરુષઃ પરીક્ષ્યતે, શ્રુતેન શીલેન ગુણેન કર્મણા ॥

અર્થઃ—મનુષ્ય કે પ્રતિદિન અપને ચરિત્ર કી આલોચના કરની આહિયે ઔર ચહ સોચના આહિયે કિ મેરા આચરણ પશુ કે તુલ્ય હે યા સત્પુરુષ કે સદશ હે. ચહિ તુમ સજ્જનોં કે બતાયે હુએ માર્ગ પર જિતના આહિયે ઉતના નહીં ચહ સકતે, તો કુછ કુછ ચલ કર હી આગે બઠને કી કેશિય કરે; જળ રાસ્તે પર પેર રકળોગે તળ સુખ મિલેગા હી. સજ્જનોં કે સાથ બેઠના આહિયે, સજ્જનોં કી સંગતિ કરની આહિયે ઔર સજ્જનોં કે સાથ હી મૈત્રી યા વિવાહ બી કરના આહિયે. હુજનોં સે તો કિસી પ્રકાર કા સંપર્ક નહીં રખના આહિયે. જંસે ચોક ચોક ખૂંદ પાની સે ઘડા બર બતા હે વંસે હી વિદ્યા, ધર્મ ઔર ધન બી ધીરે ધીરે પૂર્ણતા દે પ્રાપ્ત હોતે હે. જંસે ધીસને, કાટને, તપાને ઔર પીટને ઈન ચાર ઉપાયોં સે સોને કે ખરે-ખોટપન કી પરીક્ષા હોતી હે વંસે હી વિદ્યા, સ્વભાવ, ગુણ ઔર ક્રિયા ઈન ચાર બાતોં સે મનુષ્યોં કી જાંચ હોતી હે.

આચાર-મહિમા

આચારઃ પરમો ધર્મઃ શ્રુત્યુક્તઃ સ્માર્તઃ एव च ।

તસ્માદસ્મિન્મદા યુક્તો નિત્યં સ્યાદાત્મવાન્દિજઃ ॥

આચારાલ્લભતે હ્યાયુગચારાદીપ્સિતાઃ પ્રજાઃ ।

આચારાદ્દનમશ્રયમાચારો દન્ત્વલક્ષણમ્ ॥

દુર્ગચારો દિ પુરુષો લોકં ભવતિ નિન્દિતઃ ।

દુઃશ્વભાગી ચ સતતં વ્યાધિનોડ્વપાયુર્થેવ ચ ॥

સર્વલક્ષણદીનોડ્વિ યઃ મદાચારવાત્તરઃ ।

અદવાનોડ્વત્તમૂયધ્ય જનં વર્ષાણિ જીવતિ ॥

આચારદીનં ન પુનર્નિ વેદાઃ યદ્યપ્યર્ધાતાઃ સદ્ પર્શમર્જનઃ ।

છન્દાન્વેન મનુક્રુદાયે ત્વજન્તિ, નીલે શક્રન્તા સ્વ જાતપક્ષાઃ ॥

एवमाचारो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम् ।

सर्वस्य तपसोः मूलमाचारं जगद्गुः परम् ॥

અર્થઃ—શ્રુતિ-સ્મૃતિ-સ્થિતિ આચાર કી પરમ ધર્મ હે. ઈસકે દિવે આત્મજિતિનુ કિલે દે. સદા ઇસકે તપસ

रहना चाहिये. सहाय्य से दीर्घ आयु, मनयाही संतान और अक्षय धन मिलता है. आचार से ही कुलक्षेत्रों का विनाश होता है. दुरायारी पुरुषों की संसार में निंदा होती है; वह सदा दुःख पाता है; रोगी और गल्पायु होता है. जो पुरुष इससे शुभ वृत्तियों से रहित होने पर भी सहाय्य में लगा रहता है; शास्त्र में लक्षित रहता है और धर्मा-रहित है. तो वह सौ वर्ष तक जी सकता है. आचारहीन पुरुष है. छः अंगों सहित परे हुये वेद भी पवित्र नहीं करते; मृत्युकाव में आचारहीन पुरुष है. वेद उसी प्रकार त्याग देते हैं, जैसे पंथ जन्मने पर पक्षी घोंसला छोड़ देते हैं. इस प्रकार जपियों ने आचार से ही धर्म की प्राप्ति जान कर धर्म के कारणभूत आचार को ग्रहण किया है.

महाभारत में आरंभ से लेकर अंत तक नीति के आचरण की अत्यंत उदात्त स्तुति की गयी है. इसके अतिरिक्त आचार को धर्म का एक प्रधान अंग माना है. 'आचारः प्रथमो धर्मः' आचार प्रथम धर्म है, यह उक्ति सर्वथा ठीक है. क्योंकि मनुष्य के मन में नीति का आदि जितना भी आदर क्यों न हो; जब तक वह आचरण के द्वारा व्यक्त नहीं किया जाता तब तक उस आदर का कोई भूत नहीं. 'आचरण' शब्द से नीतियुक्त आचरण के अतिरिक्त कुछ और भी विधि-निषेधात्मक नियमों का बोध होता है; जो सनातन भारतीय धर्म के आचार में अभिलिखित है. साधु-संतों को जो श्रेष्ठता प्राप्त होती है उसमें प्रधान कारण उनका सहाय्य ही है. मनुष्य को न कभी बूढ़ होकर यादिये और न किसी प्राणी की हिंसा करनी चाहिये. यह सब नियम जतन कर व्यासदेव ने महाभारत के अनुशासन पर्व में आचार का जो विस्तृत वर्णन किया है, उसका सारांश यह है—

आचारवर्णन

मनुष्य को आद्य सुदृढ में हो कर धर्माय का विचार करना चाहिये. प्रातःकालीन सुप्रभात में अहि कर के, हाथ जोड़ कर पूजाविशुद्ध हो संध्या-वदन करना चाहिये. प्रातःकाल और सायंकाल के समय सूर्योदय अथवा सूर्यास्त के

[illegible]

પડા રહેને છે. દ્વચરે કા સ્નાન ક્રિયા હુઆ જલ યા ધોવન ન હો. નીચે ખેડ કર લોજન ન કરે. ચલતે-ફિરતે લોજન ન કરે. ખડે હો કર, ભસ્મ પર યા ગોશાલા મેં મૂત્ર-ત્યાગ ન કરે. જૂડી યા અશુદ્ધ અવસ્થા મેં સૂર્ય, ચંદ્ર ઓર નક્ષત્રોં કી ઓર ન દેખે. જળ જ્ઞાન મેં યા અવસ્થા મેં વૃદ્ધ કોઈ પુરુષ આવે, તળ ઉઠ કર ઉનકો નમસ્કાર કરે. કેવલ એકેવર હો કર લોજન ન કરે. નંગા હો કર સોવે નહીં. બિના હાથ મુંહ ધોયે, જૂઠે મુંહ ન ખેઠે. દોનોં હાથોં સે ખોપડી ન ખુજલાવે; સૂર્ય, અગ્નિ, ગાય યા ગ્રાહણોં કી ઓર મુંહ કર કે યા રાસ્તે મેં મૂત્રત્યાગ ન કરે. શુરુ કે સાથ કશી હઠ ન કરે. લોજન કી ચીજોં કો ચદિ કોઈ ઓર દેખ રહા હો, તો બિના ઉસે અર્પણ ક્રિયે અન્ન શ્રદ્ધા ન કરે. સુખડ સંધ્યા હો હી ખાર લોજન કરે, ખીચ મેં ન કરે. દિન કો મૈથુન ન કરે. અવિવાહિતા સ્ત્રી, વેશ્યા ઓર એસી (અપની) સ્ત્રી જિસે ઋતુ પ્રાપ્ત ન હુઆ હો, ઇનકે સાથ કશી સહવાસ ન કરે. સંધ્યાસમય સોવે નહીં. રાત કો સ્નાન ન કરે. સિર સે નહાયે બિના પેતુકે કમં ન કરે. જિસ તરહ પરનિંદા નિષિદ્ધ છે ઉસી તરહ આત્મનિંદા લી છે. સ્ત્રિયોં સે સ્પર્શ ન કરે. બાલ જનવા કર સ્નાન ન કરને સે આયુ કો નાશ હોતા છે. સંધ્યાસમય વિદ્યા પઢના, લોજન, સ્નાન અથવા પઠન કરના વર્જિત છે, ઉસ સમય ભગવ-ચિંતન કે સિવા ઓર કુછ ન કરે. યથાશક્તિ ઠાન કે કર યજ્ઞયાગ આદિ કરના આકિયે. દેખને મેં બહુત છોટી બાતોં હોને પર લી ઇન આચારોં મેં ન માલૂમ કિતને શરીર, મન ઓર ધર્મ સંબંધી વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વ બરે છે.

શપથ સે આચારોં કા જ્ઞાન

ઈસકે સિવા, મહાભારત તથા અન્યાન્ય ગ્રંથોં મેં અનેક શ્લોકોં પર જો શપથ ખાને કે વર્ણન છે. વે લી આચારોં કે નિયમ સમજને મેં બહુત ઉપયોગી છે. ઉનમેં મહાભારત કે ઇન્દ્રી અનુશાસન પર્વ મેં જો સમજપિયોં કી કથા છે, વહ બી હી મનોરજક છે, પાઠક ધ્યાનપૂર્વક પઢે.

એક ખાર સપ્તર્ષિં અપને સૂદ્ર નોકર ઓર ઉગ્રહી સ્ત્રી કે સાથ જંગલ મેં જા રહે થે, ઇતને મેં એક જગદ્ ખાને

ગૌતમ બોલે:-

“જિસને ચોરી કી હો ઉસે, તીન અગ્નિ છોડ દેને મેં, સોમરસ બેચને મેં અથવા જિમ્મ ગાંવ મેં એક હી કુઆં હો વહાં રહને મેં ઓર બ્રાહ્મણ હો કર બી ચદ્ર ઓ કા પતિ હો કર રહને મેં, જો પાતક લગતા હે, વહી પાતક લગે. ”

વિશ્વામિત્ર ને કહે:-

“ઉસે વહ પાપ લગે જો સ્વયં છુપિત રહતે હુએ અપને શુરુ, મા-બાપ ઓર સેવકોં કી ઉપલવિકાં દ્રસરોં સે કરાને મેં લગતા હે; અથવા અશુદ્ધ બ્રાહ્મણ કા, ઉન્મત્ત ધનિક કા યા પરદ્રોહી કિસાન કા પાતક લગે; અથવા (બ્રાહ્મણ કા) પેટ કે લિયે દાસ્ય કરને કા યાની નોકરી કરને કા, રાજા કી પુરોહિતાઇ કરને કા યા એસે આહમી કા યજ્ઞ કરાને કા પાતક લગે જિસે યજ્ઞયાગ કરને કા અધિકાર નહીં હે. ”

અરુંધતી બોલી:-

“ઉસે વહ પાતક લગે જો સાસુ કા અપમાન કરને સે, પતિ કા દુઃખ દેને સે ઓર અકેલે અપને આપ સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ ખા લેને સે લગતા હે; યા વહ પાતક લગે જો આપ્તોં કા અનાદર કરને સે, બ્યભિચાર કરને સે યા હરપોક પુત્ર ઉત્પન્ન કરને સે માતા કા લગતા હે. ”

ઉનદી દાસી બોલી:-

“મુઝે વહ પાતક લગે જો ગૃહ બોલને મેં, લાઇ-ખંધુ-ઓં કે સાથ જગડા કરને મેં, બેટી બેચને મેં, અકેલે હી રસોઇ બના કર ખાને મેં યા કિસ્મી ભયંકર કામ કે દ્વારા મૃત્યુ હોને મેં લગતા હે ”

ચરવાહે ને કહે:-

“દાસકુલ મેં બાર બાર ચોર પદા હો, ઉસકે સંતાન ન હો, વહ દરિદ્ર હો અથવા દેવતાઓં કી પૂજા ન કરે. ”

ઇસ પ્રકાર કી સૌગન્દે મહાભારત મેં કઇ એક હે. ઇનસે સહજ હી માલુમ પડ જાતા હે કિ આચાર કે મુખ્ય મુખ્ય નિયમ કોન કોનસે થે જિનકે પાલન કરને સે વહ દેશ, સબ દેશોં કા મૂર્ધન્ય ગિના જાતા યા હમારા પરમ કર્તવ્ય હે કિ હમ ઇન નિયમોં કા બી સાવધાની કે સાથ

પાલન કરે. ક્યોંકિ હમ લી તો ઉન્હીં ધર્મપ્રાણુ ઋષિ-
મુનિયોં કી સંતાન હેં.

ચેતાવની

યહ ખાત તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે વિદિત હી હે કિ પ્રત્યેક દેશ કી સહ્યતા અલગ અલગ હે ઓર જો જિસ દેશ કા રહનેવાલા હે; ઉસે અપને દેશ કી યોગ્યતાનુસાર હી અપના જીવન વ્યતીત કરના ચાહિયે. મહાત્મા ગાંધીજી ને અપને એક વ્યાખ્યાન મેં કહા થા કિ-

“મૈં આપ લોગોં કે યહ કહને આયા હૂં કિ આપ અપની સહ્યતા પર વિશ્વાસ કરેં ઓર. ઉસ પર દંઢ રહેં. એસા કરને સે ભારત સારે સંસાર પર સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કર લેગા.....હમ એસે દેશ કે રહનેવાલે હેં જો અલી તક અપની સહ્યતા પર નિર્ભર રહ સકા હૈ.....યુરોપ કી સહ્યતા આસુરી હૈ.....યદિ હમ યુરોપ કી સહ્યતા કા અનુકરણ કરેંગે તો હમારા સર્વનાશ હો જાયગા. મૈં ઇન સૂર્યનારા-યણુ સે જો ઉદય હો રહે હેં; પ્રાર્થના કરતા હૂં કિ ભારત અપની સહ્યતા ન છોડે.....કૃપા કર પ્રાચીન સહ્યતા કે ભત ભૂલ જાઇજો.” (ઈન્દોર-ચૈત્ર કૃષ્ણ ૩ સં ૧૯૭૪)

મહાત્માજી કી યહ વાણી અક્ષરશઃ સત્ય ઓર શાસ્ત્ર-સંમત હે, ઇસે કબી ભૂલના ન ચાહિયે.

કઇ લોગોં કા અનુમાન હે કિ વિદેશોં કે પરિવર્તન કે અનુસાર ચલને સે હમારા કલ્યાણ હોગા; કિન્તુ યહ ભ્રમ હે. ભારતેતર દેશોંને ઇન્હીં દિનોં મેં અપની કુછ ઉન્નતિ કી હે. અતએવ વહાં જિતને પરિવર્તન ન હોં, ઉતને હી થોડે હેં; કિન્તુ ભારત આજ સે હજારોં વર્ષ પૂર્વ અપને દેશ કી જલ-વાયુ કે અનુસાર ઉન્નતિ કી પરાકાષ્ટા પર પહુંચ ચુકા થા. યહ કાલ તો હમારે પતન કા હે, ઇસ લિયે હમેં અપની પ્રાચીન સહ્યતા કે ઠૂંઢ કર તદનુસાર હી આચરણુ કરના ચાહિયે. હમ લોગ સદિયોં સે વિદેશીય સત્તા મેં હેં; ઇસસે હમને અપની સહ્યતા દેા ભૂલા કર બહુત કુછ ઉન્હીંકી સહ્યતા દેા અપનાસા લિયા હે, પર યહ ઠીક નહીં હે. હમારા દેશ એક એસા દેશ હે જો અપની સહ્યતા દ્વારા હી ઉન્નતિ કર સકેગા. અન્ય દેશોં કે અનુકરણુ સે હમ સહ્ય કે બદલે અસહ્ય હી

હો જાયગે. જગત દી કિતની સભ્યતાએ નાદ હો ગઈ ઓર હો રહી હે; પરંતુ ભારત દી સભ્યતા કિસી ન કિસી તરફ બેયોં કી ત્યોં ઇસ પતન કે સમય મેં બી જીવિત હે. સળ વિદ્વાન એક દ્વર સે ઇંચ જાત હો સ્વીકાર કરતે હેં કિ ભારત-વર્ષ દી બે સભ્યતા આજ સે હજારોં વર્ષ પહેલે થી વધી આજ ભી હે; કિન્તુ આજ હમેં સન્દેહ હોને લગા હે ઓર હમારી સભ્યતા પર સે હમારા નિશ્વાસ ઉડતા જાતા હે.

હમારી સભ્યતા મહાન ઋષિમુનિયોં દી ધોર તપશ્ચર્યાં કા સાર હે. કિર બસા વહ કેસે નષ્ટ હો સકતી હે ઓર કિસ પ્રકાર અનુપયોગી સાબીત કી જા સકતી હે? સળ હોગ ઇંચ જાત હો જાનતે હેં કિ જેસી તપશ્ચર્યા ભારત મેં હુમ થી વેસી સંસાર મેં કહીં નહીં હુમ. અનએવ યદિ હમ ભારત હો સભ્ય બનાના ચાહતે હેં, તો હમેં ભી તપ કે એક અંગ 'સંયમ' હો લેના પડેગા ઓર નિશ્ચય સમજ લીજિયે કિ યદિ હમારા જીવન સંયમમય હો જાયગા, તો હમ સંસાર મેં સર્વોત્કૃષ્ટ સભ્ય હો જાવેગે.

યજુર્વેદ કહતા હે કિ:-

“મદ્રં કર્ણેભિઃ શૃણુયામ દેવા મદ્રં વશ્યેમાશ્વભિર્યજત્રાઃ ।

શિરરક્ષૈસ્તુષ્ઠ્વપાશ્વ સસનૂમિર્વ્યંદમદિ દેવદિતં વદાયુઃ ॥”

અર્થાત કાનેાં સે અશ્વહી જાતેં સુને, આંખોંસે સદા સુ-પદાર્થોં હો હી દેજેં ઓર અંગ-ઉપાંગોં દ્વારા સદા શુભ કાર્યોં હો કરતે રહેં. આદાંશ યહ કિ હમારે શરીર કા રોમ રોમ સદા કલ્યાણપથ કા અનુગામી હો; યહી હમારી પ્રાચીન સભ્યતા દી પરાકાષ્ટા હે.

મનુજી કહતે હે કિ-

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।

येन यायावसतां मार्गं तेन गच्छन्नारिष्यते ॥

જિમ્ન ઉત્તમ માર્ગ સે અપને જાપ-દાદા ચલતે આયેં હોં ઉમ્મી માર્ગ સે ચલના ચાહિયે. ક્યોકિ ઉચ માર્ગ સે ચ-લતા હુઆ મનુષ્ય કબી અધર્મ સે નષ્ટ નહીં હોતા.

એક જાત યહાં ઓર કહ દેના દિશિત હે. કુછ લોગોં કા પ્રાયઃ યહ ખયાલ હે કિ “ જો આદત યા સ્વભાવ પડ ગયા ઉત્તકા છૂટના અસંભવ હે” પરંતુ યહ વિચાર ગતત

હે. અભ્યાસ છૂટના અસંભવ નહીં હે; કપટાખ્ય અવસ્થા
હે. ઇશ લિયે જરા વિચાર કે સાથ કામ ક્રિયા અથ તે
હમારે અંદર નો રીકડોં ખુરી આદતોં પડ ગયી હેં વે અના-
યાસ છૂટ જાયંગી. એક દો બાર ક્રી અસફલતા સે નિરાશ નહીં
હોના ચાહિયે. ઇશ વાક્ય કે ચાહ રખના ચાહિયે કિ:-

“યોજનાનાં સદ્ગુણં તુ શનૈર્ગચ્છેત્ પિપીલિકા ।”

એક છોટીસી ચીંટી બી નિરંતર ચલતે રહેને પર
હજારોં ઠોસ ચલ જાતી હે. ફિર ભલા હમ તો મનુષ્ય હે,
હમ કયા નહીં કર સકતે! ઇસ મંત્ર કે અર્થ સહિત બધ
કરતે હી આપકે શરીર મેં સ્ફૂર્તિ આ જાયંગી ઓર એક ન
એક દિન ણડા ભારી કામ કર ડાલને કે લિયે આપકે અંદર
મહાન પુરુષાર્થ આ જાયગા. ઇસ લિયે હિમ્મત ન હારિયે
ઓર વર્ષોં કે દોષોં કે પુરુષાર્થ દ્વારા નષ્ટ કીજિયે. ચક્ર તો હે
હી નહીં કિ આપમેં અસંખ્ય અસહ્યતાઓં ભરી હુમ હેં
યા અસહ્યતા કે ભંડાર હેં ? યદિ કુછ દોષ બી હોં તો
ઉન્હેં હટા દેના એક પુરુષાર્થોં મનુષ્ય કે લિયે કોમ્ જડી ખાત
નહીં હે. પરંતુ રાગદ્વેષ સે ખચ કર કામ કરના ચાહિયે.

“इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर्न वशमागच्छेत् तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥”—ગીતા

પ્રત્યેક ઇન્દ્રિય મેં, અપને અપને ઉપલોગ્ય અથવા
ત્યાજ્ય પદાર્થ કે વિષય મેં, નો રાગ યા દ્વેષ હોતા હે વહ
સ્વભાવસિદ્ધ હે. ઇનકે વશ મેં હમેં નહીં હોના ચાહિયે.
કયોંકિ રાગ ઓર દ્વેષ દોનોં હી હમારે શત્રુ હે યાની પુરુ-
ષાર્થ દ્વારા અપની સ્વાભાવિક મનોવૃત્તિયોં કે મર્યાદિત કરના
હી પુરુષ કે પ્રધાન કર્તવ્ય હે. મનુષ્ય ક્રી ઇન્દ્રિયાં ઉસે પશુ કે
સમાન આચરણ કરને કે લિયે કહા કરતી હેં ઓર ઉસકી
ખુદ્ધિ ઉનકે વિરુદ્ધ દિશા મેં ખિંચા કરતી હે. ઇસ કલહાશિ મેં
નો લોગ અપને શરીર મેં રાગદ્વેષ સંચાર કરનેવાલે પશુત્વ
કે યજ્ઞ કર કે કૃતકૃત્ય-સફલ હોતે હેં, ઉન્હેં હી સમ્યા
યાજ્ઞિક કહના ચાહિયે ઓર વે હી ધન્ય હેં.

(“કલ્યાણ”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. વિદ્યાવારિધી
પં. શિવનારાયણ શાસ્ત્રી)

७-मातापिता की सेवा

मातापित्रोः पदाम्भोजं प्रणमामीष्टसिद्धिदम् ।

यत्प्रसादेन संसार-रङ्गेऽद्याप्यस्मि नर्तकः ॥

“भाता है। देवी के समान बनो, पिता और आ-
माथ है। देवसमान समजो।” —तेत्तिरीय उपनिषद्

“ईस संसार में कौन मनुष्य अपनी देह उत्पन्न करनेवाले पिता के उपकार का षडला दे सकता है? पिता के मन का आज्ञा समझ कर तदनुसार काम करनेवाला पुत्र उत्तम है; पिता के कहने पर काम करनेवाला मध्यम और श्रद्धा बिना करनेवाला अधम है। तथा जो पिता के कहने पर भी तदनुसार काम नहीं करता उसे अधमाधम समजना चाहिये।” —श्रीभागवत

X X X X
X X X X

“अपने मातापिता के साथ सन्मानपूर्वक वर्तान करो, प्रत्येक मनुष्य को अपने मातापिता की श्रिता रक्षणी चाहिये।” —गांधिजि

“जिसने मातापिता की सेवा की उसके लिये स्वर्ग का दरवाजा खुला है। अपने मातापिता को कभी कटु वचन न कहो, विनयपूर्वक उनका आदर करो और धिक्कर से कहो कि, हे प्रभो ! धन्डोंने मुझे लालकपन में पाल कर पडा दिया है अतएव तू धनका कट्याणु कर।” —दुरान

“अपनी माता को किसी तरह नाराज नहीं करना चाहिये।” —अपस्ता

“अपने मातापिता को सजसे अधिक प्रिय बनो। क्योंकि जनभाव आदि सज पदार्थ तुम्हें धन्डीसे मिलते हैं।” —सिसरो

“कितने ही मनुष्य मातापिता की सेवा का अर्थ देवल उनका शरदुपोषण करना समझते हैं; परंतु शरदुपोषण तो अपने कुत्ते और घोडे का भी किया जाता है। बलि नहीं दे तो धन दोनों में अंतर ही क्या है? बलि बिना का शरदुपोषण सच्ची सेवा नहीं है।” —कनक्युशियस

८-मनुष्यजीवन की विशेषता

योगवासिष्ठ में ओके वचन आया कि—

‘तरवोपिहि जीवन्ति जीवन्ति मृगपक्षिणः ।

स जीवति मनो यस्य मननेन हि जीवति ॥’

पक्षी भी एवम एते हैं, पशु-पक्षी भी एते हैं, परंतु सच्चा एवम तो वही है जो मनन के द्वारा एवम जाता है, अथ सवाल यह उठता है कि मनन के द्वारा कैसे एवम एवम किया जाता है ?

मन ही जिस ज्ञानवृत्ति के द्वारा हम सत्य को प्राप्त करते हैं, उस यथार्थ ज्ञान के द्वारा जो एवम एवम जाता है वही सच्चा एवम कहलाता है। धर्म के अतिरिक्त, अज्ञान-मनन पूर्वक जो एवम एवम जाता है, वही असली एवम है।

यहां तीन प्रकार के एवम का उद्घोष किया जा सकता है—पक्षी का एवम, पशु-पक्षी का एवम और मानव-एवम। पक्षी का एवम पापाण्य आदि से अधिक चेतन है; उनसे अधिक पशु-पक्षियों का है। विचार कर देखने से पता लगता है कि पशु-पक्षियों में भी मनुष्यों की तरह ज्ञान, विचार-शक्ति आदि होते हैं। वे देवल लूण-प्यास, दुर्ग-विषाद इत्यादि के ही अधीन नहीं हैं। उनमें भी विवेक और विचार-शक्ति का परिचय मिलता है। धन कर्म वरों में गड़े-गड़े पंक्ति-तों ने पशुपक्षियों के आचरण और कार्यों पर विचार कर के धनमें विवेक और विचारशक्ति का यथेष्ट प्रमाण प्राप्त किया है। धन ही नहीं, कुछ पशुओं में तो दया और परोपकार-वृत्ति आदि जो जो उत्तम भाव मनुष्य के एवम में धर्मभाव के नाम से निहित हैं, वे भी देखे गये हैं।

तब प्रश्न उठता है कि फिर धनमें और मनुष्यों में भेद किस जात का है ? इसके उत्तर में यही कहना पड़ता है कि वेद वर है चार विषयों में मनुष्यों की विशेषता है, जिनमें प्रथम है आध्यात्मिक आकांक्षा। हम देखते हैं कि धर्म ने मनुष्य को यह ओके अलौकिक स्वरूप दिया है कि उसका मन आशों और नाना प्रकार की लोगविलास की आभिश्यां से

ધિરા હોને પર ભી તૃપ્ત નહીં હોતા, ઐર હમેશા હી ન બને કિસ એક ગુપ્ત વિષય કે લિયે લાલાયિત રહતા હે. મનુષ્ય નિસ દૃશ્યજગત મેં નિવાસ કરતા હે, ઉસે ભૂલ એક મનો-મય રાજ્ય કી કલ્પના કર ઉસકે અંદર નિવાસ કરતા હે ઐર ઉસીમેં સુખ-દુઃખ દેખતા હે. જો વિષય ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય નહીં હે—કેવલ આત્મા કી લાવમય સૃષ્ટિ હે, ઇસમેં ભી મનુષ્ય ઇતના આસક્ત હો સકતા હે—જિતના કોઈ ભી જીવ કિસી દસરે જીવ કે પ્રતિ આસક્ત નહીં હો સકતા. યહી આધ્યાત્મિકતા માનવપ્રકૃતિ કા એક ગૂઢ રહસ્ય હે.

મહાત્મા ઇસા ને નિસ સ્વર્ગરાજ્ય કા પ્રચાર કિયા, ઉસ સ્વર્ગરાજ્ય કા કયા સ્વરૂપ હે, ઇસ જ્ઞાત કી ધારણા કરના કડિન હે. કેવલ યહી સમજ મેં આતા હે કિ યહ માનવસમાજ કી એક આકાંક્ષિત ઉન્નત અવસ્થા હે, નિસમેં માનવ ઇશ્વર કે અધીન હોતા હે. કિંતુ ઉસ સૂક્ષ્મ અતીન્દ્રિય પદાર્થ કે પ્રતિ ઇસા કે મન કા કયા પ્રગાઠ અભિનિવેશ થા? ઉસ સ્વર્ગરાજ્ય કો પૃથ્વી પર લાને કે લિયે વે કિતને લાલાયિત થે? આકાર મેં, વિહાર મેં હમેશા યહી ચિંતા ઉનકે હૃદય પર અધિકાર જમાયે રહતી થી ઐર અંત મેં ઉસીકે લિયે ઉન્હોંને અપના જીવન ઉત્સર્ગ કર દિયા.

મહાત્મા ખુદ કા નિર્વાણ-ધર્મ કયા થા, ઇસ જ્ઞાત કો યથાર્થ મેં વે હી જાનને થે; કિંતુ હમ દેખતે હેં કિ ઇસીકે લિયે ઉન્હોંને સજા છોડ દિયા થા. રાજપુત્ર હો કર સંન્યાસ લે લિયા ઐર સર્વસ્વ ત્યાગ કર લિલ્લુ કા પદ ગ્રહણ કિયા. વહ ઉઠતે-બેઠતે, સોતે-જાગતે સદા ઇસી વિષય મેં લવલીન રહતે થે. ઇસકે સિવા ઐર કોઈ ભી વિષય ઉનકી નજરોં કે સામને નહીં થા. ઇસ પ્રકાર મહાપુરુષોં કો એક પ્રબલ આકાંક્ષા બની રહતી હે ઐર ઇસીસેવે મહાનતા પાતે હેં. ઇસ કથન મેં કોઈ અત્યુક્તિ ન હોગી કિ માનવઇતિહાસ મેં હમ જિન મહાપુરુષોં કે જીવનચરિત્ર દેખતે હેં, ઉન મહાપુરુષોં ને ઇસી પ્રકાર કી કિસી-ન-કિસી પ્રધાન આકાંક્ષા કે ગુણ સે હી મહત્ત્વ પ્રાપ્ત કિયા થા. નિસ હૃદય મેં કોઈ મહત્ત્વ આકાંક્ષા નહીં રહતી, વહ જીવન કે ઉચ્ચ શિખર પર નહીં પહુંચ સકતા, બલકિ એક પ્રકાર સે ઉસકા પતન હો જાતા હે. અતએવ મનુષ્ય કે હૃદય

મેં આધ્યાત્મિક આકાંક્ષા ઝીર ઉચ્ચ આદર્શ જિતને પરિભાષ્ય મેં કામ કરતા હે, ઉત્તરે હી પરિભાષ્ય મેં ઉચ્ચ મનુષ્યત્વ હોતા હે.

આધ્યાત્મિક આકાંક્ષા કા દૃષ્ટાંત કેવલ ધર્મપ્રવર્તક મહાજનોં કે જીવન મેં હી નહીં દેખા જાતા. રાજનૈતિક રોગ મેં બી ઝીસે ઉન્નત આદર્શ કે લોગ પાચે જાતે હે. જોસેક મેચિની હી જીવની સે ચાયદ બદ્દત-સે લોગ પરિચિત હોંગે. પરાધીન કિસ વરહ સ્વાધીન હો સકતા હે; મહ ચિંતા ઉનકે મન મેં ઇતની પ્રબલ હો ગયી થી કિ ઉસકે લિયે વે દેહ, મન આદિ સબી સમર્પણ કર ચુકે ચે. મનુષ્ય કે સિવા ક્યા કિસીને કિસી ઇતર પ્રાણી મેં ઇસ પ્રકાર કા ભાવ દેખા હે? ક્યા કોઇ દુસરા જીવ બી દૃશ્ય જગત કો જૂલ કર અદૃશ્ય જગત કો ચોખા પર મુઝ્ય દુઆ હે? દેશ કો સ્વાધીનતા કે લિયે, સ્વજાતિ કે કલ્યાણ કે લિયે, સામાજિક દુર્ગતિ દૂર કરને કે લિયે-કિતને હી લોગ પ્રાણુ દે દેતે હેં ઓર ઇસ પ્રકાર કે દૃષ્ટાંત હમ રાત-દિન દેખતે હેં; કિન્તુ ક્યા કિસીને કસી ઇતર પ્રાણી કો ઇસ પ્રકાર સ્વજાતિ કે લિયે-સ્વાધીનતા કે લિયે જીવન ઉત્સર્ગ કરતે દેખા હે? વે તો જિસ ચીજ કો સામને દેખતે હેં, ઉસીકો કરને લગ જાતે હેં. આધ્યાત્મિક આકાંક્ષા ક્યા હે, ઇસ જાત કો વે બિલકુલ હી નહીં જાનતે. સત્ય સે પ્રેમ કરના આહિયે વહ બી વે નહીં જાનતે. કેવલ મનુષ્ય હી ઝીસે જીવ હે જો ઇન સબ વિષયોં કો જાનતા હે ઓર ઇસી લિયે ઉસકી વિશેષતા હે જીવ 'યદી' પર ઉસકા દુસરે પ્રાણિયોં સે ભેદ હે.

માનવસમાજ દી બર્બાર અવસ્થા મેં માનવજીવન પશુજીવન કે બદ્દત કુછ નિકટ રહતા હે. ઇસ લિયે ઉસ અવસ્થા મેં જીવન કે અધિક ઉચ્ચ લક્ષ્ય ઓર આધ્યાત્મિક આદર્શ કો પરિચય નહીં મિલતા. ઉસ સમય મનુષ્ય આહાર, નિદ્રા, ભય આદિ કે અધીન હો કર હી જીવન વ્યતીત કરતા હે ઓર અધિકતર દૃશ્યજગત હી મેં નિવાસ કરતા હે. કિન્તુ વહ જિ-તના હી સૂક્ષ્મ ઓર આધ્યાત્મિક વિષયોં કે અદ્વજી કરને મેં સમર્થ હોતા હે ઉતના હી વહ ઉસ અવસ્થા મેં ઉંચા ઉઠતા જાતા હે. મહાત્મા ઇસા ને કહા હે કિ 'મનુષ્ય કેવલ અજાજલ દ્વારા હી જીવન પારણ નહીં કરતા, પ્રત્યુત ઇશ્વર કે મુખ સે

નિકલી હુધ વાણી સે હી વહ યથાર્થ મેં જીવિત રહતા હૈ.
હી વાસ્તવ મેં સત્ય હૈ; યાં યોં કહિયે કિ સત્ય હી ધર્મ
મુખ કી વાણી હૈ. સત્ય હી દેવભોજ્ય અમૃત હૈ. જો લોક સત્ય
કે દ્વારા જીવન ધારણ કરતે હૈં વાસ્તવ મેં વે હી જીવિત હૈં.
માનવજીવન કે મહત્વસાધન કે વિષય મેં યહ એક પ્રમાણ
સ્મરણીય વિષય હૈ.

દ્વસરા અંતર યહ હૈ કિ માનવપ્રકૃતિ મેં અનુતાપ કી
ગંભીરતા ઔર આત્મપ્રસાદ કી ઉચ્ચતા હૈ. કિસી દ્વસરે પ્રાણી
મેં ધન દોનોંમેંસે એક જી જાત નહીં દેખી જાતી. કુત્તા જમ
કોઈ અપરાધ કર કે આતા હૈ, તળ ઉસકા મુંહ દેખતે હી માલિક
સમજ જાતા હૈ કિ યહ કોઈ ગિગાડ કર કે આયા હૈ. કુત્તોં કો
પાલનેવાલે ઇસ જાત કો લાડી લાંતિ સમજ સકતે હૈં. પર યહ
જાત અનુતાપ કો જાતનેવાલી નહીં હૈ, દેવલ સજા પાતે કે
લય સે હી કુત્તે કે મુંહ કા વંસા લાવ હો જાતા હૈ. અસલી અ-
નુતાપ યા પશ્ચાત્તાપ મનુષ્યેતર પ્રાણી મેં નહીં હૈ. જૂતકાલ મેં
હમને કોઈ ખરાબ કામ કિયા હૈ, ઐસા ખયાલ કર કે નીચ
પ્રાણી હુજા નહીં પાતે. પર; માનવચરિત્ર મેં ઐસા અનુતાપ
સર્વદા દેખા જાતા હૈ. ઐસી ઘટના કઇ જાર ઘટી હૈ કિ મનુષ્ય
જૂતકાલ મેં કિયે હુએ અપને અપરાધોં કો સ્મરણ કર અપની
ઇચ્છા સે હી રાજકર્મચારિયોં કે હાથ પકડા ગયા હૈ ઔર
ઉસને ભારી સે ભારી રાજદંડ લોગા હૈ.

એક જાર એક યુરોપીયન સત્જનને એક ઘટના કો ઉલ્લેખ
કિયા થા. જમ વે ભારતવર્ષ મેં આને લગે તળ આને કે
પહેલે અપને સમુર સે બિદા લેને ગયે. ઉનકે સમુર ચીવનકાલ
મેં ધર્માનુરાગી નહીં પ્રત્યુત ઘેર વિપચી ઔર ધર્મ કે પ્રતિ-
બદ્ધ હિદામીન થે. લેકિન જુદાપે મેં ઉનકે હૃદય કા પરિવર્તન
હુઆ. ઔર વે કચિર મેં વિશ્વાસ કરને લગે. હામાદ ને સમુરકે
મેં પહુંચ કર દેખા કિ જુદે સમુરકો રો રો હૈં! ઉનકોને પૂછ-
આપકો હાલના કય. હાજર હૈં કિ જિસકે કારણ આપ ઇવને
રંજિત હો કરો રો રો હૈં? મેં આપકે રોને કા કારણ જાતના
ચાહત. હૈં.

ઉનકે મેં સમુર કો હૈ કિ કય. બાત હૈં! બદુત જુદાની બાત
કિ જમ દસરોં નોખેલિ કા અંટવાસા હુઆ જમ મિનિ એક

કુલાડી, જિએ મેં જાહેન ખ્યાર કરના થા. છિપા હી. વદ ઇંચ
નિજત સે છિપાઇ થી કિ કર્તાં વદ મેરે દિરસે મેં ન આ કર
ભાઈ કે દિરસા મેં ન ચલી જાય. જળ દિરસા જાંટ ગુફા તળ
મેંને વહ કુલાડી લે લી ! અળ નદી જાત મુઝે યાદ આતી
હે ઝાર ઉસી યાદ મેં મુઝે બેઠક કહ દેતા હે. કયોંકિ
મેંને અપના ભાઈ કે સાથ હલ કિયા, જો મુઝે હરગીઝ નદી
કરના ચાહિયે થા. અળ ભાઈ ઇંચ સંસાર મેં નદી હે.
અળ મેં ઉસકી ઇંચ હાનિ કે દેસે પૂરી કરેગા ? ઇંચી અનુ-
તાપ સે મેં રો રહો હું.

યહ ચાલીસ વર્ષ પહલે હી જાત થી, જિસે સુન કર જા-
માતા મહાશય અકિત હો ગયે. જાત જાતાઇયે તો સહી કિ
ચાલીસ વર્ષ કે જાદ એક પાપ કા સ્મરણ કર ઇંચ તરફ આંસુ
બહાના કયા કબી ઇંતર પ્રાણિયોં કે સિયે સંભવ હે ? કબી
નહીં. યહ તો મનુષ્ય કા હી ઉચ્ચ અધિકાર હે.

યહી હાલ આત્મપ્રસાદ કા હે. આત્મપ્રસાદ હી ઉચ્ચતા
બી કેવલ મનુષ્ય હી મેં હો સકતી હે. કિસી સત્કાર્ય કે અનુ-
ધાન સે મનુષ્ય કે મન મેં જેસા આનંદ હોતા હે, વેસા આનંદ
ઇંતર પ્રાણી મેં હોના સંભવ નહીં હે. ઇંચકા એક દ્વાંત પાઠકોં
કે સામને ઉપસ્થિત કિયા જાતા હે.

દેશમાર્ગ દેશ મેં જળ બયાનકે શીત પડતા હે; તળ સમુદ્ર
કા જલ જમ કર એસી ઠહી જર્જ બન જાતી હે માને જર્જ કે
પથ્થર હોં. ઉસ સમય શહર કે લોગ ઉસ જર્જ રાશી પર
સ્વેજ નામક ગાડી લે કર ખેલને જાતે હે. કિન્તુ ઉસ દેશ મેં
ખીચ ખીચ મેં એક પ્રકાર કે જાદલ પેદા હોતા હે જિનસે
વૃષ્ટિ હુઆ કરતી હે. ઇંચ વૃષ્ટિ કા સ્વભાવ હે કિ વિશેષ જાદલોં
કે ઉદય હોતે હી જર્જ ગલને લગતી હે ઝોર થોડી હી દેર મેં
દૂટ-દૂટ કર કુકડે કુકડે હો જાતી હે. એક રોજ શહર કે લોગ
ઉસ જર્જ કે ઉપર ખેલને ગયે થે. ઇંતર મેં હી આકાશ મેં વહ
સાંધાતિક મેઘ છા ગયા. જાદલ આતે હિ જર્જ ખીગલનેવાલા
થા. એક બૂઠી દરિદ્રિલ્લી ઓ થોડી દૂર સાગર કે તટ પર પહું-
કુટી મેં રહતી થી. ઉસને દેખા કિ આકાશ મેં બયંકર મેઘ કા
ઉદય હુઆ હે ઝોર જર્જ કે ખીગલને સે અબી મેરે દેશવાસી
મર જાયંગે. યહ દેખ કર વહ જાહેન હી બાયબીત હુઇ. ૨૦, ૨૫

વળે તે જોઈને જાણકાર ગેય કા ઉદય નહીં દેખા ગયા થા. આજ સ્વેદાગ્નિક આકાશ જોઈને જાણકારોં રાં છા ગયા, યદ દેખ કર વૃદ્ધા કે માય કા કિંકાયા નહીં રહ્યા. વિગ લરુદ છંદ નિપત્તિ સે ખેલ મેં મનપાસી હુંજ નગનનિવાસીઓં કા મેં ઉદાર કરે, યદ સોચ કર ભુલિયા બહુત આક્રુત હુંજ. ઉચ સમય વદ ખુદ બિમાર મી જોર ઉમરેં જાગને કીરને કી યગેદ શક્તિ બી નહીં મી. નિદાન બદ્દ સોગન્નિવાર કે બાદ ઉસને એક ઉપાય નિકાલા. બહુત કષ્ટ કે સાળ વદ પર સે જાગર નીકસી ઝોર તત્કાલ કી ઉસને આપને પર મેં આગ લાગા દી. અગ્નિ બટે જોર કે સાય લાપટેં માર-માર કર જલને લગી. ઉધર આમોદમત લોગ અમિત્વાલા દેખ કર સોચને લગે કિ 'યદ કયા હુઆ ! યદ તો વૃદ્ધા કા ધર જલ રુદા હે !' સળ લોગ વૃદ્ધા કો બહુત આહતે થે, ધસ લિગે ઉનંદાને જલ બી વિતંબ નહીં કિયા ઝોર ખેલ છોડ કર સળી વૃદ્ધા કે ધર કી જોર દોડે. પહુંચ કર દેખા કિ વૃદ્ધા અચેત અવસ્થા મેં પડી હે ! બહુત સેવા-સુશ્રુષા કરને પર વૃદ્ધા કો ચેત હુઆ. જ્ઞાન દોને પર ઉસને પડલે યહી પ્રશ્ન કિયા કિ—'સળ લોગ કુશલપૂર્વક તો લોટ આયે હેં !' જબ ઉસને સુના કિ સળી કુશલ હેં, તળ ઉસકે મુખ પર અપૂર્વ સંતોષ કા ચિહ્ન પ્રકટ હો ગયા ઝોર ઉસકે મુખ સે નિકલ પડા—'ઈશ્વર કો ધન્યવાદ હે.' બસ ઇતના કહ કર વૃદ્ધા ને ફિર આંખેં મૂંઢ લીં ઝોર સ્વર્ગ કા માર્ગ લિયા.

અળ આપ વૃદ્ધા કે ઉસ અંતિમ સંતોષ કી તરફ ખયાલ કીજિયે, જો સળકી કુશલ સુન કર ઉસકો હુઆ થા ! કયા કિસી ઇતર પ્રાણી મેં ઝંસા આત્મપ્રસાદ હોના સંભવ હે ? કલી નહીં. યદ તો મનુષ્ય હી કા ખાસ ગુણ હે.

યદ હુંઈ દ્વસરી વિશેષતા. અળ તીસરી વિશેષતા કા હાલ સુનિયે. તીસરી વિશેષતા મનુષ્ય મેં કર્તવ્યજ્ઞાન હે. જૈસા કર્તવ્યજ્ઞાન કા નિદર્શન મનુષ્ય મેં પાયા જાતા હે, વૈસા ઇતર પ્રાણી મેં કલી નહીં દેખા જાતા. ઇસકા લી એક ઉદાહરણ સુન લીજિયે.

એક સમય સમુદ્ર મેં એક જહાજ જા રહા થા. જબ જહાજ સમુદ્ર કે ખીચ મેં પહુંચા, તળ એકાએક ઉસમેં આગ લગ ગયી. કિસ જગહ જહાજ કે તલે મેં યદ આગ

१-एक पाश्चात्य सज्जन को प्रकाश के दर्शन

प्रिय महाशय !

आपका ह्वाला ही मैं लिखने के बाद बहुत घटनाओं
उपस्थित हुई है। संभव है आपके कोम. जे. पी. जे.
अर्थों के लिये यह हार्थजनक बात हो, किंतु मैंने
(सत्य को) आशास प्राप्त किया है या नहीं, उसका निर्णय तो
किसी ऐसे सुयोग्य अधिकारी जग के द्वारा ही हो सकता है
जो सच्चा योगी या संन्यासी हो।

एक सप्ताह पूर्व ही बात है। मैं सो कर उठा था, उस
समय मेरा मन सत्य (परमात्मा) को प्राप्त करने की तीव्र धृष्टि
में व्योम था। आंखों के घेने से पहले मैं उन्हें मल रखा
था कि मुझे तत्काल जैसा ज्ञान पडा कि कोई अद्भुत घटना
हो रही है। मुझे प्रतीत हुआ कि मैं एक भंडालाकार प्रकाश
देख रहा हूँ। उस प्रकाश के चारों ओर कुछ क्षुद्र धुंधले-से
पदार्थ थे। मैंने सोचा कि आंखों के उपर डोनाव पडने के कारण
ही ऐसा हुआ है। मैंने अंशुलियां आंखों से छटा लीं तब
भी वह प्रकाश जना ही रहा। तत्पश्चात् मैंने सोचा कि यह
आंखों की एक अवस्था है। मैं आश्चर्य में पड गया कि कदा-
चित् मेरी दृष्टिशक्ति तो नहीं नष्ट होने जा रही है ? मैंने
आंखें जोल लीं, तब भी वह प्रकाश ज्योंका-त्यों ही जलता
रहा। फिर आंखें बंद कर लीं, परंतु फिर भी उसी भंडालाकार
प्रकाश को देखा। धंसके बाद वह प्रकाश छट गया और उसकी
जगह दूसरे प्रकार का प्रकाश दिखलाई देने लगा। अचानक
ही यह दूसरा दृश्य भी व्योम हो गया। क्योंकि मैं अभी
धृष्टी भावना में पडा था कि कोई शारीरिक या नेत्रसंबंधी
आधा उपस्थित होना चाहती है। तब तीसरा दृश्य दीप्त
पडा जिसको मैंने ध्यानपूर्वक देखा। क्योंकि इस बार मेरी
दृष्टि धारणा हो रही थी कि मैं किसी विलक्षण वस्तु का साक्षा-
त्कार कर रहा हूँ। इस दृश्य में मैंने कुछ ऐसी बात देपी जो
दृश्य में व्यक्त होती है। मैंने देखा कि वह ठीक दृश्य की गति
के समान ही देखती और चक्रवर्तित होती थी। जग-जग वह

झेलती थी तब-तब उसके आँदर से जोक प्रकार की भीजली की यमक प्रवाहित हो जाती थी. उसके उस प्रकार झेलनेसे हृदय भी झेल जाता था और संकोचन से संकुचित भी होता था. यह यमक हीक उस यमक के समान थी जो गरभी के हिनो में भिना आदलों की गरज के भी दीप पड़ती है. उसका रंग आग के गोले या गिरती हुई भीजली-जैसा था. धनमेंसे जोक को तो मैंने बहुत ही समीप से देखा. अब मैं उस आत को देह ज्ञानपूर्वक कह सकता हूँ कि—

‘मैं सजके हृदयों में केन्द्रीभूत हूँ.’

‘मुझको जैसा तुमने देखा है वैसा न वेहों से, न तप से, न दान से और न यज्ञ से मैं देखा जा सकता हूँ, किंतु अनन्यलज्जित के द्वारा ही मैं उस रूप में जाना जा सकता हूँ, तत्त्वतः देखा जा सकता हूँ और प्रविष्ट होने में आ सकता हूँ.’
(गीता)

मैंने उसे देखा हो याह न देखा हो, यदि नहीं देखा है तो यह निश्चय ही आश्चर्यजनक बात है कि मैं भिना देहे हुये जोक अज्ञात वस्तु का वर्णन कर सकूँ और यदि देखा है तब यह आश्वास सत्य है और गीता के उपदेश भी सत्य है.

आपसे कहने के बाद अब मुझे उस आत में विशेष उत्सुकता नहीं है कि उस पर विश्वास किया जायगा या नहीं. यदि कोई अनन्यवेता एव है जो परम ज्ञान के प्रभ करने की अभिलाषा रखते हैं, तो उन्हें उत्साही होना चाहिये क्योंकि मैं जोक पश्चिमी देश का निवासी हूँ. उन लोगों के समान धन विषयों का मुझे ज्ञान नहीं जो धन्डी लावों में पावे-प से गये हैं. मुझे तो जो कुछ भी भिना है वह गीता के द्वारा, और कहावित मेरी उसके तत्त्व प्राप्त करने की परम अभिलाषा के द्वारा. जो कुछ हो, विज्ञान भी शीघ्र ही “कार करेगा कि मैं जो कुछ देखा है वह निरा लावा

कुछ विज्ञान ने
अथने
कि पर
का. ७
अथ कि
१. २४३
अथ ३
१. २४२
सिद्धांत

મર્યોન હોતા હે કિ પ્રથમ કે અંત મેં સારે પદાર્થ એક જ અવસ્થા મેં આ જાયજે વદ અવસ્થા નિર્ગુણાવસ્થા હે, વદી તારિવક અવસ્થા હે અન્ય સજ અવસ્થાઓં ઠા અન્ત હોતા હે, પરન્તુ યદ અવસ્થા અનાદિ, નિર્વિકાર, નિઃ, અજેય એાર અન્ત હે.

‘હ વે ત્વમાત્મનામવૈહિ’

અજ હો શબ્દ અપને સારતીય બંધુઓં કે પ્રતિ કહતા હે એક પાશ્વત્ય મનુષ્ય જો આપકે મહાન્ ધર્મોપદેય હદી દિનોં પૂર્વતકે અનવિજ્ઞા યા, ઇસ અવસ્થા હો યદું અ હે, હિરઆપ તો નિશ્ચય હી ઉસ અવસ્થા હો પ્રાપ્ત હો હે. આપ પ્રયત્ન હયોં નહીં કરતે ! આપને હમેં જ્ઞાન હી પ્રદાન હી હે, નિશ્ચય હી આપને ઇસે દેંક નહીં દિયા હે. હા પ્રયોગ હીજિયે. આયંવર્ત અજ જી અપને પુત્રોં કે હેદીખમાન હોગા. ભાતિક ઉપાયોં સે રક્તપાત હોતા હે. ગયા હે કિ ‘દેખની મેં તલવાર સે અધિક શક્તિ હે.’ પરન્તુ જીર બુદ્ધિ સજસે બદ કર શક્તિયાલી હે.*

આપકા-એક જ એથાં મોસેન (અદ્વાનંદ)
લીડરા, ઇંગ્લંડ

* ધીપુત એક. એથ મોસેન અથવા શ્રી જ્ઞાનંદજી એક હદી સમજાન દે, ઇંગ્લંડ કે લીડરા નામક સ્થાન મેં રદને હે, આપ વયોવદ હે જીર હજ સમય સે ગીતા હા અધ્યયન કર રહે હે. હેના જીર ગીતાકાર જગવાન શ્રીકૃષ્ણ પર આપકી શ્રદ્ધા હે. આપને મોજ મેં એક પત્ર લિખ જેલ હે, વદ હીમીકા બાપાનુવાદ હે.
(સંપાદક “કલ્યાણ”)

है यदि हम अपने मन से अपना हृदय टोखें तो हमारे अधिकांश के अंदर, दुर्जल है। खाने, बिछी ली प्रकृति के सांसारिक सुख प्राप्त करने और छत-जल-भाषा से परस्वापदरुण करने की बावना मिलनी है। इस स्थिति में यह सदा ही अनुमान होता है कि लोगों के दिल मांस नहीं हैं, नीयन शब्द नहीं है, हृदय अपने प्रभ से ग्रन्थ है। इसका परिणाम क्या होगा सो तो परमात्मा ही जाने। परंतु इस अभय के सपने में तो यही प्रतीत होता है कि यदि बहुत ही शीघ्र प्रेमवृद्धि के यथार्थ उपाय है अवलोकन नहीं किया गया तो इसका विश्व-व्यापी महासुख धन-जन और शांति-सुख नष्ट करने में शायद पहले ही अपेक्षा और भी बयानक होगा।

यह प्रत्यक्ष दिखलायी पड़ रहा है कि जितनी जितनी वर्तमान लोग-सुखद्विआपूर्ण सत्यता की वृद्धि हो रही है, सुधार-संस्कृति या उत्थिति के नाम पर नितियां जितनी जितनी इस भावामोहिनी सत्यता की ओर आससर हो रही है, उतना उतना ही छल, कपट, ढंभ और भूतद्वेष अधिक बढ़ रहा है। अशांति की प्रवृत्ति अग्नि में धूताहुतियां पड़ रही हैं, रक्षण की दि'स लालसा बढ़ रही है। आज का जगत माने। लक्ष्म होने के लिये धन'ग की भांति मोहवश आपात-रमणीय अग्निशिखा की ओर प्रणत वेग से होड़ रहा है। इसीसे आज मानवजन से अपनी सुखपिपासा शांत करने मानवीय अस्थिरवृत्ति से धरणी के पवित्र क्षेत्र को उपज्जि बनाने, और शांति शांति के वैज्ञानिक आविष्कारों की सहायता से गरीब पटोसियों के सर्वस्वविनाश में आत्मगौरव समझने की धृष्टित धारणा बढ़भूल होती जा रही है। जनतक इसका यथार्थ प्रतीकार नहीं होगा तबतक धन गटे गटे शांतिकामी राष्ट्रविधायकों के प्रयत्नों से कुछ भी सुदृढ़ होने की आशा नहीं करनी चाहिये। उपर से अस्त्रसंन्यास, शांतिस्थापन और विश्व-प्रेम की भाते होती रहेगी तथा अंदर ही अंदर परस्वाप-दरुण-बोद्धपता और परसुख-कातरता के कारण विद्रोहाग्नि-लक्ष्मणादित अग्नि की तरङ्ग सुलगती रहेगी, जो अवसर पाते ही ज्वालासुभी की तरङ्ग दृष्ट कर सारे विश्व के सुखनाश का प्रधान कारण बन जायगी।

૧૦—મગવત્પ્રેમ હી વિશ્વપ્રેમ હૈ.

ગત મહાયુદ્ધ કે બાદ સભી બડે બડે રાષ્ટ્રોં મેં નિઃશ્ચીકરણુ ઔર ચિરકાલીન શાંતિસ્થાપન કી પ્રબલ ચર્ચા ચલ રહી હૈ. બડે બડે દિગ્ગજ વિદ્વાન ઔર પ્રસિદ્ધ પરિષ્કૃત ઔર સુસંસ્કૃત-મસ્તિષ્ક રાજનીતિજ્ઞ ઇસ શુભ પ્રયાસ મેં લગે હુએ હૈ. રાષ્ટ્રસંઘ કે બડે બડે અધિવેશન ઇસી ઉદ્દેશ્ય સે કિયે જાતે હૈ; નયે નયે સમઝીતે હો રહે હૈ; વિવિધ પ્રકાર સે યુદ્ધનિવારણુ ઔર પારસ્પરિક પ્રેમવૃદ્ધિ કે ઉપાયોં કી આયોજના કી જા રહી હૈ. કુછ લોગ કહતે હૈં કિ ઇન સારે પ્રયત્નોં મેં ફાલ છિયા હુઆ હૈ. પરંતુ મેરી સમઝ સે ઇન પ્રયત્નોં મેં લગે હુએ સમજાનોં મેં સંભવતઃ અધિકાંશ ઐસે હોંગે, જો આયે દિન કી અશાંતિ ઔર ધ્વંસાત્મક શસ્ત્રજંકાર સે ઉકતાકર યા અન્ય કિમી બી કારણવશ વાસ્તવ મેં શાંતિ ચાહનેવાલે હૈં ઔર વે સમ્મી ભાવના સે હી ઇસ સ્તુત્ય પ્રયત્ન મેં સંલગ્ન હૈં.

ઇતના હોને પર બી રાષ્ટ્રોં કી ભીતરી યોજનાઓં ઔર ઉનકે અપ્રતિહત ઉદ્યોગોં પર દૃષ્ટિ ડાલને સે પતા લગતા હૈ કિ વહાં ફસરે વિશ્વવ્યાપી મહાસમર કે ભીષણુ ભીષ્મપર્વ કી તૈયારી કા ઉદ્યોગપર્વ ચલ રહા હૈ. પ્રાયઃ સભી બડે બડે બલવાન રાષ્ટ્ર અપની અપની જલસ્થલ-શક્તિ ઔર સૈન્ય બઢાને કા અદમ્ય ઉદ્યોગ કર રહે હૈં. યહાંતક કિ સામ્યવાદ-પ્રધાન રૂઝ મેં બી નકલી યુદ્ધોં કી યોજના ઉસકી ભયંકર યુદ્ધાકાંક્ષા હો પ્રત્યક્ષ પ્રકટ કર રહી હૈ. દલિત રાષ્ટ્ર કિમી તરફ અપના (સર ન ઉડા સદે, ઇસ લિયે વિજેતા રાષ્ટ્રોં કી ઔર સે બીચ બીચ મેં ઐસી ન્યાયદીન ચેષ્ટાઓં હોતી હૈ, જિનસે ઉનકે આત્મચરિક ભાવોં કા ભઠ્ઠીભાંતિ પતા લગ જાતા હૈ. પ્રાયઃ સભી એકફસરે દેશ સંદેહ કી દૃષ્ટિ સે દેખને હુએ તથા ઇંગ્લેન્ડ, પ્રતિહિંસા ઔર લાલુચના પૂર્ણ દૃષ્ટ્ય સે ચુપચાપ અપના અપના બલ બઢાને હુએ નહીં. તીર પર મહાલી કી તાક મેં વેડે હુએ ધ્યાનસ્થ કપડી બગુદે કી ભાંતિ કિમી સુવિધાજનક અવગર કી પ્રતિકાસી કર રહે હૈં!

વહ તે: રાષ્ટ્રોં કી જાત હૈ સમઝિ કે છે : કેર ચદિ બદલિ પર દૃષ્ટિ ડાલો જાતી હૈ તે: યહાં જો વહી દલિ દેખને મેં આતી

है यदि हम अपने मन से अपना हृदय टटोले तो हमारे अधिकांश के अंदर, दुर्गंध का सताने, किसी भी प्रकार से सांसारिक सुख प्राप्त करने और छल-फल-भाया से परस्वापहरण करने की भावना मिलती है। इस स्थिति में यह सख्त ही अनुमान होता है कि लोगों के दिल साफ नहीं हैं, नीयत शुद्ध नहीं है, हृदय अपने प्रेम से सून्य है। इसका परिणाम क्या होगा तो परमात्मा ही जाने। परंतु इस समय के लक्ष्यों से तो यही प्रतीत होता है कि यदि बहुत ही शीघ्र प्रेमवृद्धि के यथार्थ उपाय का अवलंबन नहीं किया गया तो दूसरा विश्व-व्यापी महायुद्ध धन-जन और शांति-सुख नष्ट करने में शायद पहले ही अपेक्षा और भी भयानक होगा।

यह प्रत्यक्ष दिभसायी पड़ रहा है कि जितनी जितनी पतंगमान लोग-सुखविभसापूर्ण सभ्यता की वृद्धि हो रही है, सुधार-संस्कृति या उत्थिति के नाम पर नितियां जितनी जितनी धर्म भावामोहिनी सभ्यता की ओर आग्रसर हो रही है, उतना उतना ही छल, धपट, धंभ और भूतद्रोह अधिक बढ़ रहा है। अशांति की प्रज्वलित आगि में धूताहुतियां पड़ रही हैं, रक्षाधान की हिंस लासला बढ़ रही है। आज का जगत मानो लक्ष्म होने के लिये पतंग की भांति मोहवश आपात-रमणीय अग्निशिखा की ओर प्रणत वेग से दौड़ रहा है। इसीसे आज मानवसत्ता से अपनी सुखपिपासा शांत करने मानवीय अरिधयूर्ण से धरणी के पवित्र क्षेत्र का उपभोग बनाने, और भांति भांति के वैज्ञानिक आविष्कारों की सहायता से गरीब पटोसियों के सर्वस्वविनाश में आत्मगौरव समझने की धृष्टित धारणा बढ़मूल होती जा रही है। जगतक इसका यथार्थ भतीकार नहीं होता तब तक धन जटे जटे शांतिकाभी राष्ट्रविधायकों के प्रयत्नों से कंधों की मुझ होने की आशा नहीं करनी चाहिये। ऊपर से शत्रुसंन्यास, शान्तिस्थापन और विश्व-प्रेम की भाते होती रहेगी तथा अंदर की अंदर परस्वाप-हरण-वोद्यपना और परसुख-दानरता के कारण पिढेवाग्नि-लक्ष्माच्छादित अग्नि की तरह सुलगती रहेगी, जो अवसर पते ही ज्वालासुभी की तन्द हट कर सारे विश्व के सुखनाश का प्रधान कारण बन जायगी।

ઉસે લિયે વદ અન્ય સજ પદાર્થોં કાં ત્યાગ મુજ પુરંકે કર
કરતા હે. ઉસ એક દીકરા કે લિયે વદ દિન સજકે ન મ મેં બી
અપની કેમ દાનિ નહીં સમજના, વદન અ. વદમકના પાને વદ
ઉસ એક કે લિયે રવણ અજકા અમજના પુરંકે ત્યાગ કર દેના હે.

અજા ઇસી લિયે અગવાન હો અધિક ખાસ દેના મેં કે
જે અપની મમતા સજ અજદ મેં રહી કર કેવલ અગવાન મેં
કર લેતા હે. ઇસીમે ઉસકો અનન્યાનુરાગ મેંર મુખ્ય બુદ્ધિ બી
અગવાન મેં હી હો અગીરે વદ અગવાન કે લિયે મજ કુછ
ત્યાગ દેતા હે. તુલસીદાસજી મેં ઇસ મંબધ મેં અગવાન રાગ
કે મજા ઇસ પ્રકાર માયે હે:—

જનનીજનક બંધુ મુજ દારા, તનુ ધન અવન મુદ્દ પડિવારા.
સબકે મમતા વાગ બટોરી, મમ પદ મનદિં બાંધ બટ ટોરી.
સો સજાન મમ ઉર બસ કંમે, લોબી હૃદય બગત ધન જૈસે.

રેવણિં નારદ બી ભક્તિ કા લસણ બતલાતે હુએ કહતે હે:—

‘નિર્દોષતા રિલાપારિતા તદ્વિસ્મરણે પરમગ્યાશુભતા ।’

“અપના સર્વસ્વ ઉસકે અરજોં મેં અપંચુ કર કે નિરં
વર ઉસે સ્મરણ કરતા રહે, કહાયિત કિરી કારણ સે સ્મરણ મેં
બૂલ હો જાય. ઉસ સમય હૃદય મેં એસી બ્યાકુલતા હો જૈસે
મજલી હો જલ સે નિકાલને પર હોતી હે યહી ભક્તિ હે, જિસ
મેં મુખ્ય-વૃત્તિ રહતી હે, ઉસકા નિરંતર ચિંતન હોના ઓર
ચિંતન કી વિસ્મૃતિ મેં બ્યાકુલતા કા હોના અનિવાર્ય હે. એસે
ભક્તોં કા અગવાન અપને હૃદય મેં કંમે રખતે હેં જૈસે લોબી
ધન કા રખતા હે. ક્યોંકિ ઉસકી મુખ્ય વૃત્તિ ધન મેં હી રહતી
હે. ઇસ પ્રકાર કે અજા કા અગવાન કબી ત્યાગ નહીં કરતે,
ઉનકે વચન હે:—

યે દારાગારપુત્રાત્તાન્પ્રાણાન્ વિત્તમિમં પરમ ।
દિન્વા માં શરણં ચાતાઃ કથં તાંસ્ત્યજુન્મુક્તસંહ ॥ (શ્રીમદ્ભાગવત)
જે અજા શ્રી, ઘર, પુત્ર, પરિવાર, પ્રાણ, ધન, લોક ઓર
પરલોક સજકો ત્યાગ કર એસ આશ્રય લે લેતે હેં ઉનકો અજા
મેં કંમે ત્યાગ કર ચકતા હું ?

જિસને ઇતના ત્યાગ કિયા હો, ઉસકા અત્યંત પ્રિય લગના
સ્વાભાવિક હી હે. ભક્તોં કા અગવાન પર અનન્ય મમત્વ હે ઇસી

લિયે તો બાળો પર ભગવાન કી મમતા બી અધિક છે. ભગવાન કહેલે છે—

સાખયો દુઃખં મર્ગં સાખનાં દુઃખન્નદમ્ ।

મદન્યસ્તે ન જ્ઞાન્તિ મર્ગા નેમ્નો મનામપિ ॥ (શ્રીમદ્ભાગવત)

અર્થાત—વે સાધુ મેરા દુઃખ છે, મેં ઉનકા દુઃખ દૂં, વે મેરે સિવા કિસીકો નહીં જાનતા, યહ ભગવાન મેં મુખ્ય બુદ્ધિ હોને કા હી પરિણામ છે. અસ્તુ ।

એક સંમિલિત કુટુંબ કા વહીં તક પ્રેમપૂર્વક નિર્વાહ હો સકતા છે જ્યાં તક સળમેં પરસ્પર મમત્વ (મેરાપન) બના રહે, જ્યાં ‘પર’ (પરાયા) ભાવ આયા વહીં કલહ આરંભ હો જાતા છે. એક કુટુંબ મેં સળ મિલા કર દસ મનુષ્ય છે; જનમેં કમાનેવાલે દો બાઈ છે. વે દોનેં જ્યાં તક યહ સમજતે છે કિ ઘર કે સળ લોગ હમારે છે, વ્યાં તક રાતદિન કઠિન પરિશ્રમ કર કે બી ઉન સળકા ભરણુ-પોષણુ કરને મેં ઉન્હેં સુખ મિલતા છે. પર જળ કિસી કારણુ સે એક કે મન મેં યહ ભાવ ઉત્પન્ન હો જાતા છે કિ મેં અપને સ્ત્રીપુત્રોં કે સિવા દૂસરે લોગોં કે લિયે કયોં ઇતને બખેડે મેં પડૂં, તળ કિર એક દિન કે લિયે બી ઉનકા ભરણુ-પોષણુ કરના ઉસકે લિયે ભારી ઓર દુઃખદ હોને લગતા છે. કારણુ યહી કિ ઉસકા મમત્વ ઉન સળમેં સે નિકલ કર કેવલ સ્ત્રી-પુત્રોં મેં હી રહ જાતા છે. મમતા કે સાથ હી રાગ ઓર મુખ્ય બુદ્ધિ બી ચલી જાતી છે. ઓસી અવસ્થા મેં યદિ માતાપિતા છવિત હોતે છે તો ઉન બેચારોં પર બહી વિપત્તિ આ પડતી છે !

એક મનુષ્ય સ્વયં કદ સહ કર દેશ કી સેવાકયોં કરતા છે? ઇસી લિયે કિ દેશ મેં ઉસકા મમત્વ છે, દેશ કે હાનિ-લાભ મેં વહ સચમુચ અપના હાનિ-લાભ સમજતા છે. ઇસીકા નામ દેશાત્મબોધ છે ઓર યહી યથાર્થ દેશભક્તિ છે. એકદૂસરે મનુષ્ય કો દેશ-જાતિ કા નામ બી નહીં સુહાતા. વહ અપને પરિવારપાલન મેં હી મસ્ત છે. ઉસે દેશ કી કુછ બી પરવા નહીં. યહ ઇસી લિયે કિ, દેશ મેં ઉસકી મમતા નહીં છે.

મમતા હી આગે ચલ કર ‘મેરા મેરા’ કરતે કરતે ‘હંતા’ મેં પરિણત હો જાતી છે. અનંત કાલ સે ઇસ નશ્વર શરીર કો હમ મેરા મેરા કરતે આયે છે, ઇસ લિયે ઇસમેં

‘મૈ’ બુદ્ધિ હો ગયી છે. શરીર મેં રોગ હોતા હે, હમ કહતે હેં
 ‘મૈ’ બિમાર હું.’ જન્મ, મૃત્યુ, શય, વૃદ્ધિ, રૂપાન્તર આદિ શરીર
 કે હોતે હેં. ‘મૈ’ (આત્મા) જો સદા નિર્વિકાર શુદ્ધ એકરસ હે,
 વહ જ્યોં હા ત્યોં રહતા હે. વહ પહલે લડકપન આર ખેલકૂદ હા
 રા થા; ફિર યુવાવસ્થા આર કામ-મદાદિ કાં દ્રષ્ટા હુઆ. અળ
 પહી વૃદ્ધાવસ્થા આર ઇન્દ્રિયાં કી ચિંથલતા કાં દ્રષ્ટા હે. તીનોં
 અવસ્થા મેં વહ એકરૂપ હે પરંતુ ભમવશ શરીર મેં અહં-
 ભાવ હો બને કે કારણ કહતા હે; મૈં પહલે ખાલક થા તખ્તો
 કારી ઉપ્ર ખેલકૂદ મેં ખો દી; જવાની મેં કામ-મદ મેં સમય
 બિતા દિયા; અમ મેં બૂઠા હો ગયા, કમજોર હો ગયા; બજન
 હેસે કહું મૈં તો બ્યથા હી મર જાઉંગા.’ અજન્મા આર અવિ-
 નશી હોને પર ભી વહ ઇસ પ્રકાર કયોં સમજતા હે. ઇસી લિયે
 ફિ, ઉસને શરીર કે મૈં (આત્મા) સમજ લિયા હે. ‘ઇસીકા નામ
 દેહાત્મબોધ’ હે. યહી માયા હા બંધન હે. એક ખાલક હર્પણ
 મેં મુખ રેખ રહા થા. હર્પણ થા લાલ. ઉસે અપના શરીર બી
 લાલ દિખલાયી દિયા. ‘મેરા શરીર લાલ હો ગયા’ ‘મેરા લાલ
 હો ગયા’ ‘મૈં લાલ હો ગયા’ ઇસ પ્રકાર કહતે કહતે વહ અપને
 મૂલ સત્ય સ્વરૂપ કે બૂલ કર હર્પણ કી ઉપાધિ સે દીખનેવાલે
 પ્રતિબિંબ કે અપના રૂપ માન કર હર્પણ કે વિકાર લલાઇ હા
 અપનેમેં આરોપ કર બ્યથા હી અપનેકા લાલ માન કર દુઃખી
 હો ગયા. યહી અનાત્મવાદિયોં કા દેહાત્મબોધ હે.

દેહાત્મબોધ જળ જોર પકડતા હે તખી લેહ કે. કહરને
 કે લિયે જગદ મિલ જાવી હે. એક હી અનેક પ્રકાર સે વિભક્ત
 હુઆ થા બન પડતા હે. મૈં અચુક હું, કસરા અચુક હે, મુઝે
 કુખ મિલના આદિયે, મુઝે મુખી હોને કે લિયે પ્રપલ્ન કરના
 આદિયે. ઇસ અવસ્થા મેં તો મનુષ્ય કબી કબી સોચતા હે,
 ‘કસી મૈરે સરીખે હી મનુષ્ય હેં. ઉનકો બી મુખ મિલે,
 મુઝકો બી મિલે’ કબી કબી વહ સ્વયં દુઃખ સહન કર કે
 જો કસરોં હે. મુખ પહુઆતા હે; પરંતુ જોરબુદ્ધિ હી જરૂર
 જમને આર જોગ-મુખરપૂદા બને કે સ્વયં હી દેહાત્મ પ્રમ
 સંકુચિત હોને લગત. હે સ્વયં હી સીમ. હે દી હે. જાતી હે
 તખ વહ સે થતા હે કસરોં હે. મુખ મિલે ને. અચ્છી બન
 હે. પાંડુ ઉકલે લિયે હે. દુઃખ કરે. જ. ૧. ૧. ૧. અરને ૨. ૫

સુખ કા પરિત્યાગ કયોં કરૂં?' ફિર સોચતા હે: 'મુઝે સુખ મિલના ચાહિયે, દૂસરોં કો મિલે યા ન મિલે ઇસસે મુઝકો કયા?' ફિર સોચતા હે. મેરે સુખ મેં યદિ દૂસરોં કા સુખ બાધક હે તો ઉસકા નાશ કયોં ન કર દિયા જાય?' ઇસ સ્થિતિ મેં વહુ અપને સુખ કે લિયે દૂસરોં કે સુખ કા નાશ કરને લગતા હે, ફિર સોચતા હે: 'બસ મુઝે સુખ મિલે, દૂસરે ચાહે દુઃખસાગર મેં દૂખ જાય.' ઇસ અવસ્થા મેં ઉસકી બુદ્ધિ સર્વથા તમસાચ્છન્ન હો જાતી હે. ઉસકે મન સે દયા, કરુણા, પ્રેમ, સહાનુભૂતિ આદિ ગુણ બ્રહ્મ હો જાતે હેં. ઔર વહુ અપનેકો સુખી બનાને કે લિયે દૂરતા કે સાથ દૂસરોં કો દુઃખ પહુંચાને લગતા હે. અંત મેં ઉસકા સ્વભાવ હી ઐસા બન જાતા હે કિ વહુ દૂસરોં કે દુઃખ મેં હી અપનેકો સુખી માનતા હે. દૂસરોં કી વિપત્તિ કે આંસુઓં કો દેખ કર હી ઉસકા ચિત્ત પ્રકૃષ્ટિત હોતા હે; યહાં તકે કિ વહુ અપની હાનિ કર કે બી દૂસરોં કો દુઃખી કરતા હે. ઐસા મનુષ્ય રાક્ષસ સે બી અધમ બતાયા ગયા હે. કહના નહીં હોગા કિ દૂસરોં કે સાથ હી ઉસકે બી દુઃખોં કી માત્રા બઠતી હી જાતી હે.

એક મનુષ્ય ને ભગવાન શિવ કી આરાધના કી, શિવજી પ્રસન્ન હુંગે, ઉસકા પડોસી બી બડે ભક્તિભાવ સે શિવજી કે લિયે તપ કર રહ્યા થા. શિવજી ને દોનોં કી ભક્તિ કા વિચાર કર આકાશવાણી મેં ઉસસે કહ્યા કિ 'મેં તુઝ પર પ્રસન્ન છૂં, ઇચ્છિત વર માંગ; પર તુઝે જો મિલેગા ઉમ્મસે દૂના તેરે પડોસી કો મિલેગા; કયોંકિ ઉસકે તપ કા મહત્ત્વ તેરે તપ સે દૂના હે.' યહુ સુનતે હી વહુ બડા દુઃખી હો ગયા. ઉસને સોચ્યા 'કયા માંગૂં? પુત્ર, ધન ઔર કીર્તિ' કી બડી ઇચ્છા થી; પરંતુ યહુ સબ કેસે માંગૂં? જો એક પુત્ર માંગતા છૂં તો ઉસકે દો હોતે હેં; જો લાખ રૂપયે માંગતા છૂં તો ઉસ નાલાયક કો દો લાખ મિલતે હે; જો કીર્તિ ચાહતા છૂં તો ઉસકી મુઝસે દૂની હોતી હે. અંત મેં ઉસને બ્રહ્મ સોચ વિચાર કર શિવજી સે કહ્યા: 'પ્રભો! યદિ આપ મુઝ પર પ્રસન્ન હેં તો મેરી એક આંખ દેા ઠાલિયે.' ઉસને સોચ્યા 'મેરા તો કામ એક આંખ સે બી ચલ જાયગા,

परंतु वह तो दोनों दृष्टि से निवृत्त निकम्मा हो जायगा. इससे अधिक सुख की बात मेरे लिये और क्या होगी ? मित्रो! इस दृष्टांत को पढ़ कर हंसियेगा नहीं. हमें यादिये कि हम अपने हृदय को टटोवें. क्या कभी उसमें इस प्रकार के भाव नहीं पैदा होते ? 'मेरे यादों पर्याप्त हलार इधरे लग जाय', पर तुमको तो नीचा दिशा कर छोड़ूंगा, मेरा यादों जितना नुकसान हो जाय पर उसको तो सुख से 'नहीं' रहने दूंगा, इस भावसे मे' मेरा घर यादों तणाह हो जाय लेकिन उसको तो बिजभंगा बना कर छोड़ूंगा.' इस प्रकार के विचार और उद्गार हम लोगों के हृदय में ही तो पैदा होते और निकलते हैं. इसका कारण यही है कि हम लोगों ने देहात्मबोध के कारण अपनी भमता की सीमा बहुत ही संकुचित बना ली है. छोटे गडहों का पानी गंदला हुआ ही करता है; इसी प्रकार संकुचित भमता भी गंदी गंदी हो जाती है. हमारे प्रेम का सहाय हो गया है तभी यह दृष्टा है. इसीसे आज लौकिक और पारलौकिक सभी क्षेत्रों में हमारा पगल हो रहा है !

इसके विपरीत भगवत्प्रेम से ज्यों ज्यों भमता का क्षेत्र बढ़ता है, त्यों त्यों उसमें पवित्रता और सात्विकता आती है. हृदय विशाल होने लगता है; प्रेम का विकास होता है. इस अवस्था में स्वार्थ की सीमा बढ़ने लगती है. वह व्यक्ति से कुटुंब में, कुटुंब से जति में, जति से देश में और फिर सारे विश्व में फैल जाता है; तभी मनुष्य भूत उदार होता है. 'वदारचामिनां नु यत्तुर्ध्वं कुटुंबकम्' से हमें ही भवानुभावों का निर्देश किया गया है. उपर्युक्त भावों में जो जितना जितना अक्षर होता है, उतना उतना ही उसके प्रेम का विस्तार और सीमावद्ध स्वार्थ का नाश हो जाता है. फिर वह लगवान जुड़ ही जति भगवत्प्रेम का दुःख हर करने के लिये अपना जीवन अर्पण कर देता है. इस अवस्था में उसे जिस सुख का अनुभव होता है, उसे बड़ी जानता है.

जब हमारा विश्व में मेरे मन का भाव है, तब उसका प्रेम ही विश्वव्यापी है. जहाँ है फिर उसके द.र. किन्हीं

ही झालत में किसीकी पुराण नही हो सकती. अमृत से किसीकी मृत्यु गाहे सांभव हो पर उसके द्वारा किसीका पुरा होना सांभव नही। वह विश्व के हित में ही अपना दित समझता है. यही भगता का व्यापक और विशाल रूप है और यही वांछनीय है, यथार्थ विश्वप्रेम इसीसे सांभव है.

यही भगता जण मेरा मेरा करते करते शुद्ध 'मैं' बन जाती है, तण सारा विश्व ही उसका अपना स्वरूप बन जाता है. विश्व की व्यापक सत्ता में उसकी निम्न सत्ता सर्वथा मिल जाती है तण केवल जोक 'मैं' ही रह जाता है. यही सत्ता 'मैं' है. इस 'मैं' की उपलब्धि कर लेने पर कौन किससे वेर करे, अपने आपसे कुछ वेर नही करता. अपने आपको कुछ नही मारता!

यह विश्वव्यापक 'मैं' ही परमात्मा का स्वरूप है. इस व्यापक रूप का नाम ही विष्णु है. इसीको विश्व कहते हैं. हमारे विष्णुसहस्रनाम में सणसे पहले लगवान का 'विश्व' नाम से ही उल्लेख किया गया है. इसीका नाम श्री-कृष्ण है, जो प्रजमंडल में अपनी प्रेम-माधुरी का विस्तार कर मधुर वंशीध्वनि से विश्व का निरंतर प्रेम का मोहन स्वर सुना रहे हैं। जो भगता, आसक्ति या स्वार्थ, संसार के पदार्थों में रहने पर अंधन का कारण होते हैं; वही जण श्रीकृष्ण के प्रति हो जाते हैं तण सारे अंधनों की गांठें आपसे आप खुल जाती हैं. इसीसे लक्ष्मण कहते हैं कि 'लगवान! हमारी आसक्ति का नाश न करो परंतु उसको जगत से हटा कर अपनी ओर खींच लो.' इस अवस्था में लक्ष्मण का समस्त संसार वासुदेवमय द्विपायी पड़ता है; तण वह भक्त हो कर प्रेम में भूतता हुआ सुरवी के मोहन स्वर में स्वर मिला कर भीठे स्वर से गाता है कि:-

“अण ही कासो गैर करै,

कहत पुकारत प्रभु निज मुण ते घट घट हौं भिहरै.”

इस द्विपे यदि हम सुखशांति चाहते हैं तो हमें सणसे पहले उसका असली उपाय ढूँढना चाहिये. हमें उस स्थान का पता लगाना चाहिये जहाँ सुख-शांति के स्रोत का उद्गम है. यदि हम प्रमाद से उसे छुला कर-उसका सर्वथा तिरस्कार कर भृग-भरीयिका के जल से अपनी

ભી હાલત મેં કિસીકી ખુરાઈ નહીં હો સકતી. અમૃત સે કિસીકી મૃત્યુ ચાહે સંભવ હો પર ઉસકે દ્વારા કિસીકી ખુરા હોના સંભવ નહીં ! વહુ વિશ્વ કે હિત મેં હી અપના હિત સમજતા હૈ. યહી મમતા કા વ્યાપક ઓર વિશાલ રૂપ હૈ ઓર યહી વાંછનીય હૈ, યથાર્થ વિશ્વપ્રેમ ઇસીસે સંભવ હૈ.

યહી મમતા જળ મેરા મેરા કરતે કરતે શુદ્ધ 'મૈ' બન જાતી હૈ, તળ સારા વિશ્વ હી ઉસકા અપના સ્વરૂપ બન જાતા હૈ. વિશ્વ કી વ્યાપક સત્તા મેં ઉસકી લિન્ન સત્તા સર્વથા મિલ જાતી હૈ તળ કેવલ એક 'મૈ' હી રહ જાતા હૈ. યહી સત્ત્વા 'મૈ' હૈ. ઇસ 'મૈ' કી ઉપલબ્ધિ કર લેને પર કૌન કિસસે વૈર કરે, અપને આપસે કોઇ વૈર નહીં કરતા. અપને આપકો કોઇ નહીં મારતા !

યહુ વિશ્વવ્યાપક 'મૈ' હી પરમાત્મા કા સ્વરૂપ હૈ. ઇસ વ્યાપક રૂપ કા નામ હી વિષ્ણુ હૈ. ઇસીકો વિશ્વ કહતે હૈં. હમારે વિષ્ણુસહસ્રનામ મેં સળસે પહલે લગવાન કો 'વિશ્વ' નામ સે હી બતાવાયા ગયા હૈ. ઇસીકા નામ શ્રી-કૃષ્ણ હૈ, જો બ્રજમંડલ મેં અપની પ્રેમ-માધુરી કા વિસ્તાર કર મધુર વંશીધ્વનિ સે વિશ્વ કો નિરંતર પ્રેમ કા મોહન સૂર સુના રહે હૈં ! જો મમતા, આસક્તિ યા સ્વાર્થ, સંસાર કે પદાર્થો મેં રહને પર બંધન કા કારણ હોતે હૈં; વહી જળ શ્રીકૃષ્ણ કે પ્રતિ હો જાતે હૈં તળ સારે બંધનો કી ગાંઠે આપસે આપ ખુલ જાતી હૈં. ઇસીસે ભક્ત કહતે હૈં કિ 'લગવાન ! હમારી આસક્તિ કા નાશ ન કરો પરંતુ ઉસકો જગત સે હટા કર અપની ઓર ખેંચ લો.' ઇસ અવસ્થા મેં ભક્ત કો સમસ્ત સંસાર વાસુદેવમય દિખાયી પડતા હૈ; તળ વહુ મસ્ત હો કર પ્રેમ મેં ઝૂમતા હુઆ મુરલી કે મોહન સૂર મેં સૂર મિત્રા કર મીઠે સ્વર સે ગાતા હૈ કિ:-

“અળ હૌ કાસો ખેર કરૌં,

કહન પુકારત પ્રભુ નિજ મુખ તેં ઘટ ઘટ હૌં બિહરૌં.”

ઇસ ત્રિયે યદિ હમ સુખશાંતિ ચાહતે હૈં તો હમે સળસે પહલે ઉસકા અસત્રી ઉપાય હુંઢના ચાહિયે. હમે ઉસ સ્થાન કા પતા લગાના ચાહિયે જહાં સુખ-શાંતિ કે સ્રોત કા ઉદ્ગમ હૈ. યદિ હમ પ્રમાદ સે ઉસે ભુલા કર-ઉસકા સર્વથા તિરસ્કાર કર મૃગ-મરીચિકા કે જલ સે અપની

हम-पूजा शान्त करना चाहेंगे तो वह कभी नहीं होगी !
 के सारे संसार में व्याप्त है; जो सभमें जोत-
 दे; जो सभका सृष्टिकर्ता और नियामक है; उसे हृदय
 में निवास कर इष्टिम उपायों से सुखशांति की स्थापना
 की नहीं हो सकती. यदि सुखशांति और विश्वप्रेम ही
 प्राप्त है तो जगत में भ्रम जात का प्रचार करना चाहिये
 कि "सुखस्तु जगत परमात्मा का रूप है, हम उसीके अंश हैं.
 अतएव सब जोके हैं, जोके ही जगह से हमारी उत्पत्ति हुई
 है, जोके ही जगह में रहें हैं और भ्रम समय भी उस जोके
 ही में स्थित हैं. पराया कष्ट नहीं है; सब अपने हैं.
 हम आत्मरूप हैं, सब अस्मिन् हैं. जो मेरा आत्मा है
 वही जगदात्मा है; जो परमात्मा तुममें है वही सुखमें
 है और वही अभिन्न विश्व असागर में है." जण लोग
 भ्रम जात का भ्रममें, तभी वास्तविक विश्वप्रेम और शान्ति
 की स्थापना होगी. जण तक हमारे हृदयों में स्वार्थ सरा
 है, जण तक हम जोकेसरे का अवग समझते हैं; जणतक
 हमारे साथ आत्मा का जोके संयोग नहीं मानते; तण तक
 वैयक्तिक प्रेम और शान्ति असंभव है. अल्प तामस ज्ञान
 से कभी सुख नहीं मिल सकता. सुख का उपाय सात्विक ज्ञान
 है सात्विक ज्ञान का रूप है—

सर्वमूर्तेषु येनैकं भावमव्ययमश्नुते ।

अविमर्शं विमर्शेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥

जिस ज्ञान से भगुण्य भिन्न भिन्न समस्त प्राणियों में
 जोके अविनाशी परमात्मभाव का विनागरहित समानभाव से
 जोकेस संयुक्त देखा है उसी ज्ञान का नाम सात्विक ज्ञान है.
 भ्रम ज्ञान की उपलब्धि करना ही 'विश्वप्रेम' का प्राप्त
 करने की संधार्य साधना है.

अतएव इष्टिम जाहसाधना का जरूरा होकर ही हमें
 दिखे सभका प्रयत्नशील होना चाहिये जण वह ज्ञान प्राप्त
 होना, जण हृदय में स्थिर हो. जणतक उदा. दिखायी होगी.
 फिर सारे जगत में अभिन्न रूप में उन्नी उदा. का विस्तार
 होना होगा. तण जगत्प्रभुत्व प्राप्त हो विश्वरूप अवलोकन के
 समने हमारे जगत्क अवलोकन रूप ही अवस्था सुख.

ભી હાલત મેં કિસીકી ખુરાઇ નહીં હો સકતી. અમૃત સે કિસીકી મૃત્યુ ચાહે સંભવ હો પર ઉસકે દ્વારા કિસીકા ખુરા હોના સંભવ નહીં ! વહુ વિશ્વ કે હિત મેં હી અપના હિત સમજતા હૈ. યહી મમતા કા વ્યાપક ઔર વિશાલ રૂપ હૈ ઔર યહી વાંછનીય હૈ, યથાર્થ વિશ્વપ્રેમ ઇસીસે સંભવ હૈ.

યહી મમતા જળ મેરા મેરા કરતે કરતે શુદ્ધ 'મૈ' બન જાતી હૈ, તબ સારા વિશ્વ હી ઉસકા અપના સ્વરૂપ બન જાતા હૈ. વિશ્વ કી વ્યાપક સત્તા મેં ઉસકી લિન્ન સત્તા સર્વથા મિલ જાતી હૈ તબ કેવલ એક 'મૈ' હી રહ જાતા હૈ. યહી સત્ત્વા 'મૈ' હૈ. ઇસ 'મૈ' કી ઉપલબ્ધિ કર લેને પર કૌન કિસસે વૈર કરે, અપને આપસે કોઇ વૈર નહીં કરતા. અપને આપકો કોઇ નહીં મારતા !

યહુ વિશ્વવ્યાપક 'મૈ' હી પરમાત્મા કા સ્વરૂપ હૈ. ઇસ વ્યાપક રૂપ કા નામ હી વિષ્ણુ હૈ. ઇસીકો વિશ્વ કહતે હૈ. હમારે વિષ્ણુસહસ્રનામ મેં સબસે પહલે ભગવાન કો 'વિશ્વ' નામ સે હી બતાવાયા ગયા હૈ. ઇસીકા નામ શ્રી-કૃષ્ણ હૈ, જે બ્રજમંડલ મેં અપની પ્રેમ-માધુરી કા વિસ્તાર કર મધુર વંશીધ્વનિ સે વિશ્વ કો નિરંતર પ્રેમ કા મોહન સૂર સુના રહે હૈ ! જે મમતા, આસક્તિ યા સ્વાર્થ, સંસાર કે પદાર્થો મેં રહને પર બંધન કા કારણ હોતે હૈ; વહી જળ શ્રીકૃષ્ણ કે પ્રતિ હો જાતે હૈ તબ સારે બંધનો કી ગાંઠે આપસે આપ ખુલ જાતી હૈ. ઇસીસે ભક્ત કહતે હૈ કિ 'ભગવાન ! હમારી આસક્તિ કા નાશ ન કરો પરંતુ ઉસકો જગત સે હટા કર અપની ઝોર ખેંચ લો.' ઇસ અવસ્થા મેં ભક્ત કો સમસ્ત સંસાર વાસુદેવમય દિખાયી પડતા હૈ; તબ વહુ મસ્ત હો કર પ્રેમ મેં ભૂમતા હુઆ સુરલી કે મોહન સૂર મેં સૂર મિલા કર મીઠે સ્વર સે ગાતા હૈ કિ:-

“અણ હૌ કાસો ઘેર કરૈં,

કહત પુકારત પ્રભુ નિજ મુખ તેં ઘટ ઘટ હૈં બિહરૈં.”

ઇસ લિયે યદિ હમ સુખશાંતિ ચાહતે હૈ તો હમે સબસે પહલે ઉસકા અસલી ઉપાય હુંદના ચાહિયે. હમે ઉસ સ્થાન કા પતા લગાના ચાહિયે જહાં સુખ-શાંતિ કે સ્રોત કા ઉદ્ગમ હૈ. યદિ હમ પ્રમાદ સે ઉમે ભુલા કર-ઉસકા સર્વથા તિરસ્કાર કર મૃગ-મરીચિકા દે જલ સે અપની

મુખ-તુમ્હા શાન્ત કરના ચાહેજે તો વહ કહી નહીં હોગી !
 જે સારે સંસાર મેં વ્યાપ્ત હે; જે સખમેં ચોત-
 પ્રોત હે; જે સખકા ચલિકર્તા ઓર નિયામક હે; ઉસે હૃદય
 મેં નિકાલ કર કૃત્રિમ ઉપાયોં સે મુખશાંતિ કી સ્થાપના
 કહી નહીં હો સકતી. યદિ મુખશાંતિ ઓર વિશ્વગ્રંથ કી
 આકાંક્ષા હે તો જગત મેં ઇસ ખાત કા પ્રચાર કરના ચાહિયે
 કે "સમસ્ત જગત પરમાત્મા કા રૂપ હે, હમ ઉસીકે અંશ હે.
 અતએવ સખ ચોક હે. ચોક હી જગત સે હમારી ઉત્પત્તિ હુઈ
 હે; ચોક હી જગત બત રહે હે" ઓર ઇસ સમય બી ઉસ ચોક
 હી મેં સ્થિત હે. પશયા કોઈ નહીં હે; સખ અપને હે.
 સખ આત્મરૂપ હે, સખ અલિપ્ત હે. જે મેરા આત્મા હે
 વહી જગદાત્મા હે; જે પરમાત્મા તુમમેં હે વહી મુખમેં
 હે ઓર વહી અખિલ વિશ્વ અસંખ્યર મેં હે." જખ લોગ
 ઇસ ખાત કો સમજેજે, તખી વાસ્તવિકવિશ્વગ્રંથ ઓર શાન્તિ
 કી સ્થાપના હોગી. જખ તક હમારે હૃદયોં મેં સ્વાર્થ જરા
 હે; જખ તક હમ ચોકફસરે કો અલગ સમજતે હે; જખતક
 સખકે સાથ આત્મા કા ચોક સંયોગ નહીં માનને; તખ તક
 વાસ્તવિક ગ્રંથ ઓર શાન્તિ અસંભવ હે અરૂપ વામસ જ્ઞાન
 સે કહી મુખ નહીં મિલ સકતા. મુખ કા ઉપાય સાત્વિક જ્ઞાન
 હે સાત્વિક જ્ઞાન કા રૂપ હે—

सर्वभूतेषु येनैतं भावमप्ययनीक्षते ।

अविमर्शं विमर्शेषु लज्જानं विद्धि सात्त्विकम् ॥

જિસ જ્ઞાન સે મનુષ્ય મિલ મિલ સમસ્ત પ્રાણિયોં મેં
 ચોક અવિનાશી પરમાત્મજ્ઞાન કો વિકાગરહિત સમાનજ્ઞાન સે
 ચોકફસ સ્થિત દેખના હે ઉસી જ્ઞાન કા નામ સાત્વિક જ્ઞાન હે
 ઇસ જ્ઞાન કી ઉપદગ્ધિ કરના હી 'વિશ્વગ્રંથ' કો પ્રાપ્ત
 કરને કી સ્વાર્થ સાધના હે

અતએવ કૃત્રિમ બાંધસંધનો કો જરેસા ઉઠ કર ઇચ્છીકે
 સિયે સખકે. પ્રયત્નરહિત હે. ન. ચાહિયે. જખ વહ જ્ઞાન પ્રાપ્ત
 દે. મ., તખ હૃદય કો સંચર કી વિમલ છત્રા કિપાથી દેખી
 રિત સારે જગત કો અખિલ વિશ્વ કો ઇસી છત્રા કો વિસ્તાર
 દેખ રહે. તખ જગતમેલુત વિનુ મેં વિશ્વરૂપ જગતન કો
 સામને હમ તો જગતકે અંશને જુઝ મુઝ જાણના મુખ

शान्ति की अंश सरिता का आंध दूट नयगा. प्रेम-मंडाकिनी की विधारा वेग से गुरु कर स्वर्ग, भूमि और पाताल तीनों के प्रेम के प्रणव प्रवाह में गह्रा होगी. फिर सण तसे ही जेगा-देव प्रेम, आनंद और शान्ति. यही भगवत्प्रेम है और धसीका नाम 'विश्वप्रेम' है.

("कल्याण"ना ओक अंकमां लेखक:-श्री. हनुमानप्रसाद पोद्दार)

११-आप आस्तिक हैं या नास्तिक ?

कल्याण के पाठकों से मेरा सादर प्रश्न है कि आप अपने को किस कोटि में समझते हैं—आस्तिक अथवा नास्तिक ? क्योंकि आजकल धन शब्दों का बहुत प्रभुता उपयोग हो रहा है. आप सभी कहेंगे कि हम आस्तिक हैं. संभव है आप आस्तिक होंगे. आस्तिक होनेका सौभाग्य सभीको होना भी चाहिये, यद्यपि आज संसार चार नास्तिकता के प्रवाह में गह्रा रहा है. हमारे पाश्चात्य सभ्यता के उपासक अंध तो नास्तिकता में ही अपना सौभाग्य समझते हैं. धर्म धर्मप्रिय देश में यदि नास्तिकता की फैल गयी तो हमारा गरा अभाग्य होगा.

आधये, थोड़ी दूर के लिये धन शब्दों की कुछ व्याख्या कर दालें. धन दोनों शब्दों के प्रयुक्त अर्थ यही है कि 'जो धर्म के अस्तित्व में श्रद्धा-विश्वास रखता है वह आस्तिक है' और धर्म के विपरीत 'जो परमात्मा का अस्तित्व ही नहीं मानता वह नास्तिक है.'

"अस्ति ईश्वरः इति मन्यमानाः आस्तिकाः । नास्ति ईश्वरः इति मन्यमानाः नास्तिकाः ।"

आज विचारणीय प्रश्न यह है कि क्या माननेवाले से क्या तात्पर्य है ! क्या जो देवता वाली से कह देता है कि 'मैं ईश्वर का मानता हूँ' वही ईश्वर के अस्तित्व का माननेवाला आस्तिक और जो ऐसा न कहे वह नहीं माननेवाला नास्तिक समझा जाना चाहिये ? तब क्या मन से मानने न माननेवालों का आस्तिक-नास्तिक समझा जाय ? मेरी समझ से यह भी पचीस नहीं है. जो अपने आचरण द्वारा प्रत्यक्ष श्रद्धा-विश्वास दिखावे वह आस्तिक और जो आचरण से श्रद्धा न करे वह

नास्तिक है; ऐसा समझना उचित प्रतीत होता है, जिसके आशयों में प्रभु का विश्वास है वही मनासही से भी शम्भा आस्तिक है, परन्तु जो अपने को मन बाड़ी से आस्तिक कह कर भी आशयों द्वारा प्रभु में अक्षदा और अविश्वास करता है वह तो पापपी है; वह न आस्तिक है और न नास्तिक ।

दृष्ट्य में विश्वासिये; आप जिस भगवान् के अस्तित्व को मानते हैं वह भगवान् कैसा है ? ईश्वर अपरम ही सर्वव्यापी, अंतर्धामी, करुणामय, विश्वेश्वर और जगत्पिता होना चाहिये, ऐसा ही आप मानते भी तो होंगे, यदि आप उसे सर्वव्यापी मानते हैं तो समय समय पर उसकी व्यापकता को भूल कर अनर्थ कथों कर गड़ते हैं ? आप अंतर्धामी मानते हैं तो छिप कर कभी कभी पाप कथों कर गड़ते हैं ? असत्य कथों बोलते हैं ? मनमें हिंसा द्वेष को कथों स्थान देते हैं ? करुणामय मानते हैं तो अपने अंगंधियों की चिन्ता में उसकी करुणा का विस्मरण कथों कर देते हैं ? उसके प्रत्येक विधान में उसकी अपार करुणा पर अटल विश्वास कथों नहीं रखते ? विश्वेश्वर समझते हैं तो सुभक्त से शान्तक केवल उदरविता में कथों अस्त रहते हैं ? क्या आपको विश्वास नहीं कि, 'योऽसौ विश्वम्भरो देवः समक्ता-क्लिमुपेक्षते।' जो विश्व का कर्णपोषण करता है वह भक्तों के लिये क्या कुछ उठा नकमेगा ? उसे जगत्पिता मानते हैं तो फिर उसकी अगस्त सृष्टि के साथ जहां आपका कुछ आनुभाव होना चाहिये, वहां कभी कभी द्वेषाभि कथों गड़का देते हैं ?

सत्य कहियेगा, आप ईश्वर को मानते हैं या नहीं ? क्षमा कीजियेगा, प्रतीत तो यही होता है कि हम-आप कथनमात्र के लिये ही ईश्वर को मानते हैं वास्तव में नहीं । जो केवल कथनमात्र के आस्तिक हैं वे वास्तव में या तो नास्तिक हैं, नहीं तो पापपी हैं, क्योंकि वे अपने अंदर आस्तिकता की यथार्थ गंध भी नहीं रखते, परमात्मा को वास्तव में मानने वाला क्या कभी किसी भी अवस्था में प्रमाद कर सकता है ? तौकिक व्यवहार में भी जण हमारा निरीक्षक या नियामक हमारे सामने होता है तब हम जान कर कभी कोण प्रमाद नहीं करते ? और बेचारी कथों करने हैं ? इसी लिये कि वे समझते हैं कि कोण देनेवाले नहीं है पापी पाप कभी लिये करते

હેં, કિવે સમજતે હેં કિ કોઈ દેખનેવાલા નહીં હે. પ્રભુ તો સર્વ-
વ્યાપી હો કર પ્રત્યેક પ્રાણી કે હૃદય મેં જોઈ હે. કિસી કાલ
કિસી અવસ્થા મેં ભી હમારા ગુપ્ત સે ગુપ્ત કાર્ય ઉસસે છિપા નહીં
રહ સકતા; ફિર હમ લોગ જો ઈશ્વર કે અસ્તિત્વ કો માનતે હેં,
કયોં પ્રતિદિન સૈકડોં અનર્થ કરતે હેં? મેં તો યહી કહુંગા કિ
હમ સખ વાસ્તવ મેં નાસ્તિકતા કે પ્રવાહ મેં બહ રહે હેં!

આસ્તિક પ્રાણી તો પરમ ભક્ત હી હો સકતા હે, જો
પરમાત્મા કો સખ જગહ માનતા હી નહીં; પર દેખતા હે, ઉસે
કોઈ ભી સ્થાન અપને પ્રભુ સે કભી રહિત નહીં દીખતા. અત-
એવ કહ્યાણુ કે પાઠકો! યદિ આપકો આસ્તિક બનના હે તો
ભક્ત બનિયે—આર્ત, નિઝાસુ, અર્થાર્થીં યા જ્ઞાની—કિસી ભી
શ્રેણી કે ભક્ત બનિયે—ઐર ફિર કહિયે કિ હમ આસ્તિક હેં.
આપકો યહ બતલાને કી તો આવશ્યકતા હી નહીં હે કિ
આસ્તિક મનુષ્ય કા જીવન હી મનુષ્યજીવન હે, નહીં તો પશુ-
જીવન હે. કયોંકિ આહારવિહાર હમ ઐર પશુ સભી કરતે હેં.
મનુષ્યયોનિ કી સફલતા પ્રભુ કો જાનને મેં હી હે. ઐસી ઉત્તમ
યોનિ પા કર ભી યદિ હમને સ્વામી કો ન જાના—ન માના—ઉસકી
સેવા યા ઉસસે પ્રેમ ન કિયા તો ફિર હમને ક્યા કિયા?

અતએવ સન્ને આસ્તિક ભક્ત બન કર સ્વામી કે સ્વામિ-
ત્વ કો હંકા બજાઈયે ઐર અપને સેવકત્વ કા જંડા સંસાર મેં
ફહરાઈયે. તભી હમારા કહ્યાણુ હોગા.

(“કહ્યાણુ”માં લેખક:—શ્રી. હરિચંદ્રવંશ નંદરો એમ. એ.)

૧૨—કલિકાલ કે વાચક જ્ઞાની

આજકાલ કલિકાલ કે પ્રભાવ સે અધિકારી બને વિના,
દેવત્વ આધુનિક ભાષા વેદાંત કી પુસ્તકોં પઢ કર પ્રાયઃ વાચક
જ્ઞાની અહંબ્રહ્મ બન કર કર્મ ઉપાસના છોડ મૂકને હેં. વેદ
કયોં કર પતિત ઐર બ્રહ્મ હો જાતે હેં સો સુને.

બદરીનારાયણ કી વાચા મેં એક જુદિયા કી મહારી
નિસમેં ઉસકે વચ્ચે ભી હે ઐર કુછ દોષદ ભી એ વેદારી
મહ. વચ્ચે જુદી તન્હ વેદારી પુત્રવતી કિસકે કોલ નહીં થી.
માર્ગ ચલનેવાલે વચ્ચે ને ઉસકે કહા: “મહારી! તુ કિમ
કોલ રહી હે? યહાં તો જો જાતે હેં જગત્ત કે કસોં કે

निमित्त पूरे हृष्ट अहं कर यात्रा करने दें, कोछ हंसरे ही नील
नदी सुनता, जैसे तीर्थ पर ईश्वर दुर्गात्मा बोली कर पापकर्म कर
सुनता है, जे वस्तुवेष के अमान हो जाय ? पुढिया बोली
“जैसा अमनवर्षनार्थ यात्रियों से तो अंजा कदापि अवभव नहीं
हो सकना कि बोरी कर के किसीकी आत्मा हो अतावे, परंतु मुझे
आजकल के वेदांती प्रवक्तानियों पर पूरा निश्चय है कि वह पाप
करते किंविन्मात्र ही नहीं करते। धर्म से हो दृष्ट पुष्ट साधु गये
हैं उन्होंने मेरी गहरी हो गहरी दृष्टि से देखा था और आपस
में कह रहे थे कि पुण्यपाप, स्वर्ग-नरक कुछ नहीं, सज्ज मिथ्या
है” यात्रियों ने पुढिया की यह बात सुन कर दया कर के होठ लगाए
तो बोली कर आगे जा कर उन कपटी साधुओं को पकड़ लिया।
देखा कि गहरी ही उनके पास है, जज उनसे कहा कि तुम लोग
साधुवेष हो क्यों लगते हो; तीर्थदेश में पाप करते ही नहीं
करते तो वह छत्र कर कहने लगे “साधु! तुम जटे भारीभ्रम
में पड़े हो, जेक प्रकार के सिवाय दूसरी कोछ वस्तु नहीं, सज्ज
मिथ्या है और पापपुण्य किसे लगता है? एवात्मा तो परमात्मा
हो ही रूप है, छत्र के उपरांत बोरी दूसरे ही नील दे देने को कहते
हैं, अपनी वस्तु आप देने से और कोछ नहीं कहलाता और
वेदांतशास्त्र जलवाते हैं कि ‘सर्व ब्रह्म’ सज्ज ब्रह्म ही ब्रह्म है तो
दूसरी कोछ वस्तु ही नहीं; ब्रह्मरूप वस्तु हो स्वाभी ब्रह्मरूप
एवात्मा के सिवाय दूसरा देस्ता ही नहीं तो और क्या स्वाभी
हो सकता है ?”

धर्म वेदांती साधु यह बातें जना रहा था, धर्म जेक
यात्री पीछे जा कर पुढिया को लिवा लाया, उसने दूर से देखाते
ही अपनी गहरी यक्ष्यान कर और भयाया ‘अरे ये ही मेरी
गहरी है और ये ही हत्यारे राम के भाई और हैं’ उसकी
पुकार सुन कर सा हो सा यात्री जेकर हो गये और और
साधुओं की भरभरात होने लगी तब तो वेदांती महात्मा सज्ज
ज्ञान-उपदेश जूझ कर पुकारने लगे “अरे कोछ जयाजो, हमारे
प्राण गये !” उस समय यात्री बोले कि तुम तो ब्रह्म अपने
आप हो और सिवाय ब्रह्म के दूसरा कोछ दे ही नहीं तो पुकारते
किसे हो ? और ब्रह्म तो अजर अमर है, उसके प्राण निकलना
होसा ? निदान लोगों ने उन्हें छोड़ दिया गहरी पुढिया को दिवा

જૈસે કોઈ આલૂપણુ અધિકે જનાય તાપૈ,
કલઈ ઉપર કર લીતર લગારી હે.
જ્યોંહી મન આવે ત્યુંહી ખેલતા નિશકે હોય,
જ્ઞાન સુન શીખ લિયો નિકુરાઈ ધારી હે;
સુંદર કહત વાકે અટકે ન કોઈ આફ,
જોઈ વાસોં મિલ જાઈ તાહી કો બિગારી હે.

અર્થાત્ મેં બ્રહ્મ હૂં, અસંગ નિર્લેપ હૂં ઇત્યાદિ જ્ઞાનિયોં.
કીસી જાતેં જનાવે; ઔર મન જિનકા મહા મલિન હે, હજારોં
કામનાયેં ભરી હુઇ હેં એસે મનુષ્ય ઔરોં કો લી બિગાડ
દેતે હેં. ઔર લી કહા હે:-

પૂર્ણ બ્રહ્મ હૂં મેં જગવ્યાપક ધર્મ અધર્મ કો મેં નહીં ભાગી,
વાચક જ્ઞાની જડે અભિમાની કહેં અસ જાની વિષય અનુરાગી.
પાપ કરેં ન કરેં પરલોકતે દાનદયાદિકે સુકૃત ત્યાગી,
લાજ તનેં ન ભનેં મથુરેશ કો કયોં પરેં ભવરૂપ અભાગી.

પ્રયોજન થકુ દે કિ જળ તક વિવેકવૈરાગ્ય, શમદમ,
તિતિક્ષા આદિ પદ સંપત્તિ આર મોક્ષ કી પ્રગટ ઈચ્છા થકુ
સાધન ન હોં બ્રહ્મજ્ઞાન કા અધિકાર હી નહીં હે; ઔર અકૃતા
મમતા કી નિવૃત્તિ હો કર દેહ મેં અન્નપ્રાણ સર્વથા નહીં
રહે ઉસ સમય તક કર્મ-ઉપાનત કો છેડે જાન ઔર
કહના કિ મેં બ્રહ્મ હૂં, અસંગ અપેક્ષામય અનિષ્ટ
પતિત હો જાને કા કારણુ હ પ્રેમ કા પાવન મેં રમ
પ્રિયતમ કા અલેહ હો જાય તો હસને કા મન

x

x

શુરે નાનકે સાહેબ, સાંત કા નામ નાંકે નાંકે
આદિ મહાત્માઓં ને પ્રેમસમૃદ્ધિ લાગી નાંકે નાંકે
ઉમીદે દ્વારા પરમ ઉચ્ચ પદવી પામી આર મન કો મ.
અપની જાની મેં વિશેષ કર ગાઈ દે. 'મ પવાતમ'
અધિકારી થકુ સાંત દેવદ પ્રેમ કો પાવન સાંતે હુવે
દો શરીર મેં આત્મસુદિ કિયિમાત્ર નહીં થી.
તમા કી વાદ મેં થકુ કર દો કર કર કર કર
કોરનુંગી ન્યાય મેં થકુ કર દો કર કર કર કર
પદ કર કર કર કર કર કર કર કર કર કર કર કર કર

